

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG

A RENAISSANCE-KORBAN.

IRTA:
ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

(A FŐT. KALOCSAI FŐEGYEM. HATÓSÁG JÓVÁHAGYÁSÁVAL.)

ZENTA, 1899.
KOVÁCSEVITS OTTÓ NYOMDÁJA.

Zenta, 1899. Kovácsévits Ottó nyomdájából.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő
Császka György úrnak

a kalocsai és bácsi törv. egyesült egyházmegyék érsekének, pápai
trónállónak, Ő csász és apost. kir. Felsége val. belső titkos taná-
csosának, az I. osztályú vaskorona-rend lovagjának stb. stb.

a művészet és irodalom nagynevű pártolójának,
kegyes főpásztorának
negyedszázados püspöki jubileuma alkalmából
fiúi kegyelettel ajánlja e művet

A szerző.

ELŐSZÓ.

1896. évben kutatásokat eszközöltem a vatikáni levéltárban a kalocsai főegyházmegye renaissance-kori történetére vonatkozólag. Miután római adatgyűjteményemet még néhány hazai levéltárban, különösen a budapesti országos levéltárban gyűjtött adatokkal kiegészítettem, azok alapján irtam egy korrajzot: a kalocsai érsekség történetét a renaissance idejében. Munkámban nagy idők nagy emlékeit akartam felújítani; megrajzolni egyházmegyémnek azt a korát, midőn az dicsőségének teljes fényében ragyogott. Az őselők istenes és hazafias téteményeit, jeles cselekedeteit irtam meg könyvemben. A szent hajdan képét akartam visszavarázsolni, midőn a Duna-Tisza köze, a magyarság arany boldoghona a delelő nap ragyogó sugarai-ban tündökölt.

Midőn munkámat közrebocsátom, hálás köszönetet mondok kegyelmes főpásztoromnak, nagyméltóságú és föltisztelendő Császká György kalocsai érsek úrnak, ki a kutatásokban s a mű kiadásában bőkezűen támogatott.

Zenta, 1899. július 19.

A szerző.

I. ÉRSEKEK.

i. Buondelmonte János.

(1424—1447.)

Nemzeti kulturális életünk egyik kimagasló alakja e férfiú. Egyik előkelő képviselője a renaissance-nak, mely a nyugat országaiban a XIV. században megindult szellemi átalakulás és haladás részesévé tette Magyarországot.¹

Buondelmonte János származását és életének főbb mozzanatait Littának a „Famiglie celebri d' Italia“ cz. könyve alapján irom le. Litta herceg óriási költséggel, világhírű tudósok által íratta meg ezt a munkát. Abban az Olaszországból hazánkba bevándorlott olaszokra vonatkozólag leghitelesebb genealogiai adatokat találjuk. A „Famiglie celebri d' Italia“ szerint a Buondelmonte család egyike volt Flórenc legelőkelőbb nemzetségeinek. Egyik ága a Scolári, másik az Este. A Scolári ágból származott András váradi püspök, Scolári Fülöp (Ozori Pipó) a kitűnő hadvezér és államférfiú unokaöccse. Scolári Fülöp a királyi udvar kedvelt embere volt. Első sorban

¹ Midőn renaissance-ról szólok, nem csupán azt a mozgalmat értem, mely a XV. század második felében indult meg Olaszországban s Mátyás király uralkodása idején jutott el hazánkba, hanem értem egészében azt a művelődéstörténeti irányzatot, mely átmenetet képez a középkorból az új korba. Az irodalomban humanizmus név alatt ismeretes, voltak régi és új humanista írók; a szobrászat és festőművészetben utánozza a természetet; az építésben a régi rómaiak alkotásait. Hazája Olaszország, hol a XIV. század végén s a XV. elején már virágkorát éli. Az egyházfejdelmek közül többen kedves humanistáik társaságában jelennek meg a konstanci zsinaton, kik a zsinat befejezése után a fejedelmi udvarokat keresik fel s ott akarnak propagandát készíteni a humanizmus ügyének. (Acsay Antal. A humanisták és scholasztikusok küzdelme. 20.) Magyarország és Itália az Árpádok kora óta állandó összeköttetésben éltek. Az Anjouk korában a kapcsolat még szorosabb lett. Zsigmond uralkodásának idejében a bevándorlott olaszok előkelő állásokat foglaltak el hazánkban. Részint a külföldi iskolázás, részint magas műveltségű olaszok bevándorlása folytán csakhamar tért foglalt hazánkban az új szellem. Magyarországon az Olaszországból átültetett új műveltség honosságot nyert. — Egyháznagyénk renaissance-kori történetének ismertetését Buondelmonte Jánossal kezdem; mivel az előbbi két érsek: De Benzius András és Scolari Carnianus kormányzata nem volt nagyobb hatással. Egyik is, másik is rövid ideig állott az egyházmegye élén. András érsekségének idejét jobbára idegenben töltötte, Carnianus rövid két évig volt érsek. Az első, ki e korban huzamosabb ideig kormányzott s kinek hatása érezhető volt az egyházmegye életében, Buondelmonte János.

az ő befolyásának köszönhette András a püspökséget.¹ — Carnianus kalocsai érsekről e kitűnő munkában nincsenek adatok. Pedig volt a családnak több ily nevezetű tagja. A XIII. században a Scolári ág-ból származott Carman, lovas csapat-vezér.² Carnianus világi férfiú volt 1434-ben Flórenceben.³ Scolári Carnianusról, ki 1421-ben lett kalocsai érsekké kinevezve, a munka nem tesz említést. — Buondelmonte János kalocsai érsek a családnak estei ágából (ramo Estino) származott. 1389-ben született Flórenceben. Atyja Buondelmonte András. Testvérei Máté, Rosso, Bartolomeo, Lujza, Margit, Franciska, Simon. Szülőföldén a szent Benedek-rendbe lépett és tanulmányait kiváló tudósok vezetése alatt végezte. Előbb a bencések szent Justináról nevezett kongregációjának tagja volt, utóbb a páduai egyházmegyében a bold. Szűzről nevezett pragliai kolostor apátja lett. 1410-ben Ozorai Pipó tanácsára Magyarországra költözött s nagy befolyású rokonának hathatós támogatása folytán Zsigmond királytól elnyerte a pécsváradi bencés apátságot.⁴ Midőn Scolári Carnianus elhalálozása folytán a kalocsai érsekség megüresedett, Ozorai Pipó ismét ajánlatba hozta a királynál rokonát, a nagytehetségű fiatal pécsváradi apátot.⁵ János gyorsan emelkedett fényes pályáján. 20 éves korában apát, 35 éves korában kalocsai érsekké lett kinevezve. Emelkedésére nagy befolyással volt Ozorai Pipó támogatása, továbbá az érdemek, melyeket nemzetségének tagjai a haza szolgálatában szereztek; de nemkülönben az ő egyéni deréksége, fényes tehetségei és magas műveltsége is. Ezek szerezték meg neki 35 éves korában Asztrik süvegét. — Nem tudni, a királyi kinevezés előtt-e vagy utána, a kalocsai és bácsi főkáptalanok szokás szerint Háj-Szent-Lőrinczen érsekválasztásra gyűltek s megválasztották a pécsváradi apátot kalocsai és bácsi érsekké. A királyi kinevezésről s a káptalani választásról szóló iratokat haladéktalanul el küldték Rómába. Azonban a kúria nehézségeket támasztott, mivel a pápa az érseki szék betöltésének jogát magának tartotta fön, mely föntartásról a káptalanoknak — úgy látszik — nem volt tudomása; azért a pápa

¹ Litta, Famiglie celebri d'Italia, Tomo II. B. Tavola II. III. Famiglia Buondelmonte di Firenze. A Scoláriak neve: Scolari-Buondelmonte. A családból több főpap, podesta stb. származott.

² U. ott: Tavola IV.

³ U. ott.

⁴ U. ott. Tavola X. János érsek testvére: Simon 1414-ben követségben járt Magyarországon Zsigmond királynál, ki őt igen nagyra becsülte.

⁵ Litta tévesen péterváradit apátnak nevezi Jánost s azt állítja, hogy 1427-ben lett érsekké kinevezve. U. ott. Tavola X

a káptalanok érsekválasztási jogát ezuttal nem engedte érvényesülni. Mindazonáltal a pápa — kinek különben a választott ellen nem volt kifogása s a magyar királylyal sem akart ellenkezésbe jönni, — a káptalani választást érvénytelennek jelentvén ki, a megválasztott Buondelmonte Jánost 1424-ben nov. 15-én kalocsai érsekké kinevezte.¹ A kinevezésről szóló bulla nov. 15-én lett kiállítva, azonban azt az apostoli kamara nem adta ki azonnal. Az annáták feljegyzései szerint a kamara a bullát mindaddig nem expedálja, míg erre tüzetes meghagyást nem kap.²

Nagy bonyolulat volt oka a visszatartásnak. Az érseki szék betöltésének kérdése annyira össze volt kuszálva, hogy ahhoz hasonlót keveset találunk a kat. egyház történetében. Mint tudjuk, 1413-tól 1419-ig De Benziis András volt a kalocsai érsek. Ő tevékeny

¹ Martinus etc. Dilecto filio Johanni electo colocensi salutem etc. Apostolatus officium, quamquam insufficientibus meritis nobis ex alto commissum, quo ecclesiarum omnium regimini praesidemus, utiliter exequi coadiuvante Deo cupientes solliciti corde reddimus ut tales eis in pastores praeficere studeamus, qui commissum sibi gregem dominicum sciant non solum doctrina verbi sed etiam exemplo boni operis informare commissasque sibi ecclesias in statu prospero et tranquillo velint et valeant, duce Domino salubriter regere et feliciter gubernare. Dudum siquidem bonae memoriae Carmiano archiepiscopo colocensi regimini colonsensis et baciensis ecclesiarum canonice invicem unitarum praesidente, nos cupientes eisdem ecclesiis, cum eas vacare contingeret, per operationis nostrae ministerium utilem et idoneam praesidere personam, provisionem ipsarum ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter reservandam; decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscumque quavis auctoritate scienter, vel ignoranter contingeret attemptari. Postmodum vero praefatis ecclesiis per obitum dicti Carmiani archiepiscopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, pastoris solatio destitutis, dilecti filii earundem, ecclesiarum capitula, reservationis et decreti praedictorum forsan ignari, te tunc abbatem monasterii péchvaradiensis ordinis s. Benedicti quinqueecclesiensis diocesis in archiepiscopum colocensem concorditer elegerunt; licet de facto tuque reservationis et decreti eorundem similiter inscius, electioni hujusmodi, illius tibi praesentato decreto consensisti, etiam de facto ac demum reservatione et decreti praefatis ad tuam de dictis notitiam huiusmodi electionis negotium proponi fecisti in consistorio coram nobis. Nos igitur electionem ipsam et quaecunque inde secuta, utpote post et contra reservationem et decretum praedicta, de facto, ut praemittitur, attemptata, irrita prout erant et inania reputantes, ad provisionem ipsarum ecclesiarum celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intromittere potuit, sive potest, reservatione et decreto obsistentibus supradictis, ne ecclesiae ipsae longae vacationis exponantur incommotis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam eisdem ecclesiis personam utilem et fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, cui de litterarum scientia, vitae munditia honestate morum, spiritualium prudentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis apud nos fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae, mentis; quibus omnibus, necnon dictorum capitulorum, te eligentium concordii voluntate attenta meditatione pensatis, de persona tua; nobis et eisdem fratribus, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem ecclesiis de dictorum fratrum consilio. auctoritate apostolica providemus, teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo etc. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria oszt. Martini V. a. 1424. a. 7. Lib. Provis. X. A. f. 179a.

² Katona. Hist. Metrop. Coloc. Eccl. I. 409.

részt vett azokban a mozgalmakban, melyek az egyházi béke helyreállítására irányultak s a konstanci zsinaton mint Zsigmond megbízottja működött.¹ Annál érthetetlenebb a kalocsai érseki székről való távozása, mivel királya bizalmát teljes mértékben élvezte. Úgy látszik, papságával voltak kellemetlenségei, ezek kényszeríthették őt az érseki székek elhagyására. Bármi volt is az oka távozásának, annyi bizonyos, hogy az érseki címet — bár állandóan külföldön tartózkodott, — tovább is viselte; sőt ahhoz még akkor is ragaszkodott, midőn a pápa helyébe az új érseket kinevezte. Innét származott a bonyolulat. A szent-szék 1421-ben Scolari Carmianust nevezte ki kalocsai érsekké.² Ennek halála után pedig 1424-ben — mint láttuk — Buondelmontibus Jánost nevezte ki. András pedig a zsinat után Svájcban maradt és átvette a sitteni egyházmegye kormányzatát, melynek a pápa által megerősített főpásztora évek hosszú során át nem vette fel a püspöki rendet s különben is örökös viszálykodásban élt hiveivel, mely áldatlan torzalkodásból egyházmegyéjére temérdek kár származott. A pápa, hogy vége szakadjon a visszás állapotnak, Andrást bizta meg a püspökség kormányzásával, ki azon túl állandóan Sittenben tartózkodott, a kalocsai érseki megyébe többé nem tért vissza. Ezzel a ténnyel a kalocsai érseki széket Magyarországon mindenki megüresedettnek tekintette. Így vélekedtek a kalocsai és bácsi káptalanok, melyek Scolari Carmianust érsekké választották. Így vélekedett Zsigmond magyar király, ki a káptalani választást jóváhagyta. Így vélekedett a pápa, ki Carmianust prekonizálta. U. is Zsigmond király 1422-iki oklevelében Carmianust kalocsai érseknek nevezi.³ Egy 1423-iki oklevelében szintén miut érsekről beszél az elhunyt főpapról.⁴ A kalocsai és bácsi káptalanok Carmianus halála után az érseki széket ismét megüresedettnek tekintették, István kalocsai éneklő-kanonokot választották az egyházmegye kormányzójává és káptalani helyettesévé.⁵ Ez a káptalani helyettes tényleg gyakorolta is az egyházkormányzati jogot a főegyházmegyében, miut ez Zsigmondnak egy másik leveléből kitűnik, melyben István káptalani helyettest felhívja, hogy ha László háj-szent-lőrinci prépost illetéktelenül tovább is gyakorolná a bíraskodási joghatóságot, őt — miut az egyházmegyének a káptalan által megbízott kormányzója — egyházi fenyté-

¹ Cod. Dipl. X. 8. 557.

² L. a fönnebb idézett bullát, melyben a pápa Carmianust érseknek nevezi.

³ A gr. Zichy család okmtr. VIII. 73.

⁴ U. ott. 123. — Hazai okmtr. III. 346.

⁵ Zichy-kodex. VIII. 123.

kekkel fékezze meg.¹ — De nemcsak a papság s a magyar király, a római szentszék is törvényes érseknek tartotta Carmianust. — Carmianus 1420. aug. 8-án már viseli a választott érseki címet. 1421. febr. 13-án állítja ki megbízó levelét római ügynöke részére, hogy az helyette a bullákért járó díjakat az apostoli kamaránál lefizesse. Ügynöke csak 1421. nov. 26-án intézte el ügyét, miből Fraknói azt következteti, hogy a pápai kinevezés akkor történt meg.² Kerestem a vatikáni levéltárban az érseki kinevezésre vonatkozó bullát is, azt azonban nem sikerült meglegnem. Mindazáltal kétségtelen tény, hogy a kinevezés megtörtént, mivel azontúl Carmianus állandóan használta az érseki címet s az idézett 1424-iki bullában őt a pápa is kalocsai érseknek nevezi. Utódát: Buondelmontibus Jánost a pápa 1424-ben kinevezte.³ Ánde előállott De Benziis András és tiltakozott a kinevezés ellen. Azért van az annátákban feljegyezve, hogy a kinevezési bullát addig nem szabad kiadni, míg erre a kamara tüzetes meghagyást nem kap.

¹ U. ott. 121.

² Fraknói. A magyar kir. kegyuri jog. 507.

³ Nos igitur electionem ipsam et quaecunque inde secuta utpote post et contra reservationem et decretum praedicta irrita, prout erant et inania reputantes, et ad provisionem ipsarum ecclesiarum celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intrinicare potuit, sive potest, reservatione et decreto obsistentibus supradictis; ne ecclesiae ipsae longae vacationis exponantur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendum eisdem ecclesiis personam utilem et etiam fructuosam cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, cui de litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum spiritualium prudentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis apud nos fidedigna testimonia perhibenter, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus necnon dictorum capitulorum, te eligentium concordii voluntate attenta meditatione pensatis, de persona tua, nobis et eisdem fratribus, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem ecclesiis de dictorum fratrum consilio auctoritate apostolica providemus, teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem ipsarum ecclesiarum tibi in spirituabilibus et temporalibus plenarie committendo; firma spe fiduciaque conceptis, quod dirigente Domino actus tuos, praefatae ecclesiae per tuae circumspectionis industriam et studium fructuosius regentur, utiliter et prospere dirigentur, ac gratia in eisdem spiritualium et temporalium suscipiant incrementa, quocirca discretionis tuae per apostolica scripta mandamus quatenus impositum tibi a Domino onus regiminis dictarum ecclesiarum suscipiens reverenter, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas sollicitè, fideliter et prudenter quod dictae ecclesiae per tuae circumspectionis industriam et studium fructuosius gubernari provideo et fructuoso administratori gaudeant se commissas, tuque praeter aeternae retributionis praemium, nostram et dictae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius consequi merearis. Datum Romae apud sanctam Mariam maiorem. Decimo septimo Kal. Decembris. Anno septimo. — Simili modo: Dilectis filiis Capitulo Ecclesiae Colocensis. Salutem. — Clero Civitatis et Diocesis Colocensis. — Populo Civitatis et Diocesis Colocensis. — Universis Vasallis Ecclesiae Colocensis. Vener. Fratr. Universis suffraganeis Ecclesiae Colocensis. — Capitulo Ecclesiae Baciensis. — Clero Civitatis et Diocesis Baciensis. — Populo Civitatis et Diocesis Baciensis. — Universis Vasallis Ecclesiae Baciensis. — Carissimo in Xt. filio Sigismundo, Roman. et Hungariae Regi Illustri. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Martini V. A. VII. Lib. Provis. X. A. f. 179a.

Daczára András tiltakozásának, a bulla kiadása nem sokáig húzódott; mivel míg 1425 tavaszán a kalocsai érseki széket megüresedettnek mondják okleveleink,¹ ugyanazon év augusztus havában János már mint az egyházmegye rendes, törvényes és felszentelt főpásztora szerepel.²

András nem nyugodott bele a tényekbe. Ő 1431-ig kalocsai érseknek s a sitteni egyházmegye kormányzójának nevezi magát; dacára annak, hogy V. Márton Vilmost a sitteni püspökségtől már éveknek előtte elmozdította s miután Andrást a kalocsai érsekség kötelékétől feloldotta, őt Sittenbe áthelyezte. András a pápa intézkedése ellen azzal a megokolással tiltakozott, hogy neki az áthelyezésről nem volt előzetes tudomása és abba bele sem egyezett. Ámde tudjuk, hogy a pápa a köteléket, mely a püspököt székehez köti, fontos okból még a püspök akarata ellenére is feloldhatja.³ Hogy V. Márton pápa Andrást a kalocsai érseki szék kötelékétől föloldotta, ez történeti tény.⁴ Hogy a pápának ehhez joga volt; az is kétségtelen. Végül az is bizonyos, hogy a pápának erre fontos oka volt. Hiszen András már évek óta nem lakott egyházmegyéjében, anuak ügyével mit sem törődött; helyzete itthon tarthatatlan volt; azért vállalkozott idegen országban más egyházmegye kormányzására. Abból, hogy ő az érseki címet — a pápa és a király intézkedése ellenére — tovább is használta, eljárásának jogosultságára semmifele következtetést vonni nem lehet. Ebben a dologban tehát nem lehetünk egy véleményen Városhy Gyulával, ki azt hiszi, hogy 1431-ig András volt a kalocsai egyházmegye törvényes főpásztora.⁵ Úgy látszik V. Márton pápa egyszerűen nem vette figyelembe András tiltakozását. Ezt abból következteljük, hogy míg V. Márton alatt éveken keresztül húzódott az ügy s csak egyes intézkedések késedelméből vesszük észre a lappangó nehézséget; IV. Jenő gondja azonnal a bonyolodott kérdés megoldására irányul és trónralépésének első esztendejében sürgősen intézkedik a nehézségek elhárítása iránt; lemondási nyilatko-

¹ 1424-ben üresedésben van az érseki szék. Cod. Dipl. X. 6. 976.—1425. VI. Kal. Martii szintén üresedésben van; pedig akkor már ki volt állítva a bulla. U. ott. 984. 1425. VI. Id. Junii, a király választott és megerősített érseknek nevezi Jánost. Hazai okmtr. V. 222. 1425. IV. Kal. Aug. már mint kalocsai érsek szerepel. Cod. Dipl. X. 6. 702. Tehát akkor már ki volt adva a bulla. Azontúl okleveleink állandóan kalocsai érseknek nevezik Jánost. L. U. ott. 814. 885. 895. stb.

² Cod. Dipl. X. 6. 702. Azontúl úgy is nevezi magát: „János, Isten és az apost. szék kegyelméből kalocsai érsek” — Zichy-kódex. VIII. 347.

³ Aichner, Jus eccles. Ed. VII. 334.

⁴ Schemat. Coloc. 1887. XI.

⁵ U. ott. XIII.

zatot vesz Andrástól s őt a kalocsai érsekség kötelékétől feloldván — hivatkozással elődének intézkedésére — Andrást Sittenbe forma szerint áthelyezi.¹ A kérdés így 1431-ben végleges megoldást nyert. András — kit már másfél évtized óta senki sem tartott kalocsai érseknek — a kalocsai érseki címet többé nem használja. János 1447-ben bekövetkezett haláláig kormányozta az egyházmegyét, mint annak törvényes főpásztora.²

Röviden foglalkoznunk kell itt Florenci János érsekségének kérdésével. Az országos levéltár adatai szerint 1438-ban Florenci János (Joannes de Florentia) lett az egyházmegye főpásztora.³ Katona ez utóbbit nem tartja azonosnak Buondelmontibus Jánossal s azt hiszi, hogy a győri püspökségről lett áthelyezve Kalocsára.⁴ Ennek a nézetnek valószínűségét még az a körülmény is növeli, hogy egy 1436-iki okirat szerint a jelzett évben üresedésben volt az érseki szék.⁵ Mindazáltal tévesnek kell kijelentenünk ezt a nézetet. U. is Buondelmontibus János azonos a Florenci János érsekkel; hiszen fönnebb láttuk, hogy Florencből származott. Mig egy részt bizonyos, hogy 1424—1447-ig a kalocsai székre érsek-választás, vagy kinevezés nem történt; más részt az is kétségtelen, hogy Buondelmontibus János, kiről későbbi oklevelek szólnak, 1448-ig állott az egyházmegye élén.⁶

János egyházkormányzatának ideje azután se folyt le felhőtlen ég alatt. Az egyházpolitikai villongások nem csillapodtak le teljesen. Zsigmond császár törekvései nem egyszer összeütközésbe jöttek a pápák politikai irányzatával. Zsigmond és IV-ik Jenő pápa közt a bázeli zsinat alkalmával éles ellentét keletkezett. A császár rábirta a zsinat tagjait, hogy a pápának ellenszegüljenek s hogy törekvéseinek fegyverrel is érvényt szerezzen, 1432-ben hadseregével betört Olaszországba. A pápa a császár ellen szövetséget kötött a velencei és florenci köztársaságokkal; miből véres háború keletkezett. Könnyen elgondolhatjuk, hogy a kalocsai érsek florenci rokonai szintén állást foglaltak a császárral szemben. Az is nagyon érthető, hogy az érsek is egy véleményen volt rokonaival, védte a pápa és

¹ U. ott. XI.

² Az orsz. levéltár adatai szerint 1448-ban halt meg. Lib. Dign. R. H. Eccles. I. 31.

³ U. ott.

⁴ Katona i. m. I. 417.

⁵ Csl. Dipl. X. 8. 657. Hogy miért írja ez az oklevél az érseki széket üresedésben levőnek, ennek okát alább fogom kifejteni.

⁶ Hazai okmtr. III. 365. Orsz. levéltár. L. Dignit. I. 31 Schmidt, Eppi Agrienses. II. 23. Katona i. m. I. 415.

szülőföldre álláspontját, a császár eljárását pedig helytelenítette. Ezzel magára vonta a császár neheztelését, minek az lett a következménye, hogy az érsek kénytelen volt menekülni Magyarországból.¹ Midőn 1432-ben utját Olaszország felé venné, a császár emberei elfogták és fogságba vetették. Fogsága nem tartott sokaig; mert Zsigmond 1433 tavaszán kibékült a pápával, kinek közbenjárására ugyanazon évi ápr. 7-én békét kötött a két köztársasággal. Az érsek florenci rokonai a békekötés után haladéktalanul kíséreltet tettek a császárnál a fogságból való kiszabadítása iránt. Június hóban De Montebonis Simon, az érsek testvére Rómába utazott, hogy az érsek szabadon bocsátását az ott időző császártól kieszközölje. Ajánló levelet adott neki a florenci államtanács, melyben számára De Ursinis bíboros pártfogását kéri s egyuttal az érsek szabadon bocsáttatása ügyében teendő lépésekre sürgeti. A kérelemnek volt fogantaja. A császár az érseket, a bíboros kérésére szabadon bocsátotta. A florenci államtanács levelét Fraknoi tudósunk fedezte fel a florenci állami levéltárban.² A mondottakból világos, hogy téves az a nézet, mintha az érseket Cillei Herman erőszakoskodásból rabló módra tartóztatta volna le 1435-ben. Elfogatása nem 1435-ben történt, hanem 1432-ben; nem is merő erőszakoskodásból, hanem politikai okból.³

Az érsek főpásztori tevékenységét fölöttébb megnehezítette a husszita felekezet terjedése Délmagyarországon. A kor egészségtelen viszonyaiból fakadt ki e felekezet. Az egyháziak nagy gazdagsága s a fegyelemnek ezzel járó meglazulása maga után vont egy egészségtelen visszahatást, mely egyházi téren keletkezett, de a társadalmi térre is átesapott. Csehországban ült ki a vallási forradalom, mely csakhamar Magyarországra is átesapott, megrontotta a vallásos nép kedélyvilágát és véres harcok okozója lett. Husz János kivégeztetésével koránt sem lett elnyomva a vallási forradalom. A hussziták fegyverre keltek s a fanatizált nép tömegesen csatlakozott a felkelőkhöz. Célja volt e mozgalomnak a középkor összes társadalmi intézményeinek felforgatása s e törekvés nem ismerte a nemzetiség és ország korlátait. A társadalmi forradalom, mely Husz tanainak csiráiból kikelt, néhány év alatt annyira elharapózott, hogy egész országokat veszedelemmel fenyegetett.⁴ Hazánkban 1410-ben tűnnek fel először a hussziták. 1430-ban már temérdek husszita találkozott

¹ Litta i. m. Tavola X.

² Schemat. Coloc. 1882. VII. köv. Ugyanerről ír Litta is i. m. Tavola X.

³ Katona i. m. I. 409.

⁴ Szilágyi S. A magy. nemzet tört. III. 570.

Magyarországon. Kezdetben csak a felső vidéken terjedt a felekezet. Utóbb térítési vágytól ösztönöztetve, több husszita hirdető az alsó részekre vonult s itt követőket iparkodott szerezni.¹ Különösen a Szerémségben talált a tévhit fogékony talajra. A Boszniával szomszédos részeket már jóval előbb megmételtyezték a bogumilek tanai. Boszniából különösen a XIV. században s a XV. elején terjedt a patarén, vagy bogumil eretnekség, mely hasonlóképpen vallási és társadalmi forradalom jellegével bírt.² A kalocsai egyházmegye szerémi részei már meg voltak mételtyezve. Itt ütötte fel fejét egyházmegyénkben először a husszizmus. A szerémi Kamonc polgárai egy Balázs mester nevű férfit küldtek Prágába egyetemi tanulmányok céljából. Midőn Balázs Csehországból hazatért, a polgárság kieszközölte számára a kamonci plebánia javadalmát. Balázs Kamoncon kezdte terjesztetni Husz tanait, honnét azok csakhamar az egész vidékre elterjedtek.³ Az új tan hirdetésében volt két társa: Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás, mindkettő kamonci pap (oltáros papok) kik hasonlóképpen a prágai egyetemen végezték tanulmányaikat.⁴ A kalocsai egyházi főhatóság, látva a veszedelmes tanok rohamos terjedését, a pápához fordult kérelmével, hogy az eretnekség kiirtására küldjön buzgó hit-hirdetőket.⁵

A bosnyák ferencieknek jutott osztályrészül az eretnekség kiirtásának dicsősége. A pápa a szent életű Marchiai Jakabot, a bosnyák rendtartomány helytartóját bízta meg e nehéz feladattal. 1436-ban a kalocsai egyházmegyébe jött és megkezdte a hitnyomozást. Elragadó szónoklata csodás hatással volt a népre, mely előbb már tömegesen a husszitákhoz szegődött. Szent életének hire, lángoló buzgalma istápolták szavait és biztosították működésének sikerét. Jakab szigorú vizsgálatot indított a tévtanok terjesztői ellen. Mint a ferenciek évkönyvében olvassuk: ebben a hitnyomozásban Jakab Kamoncba s mind a két dunaparton fekvő városok- és falvakba érkezett, hol

¹ Lányi-Knauz M. egyháztört. I. 686.

² Klaić. Poviest Bosne. 347. köt.

³ Lányi-Knauz. i. m. I. 687.

⁴ Szilágyi S. A Magy. Nemz. Tört. III. 598.

⁵ Különös figyelemre méltó tény, hogy nem az érsek, hanem a káptalan ír felterjesztést a pápához az egyházmegyét fenyegető veszedelem ügyében. Ez épp abban az évben történik, midőn az oklevelek az érseki széket üresedésben lévőnek mondják. (Cid. Dipl. X. 8. 657.). Úgy látszik, az érseknek ismét összeütközése volt a királlyal, ki a pápával minduntalan hadilábon állott. A király az érseket — mint látszik — szánúzte, azért irnak az oklevelek széküresedésről. Ez lehet az oka annak is, hogy ily fontos ügyben nem a főpásztor, hanem a káptalan tesz előterjesztést a pápának. (A konfliktus hosszabb ideig tarthatott, mivel okleveleinek 1435—36-ban beszélnek üresedésről. Nagy Gy. A gr. Sztáray cs. oklra. II. 321.)

sok husszítát megtérítte s más holtakat kiásata és megégettete. Mióta Balázs mester kamonci pap is odább állott s Bácsba, hol nagyprépost vala, jövéen, tévelyeivel felhagyott, dicséretesen élte tovább napjait. Ugyan e Jakab atya a szentmártoni plebános által kiásata egy holtat s megégettete, hasonlólag több holtakat Kamonc táján. Szintugy a bukini plebánost Futakon és más megholtakat. Mint Lányi megjegyzi: élőkön ily büntetést nem vett az istenfélő szerzetes. Azonban a holtakon gyakorlott szigorú példa az élők elrettentésére szolgálhatott.¹ Midőn Jakab atya a bácsi egyházi kerületben Bálint kamonci papot két társával a hittévedés pártfogásában s részvételében vétkesnek találta, őket János bíró kezébe adta, azonban más Bálint és barátai fegyveres kézzel a bíróra rohantak s a bűnösöket kiszabadították. János kalocsai érsek a dologról tudósítatva, három tanú vallomására az ártatlannak vélt Bálint pap kiszabadítását helyben hagyta. Mire Jakab a királyhoz fordult és az érsek elfogultságát előadván, azt az elégtételt nyerte, hogy a király az érseket gondosabb vigyázásra utalta. Ujlaki Bálint és pécsi Tamás kamonci oltáros papok a hitnyomozás elől Moldvába szöktek s ott terjesztették tanaikat.² Jakab erélyes fellépésének jótékony hatása mindjárt az első évben szemmel látható volt. A husszizmus terjesztői bűnhődtek, vagy elmenekültek, a félrevezetett nép pedig kezdett a jó utra térni. A kalocsai káptalan már 1436-ban, Jakab fellépésének első évében hálálkodó levelet ír a pápához, melyben előadja az egyház fejének, hogy Marchia Jakab atya a kalocsai és bácsi egyesült egyházmegyékben a husszizmus által megmételyezett községeket életének veszélyeztetésével bejárta. Az eretnekeket, úgy az egyháziakat, mint a világiakat felkereste, tanaikat vizsgálat alá vette s őket a bíróságnak büntetés céljából átadta. Ily módon az egyházmegyét az eretnekektől nagyjából megtisztította. Hogy a tévtan tovább ne harapózzék, alkalmas öröket rendelt a városokban és falvakban, kik a nép hitéletét figyelemmel kísérik. Levelében megjegyzi a káptalan, hogy ha a pápa a hitnyomozás megejtése céljából Jakabot ki nem küldte volna, az elhatalmasodott husszíták már fegyverre keltek volna.³ — Mindazáltal 1436-ban még korántsem sikerült Jakabnak az eretnekség teljes kiirtása. A következő években folytatta apostoli munkáját. 1437-ben György bácsi érseki helytartó ír neki sürgető levelet, hogy jöjjön és tartson

¹ Lányi-Knauz i. m. I. 690.

² U. ott. 601, — L. ezt a levelet egész terjedelmében Katona i. m. I. 415.

³ Katona i. m. I. 415.

hitnyomozást az egyházmegyében.¹ Ugyanabban az évben Jakab feloldozza Mihályfi András bácsi egyházmegyei papot, ki tévtanait beismerte.² 1439-ben pedig Albert király két levelet irt János kalocsai érsekhez, annak kalocsai és bácsi helytartójához s a birákhoz, hogy Jakab atyát, ki a Szerémségben, Valkó vármegyében és Kamonc városban tart hitnyomozást, nehéz munkájában gyámolítsák és mindenben kezére legyenek.³ 1444-ben Bácsi Fábán bosnyák ferenczrendű szerzetes Szegeden működött, mint hitnyomozó.⁴ Az apostoli lelkületű szerzetesek verejtékes munkáját fényes siker koronázta. A hussziták felekezetét sikerült kipusztítani az egyházmegyéből s János érsek megérte azt az örömet, hogy hivei közt a lelki béke ismét helyre állott. Áldott nyugalom uralkodott ismét megyéjében s az egyház akadálytalanul teljesítette kulturális hivatását.

Nagy kiterjedésű egyházmegyéjét gonddal és odaadással kormányozta a főpásztor. Minthogy abban az időben a plebániák száma megközelítette a 300-at, a pápa mindjárt János kinevezése után segédpüspököt adott mellé, Bertrand személyében, kivel a főpapi teendők terhét megosztotta.⁵ Vajjon a segédpüspök helytartó is volt-e, nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy Jánosnak, (valamint utódainak is) két helytartója volt: a kalocsai⁶ és a bácsi.⁷ A segédpüspök, mindkét egyházmegyében végezte a főpapi teendőket. — Az érsek hol Kalocsán, hol Bácsban lakott; mindkét helyen volt bástyákkal körülvett kastélya, melyek csak az utóbbi időben épültek. Ezt kell következtetnünk VI. Kelemen pápának 1342—45 körül irt leveléből, melyben elmondja, hogy a kalocsai érsek panasza szerint Kalocsa érseki város egészségtelen, mocsaras vidéken fekszik, a tatárjárás idején teljesen elpusztult; hasonlóképpen a bácsi egyház, mely a kalocsaival kánonilag van egyesítve, elpusztult. Azonban van az egyházmegye területén, magas hegyen egy erőd: a péterváradi vár, mely a belakúti cisztercita apátság tulajdonát képezi. Az érsek arra kéri a pápát, engedje meg neki, hogy székhelyét Péterváradra áttehesse. A várban lévő templom a hozzátartozó épületekkel együtt az apátság tulajdonában maradna; az érsek pedig építene székesegyházat

¹ Wadding. Annales Minorum. XI. 7.

² U. ott. II.

³ Katona i. m. I. 444.

⁴ Wadding i. m. XI. 203.

⁵ Pray. Spec. Hier. Hung. II. 76.

⁶ Zichy-kódex VIII. 374.

⁷ Wadding. i. m. XI. 11.

és lakóhelyet maga, 12 kanonok és a szolgaszemélyzet számára a várban, vagy azon kívül s ott állandóan lakoznék.¹ Az érsek kérényye a római kúriánál kedvezően lett elintézve; hogy ennek dacára miért nem vitte keresztül tervét, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az érseki székhely nem került Péterváradra, megmaradt Kalocsán és Bácsban továbbra is. Kalocsán vár épült. Egy 1431-iki oklevél az érsek kalocsai erődjéről beszél, melynek a jelzett évben két várnagya is volt: Sighedi Kelemen és Herendi György² Hasonlóképpen Bácsban is falakkal és bástyákkal volt körülvéve az érseki székház, az erőd felügyelete ott is várnagyra volt bízva.³ — Ezek a várnagyok állandóan a várban laktak. Volt azokon kívül az érseknek hadvezére is (belliductor), ki bandériumát a háborúba vezette.⁴ Mint tudjuk, a bandériális rendszer 1433-ban lett hazánkban újólág szabályozva s helyesebb alapokra fektetve. E szerint a főpapoknak épp úgy, mint a többi főurak- és nemeseknek csapataikkal részt kellett venni a honvédelemben. A várakban tartott katonaságon kívül a kalocsai érsek egy bandériumot tartott a haza védelmére, melyet maga vezetett a háborúba. Az érseki hadvezér volt a csapat vezetője, de azt az érsek személyesen vezette hadba. Így olvassuk János érsekről, hogy 1431-ben a többi főpapokkal és nemesekkel egyetemben Friaulba vezette csapatát.⁵

Röviden foglalkoznunk kell még az érseki udvar biráskodásával. Nem a szentszéki biráskodást értem, arról alább tüzetesen fogok szólni. Hanem az érseki udvarbirót, ki épp úgy, mint a vármegyei szolgabírák, világi vonatkozású ügyekben ítélkezett. Úgy a bácsi, mint a kalocsai érseki kúriának rendes udvarbirája volt, ki az érsek jobbágyai ügyében, valamint a székváros területén előfor-

¹ „Terra in qua Colocensis ecclesia situata existit, est paludibus et diversis aquis immundis et fetidis circumdata, quodque per Tartaros et paganos alias eadem ecclesia et tota terra ipsius, necnon ecclesia Bachiensis, eidem ecclesiae Colocensi canonice unita desolata et devastata existit Kéri az érsek a pápát: cum in diocesi sit quidam mons boni et competentis aeris . . . in quo quidem monte est situatum fortalitiū vocatum castri Varadini Petri, quod in totum pertinet ad abbatem monasterii Belefontis cisterciensis ordinis Colocensis diocesis . . . eidem archiepiscopo concedere dignaremur, ut ecclesia et aedificiis quae ibi sunt, remanentibus abbati et monachis monasterii praelibati, dictum castrum et fortalitiū clausum sit et sufficiens ambobus, possit idem Aeppus infra et extra fortalitiū aedificare ecclesiam pro se et 12 canonicis et servitoribus suis et fortalitiū et aedificia decentia pro conservatione personarum et bonorum suorum“ etc. Vatikáni titkos levéltár. Clement. VI. Regesta supplic. A. III. P. II. f. 18.

² Zichy-kodex. VIII. 443.

³ Wagner. Petri de Warda Epistolae. 34. Vár volt ott az ujjaépítés előtt is.

⁴ Orsz. levéltár. 30, 959.

⁵ Zichy-kódex. VIII. 463.

duló peres ügyekben törvényt ült. 1433-ban a bácsi káptalan bizony-
ságlevelében olvassuk Fejéregyházi János diák, a bácsi érseki kuria
udvarbirájának nevét, kinek részére azt a káptalan kiállította György
budai kereskedő ingóságai felől, melyeket a bácsi vásár alkalmával
állítólag hamis pénzek forgalomba hozása miatt vett el tőle; a
káptalan levelében közli azon vizsgálat eredményét, melyet ez ügy-
ben a vármegyétől kiküldött szolgabírák és bizott nemesek teljesi-
tettek.¹ Az érseki udvarbírák intézménye a kor jogrendszeréből fakadt,
mely szerint a nemesek és főurak maguk intézkedtek jobbágyaik
felett, ők gyakorolták a jogszolgáltatást. Az érsek összes jobbágyai
ki voltak véve a vármegyei joghatóság alól.²

Nagy vonásokban megrajzoltam Buondelmontibus János érsek-
ségének történetét, egyuttal elmondtam azokat a főbb mozzanatokat,
melyek a kor egyházi viszonyaira, az egyházmegye életére világot
vetnek és vonatkozással vannak. Meghalt 1448. elején.³

Szekcsői Hercegh Ráfael.

(1450—1456.)

Buondelmontibus Jánosnak 1448. tavaszán történt elhalálo-
zása után sivár korszak következett, mely majdnem egy évtizeden
át tartott és temérdek kárt hozott az egyházmegyére. Fejetlenség,
hatalmaskodás, kormányzati gondatlanság következett János erélyes
főpásztori tevékenysége után. Legszomorúbb emlékü évköre a rena-
issance korának.

A hatalmaskodó főurak az érsekség dús javaira vetették sze-
mőket s azokat részben elfoglalták, más részét elpusztították. Ehhez
járultak a kegyuri jog kérdésében felmerült viszályok, melyek még
inkább nehezítették az érseki szék betöltését. Hunyady János kor-
mányzó el volt határozva, hogy Buondelmontibus János utódának
kineveztetése érdekében a kezdeményezést ő teszi meg. Egyéb iránt
is szakítani akart a régi gyakorlattal és az érseki szék gyors betöl-
tése után látott. Legelső jelöltje Lasócky Miklós krakói dékán volt,
ki Ulászló királylyal jött Magyarországra s itt is maradt. „Megüre-
sedvén legújabbán a kalocsai és bácsi egyesített érseki egyházak, ezek-
nek főpásztorává téged hivatalunk erejénél fogva törvényesen meg-

¹ A gr. Sztáray cs. oklevéltára. II. 302.

² Wagner. Epistolae Petri de Warda 20 l.

³ Fraknoi i. m. 150. és Orsz. levéltár. L. I. Dignitar. R. H. Eccles. 31.

választottunk és az ország nevében az érsekséget neked adományozandónak véltük.“ E szerint a kormányzó az országtanács hozzájárulásával Lasócky Miklóst kalocsai érsekké kinevezte. Ennek megfelelően a pápához intézett előterjesztését is nem kérvény, hanem kegyűri bemutatás és nevezés formájában tette meg. A pápa sem a forma, sem az előterjesztésben foglalt jogigények ellen nem tett kifogást, a személyt illetőleg pedig osztozott Hunyady ohajtásában s Lasócky iránt ő maga is rokonszenvvel viseltetett. Azonban Lasócky nem volt hajlandó elfogadni az érsekséget; egyéb okok mellett azért is, mivel jól tudta, hogy a hatalmaskodó főurak ellen az érsekség birtokát csak fegyverrel lesz képes megoltalmazni. És mivel a kormányzó levelének vételekor (1448. évi tavasz végén) Magyarországra készült visszatérni, arra kérte a pápát, hogy az érsekség betöltésének ügyét hagyja függőben, míg ő a kormányzóval értekezik. A pápa ebbe beleegyezett. Itthon Lasócky abban állapodott meg, hogy a kalocsai érsekséget nem fogadja el. Mire a kormányzó az erdélyi püspökséget ajánlotta fel neki, az erdélyi püspököt pedig kinevezte kalocsai érsekké s Lasócky ily irányú felterjesztést vitt a kormányzótól Romába.¹ Hunyady az érseki szék betöltése iránt gyorsan intézkedett. Következtetjük ezt abból a panaszos levélből, melyben (1449. jun. 25.) a pápai megerősítést Mátyás részére sűrgeti. „Egyebek közt, különösen a mi a kalocsai érseki széket illeti, nem múltott rajtam, hogy a feldúlt és elárvult egyházmegye minél előbb főpásztort nyerjen. Írtam, könyörögtem, kérvényben esedeztem, észszerű okokkal és tekintetekkel sűrgtettem szentségednél e kérdés elintézését. Azért, ha szabad volna panaszkodnom, teljes joggal panaszkodnám, hogy kérésem mindeddig nem nyert meghallgatást ebben a sűrgős ügyben. Kénytelen-kelletlen nézem, mily vakmerőséggel nyugtalanítják ezt az egyházat, mely már annyi hónap óta el van árvulva Azért bármely okból származik is a késedelem, ez csak kárára van az egyházmegyének. Mert a mi után többen áhitoznak, azt nekem is nehezebb megőriznem. Legyen tehát meggyőződve szentséged, hogy amit ebben az ügyben írtam, azt csak a közjó tekintetéből és alapos okokból tettem. Mert ámbár a mult országgyűlésen az említett érseki szék betöltésének kérdésében más jelöltek is jelentkeztek igényeikkel; mégis abban történt a végleges megállapodás, hogy előbbi felterjesztésem szerint Mátyás erdélyi püspököt helyezze át szentséged a kalocsai érseki székre, Miklós dékán

¹ Fraknói. i. m. 150. 151. 152.

pedig utódja legyen az erdélyi püspöki széken. Ennek folytán azzal a kéréssel járulok szentséged elé, hogy ne húzza tovább a betöltést, hanem kegyeskedjék, nem a személyek, hanem az egyházak tekintetéből a megerősítést az említetteknek megadni; hogy ne nyiljék tovább senkinek alkalmá az üresedésben levő egyházakat háborgatni s hogy ne legyen kénytelen az egyház szabadságát nem annyira őrizni mint védelmezni.“¹ 1449 augusztus hó 8-án Máté erdélyi püspököt a pápa kinevezte kalocsai érsekké.² Ez azonban a feldúlt és javaiban sokszorosan megkárosított érsekséget vonakodott elfogadni. Miután elhatározása mellett Hunyady kérése dacára is megmaradt, a kormányzó új jelöltet keresett. Az országgyűlés hozzájárulásával a váci püspöknek ajánlotta fel a kalocsai érseki méltóságot. Hunyady ebben az ügyben 1450. jan. 18-án írta a következő felterjesztést Rómába: „Már rég előadtam szentségednek miképp ohajtom rendezni a kalocsai érseki szék betöltésének fölöltébb sürgős ügyét. Vallásunk javát előmozdítani ohajtván, hogy az említett egyház sanyarú helyzetén segítsek és az egyházmegye gondviselésének terhétől szabadulhassak, jobban az érdemekre, mint a személyekre voltam tekintettel a választásnál. Legelőbb Miklós krakói dékánra esett választásom. Utóbb — ennek javaslatára — az erdélyi püspököt szemeltem ki, hogy így mindkét főpapi szék méltó főpásztort nyerjen. Azonban a viszonyok változtával, a felsőbb kegy más méltóságot juttatott a dékánnak osztályrészül; mire tisztelendő Péter váci püspök úrra esett választásom, ki iránt bizalommal viseltetem, hogy buzgó ohajaimnak meg fog felelni. Mert, mint értesültem, az említett dékán úr hazájában nyert püspöki méltóságot; az erdélyi püspök úr pedig a kalocsai székre lett előmozdítva; míg a váci püspök úr az erdélyi püspökségben lett utóda Minthogy pedig az erdélyi püspök urat semmi módon nem lehetett rávenni, hogy az áthelyezést elfogadja; nem látszott czélszerűnek a további erőltetés. Bele nyugodtam a helyzetbe s elhatároztam, hogy a körülményekkel számolok és más irányban teszek lépéseket szentségednél az érseki szék betöltése tárgyában. Miután utóbbi időkben szünetelt a háború, s a hazai ügyek sürgős elintézését követeltek; az ország rendéinek tanácsára czélszerűnek látszott az elárvult érsekség ügyében tárgyalásokat kezdeni a váci püspök úrral s annak terhét vállaira tenni. Hajdan dicső volt e méltóság, de utóbbi időben annyira el van hagyatva, elcsenevé-

¹ Katona i. m. I. 419.

² U. ott. 418.

szett, hogy viselőjének inkább terhére, mint diszére válik. Igaz, több napig vonakodott jelöltem elvállalni a méltóságot; azzal mentegetőzött, hogy neki nyugodt állása van, mostani méltóságával meg van elégedve s még egyebeket is felhozott; mindazáltal sokszoros és állhatatos sürgetésünknek engedve, végre beleegyezett kívánságunkba, ha azt az apostoli szék is jóváhagyja. Megegyezésünk általános helyesléssel találkozott s mindnyájan jó reménységet táplálunk ezen derék férfiú működése iránt; különösen én, ki sokat gyönyörködtem az ő tevékenységében, az egyház felett gyakorlott példás gondviselésében, valamint a közügyek szolgálatában tapasztalt derékségében: kit az ország többi főpapjai is utánzandó mintaképnek, kifogástalan életűnek s az egyház ügyét igazán szíven viselő jámbor főpapnak tartanak. Ennek okáért, ... tisztelettel és buzgó esedezéssel fordulok szentségedhez, ... kegyeskedjék az említett Péter püspököt a váci és erdélyi egyházak kötelékétől feloldani, sőt inkább a közjóra, mint személyére való tekintetből és őt a kánonilag egyesített kalocsai és bácsi érseki székre áthelyezni; a nevezett egyház és az egész egyháztartomány érsekévé és főpásztorává tenni.¹

— Mint Katona megjegyzi: helyesen kérte Hunyady a pápát, hogy Pétert mindkét: t. i. a váci és erdélyi egyház kötelékétől oldja fel; mivel a pápa már beleegyezett Péternek a váci püspöki székről az erdélyire való áthelyeztetésébe. Kitűnik ez a római levéltár adataiból, melyek szerint 1449-ben Péter váci püspök át lett helyezve az erdélyi székre. Minthogy azonban Máté az erdélyi püspökségről nem mondott le, ezt a kérdést is meg kellett a pápának oldani. De még most sem fejeződött be a kalocsai érsekség betöltésének évek óta húzódó ügye. Péter meghalt, mielőtt Rómából a pápai megerősítés megérkezett volna; így az egyházmegye továbbra is árva maradt.²

Most előállott az a jelölt, ki már régóta mesterkedett azon, hogy az érseki méltóságot elnyerhesse, de úgy az ország rendéinek többsége, mint Hunyady ellenezte kineveztetését. Szekcsői Hercegh Ráfael kinevezett boszniai püspök Buondelmontibus János halála után, még 1448-ban lépéseket tett Rómában a kalocsai érsekség elnyerése iránt. Előkelő összeköttetései támogatták kérését; azonban a pápa nem volt hajlandó őt kinevezni. A vallásos lelkiületű Hunyady János kezdettől fogva ellenezte Ráfael kineveztetését, kinek életéről nagyon kedvezőtlen hírek keringettek. A pápai kúria ismerve

¹ Katona i. m. I. 419. köt.

² U. ott. 425.

Hunyady népszerűségét, tudva nagy tekintélyét, Ráfaelt kérésével elutasította. Ő azonban nem szűnt meg kopogtatni a Vatikánban. Az érseki szék betöltésének hosszú folyamatán mindig ott kísért a boszniai püspök, kit az ország rendének egy része pártol; Hunyady fél tőle; Rómában nehezíti az ügyek menetét. Miután Hunyady egy jelöltjével sem aratott sikert — ki lemondott, ki elhalt, — vagy a sok sikertelen kísérlettől elkedvetlenedve, vagy — a mi sokkal valószínűbb — Hercegh Ráfael előkelő rokonságától rábírva, végre belenyugodott a boszniai püspök jelölésébe. Különben az sem lehetetlen, hogy a pápa ki már ezen egyetlen kérdésben háromszor teljesítette a kormányzó ohaját, a kuriának akkori gyakorlata szerint magának tartotta fenn az érsekség betöltését. Nem lehetetlen, mondom, mivel a kinevező bulla azon szavai, hogy a pápa az érseki szék betöltését még az előbbi főpap életében magának tartotta fenn; nem zárja ki föltétlenül a kegyuri bemutatás jogát.

Akármint történtek az előző lépések, annyi bizonyos, hogy Szekesői Hercegh Ráfael 1450 aug. 31-én megkapta a pápai megerősítést. A kinevezési bullában a kancellária akkori gyakorlata szerint a kegyuri bemutatás nincs megemlítve, ellenben a pápa hivatkozik arra, hogy az érseki szék betöltését az előbbi főpásztor életében magának tartotta fenn, miért is senki más nem volt jogosítva annak betöltésére. Az új kalocsai érsek javára kiállított bulla abban a tekintetben is nevezetes, hogy Hercegh Ráfaelt a pápa egyszerűen pécsmegyei miséspapnak, nem pedig boszniai püspöknek nevezi. Ennek magyarázatát egy másik, ugyanakkor kiállított bullában találjuk, mely szerint a boszniai káptalan Hercegh Ráfaelt még a várnai esata előtt püspökké választotta s ő azonnal el is foglalta a püspöki széket, a nélkül, hogy a pápai megerősítést bevárná, sőt évenként át elmulasztotta azt kieszközölni. Fraknói azt hiszi, hogy 4 év múlva, 1448 március 18-án nyerte el a pápai megerősítést.¹ Fraknói állításával azonban ellentmondásban van egy hazai oklevél, melyet az országos levéltárban találtam. Az oklevél 1450 márcz. 3-án kelt, tartalma a következő: Az ország rendei előadják, hogy Pazoni Bereck Hunyady János kormányzó képviselőjében a királyi kuria előtt vízkereszt nyolcada előtt megjelenvén; tisztelendő Hercegh Ráfael boszniai választott püspök, Szekesői Hercegh Pál és Fülöp ellenében, a rendek által a kalocsai káptalanhoz intézett perbehívó levéllel s a káptalannak erre kiállított jelentésével kezében, elmon-

¹ Fraknói i. m. 156.

dotta, miképp a nevezett kormányzó levele szerint Thamásy Henrik birtokának örökösei; egy részről Héderváry Lőrincz nádorispán, ennek fia Imre, macsói bán; más részről tisztelendő Ráfael boszniai választott püspök úr, úgy Szekesői Hercegh Pál és Fülöp között per keletkezett, mely Pálóci László országbíró előtt folyt le; ezen per folyamán Hercegh Ráfael, Pál és Fülöp bizonyos egyezséglevelet mutattak fel, melyet néhai Zsigmond császár és király jóváhagyott s mely szerint, ha az említett Henrik és László örökösök nélkül hálnának el, az esetben birtokaik a Hercegh fiukra szállának. Azonban ezen egyezség ellen Lőrinc nádorispán és Imre macsói bán pert indítottak; majd az országbíró előtt Hód és Vásárhely birtokokra nézve megegyeztek, miből Hunyady Jánosra kár háromlott. Ezért pereli őket a kormányzó. Mire az ország rendei meghagyják a csanádi káptalannak, hogy Hunyady Jánost helyezze vissza birtokába.¹ Ebben a levélben az ország rendei 1450 márc. 3-án Her-

¹ Praelati, Barones, Porceres Regni Hungariae Universi, Honorabili Capitulo Ecclesiae Chanadiensis. Salutem. Noveritis quod Briclius de Pazon, pro magnifico domino Joanne de Hunyad dicti regni Hungariae gubernatore cum procuratoriis litteris eiusdem, juxta continentiam litterarumstrarum prorogatoriarum in octavis festi Epiphaniae Domini in figura nostri judicii comparando, contra reverendum in Christo patrem dominum Raphaelem Hercegh, electum ecclesiae Boznensis ac egregios Paulum et Filphes similiter Hercegh dictos de Zeckchew dominos, litteram unam nostram grosam evocatoriam pariter et insinuatoriam capitulo ecclesiae colocensis directam et aliam eiusdem capituli colocensis exinde relatoriam asserens actionem et propositionem ipsius domini gubernatoris litteris in eisdem continentiae nobis praesentavit declarans, quod idem dominus Johannes gubernator in vigilia festi visitationis Mariae virginis gloriosae proxime praeteriti hic Budae in nostri medio personaliter constitutus exposuisset nobis multum querulose, quominus quondam magnifico Henrico filio waywodae de Thamasy decedente, ratione et pretexto castrorum, possessionumque et jurium ejusdem possessionariorum inter quondam magnificum dominum Laurentium de Hederwara, dicti regni Hungariae palatinum et Emericum filium eiusdem banum machowiensem ab una, necnon revend. in Christo patrem dom. Raphaelem electum ecclesiae Boznensis, ac egregios Paulum et Filphes filios Ladislai Hercegh de Zeckhew ex altera partibus litis et dissensionis materia mota et in praesentia comitis Ladislai de Paloc judicis curiae regiae ventilata extitisset, partes praedictae contra se se eorum litteras et litteralia instrumenta exhibuissent, tunc inter alia praefati, dominus Raphael et Paulus et Filphes Hercegh quasdam litteras consensuales sub titulo et nomine quondam domini Sigismundi imperatoris et regis in eo, ut ubi dictum Henricum et Ladislauum patrem eiusdem haeredibus deficere contingeret, ex tunc jura eorundem possessionaria in ipsos filios Hercegh devolvi et condescendere deberent, loquentes exhibuissent, sicque praefati dominus Laurentius palatinus et Emericus banus filius eiusdem vigoribus earundem litterarum consensualium se in ipsa causa subcrumbere pertimescentes, causam eandem iudicio submittere non ausi extitissent, sed causa in eadem cum dictis filiis Hercegh concordassent, per quam quidem concordiam certa castra et jura possessionaria dicti quondam Henrici eisdem, Laurentio palatino et Emerico bano certaeque possessiones et jura possessionaria dictis filiis Hercegh devenissent. Et inter alia iidem dominus Laurentius palatinus et Emericus banus possessiones ipsius, scilicet domini gubernatoris Hod et Wasarhel apellatas cum earum pertinentiis sub nomine huiusmodi, quum etiam eadem ipsius quondam Henrici possessiones extitissent, per formam huiusmodi concordiae ipsis filiis Hercegh commisissent et consenissent, habitaque concordia eadem partes litteras dicti comi-

cegh Ráfael ismételve boszniai választott püspöknek nevezik. Tehát ügye akkor még korántsem volt rendezve. Ezt az állításunkat támogatni látszik az a római adat, mely szerint Hercegh Ráfael 1454-ben lett kalocsai érsekké kinevezve, János érsek halála után.¹ Tehát, úgy látszik, a kalocsai érsekség betöltésére vonatkozó bullák 1450-ben még nem voltak kiadva, illetőleg azokról az országtanács még nem nyert hivatalos értesítést, azért Hercegh Ráfael még nem is boszniai püspöknek, hanem csak választott püspöknek nevezik. Ennek magyarázatát abban a körülményben leljük, hogy Hercegh Ráfael éveken át gyakorolta a boszniai püspökség területén a főpásztori joghatóságot, anélkül, hogy Romában a pápai megerősítést kieszközölte volna. Midőn őt a pápa kalocsai érsekké kinevezte, akkor derült ki a nehézség. U. is kánonellenes eljárásával az egyházi kiközösítést vonta magára és az egyházi méltóságok viselésére alkalmatlanná lett; tehát a boszniai püspökséget elvesztette, a kalocsait pedig el nem nyerhette. Ebből a helyzetből csak a pápai fölmentés szabadította ki. Ezt a pápa megadta neki, de a bullák fogalmazásában a jogi álláspontot megóvta s abból a következményeket levonta.² Ebben a visszasságban találjuk magyarázatát ama körülménynek, hogy ámbár a pápa Ráfael 1448-ban kinevezte boszniai püspökké, 1450-ben pedig kalocsai érsekké, mégis 1450 tavaszán az ország rendei őt csak választott (nem megerősített) boszniai püspöknek nevezik s a hivatalos följegyzések szerint a bullák kiadása csak 1454 évben történik meg. Mindazonáltal tudomása volt a közönségnek a pápai kinevezésről. Pl. Vítus pécsi segédpüspök, ki a széküresedés idején (1449-ben) a kalocsai és bácsi egyházmegyében a főpapi ténykedéseket végezte, tudomással birt arról, hogy Ráfaelnek sikerül kieszközölni a pápai kinevezést. Mivel Pécsen oly csekély volt a jövedelme, hogy abból méltóságához illően nem tudott megélni, 1450-ben arra kéri Imre bácsi kanonokot és érseki helytartót, hogy őt Ráfael választott kalocsai érseknél ajánlja segédpüspöknek. Tehát szt. Gál napján a jelzett évben már választott kalocsai érsek volt Ráfael s erről a közönségnek tudomása volt.³ Ugyanerről győznek meg ben-

tis Ladiskú adjudicatorias pro eorum parte extraxissent, et quemadmodum ipse scilicet dominus gubernator tandem percepisset, praeitati filii Hercegh easdem possessiones Hód et Wasarhel cum earum pertinentiis ipso penitus inscio et ignorante sibi ipsis statui fecissent etc. — Orsz. levéltár. Dipl. 37607. A. 1450. — die 3 Martii.

¹ Katona i. m. I. 425.

² Fraknói i. m. 157.

³ Katona i. m. I. 425.

nünket az országos levéltárban őrzött oklevelek, melyek szerint Hercegh Ráfaelnek a boszniai püspökségről a kalocsai érseki székre való áthelyeztetése 1450-ben bevégzett tény volt.¹ Ugyanő 1451-ben már a megerősített kalocsai és bácsi érsek címét viseli.² Épp úgy a következő években 1452—53—54-ben.³ — De sőt a pápai levéltárban is találtam egy bullát, mely némi ellentmondásban van a Katona által idézett 1454-iki római feljegyzéssel. E szerint egy erdélyi pap főlebbezési ügyében vizsgálatot rendel el V. Miklós pápa. A bulla megemlíti, hogy a plebános peres ügyét már előbb az erdélyi püspöki szentszéktől Ráfael kalocsai és bácsi érsek bácsi kuriájához főlebbezte s miután az ott sem lett reá nézve kedvezőleg elintézve, Rómába főlebbezett. A pápai bulla 1453 évi január hóban kelt.⁴ Ebből kétségtelenül világos, hogy habár a Ráfael érseki kinevezésére vonatkozó bullákat 1454-ben állították is ki; a római kúria őt már 1453 elején is az egyházmegye törvényes és megerősített érsekének tekintette, ilyennek címezi és ő joggal végzi a főpásztori teendőket. Ilyennek tekinti őt az egész ország s a hazai oklevelek is ezen a címen említik.

Közbevetőleg szólunk kell ez alkalommal a királyi kegyúri jog fejlődéséről Magyarországon. A renaissance-korban két ellenkező törekvést észlelünk a püspöki székek betöltése iránt: Rómában a rezervációkat, hazánkban pedig ezzel szemben a törvényhozás ama tendenciáját, hogy a püspöki kinevezések jogát a korona számára biztosítsa.

Hogy a kor jogfejlődését tisztán áttekinthessük, előbb rövid pillantást kell vetnünk az előző kor joggyakorlatára. A XII. és XIII. században a káptalanok választották a püspököket. Iróink egy része azt tartja, hogy a király esetről-esetre megadta a választáshoz előleges beleegyezését és utólagos jóváhagyását, a szentszék pedig megerősítette a választást. Ezt következtetik IV. Ince pápának a kalocsai érsekhez intézett leveléből, melyben kifogásolja a veszprémi káptalan eljárását, hogy IV. Béla király tudta s előzetes megkérdezése nélkül választott püspököt.⁵ A XIV. században a pápák a püspöki székeket

¹ Orsz. levéltár. L. I. Dignitatorum. R. II. f. 31.

² U. ott.

³ U. ott. és Orsz. levéltár. Dipl. 14726.

⁴ Vatikáni titkos levéltár. Nicolai V. a. VI. VII. VIII. L. II. R. a. f. 81b A. 1453. Prid. Id. Jan. Idem plebanus ad curiam Bachiensem appellavit et coram ven. fr. nostro Raphaele Colocensi et Bachienſi archiepiscopo causa ventilata est, etc.

⁵ Brezanóczy. Instit. Juris Eccles. II. 72.

rezervációval töltötték be ; vagyis a kinevezési bullában kijelentették, hogy a megüresedett püspökség betöltésének jogát még az előd életében magoknak tartották fenn, úgy hogy abba senki se avatkozhas-sék bele. Zsigmond király midőn konfliktusba keveredett IX. Bonifác pápával, a püspökségeket önhatalmúlag töltötte be. A viszály a konstanci zsinaton lett elintézve, mely visszaadta az egyház békéjét. Zsigmond arra kérte a zsinatot, hogy a magyar királyok adományozási jogát a nagyobb egyházi javadalmakat illetőleg ismerje el. Fraknoi azt tartja, hogy a zsinat a király eme jogát elismerte és megerősítette.¹ Ellenben Karácsonyi kétségbe vonja, hogy a konstanci zsinat állítólagos kiváltságlevelét V. Márton pápa megerősítette volna.² A zsinat kiváltságlevelét nem ismerjük ; ellenben tudjuk, hogy a pápák a magyarországi püspöki székek betöltésénél a rezervációt tovább is gyakorolták ; de azért rendszerint ugyanazokat a személyeket nevezték ki, a kiket a magyar királyok, — szintén a „kinevezés“ kifejezését használva, — hozzájuk felterjesztettek. Összeütközés csak nagy ritkán fordult elő. Így keletkezett az a visszaesség, hogy a király kinevezte a főpapot ; a pápa pedig a király eme jogát el nem ismerve, hivatkozik a rezervációra s a királyi előterjesztést egyszerű folyamodásnak nevezi és az illető egyént a főpapi székre kinevezi.

A mint látjuk egy részről a pápák ama törekvését, hogy a püspöki székek betöltésének kizárólagos jogát magoknak biztosítsák ; más részt tapasztaljuk a magyar törvényhozás ama törekvését, hogy a főpapi javadalmak adományozásának jogát a korona számára biztosítsa. Törvénykönyvünkben több ide vonatkozó rendelkezést olvasunk. Így az 1447. évi 50. t. c. elrendeli, hogy a király, vagy az országtanács bemutatása és kinevezése nélkül senki se merészeljen kérni a szentszéktől sem püspöki, sem más egyházi javadalmat. A törvény az ellenkezőket hűtleneknek nyilvánítja s az országból való számkivetéssel bünteti.³ Épp így intézkedik az 1495. évi 31. t. cz.⁴

¹ Szilágyi S. A magy. nemz. tört. IV. 107.

² U. ott. 3. 526.

³ Quanta mala et discordiae ex provisionibus ecclesiarum cathedralium collegiatarumque et aliarum dignitatum ac beneficiorum ecclesiasticorum per sedem apostolicam praeter voluntatem nostram factis in hoc regno exorta fuerint et sint, peroptime claretur ; statuimus itaque, ut nullus omnino clericorum, seu religiosorum virorum absque praesentatione regis vel nostra aliquam ecclesiam cathedralem, vel quodcunque beneficium ecclesiasticum sibi per sedem apostolicam conferri et se in eisdem consecrari facere audeat quo quo modo, Contrarium facientes infideles et exules regni habeantur. A. 1447, Art. 50. Kovachich. Codex Juris Decret. Eccl. Hung. I. 211.

⁴ U. ott. Továbbá az 1471. é. 18 ; az 1498. é. 56. és az 1504. é. 10. t. cz.

Az 1447. évi 56. t. cz. pedig adományozásról beszél.¹ Hasonlóképpen az 1518. évi 16. t. cz., mely elrendeli, hogy a király az üresedésben levő érsekségeket és püspökségeket az államtanács meghallgatása után alkalmas és érdemes egyéneknek adományozza.² A mondotakból világos immár, hogy a magyar törvényhozás a XV. század közepén az érsekségek és püspökségek adományozásának jogát a magyar királyi korona elidegeníthetetlen jogának tekintette. Nem is kérvényeztek a magyar királyok, sem bemutatási jogot nem gyakoroltak, hanem kinevezték a püspököket. A királyi kinevezéssel szemben a római szentszék a rezervációt gyakorolta; vagyis figyelmen kívül hagyva a királyi kinevezést, a király által kinevezetteknek a főpapi javadalmat adományozta. Vannak, akik azt tartják, hogy a pápai bullákban előforduló rezerváció egyszerű formáság volt. Mi azonban ezekkel szemben azt tartjuk, hogy több a formáságnál; e rezervációkban kifejezést nyer a római kuria ama felfogása, hogy a püspöki kinevezések joga a római szentszéket illeti meg.

A magyar jogi felfogást a jelzett korban legélelnekben megvilágítja Verbőczy István, ki hármaskönyvében a kérdést így világítja meg; érvelését szóról-szóra ide iktatom:

„Hogy a pápának ez országban papi tiszteknek eladásához semmi köze nintsen, hanem csak javálja és confirmálja.

Ezt is pediglen megértjük, hogy noha a pápának kétféle tiszti és méltósága vagyon, tudniillik: testi és lelki; mindazáltal ez országbeli papságoknak eladásához, ha hol oly üres helyek volnának is, semmi köze egyéb nintsen, hanem hogy a papi tiszten a választott személyeket azon pápa confirmálja. Mely szokásoknak négy okait tudhatjuk:

Első: az anyaszentegyház kezdetére tekintvén. Mert a magyar királyok önnön magok rendelték, kezdték és szerzették itt ez országban az anyaszentegyházat, püspökséget, apát-uraságot és prépostságot: és ez okon e féle tisztre való választásnak és tiszteknek elosztásának méltóságát és uraságát s pátrónusságát önnön magokra vették és magoknak meg is tartották. Ennek okáért a mi országunkban csak a király osztogathatja és adhatja el a papi tiszteket, annak, akinek akarja.

¹ Gubernator ecclesias vacantes tempore debito cum consiliariis deputatis personis idoneis conferat. U. ott. 209.

² Quod majestas sua archiepiscopatus et episcopatus, si qui vacabunt, de consilio d. d. consiliarium conferat personis idoneis et bene meritis, qui scilicet ad servitia suae majestatis et ad curas et onera regni subeunda apti videbuntur. Kovachich. i. m. I. 208. Ann. 1518. Art. 16.

Másodszor : A kereszténységre való térésünkre nézve : mert a magyarok nem az apostoloknak prédikálásokra, (kiknek fejedelmeknek tisztit viselné e földön a pápa), tértenek meg a közönséges hitre ; hanem az ő saját királyok szent István királynak tanításával (melyről ez előtt is emlékeztem), hajlottak a római hitre : és ezen király szerzette legelőször is ez országban a püspökséget, apát-uratságot és prépostságot és az egyházi tiszteket is és jószágot a pápának jó akarattából ezen király azoknak osztogatta, a kiknek akarta, (de mindazáltal olyanoknak, kik méltók voltak a tisztre) jó és jámboréletű embereknek : a mint az anyaszentegyházban is e szent István király felől ilyen szép dicséretet mondanak :

Tudni illik, hogy szent István
Templomokat rak, mint Salomo,
Ajándékokkal és gyöngyökkel
Ékesített oltárokat.

(És utána következik :)

A melyekben pap urakat
Rendel, tudós s próbáltakat,
Hogy az igaz tudományban
Hiveket építenék.

Igy a girát az Istennek
Nagy haszonnal térítvén meg,
Az örök nagy ditsőségbe
Vitetett boldogságba.

Melyből megtetszik nyilván, hogy ő maga is nem egyéb, az ő tőle épített és felékesített templomoknak gondjaviselésére igaz és hű papokat rendelt ; a mint az ő életének históriájából és több privilégiumokból (melyeket a templomok fundálásáról és ajándékozásáról irtanak) szépen megtetszik. És ennek felette a római császárok és pápák dekrétumának magyarázói az ő irásokban erről nyilván emlékeztek. Ez okáért azon szent István királyt királynak és apostolnak is szokták nevezni ; mivelhogy tanításával, prédikálásával, jó tselekedeteivel és jó példaadásával, mint egy apostol, olyan volt ; ugyan ezen dolgáért a pápa ugyan azon szent István királynak tzimmerül két keresztet adott, az ő szentségének jelül : és ez okon méltán mondhatjuk ötet királyunknak és apostolunknak is, sőt ez időtől fogva a magyarok ezen két keresztet szokták ország tzimere gyanánt viselni. Mert e négy folyó-viz : Tisza, Duna, Száva,

Dráva azt jelenti, hogy most a magyarok birják és lakják ez országot, melyben e folyó-vizek vagynak.

Harmadszor az idő-töltésre nézve: Mert a megmondott szent István királyunk koronázatjától és birodalmától fogva, ki volt Krisztus urunk születése után ezer és egy esztendőben, e mostani óráiglan, majd öt száz esztendőtől fogva a magyar királyok mind ilyen békeségesen birták és osztogatták az egyházi tiszteket és ekképen még a római szent szék ellen is egy néhányszor időt töltöttek ebben a szokásban és törvényben.

Negyedszer: Mert az országnak e megmondott szabadságait, a mennyire néz a papi tiszteknek és ekklesiái jószágoknak osztogatására, régen is még Sigmond király (ki római tsászár is volt) idejében, az országnak több szabadsága között a konstantiai közönséges és hires neves gyűlésben, holott több papok és keresztény királyokon kívül tsak kardinál is harmintzkető volt, a pápa ugyan hitivel is és esküvéssel confirmálta; a mint erről függő petsét alatt való levél is költ, melyben e dolog szépen meg vagyon írva.¹

Ugy az idézett tételes törvények, mint Verbőczy a mellett tanúskodnak, hogy a renaissance-kori magyar közfelfogás szerint a magyar király mint főkegyúr kinevezési jogot gyakorolt a püspökségek adományozásánál.

Idézek még néhány ujabbkori magyar jogászt, kik szintén azt tartják, hogy a főpapi javadalmak adományozása jog szerint szent István korától mai napig a magyar királyt illeti meg.

Brezanóczy szerint a főpapi kinevezések jogát a magyar királyok szent István idejétől fogva gyakorolják. Idézi Verbőczit és Pázmány Pétert, ez utóbbi a szentszéknél vitatta a magyar királyok legfőbb kegyúri jogát. Azután különbséget tesz a királyi és a magános kegyuri jog között. A magánosok csak a bemutatás jogával élnek, kinevezést nem gyakorolnak; a magyar királyok pedig a főpapi méltóságokat adják, adományozzák, konferálják; a pápai szentszék beleegyeztével új püspökségeket szerveznek, az üresedésben lévők felett rendelkeznek, a püspököket egyik székről a másikra áthelyezik. Miután a királyi kegyúri jog ellen felhozott érveket cáfolta, így folytatja; Pázmány szerint Magyarországon az a szokás, hogy a mint a király valakit püspökké kinevez, az illető a rendi hatalmat nem nyeri el, azonban a joghatóságot elnyeri.²

¹ Magyar- és Erdélyországnak törvénykönyve, iratott Verbőczy István által 1514 esztendőben. Pozsony. 1779. — 63 lap. XI titulus.

² Brezanóczy i. m. II, 68—75.

Kelemen szerint a kegyuri jog Magyarországon a korona joga, melyet királyaink a római szentszéktől nyert engedmény, a hittérítés, az egyházak alapítása, elévülés és a konstanci zsinat megerősítése folytán szereztek. Ezt a jogot királyaink minden időben gyakorolták; úgy hogy a főbb egyházi méltóságokat, mint az érsekségeket és püspökségeket ők adományozták s a szentszék az adományozást csupán megerősítette; az apátságokat és prépostságokat egyedül ők töltötték be; a többi egyházi javadalmak betöltését pedig — fentartván magoknak a legfőbb kegyuri jogot — vagy egyeseknek engedték át; vagy az egyházi törvények szerint szerzett kegyuri jogot jóváhagyták. Azután az idézett szerző megjelöli a különbséget a királyi és a magán kegyuri jog közt annak gyakorlását illetőleg. A magyar király a jelöltet kinevezi az egyházi javadalomra, vagyis arra a maga tekintélyével meghívja s annak birtokába bocsátja, a szentszék csupán megerősíti a kinevezést; míg a magán kegyúr csupán a bemutatás jogát gyakorolja, a kinevezés az egyházi főhatalomhoz tartozik.¹

Szeredy szerint Magyarország apostoli királyai a szentszéktől nyert kiváltságuknál fogva szabad kinevezési joggal bírnak a magyar korona területén levő minden nagyobb egyházi hivatalra. Ezen kiváltságot, melyet még első királyunk szent István nyert II. Szilveszter pápától, szent István utódai is gyakorolták s ámbár a történet tanúsága szerint valamint más országokban, úgy nálunk is régente a püspököket a káptalanok választották, a nemzet ezen kiváltságot mindig a korona elidegeníthetlen jogának tekintette. Királyaink a korona ezen jogát mindig erélyesen védelmezték. — E szerint tehát ő felsége Magyarország apostoli királya adományoz minden nagyobb egyházi javadalmat, vagyis kinevez minden érseket püspököt, a címzeteseket is a római, valamint a görög katolikus egyházban. A magyar közjog szerint ő felsége nem praesentál, hanem kinevez, a javadalmat adja, adományozza.²

Fraknoi a kor kegyuri joggyakorlatáról egyebek közt ezeket mondja: Hunyady János egyházpolitikáját teljes siker követte. Míg egy részről Magyarországon az a felfogás, hogy az egyházi javadalmakkal való rendelkezés a korona jogaihoz tartozik, átment a köztudatba; más felől a pápa arról a hatalomról, a mit másfél század

¹ Kelemen. Instit. Juris Privati Hung. L. II. V. I. 836 köv.

² Szeredy. Egyházjog. 839.

óta elődei az ő kezeikben összpontosítottak, ellenszegülés nélkül mondott le.¹

Csak megemlítem Kollárt, ki egy önálló művet irt ezen jog eredetéről. Minthogy azonban Kollár aulikus ember volt, azért őt ebben a kérdésben tekintélynek el nem fogadhatjuk.²

Közöltem azokat a véleményeket, melyek a királyi kinevezést bizonyítják. Előadásomba bele szőttem azokat az adatokat is, a melyekre az idézett írók nézetöket alapítják. Azonban ha a történelmet vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy vannak igen fontos adatok, melyek a királyi kinevezés ellen tanúskodnak. Lássuk a főbb adatokat, melyeket a királyi kinevezési jog ellen felhoznak.

1. Kálmán király lemondott az egyházi javadalmaknak gyűrűvel és pásztorbottal való adományozásáról. Ez által lemondott a főpapi kinevezések jogáról, midőn azt írta a pápának: a pöspöki investitúrát, melyet elődeink gyakoroltak, jövőben nem fogjuk gyakorolni. Hogy a király csakugyan a kinevezési jogról mondott le, ezt tanúsítja II. Paskális pápa levele, ki egyebek közt ezt írja: Nem a magyar királyoknak mondotta az Üdvöztető: „És te a hitben erősítsd meg atyádfiait.“

2. 1169-ben III. István király megígérte a pápának, hogy a főpapokat a római szentszék hire nélkül nem fogja áthelyezni, avagy letenni.

3. A XII. és XIII. században a káptalanok választották a püspököket. A káptalani választások a királyi kinevezési jog rovására történtek.

4. IV. László király elismerte és esküvéssel pecsételte a káptalanok püspökválasztó jogát; ezzel a ténnyel elismerte, hogy a főpapi javadalmak adományozásának joga nem a királyt, hanem az egyházat illeti.

5. Gentilis bíboros szabályzata homlokegyenest ellenkezik a királyi kinevezési joggal. Ezt a szabályzatot, mint örök időkre érvényest Róbert Károly esküvel megerősítette.

6. III. András uralkodása alatt VIII. Bonifác pápa Gergelyt a magyar király akarata ellenére kinevezte Lodomér esztergomi érsek utódjává.

7. Nem ismerjük a konstanci zsinat állítólagos bulláját, mely

¹ Fraknoi. A m. kir. kegyúri jog. 173.

² Kollár F. *Historiae diplomaticae juris patronatus apost. Hung. Regum libri tres.* Vindobonae. 1762.

a királyi kinevezési jogra vonatkozik.¹ Hogy a zsinat a bullát kiadta, ez csak állítás, de nem lehet bebizonyítani. Különben, ha a kinevezési jog olyan nagyon szilárd alapon állott volna, Zsigmond király nem kérelmezte volna.

A királyi kinevezési jog ellenesei legfőképpen arra hivatkoznak, hogy a királyi kinevezésnek szent István királytól való megszakítatlan folytonosságát nem lehet kimutatni. S ez való igaz. Az elévülést a mohácsi vész előtt a kinevezési jog legbuzgóbb védői sem képesek kimutatni. A Hunyadyak előtt időről-időre merülnek fel adatok, melyek a királyi kinevezés ellen szólnak; mikor pedig legerősebb volt a törvényhozás és a korona törekvése, hogy ezt a jogot biztosítsa, akkor legerősebben hangoztatták Rómában a szentszéknek a püspöki székek betöltésére vonatkozó jogait, alkalmazták a rezervációkat, a királyi kinevezéseket pedig egyszerűen kérvényeknek minősítették. Ebből az a visszásság keletkezett, hogy a magyar király a főpapokat kinevezte; a pápa pedig a királyi kinevezést kérvénynek minősítvén, az illetőket újból kinevezte. — Azok a törvények, melyekkel a magyar országgyűlés Hunyady János kormányzósága idején szabályozta a püspöki kinevezéseket, semmit sem bizonyítanak e jognak szent István korabeli eredete, elévülése mellett. Ezekből a törvényekből még azt is ki lehetne magyarázni, hogy az apostoli jog országgyűlési jog. Werbőczy István harmas könyvének idézett szakasza csak az ő korának jogi felfogása mellett tanúskodik; az a kinevezési jog régebbi fejlődésére vonatkozólag nem lehet irányadó. Mátyás király eljárására, mint mértékadóra éppen nem lehet hivatkozni; hiszen tudván tudjuk, hogy ő épp ebben a tekintetben mibe sem vette a jogokat, törvényeket és köteleességeket.

Mindezekből világos, hogy a királyi kinevezési jog kérdése korán sincs eldöntve. Annak történeti fejlődése ma még nincs teljesen kimutatva. Legalább nincs annyira, hogy a kritika teljes bizonyossággal megállapíthatná, vajjon a kinevezés jogfolytonossága érvényben volt-e szent Istvántól a mohácsi vészig (és az után); avagy talán voltak idők, midőn e joggyakorlat szünetelt; vagy éppen az egész későbbi keletkezésű: *fictio juris*?

A királyi kinevezési jog keletkezése és fejlődése Magyarországon ma még nyílt kérdés.

Ezek elmondása után térjünk vissza Hercegh Ráfael érsekségére.

Annyi bizonyos, hogy Hercegh Ráfaelt úgy az ország rendei,

¹ Brezanóczy. i. m. II. 70.

mint a pápa elismerték a kalocsai egyházmegye törvényes érsekének. — A főpap tekintélyes családból származott. A szekesői Hercegh család, mint fönnebb láttuk, közeli rokonságban állott a Héderváry családdal. Az érsek unokaöccse Héderváry Lőrincz nádorispánnak.¹ Atyja Péter bodrogi főispán volt.² Családja mindvégig birtokosa volt Bodrog városnak és több bodrogmegyei falunak³ Szóval magas összeköttetései voltak, gazdag volt; származásánál és gazdagságánál fogva nagy tekintélynek örvendett. Ezek az összeköttetések segítették őt az érseki székbe. Egyéni kitünőségeit nem ismerjük. Tudományosságának nem leljük nyomát a régi emlékekben. A főpapi erények mintaképeül sem állíthatjuk őt; hiszen láttuk fönnebb könnyelműségét, melylyel a boszniai püspökségre való pápai megerősítés kieszközlését évek során át halasztotta; láttuk az ország rendjeinek idegenkedését személyétől. — De ezen véleményünknek kétségtelen bizonyosságot kölcsönöz az a pápai levél, melyet a pápa a kalocsai érsek ellen benyújtott panaszok dolgában 1454-ben intéz a pécsi püspökhöz, a pétervárad apáthoz, a pécsi nagypréposthoz és a titeli préposthoz; kiket az érsek ellen megejtendő vizsgálattal megbíz. Idézett levelében elmondja a pápa, hogy már ismételve érkeztek hozzá igen hangos panaszok Ráfael kalocsai érsek ellen, kit a feljelentők azzal vádolnak, hogy a kalocsai egyház kincseit a maga czéljaira fordítja; az érsekség birtokait, pusztáit, jogait, ingó- és ingatlan javait — melyeket főpásztori kötelemnél fogva meg kellene oltalmaznia — elpazarolja és elidegeníti; a szemérmetességről megfélekedve, fajtalan életet él, rossz hírű színésznőkkel, férjezett asszonyokkal a házasságtörést nyilvánosan űzi; alattvalóival, különösen az egyházi személyekkel nem mint kegyes atya, hanem mint kegyetlen zsarnok, szívtelenül bánik, őket jogtalanul üldözi és megkárosítja; azonkívül számtalan súlyos bünt és kihágást nap-nap után elkövet; nagy ritkán, vagy éppen soha nem misézik, az istentiszteletet teljesen elhanyagolja s az érseki méltóságot lealacsonyítja, másokat rossz példájával megbotránkoztat. Habár a pápa igen sok hiteles tanú panaszaiból azt látja, hogy az érsek viselkedése súlyos betudás alá esik; mindazáltal,

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 36607.

² Nagy Iván. Magyarorsz. családai. V. 96.

³ B. B. v. m. tört. társ. évk. VIII. évf. 100 és 101.

Egyik rokonát: Szekesői Gergelyt VI. Sándor pápa 1501-ben sebástei püspökké, a győri püspök koadjutorává nevezte ki. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Alexandri VI. a. X. L. III. X. R. e. B. f. 243a. Szekesői Hercegh Henrik a Hédervári nemzetségből, szlaviniai bán, több megyén kívül Bodrog megye főispánja. B. B. vm. monografiája I. 199.

az igazság teljes kiderítése céljából megbizsa a fönnevezetteket, hogy a vádlott egyházi méltóságát kimélve, csupán az igazság kiderítésének szándékától vezéreltetve, minden zaj és lárma nélkül, ejtsék meg a vizsgálatot. A tanúk kihallgatásában tartsák szem előtt azokat a kérdőpontokat, melyek egy másik levélben — mely t. i. ehhez a levélhez csatolva volt — elősorolva vannak. A vizsgálatnak ki kell terjednie az összes vádpontokra, különösen az érsek életére. Ha a kiküldöttek szükségesnek látják, hívjanak össze tartományi, vagy egy házmegyei zsinatot. A vizsgálatot a pápai levél keltétől számított három hónap alatt be kell fejezni s a kiküldöttek a vizsgálati jegyzőkönyv mellé csatoljanak egy kísérő levelet, melyben tudósítsák a pápát, mennyiben lehet hitelt adni a tanúk vallomásának. Ha szükségét látják, a pápától nyert felhatalmazás folytán fel is függeszthetik az érseket. Hasonlóképpen felbatalmazást ad a pápa a kiküldött vizsgáló-biráknak, hogy a tanúkat, kiket meg fognak idézni, ha más-képp nem lehetne, egyházi fenyegetésekkel szorítsák az igazság megvallására.¹ A vizsgálat eredményét nem ismerjük. Valószínűnek tartjuk hogy a vádak túlzottak voltak. Ezt abból következtetjük, hogy az érsek a vizsgálatot követő évben hivatalában maradt s végezte a főpásztori teendőket. Mindazáltal úgy a pápa szavaiból, mint a fönnebb elősorolt körülményekből van okunk azt következtetni, hogy az érsek élete éppen nem volt példányszerű s kormányzata egy szomorú emlékü évkört jelez a kalocsai egyházmegye történetének egyébként fényes és dicsőségteljes korszakában.

Talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy ez a vizsgálat megrendítette lelkében a könnyelmű gondolkozású érseket s őt jobb irányba terelte. Van okunk ezt elhinni. Mivel míg az előbbi évek följegyzései csak bottásairól tesznek tanúságot; addig a vizsgálatot követő év egyik adata arról győz meg bennünket, hogy életének utolsó éveiben komolyan foglalkozott a reá bízott hivek lelki üdvének előmozdításával. Kitétszik ez az érsek ama leveléből, melyet Kapisztrán Jánoshoz intézett s melyben az apostoli lelkű férfiút meghívja, hogy a nép lelkesítése, szent beszédek tartása céljából jöjjön egyházmegyéjébe. Mint a levelében említi az érsek, már ismételve sürgetően kérte a szent férfiút; jönne Bácsba a hivek lelkesítésére. Szent kereszt ünnepe előtt a főpásztor a hivekkel együtt nyolcz napon által óhajlva várta Kapisztrán megérkezését. Bács környékére annyi teméntelen népsokaság sereglett össze, hogy az élelmi szereket a

¹ Theiner. Mon. Hung. II. 268.

tengernyi népség tisztára elfogyasztotta s már attól lehetett tartani, hogy a tömegben sokan az éhségtől elpusztulnak. Azért ismételve kéri, látogassa meg a szent férfiú a bácsi egyházmegyét.¹

Még egy fontos esemény történt Ráfael érsekségének utolsó évében, melylyel szintén szükséges e helyen foglalkoznunk. Volt az érsekség területén Szerémmegyében egy bencés apátság, melyet a szerémi püspök akart javadalmához csatolni. A püspök ez iránt kérényt is küldött a pápai kuriához, mire a pápa 1455. november havában megbizta a csanádi püspököt, hogy az ügyet vizsgálja meg s arról tegyen neki tüzetes jelentést. A pápai bullát a vatikáni levéltárban találtam. Annak előadása szerint a szent Gergelyről nevezett szentgergelyi bencés apátság a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott s az ország határán a törökök és más nem-katolikus vallásuak szomszédságában lévén, a folytonos ellenséges betörések következtében oly siralmas állapotba jutott, hogy abban már mindössze csak egy szerzetes lakott, a sanyaru viszonyok miatt az is kóbor életet élt. Viszont a szerémi püspök jövedelmei utóbbi időben annyira mecsökkentek, hogy azokból alig tudja magát méltóságához illően fentartani. Ha már a pápa az apátságot elvenné a bencésektől s azt a szerémi püspök javadalmához csatolná, a szerémi püspök képes is volna az említett apátsági birtokokat jó karban tartani s e mellett méltóságának megfelelő jövedelmei is biztosítva volnának. Arra kéri tehát a szerémi püspök a pápát, hogy a szentgergelyi apátság javadalmát a szerémi püspökség jövedelméhez csatolni kegyeskedjék. Minthogy a pápának a főnőbb mondotakról nincs biztos tudomása, megbizza a csanádi püspököt, hogy vizsgálja meg az ügyet, szerezzon arról személyesen bizonyos tájékozódást s ha a helyzetet olyannak találja, mint azt a szerémi püspök leírta: szüntesse meg a kolostorban az apáti méltóságot és a bencés rendet s az ott élő bencésnek élethossziglan tartó ellátást biztosítson, az apátság javadalmát csatolja örökösen a szerémi püspöki javadalomhoz; oly formán, hogy ha él a kolostor apátja, úgy annak halála, vagy lemondása után; ha pedig üresedésben van az apátság, úgy annak jövedelmei azonnal a püspökség javára essenek.²

¹ Wadding i. m. XI. 329.

² Callistus etc. Episcopo Canadiensi etc. Salutem etc. Sicut ex injuncto nobis desuper apostolatus officio, ad statum ecclesiarum omnium, praesertim cathedralium prospere dirigendarum invigilare tenemur, sic illarum praelatis, quos in partes sollicitudinis evocavim Altissimus, ut juxta pastoralis dignitatis exigentiam statum suum tenere valeant, paternis nos convenit studiis providere; sane pro parte venerabilis fratris nostri Jacobi episcopi sirnienensis nobis nuper exhibita petitio continebat, quod monasterium sancti Gregorii de sancto Gregorio

Mi lett a vizsgálat eredménye, nem tudjuk, csak gyanítjuk. Katona szerint 1455. november havában a szent Gergelyről nevezett kalocsai bencés apátság a kalocsai érseki javadalomhoz lett csatolva.¹ Hogy ez az adat téves, ez már onnét is kitűnik, mivel Kalocsán szent Gergelyről nevezett bencés apátság soha sem létezett. Volt egy ily nevezetű apátság a kalocsai egyházmegye területén; de az nem Kalocsán volt, hanem a Szerémségben. Ha így helyesbitjük Katona adatát, még akkor is ellentmondás van a' közt és az általam idézett kétségtelen hitelességű vatikáni adat közt; mivel míg 1455. november havában a pápa csak utasítást ad a csanádi püspököknek a vizsgálatra, vajjon lehetne-e az apátságot a szerémi püspökség javadalmához csatolni, addig a Katona által idézett feljegyzés szerint

ordinis sancti Benedicti colocensis diocesis, in confinibus regni Hungariae constitutum, ac regionibus Thureorum et aliorum infidelium finitimum propter hostiles eorundem incursiones et alios plerosque sinistros eventus ad talein statum prohi dolor! pervenerit, ut in eo unus monachus, ac ille etiam propter malas dispositiones huiusmodi vagabundus remanserit, adeo ut propter malam partium earundem dispositionem monasterium, de cetero monachis, necnon mobilibus et aliis bonis penitus destitutus ad totalem desolationem reducatur, et sicut eadem petitio subjungebat, fructus, redditus et proventus mensae episcopalis sirmiensis propter eventus similes adeo sunt tenues et exiles effecti, quod ex eis praefatus Jacobus episcopus statum suum juxta episcopalis dignitatis decentiam commode tenere nequeat. Et si praefatum monasterium, suppressis in eo abbatiale dignitate et ordine praedictis, eidem mensae perpetuo uniretur incorporareturque et annecteretur, praefatus episcopus, eiusdem monasterii, ne penitus desolaretur, curam gereret, ac statum suum juxta episcopalis dignitatis decentiam huiusmodi commodius tenere valeret. Quare pro parte dicti Jacobi episcopi, asserentis quoque monasterii centum, ac mensae praefatorum quadringentorum florenorum auri fructus, redditus et proventus, sicut nunc existunt, valorem aureum non excedere, nobis fuit humiliter supplicatum, ut praefatum monasterium eidem mensae perpetuo incorporare annectere et unire ac alias super his oportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur de praemissis certam notitiam non habentes, huiusmodi supplicationibus inclinati, fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus vocatis abbate dicti monasterii, si quis sit et monachis praefatis et aliis, qui fuerint vocandi, de praemissis omnibus et singulis auctoritate nostra te diligenter informes per te ipsum et si per informationem huiusmodi ita esse reperiis, super quo tuam conscientiam ordinamus, monasterium praefatum, suppressis in eo abbatiali dignitate et ordine praedictis penitus ac extinctis, ac reservatis pro eodem monacho, quamdiu in humanis ageret, et apud praefatum monasterium residere voluerit, pro sui victu et vestitu ac aliis necessariis de fructibus, redditibus et proventibus monasterii huiusmodi portione competentis, praefatae mensae, eadem auctoritate perpetuo incorpores, unias, annectes. Ita, quod licet praefato Jacobo et pro tempore existenti episcopo sirmiensi per se, aut alium, seu alios eiusdem monasterii, si vacaret, ex nunc, alioquin quamprimum illud per cessionem regiminis et administrationis eiusdem monasterii, ut illis per decessum, aut aliam quamvis dimissionem dilecti filii moderni abbatis eiusdem vacare contigeret, bonorum praefati monasterii corporalem possessionem auctoritate propria libenter apprehendere et perpetuo, ratione diocesis, loci et alterius cuiuscunque super hoc licentia nunc requisita. Contradictores auctoritate nostra etc. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac monasterii et ordinis praedictorum statutis et consuetudinibus iuramento confirmatis etc. Dat. Romae A. 1455. VIII. Id. Novemb. A. I. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria, Callisti III. A. I. X. R. Vol. Rub. f. 7a.

¹ Katona i. m. I. 427.

ugyanabbau az időben az apátságnak a kalocsai érsek javadalmához való csatolása már megtörtént. Tehát e tekintetben sem tarthatjuk megbízhatónak Katona adatát; sőt azt állítjuk, hogy az teljesen téves. Kétségtelenné teszi ezt egy hazai oklevél, melyet az országos levéltárban találtam. Ebben az oklevélben előadja a pécsváradi konvent, hogy Maróti Mátyás azt az esküt, melyet Mátyás király ítélte vele szerint a Péter szentgergelyi apát elleni perben le kellett tennie, a péterváradai konvent tagjainak jelenlétében szent György napján letette.¹ Ebből a levélből kitűnik az, hogy a szentgergelyi kolostornak 1469-ben bencés rendű apátja volt, mivel őt a káptalan szerzetes fráternek nevezi. Az is bizonyos, hogy itt a szerémi szt. Gergelyről nevezett apátság forog szóban; mivel az ily perekben rendszerint a szomszédos hiteles helyeket szokta kiküldeni a bíróság; pedig a déli vidéken szt. Gergelyről nevezett apátság csak egy volt, a Szerémségben. Végül az is figyelemre méltó körülmény, hogy a pécsváradi konvent oly apátságról beszél, melynek helye — a község, hol feküdt — Szent Gergely nevezetű volt. Napnál világosabb tehát, hogy Maróti Mátyásnak 1469-ben azzal a szent Gergelyről nevezett szent gergelyi apátsággal volt pere, melyről a fönnebb idézett pápai bulla szól 1455-ben. Következésképpen az sem a szerémi püspöki, sem a kalocsai érseki javadalomhoz nem lett csatolva, hanem megmaradt a bencések kezében. Mindezekből méltán következtetjük, hogy a szerémi püspök kérése a kuriánál nem lett kedvezőleg elintézve.

Röviden meg kell emlékeztünk még az érsek és Báthmonostori Töttös László birtokpereiről. Mikor Hercegh Ráfael az érseki széket elfoglalta, benső barátságban volt Töttös Lászlóval, kihez rokonsági kötelék is fűzte. Kitűnik ez abból a levélből, melyet még érseki székfoglalója előtt a Báthmonostori László birtokán való dézsmaszedés ügyében embereihez intézett.² Azonban a jó viszony csakhamar megszakadt köztük. 1451-ben Báthmonostori László már perbe

¹ Nos conventus Monasterii, Pechwaradiensis Memoriae commendamus, quod juramentalem depositionem, quam magnificus Mathias de Marót juxta continentiam litterarum serenissimi principis domini Mathiae Dei gratia Regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. adjudicatoriarum, Budae sexagesimo quinto die octavarum festi Epiphaniae Domini praeteritarum, vigesimo quinto die festi beati Georgii martyris proxime praeteriti contra et adversus venerabilem et religiosum fratrem Petrum abbatem de Zenggerger, super factis in eisdem litteris adjudicatoriis contentis, quinquaginta sc. nobilibus, hic coram nobis deponere habuisset, ipso vigesimo quinto die festi beati Georgii martyris, adveniens tum ut debebat, deposuit juramentum coram nobis testimonio praesentium mediante. Datum secunda die diei huiusmodi depositionis juramentalis. Anno Domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo nono. — Orsz. levéltár. Diplom. 1685b A. 1469. Maji 19.

² Zichy kódex. IX. 264.

idézteti az érseket. A következő években tovább folyik az ellenségeskedés. 1453-ban Töttös László ismét perbe idézteti az érseket a Valfer birtokán elkövetett hatalmaskodás miatt.¹ Az érsek megtorlásképpen az egyházi fenytékeket alkalmazza. Töttös Lászlót és társait a papi tizedek visszatartása miatt egyházi átokkal sújtja;² bepöröli Töttös Lászlót, hogy egyik jobbágyát elfogatta és apátii kuriáját elfoglalta.³ Báthmonostori László a kiközösítés ellen az esztergomi érsekhez fordul jogorvoslatért.⁴ Szécsi Dénes primás a bátai apát által megidézteti a kalocsai érseket.⁵ Miképp végződött a tizedek miatt keletkezett pör, nem tudjuk: annyi bizonyos, hogy az ellenségeskedés az érsek és Báthmonostori László közt tovább folyt. 1454-ben már a király ül törvényt peres ügyökben.⁶ A következő évben a határjelek miatt ismét pörölnek.⁷ Így tartott a viszálykodás az érsek haláláig. Csak fel akartam sorolni a meg-megújuló viszálykodásokat; anélkül, hogy azok érdemleges tárgyalásába bocsátkoznám. A folytonos torzszalkodások, a főpásztornak hívével való örökös perlekedése nem vet valami nagy fényességet annak jellemére, gondolkozására.

Hercegh Ráfael 1456 május haváig, ekkor bekövetkezett haláláig kormányozta az egyházmegyét. A kalocsai egyházmegye évkönyve szerint 1450—1455-ig ült az érseki széken.⁸ Ez azonban téves vélemény. Hazai okleveleink még 1856 tavaszán is említik Ráfael érseket. V. László király 1456. ápr. 28-án kelt oklevelében a hazai főpapok közt Ráfael kalocsai érseket is felsorolja.⁹ Ugyan ő egy másik oklevelében is, ugyanazon a napon említést tesz róla.¹⁰ Kétségtelen tehát, hogy Ráfael a jelzett napon még életben volt. Azután többé nem találkozunk vele. Valószínű, hogy néhány nap múlva elhalálozott. — Emlékét nem őrzik nagy alkotások. Tetteit nem hirdetik az utókornak a régi oklevelek. Származása, rokoni összeköttetései, családjának dicső multja fényes pályát biztosítottak számára s mégis, dacára a magas méltóságnak, melyet ezek révén sikerült elnyernie, az érseki széken nem aratott babérokat. Hiányzott benne az egyéni

¹ Zichy-Fodex 286. 368.

² U. ott. 373.

³ U. ott. 379.

⁴ U. ott. 386.

⁵ U. ott. 389. 419.

⁶ U. ott. 437.

⁷ U. ott. 493.

⁸ Schemat. Coloc. 1898.—8.

⁹ Orsz. levéltár, Dipl. 37628.

¹⁰ U. ott. 37629. és Lib. Dignit. f. 31.

derékség. Sem kimagasló műveltsége, sem tündöklő erényei nem voltak, melyek őt az egyházkormányzatban mintaképpé avatták volna. Fegyelmezetlensége folytán csak kisebbségére volt a dicső kalocsai érsekségnek. Ily férfiú természetesen nem volt képes rendezni az egyházmegyének a széküresedés idején megrendült viszonyait. Zilált állapotban hagyta el az érsekséget ; annak állapota az ő kormányzata alatt semmit sem, vagy lefőlebb nagyon keveset változott. Elhunytát rövid, formaszerű gyász követte, mely után egy szebb, sikerekben gazdag évkör következett.

Várday István.

(1456—1471.)

Ragyogó tehetségű, nagy tudású, lángoló buzgalmú férfiú. Apostoli lelkű főpap, éles elméjű diplomata, ki a magas állásban, melyet oly nemes ambícióval töltött be, úgy az egyháznak, mint a hazának temérdek szolgálatot tett. Kormányzatának éveit méltán nevezzük a dicsőség korszakának. Az elmúlt évkörnek sivár terméketlensége után a haladás, a tettek, életerős fejlődés kora következett. A hitélet virulása, a kultúra fejlődése, az erkölcsök nemesedése az egyházmegyében : tündöklő főpásztori példa, serény egyházkormányzati tevékenység, buzgó részvétel a haza ügyeinek intézésében ; ezek jellemzik Várday István főpapi működését, mely számára a királyi tróntól a koldusok kunyhójáig mindenütt tiszteletet és nagyrabecsülést szerzett.

Várday István a Kis-Várday-ak nemesi családjából származott. Nagybátyja Várday Miklós Szabolcsmegye ispánja. Ennek testvére Várday Pelbárt, kinek három fia volt : István kalocsai érsek, Mihály és Aladár. A Várday családot 1440-ben a leleszi konvent Arló és Csomonya birtokokba beiktatja.¹ Ugyanabban az évben kapja a királytól Várday Miklós, István, (a későbbi kalocsai érsek) Mihály és Aladár Perlek bácsmegyei falut.² Várday István egyházi pályára lépett. A király megszerette a nagytehetségű fiatal egyházi férfit s 1440-ben sürgette a váradi püspököt, hogy Várday Istvánnak kanoonoki javadalmat adjon.³ A tudományszomjas fiatal kanonok Olasz-

¹ Zichy-kódex. IX. 2.

² U. ott. 17.

³ U. ott. 27.

országba ment egyetemi tanulmányok céljából, hol a leghíresebb tudósok előadásait hallgatta. Tanulmányaiban rokona: Zokoli Péter nándorfejevári várnagy segélyezte.¹ 1450-ben nagynénjének levelet ír Ferrárából.² A levélben a klasszikusokat utánozza; meglátszik annak minden során a renaissance-kor jellemző vonása. 1451-ben a kánonjog doktora és hevesi főesperes.³ 1453-ban pathai főesperes az egri egyházmegyében.⁴ 1454-ben az erdélyi káptalan prépostja.⁵ 1456-ban egri prépost és a király alkancellárja.⁶ Úgy látszik, midőn a kalocsai érsekséget elnyerte, az erdélyi és egri káptalan prépostja volt, mivel a szuplikációk erdélyi prépostnak nevezik, míg a pápai kinevező bullában mint egri prépost szerepel.⁷

A Ráfael halála folytán elárvult kalocsai egyházmegye nem sokáig maradt főpásztor nélkül. A betöltés kérdésének megoldása könnyű volt; az ország szeme az egri prépost felé irányult, ki kifogástalan papi jelleme, tudományos képzettsége és bokros érdemei folytán általános népszerűségnek örvendett. Ő volt a papság, a király és a szentszék egyedüli jelöltje az érseki székre. A betöltés processzusa ez okból szaporán folyt. A kalocsai és bácsi főkáptalanok Várday kineveztetését kérték. V. László király készségesen hozzájárult a jelöléshez s az érdemes férfit a római kúriához haladéktalanul felterjesztette.⁸ A pápa ellenvetés nélkül elfogadta a felterjesztést. A pápai kinevezésre vonatkozólag így ír Fraknói: A káptalani érsekválasztás azért is nevezetes, mivel más káptalanok ez időtáiban nem élhettek választói jogukkal és ez — tudomásunk szerint — Magyarországon a káptalani választások legutolsó esete. László király Várdayt — a választás előtt, vagy után, nem tudjuk — kegyuri joga alapján kinevezvén, bemutatta a szentszéknek s a pápa őt az 1457 febr. 25-iki konzisztóriumban kinevezte. És ezen alkalmalmmal fordul elő legelőször az az eset, mely az egész világegy-

¹ U. ott. 229.

² U. ott. 252.

³ Héderváry László egri püspök 1451 aug. 1-én kelt levelében említést tesz Várday István hevesi főesperesről, a kánonjog doktoráról, (Stephano de Warda decretorum doctore, archidiacono hevesiensi.) Orsz. levéltár. Diplom. 14495.

⁴ Zichy-kódex. IX. 346.

⁵ U. ott. 496.

⁶ U. ott. 514.

⁷ Fraknói szerint erdélyi prépost. (A m. k. kegyuri jog. 185.) A kinevező pápai bulla szerint egri prépost. (Vatikáni levéltár. Dataria. Callisti III. A. II. L. I. X. R. a. f. 64. a.) 1455-ben erdélyi prépost. (Theiner i. m. II. 275.) 1456. egri prépost. (Zichy-kódex. IX. 514.)

⁸ Az országos levéltár adatai szerint a káptalanok a választást 1456 szeptember havában ejtetették meg. Orsz. levéltár. L. Dignit. 31.

házban soká elszigetelt marad, hogy a konzisztóriumban az előadó bíboros a káptalani választás és a királyi bemutatás alapján, javasolja a választott főpap kinevezését, a mi a konzisztórium jegyzőkönyvében fel is lett említve. Ez azonban nem akadályozta meg azt, hogy a kinevezési bullában a pápa az érseki székek Hercegh Ráfael életében történt rezervációja alapján nevezi ki Várdayt; a káptalani választás és kegyuri bemutatás helyett pedig csakis a király és káptalan folyamodásáról tesz említést.¹

A pápai kinevező bulla szavai szerint, a pápa a Ráfael elhalálása folytán megürült érseki szék gyors betöltését ohajtja, melyet még az elhunyt főpásztor életében magának tartott fön. Nehogy a hosszas széküresedésből kár háromoljék az egyházmegyére: Istvánt, az egri káptalan prépostját, a kánonjog doktorát, az egri egyházmegye miséspapját, kit László magyar király s a kalocsai és bácsi főkáptalanok neki ajánlottak s kinek tiszta életét, erkölcsi jámborságát, előrelátó bölcsességét és egyéb erényeit ismeri, a bíborosok javaslatára kalocsai és bácsi érsekké kinevezi.² A kinevezésről érte-

¹ Fraknói i. m. 182. Ugy ez, mint a következő főpapi kinevezések, melyek Mátyás király uralkodása idejében történtek, azt látszanak bizonyítani, hogy a kúria semmi szűz alatt nem akarta elismerni a magyar király kinevezési és adományozási jogát. Ez valószínűleg abból az okból történt, hogy míg az előző századokban a magyar királyok csak kivételesen kérték magoknak a szentszéktől azt a jogot, hogy a főpapok és a papság, illetve a káptalanok javaslata alapján nevezhessenek ki püspököket; addig a XV. század második felében a kinevezés jogát korlátlanul kezdk gyakorolni. Így IV. Béla király 1239-ben midőn hadat üzen Bulgáriának, arra kéri IX. Gergely pápát, hogy ruházza fel őt a bolgár részekre az apostoli követ jogaival. Ez a jog a király levele szerint abból állana, hogy a főpapok és szerzetesek javaslata szerint az egyházmegyék határait megállapítaná és püspököket nevezne ki, a mint ezt a jogot szent István király gyakorolta. (Theiner i. m. I. 171.) Béla király leveleiből az tűnik ki, hogy még szent István sem gyakorolta korlátlanul a püspöki kinevezések jogát; annál kevésbé utódai. Ez a körülmény magyarázatát adja a római szentszék ellenállásának, midőn a magyar királyok a főpapi kinevezések jogát, mint a korona elidegeníthetetlen jogát rendszeresen gyakorolták. Csak pár szóval akartam erre a körülményre rámutatni. Nem tartozik munkám körébe ennek bővebb tárgyalása. Különb tudtommal ezt a kérdést Rajner Lajos dr. a tudós esztergomi apát-kanonok fogja tüzetesen kifejtteni legközelebb sajtó alá kerülő művében. -

² Callistus etc. Dilecto filio Stephano Electo Colocensi et Bachiensi Salutem. Dum ad universas orbis ecclesias juxta pastoralis officii debitum apostolicae diffundimus considerationis intuitum, nimirum propensior illarum cura nos angit, quas propriis destitutas pastoribus dispendiosae vacationis incommodis subjacere conspiciamus, ut per nostrae providentiae ministerium illis secundum cor nostrum viri praeferantur idonei, sub quorum regimini-bus ecclesiae in spiritualibus et temporalibus feliciter gubernentur. Dudum siquidem bonae memoriae Raphaelae archiepiscopo colocensi et bachiensi regimini colocensis et baciensis ecclesiarum invicem canonice unitarum praesidente, nos cupientes eisdem unitis ecclesiis, cum vacarent, per apostolicae sedis providentiam utilem et idoneam praesidere personam, provisionem duarum unitarum ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae reservavimus, decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscuque quavis auctoritate scienter, et ignoranter contingeret attemptari. Postmodum vero dictis unitis ecclesiis per obitum eiusdem Raphaelis archiepiscopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, vacantibus

siti a kalocsai és bácsi káptalanokat s inti őket, hogy az új főpásztor iránt engedelmességet tanúsítsanak.¹ Hasonló értesítést küld a papságnak, a népnek, a vazallusoknak és V. László magyar királynak.² Azonkívül megengedi a választott érseknek, hogy a püspöki rendet bármely katolikus püspök kezéből fölvehesse.³ Végül megengedi neki,

nos vacatione huiusmodi fidedignis relationibus intellecta, ad provisionem dictarum unitarum ecclesiarum celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intromittere potuit sive potest, reservatione et decreto obsistentibus supradictis, ne ipsae unitae ecclesiae longae vacationis exponantur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam ipsis unitis ecclesiis personam utilem et fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, praepositum ecclesiae Agriensis, decretorum doctorem et in sacerdotio constitutum, pro quo carissimus in Christo filius noster Ladislaus Hungariae rex illustris ac dilecti filii capitula duarum ecclesiarum nobis super hoc humiliter supplicarunt, cuique apud nos de vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus attenta meditatione pensatis de persona tua; nobis et eisdem fratribus, nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem unitis ecclesiis de dictorum fratrum consilio, auctoritate apostolica providemus teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum unitarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo. In illo, qui dat gratias et largitur praemia, considerantes, quod dirigente Domino actus tuos, praefatae unitae ecclesiae sub tuo bono et felici regimine prospere dirigantur ac merita in eisdem spiritualibus suscipiant incrementa. Jugum igitur Domini, tuis impositum humeribus prompta devotione suscipiens, eorum et administrationem praedictas sic exercere studeas fideliter, sollicite et prudenter quod ipsae unitae ecclesiae gubernationi providae et fructuosae administrationi gaudeant se commissas tuque praeter aeternae retributionis praemium nostram et dictae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius valeas promereri. Datum Romae, apud sanctum Petrum. Anno Incarnationis Dominicae millesimo quadringentesimo quinquagesimo sexto (?) Quinto Kal. Martii. Anno secundo. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Callisti III A. II. L. LX. R. a. f. 64a.

¹ Simili modo Dilectis Filiis Capitulo Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum, invicem canonice unitarum Salutem. Hodie vestris, Colocensi et Bachiensi Ecclesiis, invicem canonice unitis, tunc per obitum bonae memoriae Raphaelis olim Colocensis et Bachiensis Archiepiscopi, extra Romanam Curiam defuncti, vacantibus, de persona dilecti filii Stephani electi Colocensis et Bachiensis, tunc praepositi ecclesiae Agriensis, de fratrum nostrorum consilio apostolica auctoritate providimus, ipsiunque eisdem unitis ecclesiis praefecimus in Archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum unitarum ecclesiarum sibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, prout in aliis nostris litteris plenius continetur. Quocirca discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus eidem electo, tamquam patri et pastori ecclesiarum vestrarum humiliter intendentes, ac exhibentes sibi obedientiam et reverentiam debitas et devotas, ejus salubria monita et mandata suscipialis humiliter et efficaciter adimplere curetis. Alioquin sententiam, quam idem electus rite tulerit in rebelles, ratam habebimus et faciemus, auxiliante Domino usque ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari. Datum ut supra. — U. ott.

² Simili modo: Dilectis Filiis Clero Civitatis ac Diocesis Colocensis et Bachiensis. — Simili modo: Dilectis Filiis Populo Civitatis et Diocesis Colocensis et Bachiensis. — Simili modo: Dilectis Filiis Universis Vasallis Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum invicem canonice unitarum. — Simili modo: Carissimo in Christo Filio Ladislao Hungariae Regi Illustri. — U. ott.

³ Callistus etc. Dilecto Filio Stephano Electo Colocensi et Bachiensi Salutem. Cum nos hodie Colocensi et Bachiensi Ecclesiis invicem canonice unitis, pastoris regimine desti-

hogy hordozható oltáron misézhessék.¹ Ezzel az érseki székhelyének kérdése gyors megoldást nyert, az új főpásztor haladéktalanul átvette az egyházmegye kormányzatát.

Leírom röviden Várday István konszekrációját és érseki székhelyfoglalóját. 1457. május 17-én hozta a pápai bullákat Rómából János apostoli nuncius. Várday, aki előkelő család sarja volt és a királyi udvarban megszokta a fényt, nagyuri módon honorálta a pápai követet. Öt ezer arany forint ajándékot adott neki. Temérdek pénz volt ez abban az időben. Az érsek összes ezüstjét eladta. Fivérének írt levelében panaszolja, hogy tisztára kifogyott a pénzből. Egyetlen forintja sem maradt. Kéri fivérét, hogy természetben lévő só-illetményét tegye pénzzé; künn lévő pénzeit sürgősen hajtsa be és a só árával együtt küldje hozzá Budára. Ha a pénzeket nem bírná hamarosan behajtani, szerezzen neki kölcsön-pénzt; mivel a székhelyfoglaló alkalmából temérdek pénzre lesz szüksége. Mint királyi főkancellárnak Budán kell tartózkodnia, fényt kell kifejtenie. Püspöki konszekrációja Budán lesz az udvar jelenlétében pünkösdtáján. Az is sok kiadással fog járni. Azután a bevonulás érseki székhelyvárosaiba. Tele van aggsággal, honnét teremti elő a rengeteg pénzt az előre látható nagy kiadások fődözésére.² Szorultságában előkelő rokonsága segítette. Várday István 1457. pünkösdt után bevonult Kalocsára, Bácsba, az ország előkelőségeinek kíséretében. Jövedele alkalmával örvendező papsága és hiveinek ezrei üdvözölték a nagynevű főpásztort.

tutis de persona tua, de fratrum eorumdem consilio autoritate apostolica duxerimus providendum, praeficiendo te eisdem unitis ecclesiis in Archiepiscopum et Pastorem, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur; nos ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendentes, tuis supplicationibus inclinati, tibi ut a quocunque malueris, catholico antistite, gratiam et communionem apostolicae sedis habente, accitis et in hoc sibi assistantibus duobus vel tribus catholicis episcopis, similem gratiam et communionem habentibus munus consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut munus praedictum auctoritate nostra impendere libere tibi possit, plenariam et liberam concedimus tenore praesentium facultatem. Volumus autem, quod idem antistes, qui tibi praefatum munus impenderit, auctoritate nostra et Romanae ecclesiae nomine fidelitatis debitae solitum recipiat iuramentum, juxta formam, quam sub bulla nostra mittimus interclusam, ac formam iuramenti, quod te praestare contigerit, nobis de verbo ad verbum per tuas patentales litteras, tuo sigillo signatas, per propriam manum munitas quantocius destinare procures. Dat Romae. etc. U. ott.

¹ Callistus Dil. fil. Stephano Electo Colocensi et Bachiensi Salutem. Sincerae etc. Hinc est, quod nos devotis supplicationibus tuis etc. Ut liceat tibi habere altare portatile cum debita reverentia et honore, super qua in locis, ad hoc congruentibus et honestis sine juris alieni praejudicio. etc. U. ott f. 188a. — Ugyanannak megengedi, hogy magának gyónatott választhasson. Theiner i. m. II. 371.

² Zichy-kódex IX. 558.

A kiváló férfiú szolgálatait a korona a legkényesebb ügyek intézésében igénybe vette s ő a kínálkozó alkalmat az egyház és haza javára mindannyiszor kihasználta, a reá bízott ügyeket mély belátással és bölcseséggel intézte. A diplomáciában tapintata páratlan, az egyházi ügyekben lelkiismeretes és szigorú volt.

V. László az érseket a királyi kancellária élére állította, mely hivatal körülbelül megfelelt a mai belügyminiszteri méltóságnak. Midőn az ország főnemeseiből álló küldöttség ment Franciaországba Magdolna hercegnőért, VII. Károly leányáért, hogy őt királyi vőlegényéhez hozza Magyarországra, a küldöttség legkiválóbb tagja a kalocsai érsek volt.¹ — Mátyás király legteljesebb bizalmával ajándékozta meg a főpapot s fontos szolgálatait mindenkor igénybe vette és a királyi kegynek mindentéle jeleivel elhalmozta.² 1458-ban, mindjárt uralkodásának első évében Kalocsa örökös főispánjává nevezte ki az érseket, mely méltóság nem azonos a vármegyei főispánsággal, hanem csupán a városra szorítkozik.³ 1463-ban Bács vármegye főispánjává nevezte.⁴ Ugyanabban az évben a király a kalocsai érseket Frigyes császárhoz küldte követségbe.⁵ A főkancellári méltóságban nemcsak megtartotta,⁶ de sőt, midőn a pápánál a bibort kérte számára, akkor is hangsúlyozta az érseknek ezen állami főhivatalát.⁷ Sőt e tekintetben a kalocsai érseket az esztergomi elé helyezte, midőn a főkancellári méltóságot amattól elvéve, a kalocsai érsekre ruházta. E miatt az esztergomi érsek panaszt emelt a pápánál; hogy a király őt, kinek széke mindig különös kiváltságoknak örvendett, mellőzte, midőn a főkancellári méltóságtól, — melyet elődei réges-régi időktől fogva viseltek — megfosztotta s azzal a kalocsai érseket ruházta fel. Az esztergomi érsek kérésére a pápa közbelépett és sürgette a királyt, hogy az ország főpapját régi kiváltságába helyezze vissza.⁸ A pápa közben-

¹ Katona i. m. I. 428.

² 1469-ben Kalocsán meglátogatta az érseket, mint ez a királynak a jelzett év okt. 3-iki leveléből kitetszik. Orsz. levéltár. Dipl. 16885.

³ Az országos levéltár adatai szerint (L. Dign. 31.) 1458-ban a kalocsai érsek mint Kalocsa város örökös főispánja szerepel (perpetuus comes loci Colocensis). Ezt a címet azután állandóan használja. Nem tollhíja ez a cím: Kalocsa örökös főispánja, mivel azt az érsek azután is viseli. Theiner i. m. II. 382.

⁴ A. B. B. v. m. tört. társ. évk. IX. évf. 9.

⁵ Pauer. Az egyházi rend érdeme. 227.

⁶ V. László királynak egyik adománylevelét Mátyás 1465. jun. 27-én megerősíti. Az oklevél végén olvassuk: Datum per manus Reverendissimi in Christo Patris Domini Stephani Archiepiscopi Ecclesiarum Colocensis et Bachensis, locique eiusdem Comitatus perpetui, Aulae nostrae summi Cancellarii, fidelis nostri et dilecti. — Orsz. levéltár, Dipl. 15313.

⁷ Katona i. m. I. 437.

⁸ Mon. Vatic. S. I. P. VI. 36.

járásának lett némi foganatja; annyiban, hogy a király az esztergomi érseket főkancellárrá kinevezte; mindazáltal ebben a méltóságban a kalocsai érseket is meghagyta, mivel neki e fontos hivatalban, mint ügyes diplomatának, éleslátású, gyakorlott államférfiúnak sokkal több hasznát vette, mint az esztergomi érseknek. Azért ezentúl két főkancellár volt: a kalocsai és az esztergomi érsek. Mátyás király szokása szerint nem sokat törődött a régi hagyományokkal, szokásokkal és törvényekkel. Fő tekintetét az ország érdekeire vetette. Hogy tehát a pápa kívánságának is eleget tegyen, az esztergomi érsek érzékenységet is kimélje, a kalocsai érsek mellé azt is kinevezte főkancellárnak. S így beállott az a visszásság, hogy ugyanannak a hivatalnak élén két fő állott, egyik (a kalocsai érsek) a tényleges, másik (az esztergomi érsek) a névleges. Állításom igazolására felhozok egy oklevelet, Mátyás királynak 1469. febr. 12-én kelt levelét, melyet a nyúlszigeti apácák javára adott ki. Ennek az oklevélnek a záradékán az ország egyéb főméltóságai előtt felemlíti első sorban István kalocsai, utána János esztergomi érseket, a királyi főkancellárokat, azután a nádorispánt stb.¹ A kalocsai érseket azért említi előbb, mivel bíboros volt; az esztergomi nem. Mátyás király nagyszabású terveinek kivitelében a tehetséges férfiakat lehetőleg felhasználni iparkodott. Neki munkabíró emberek kellettek, kik lángeszének gondolatait fölértsék s azok létesítésében közreműködjenek. Diplomáciájának legméltóbb képviselője volt a kalocsai érsek, kire a legnehezebb kérdések megoldását bízta. Mikor szövetséget köt a velencei köztársasággal (1463-ban), a szerződést a király nevében Várday István írja alá.² Mikor békét köt a császárral, (ugyanabban az évben), a békebizottságban első személy a kalocsai érsek.³ A nagy király Magyarország főurai közt nem talált egyet sem, ki méltóbban képviselte volna kül- és belügyi politikáját, ki a nehéz ügyek lebonyolításában s az ellentétek megszüntetésében nagyobb ügyességet fejtett volna ki, mint Várday. Azért őt a diplomáciai tárgyalásoknál mindenütt legelőbb látjuk. Eléje helyezi őt az esztergomi érseknek, sőt a fölött való szellemi fölényét nyíltan magasztalja. Midőn 1464-ben a pápát arra kéri, hogy Várday Istvánt ne-

¹ Quocirca vobis fidelibus nostris, Reverendissimis in Christo Patribus Dominis Stephano Cardinali Colocensis et Bachiensis ac Johanni Strigoniensis Ecclesiarum Archiepiscopis, sumis et secretariis Cancellariis nostris, item Magnifico Palatino etc. praecipimus etc. Orsz. levéltár. Diplom. 16801.

² Theiner i. m. II. 380.

³ U. ott. 382.

vezze ki biborossá, kérését azzal okolja meg, hogy az ország tekintélye kívánja a legkiválóbb diplomatának kitüntetését Ámbár — így ír a király — van Magyarországnak egy biborosa, az esztergomi érsek, ki valóban mintaképe az erényes életnek; ámde ő inkább alkalmas az egyházi ügyek intézésére, mint a haza dolgainak vezetésére. Azért kéri a király a pápát, hogy ékesítse fel biborral a kalocsai érseket, ki nemcsak a főpapi erényekkel tündöklök, hanem a haza közügyeinek vezetésére is nagy tehetségével hasznosan befolyik s kinek áldásos tevékenységét még sikeresebbé fogja tenni a bibor fénye, miből úgy az egyházra, mint a hazára sok haszon háromolnék.¹

A királyi kegynek legekletánsabb megnyilatkozása volt az a hosszas tárgyalás, melyet Mátyás az érseknek biborossá való kinevezetése iránt megindított. Mátyás mindazokat a diplomatákat, kik a szentszéknél befolyással bírtak, s kik neki lekötöleztetjéi voltak, közbenjárásra kérte, sürgette mindaddig, míg kedvelt főpapja el nem nyerte a bibor diszt. Évek hosszú során át levelezett magas állású egyházi és világi férfakkal s mikor törekvései megheiusultaknak látszottak, újra felvette a tárgyalást, míg az sikerre nem vezetett. 1464-ben kezdte meg ez ügyben a tárgyalást. Írt a pápának. Dicsérte az érsek sokoldalú tevékenységét, tündöklő erényeit, bokros érdemeit.² Ugyanabban az évben írt a velencei dogénak is, hogy kérését a szentszéknél befolyásával támogassa.³ A király ohaja immár közel volt a megvalósuláshoz. A pápa környezete hajlandónak mutatkozott, az érseket a biborosi méltóságra ajánlani. Kitünik ez a pápai biboroknak az érsekhez írt leveléből, melyben annak a véleményének ad kifejezést a biboros, hogy a kérdéses ügyben megtette volna a pápa a magyar király kívánságát, azonban bekövetkezett halála közös ohajuk érvényre juttatását megakadályozta.⁴ Mindazáltal Mátyás nem szünt meg, az új pápánál sürgetni az érsek kitüntetését. Még a pápai széküresedés idején ismét írt a dogénak, hogy az új pápánál járjon közben az érsek kitüntetése ügyében.⁵ A mint II. Pál elfoglalta szent Péter székét, első volt Mátyás király, ki előállott kérésével. A pápa válaszában kijelentette, hogy nagyon méltányolja a király ohaját s azon lesz, hogy a mennyiben lehetséges, annak ele-

¹ Katona i. m. I. 431.

² Katona i. m. I. 431.

³ Fraknoi. Mátyás király levelei. I. 56.

⁴ Katona i. m. I. 437.

⁵ U. ott. 435.

get is tegyen. Mire a király ismét ír a pápának. Elmondja, hogy az érsek kitüntetése a királyi korona díszére s az ország nagy előnyére fog válni. Az érsek teljes mértékben megérdemli a bibort; tudós, tiszta életű, úgy az egyházi, mint a világi ügyek intézésében tapasztatos, az erényekben nincs senki hozzája hasonló. Mind e mellett az is figyelembe veendő, hogy a magyar főpapok ritkábban jutnak ily kitüntetéshez, mint más országok főpapjai. Pedig azon kettős érdemeknél fogva, miszerint az egyházi ügyek intézése mellett a világiakban is részt vesznek s az ország közjává hasznos tevékenységekkel nagyban előmozdítják, joggal ohajtja a magyar király, hogy a magyar főpásztorok legkitünőbbjei a külföldiekhez hasonló dicsőségben részesüljenek. Azért kéri az érsek számára a bibort.¹ 1465. szeptember havában ismét irt a király a velencei dogénak, hogy támogassa kérését a szentszéknél; ebben a levélben elmondja Mátyás, hogy a biborosi kinevezés kérdésében a római kúria néhányszor már igen kecsegtető, sőt majdnem bizonyos ígéretet tett neki. Azért reméli, hogy a doge támogatásával sikerül ohaját érvényre juttatni.² Ugyanakkor a pápának is irt; levelében újra magasztalja az érsek érdemeit s különösen kiemeli, hogy az ország déli részeinek a törökök ellen való oltalmazásában a kereszténységnek is eléggé nem méltányolható szolgálatokat tett, melyeket az elismerés legmagasabb jeleivel kell jutalmazni.³ Midőn az esztergomi biboros-érsek elhalálozott, Mátyás ismét irt a dogénak. Irja, hogy Magyarországnak most egy biborosa sincs. Az ország tekintélye, a haza közjáva kívánja, hogy a kalocsai érsek a bibort mielőbb megkapja. Ismét kéri a dogét, járjon közben az érsek érdekében.⁴ Ír a pápának is; és igéri, hogy ha kívánságának eleget tesz, ő készségesen meg fogja szolgálni az egyház fejének jóindulatát.⁵ Sürgető levelet intézett a biborosokhoz, melyben dicséri Várday szerénységét, ki a biborosi méltóságot nem kereste, sőt a királynak ez iránt megindított tárgyalásáról jó ideig még tudomással sem birt. Beszél az érsek ropant nagy érdemeiről (*ingentia merita*). Hivatkozik a pápára, kitől kecsegtető választ nyert.⁶ Dacára a király kitartó sürgetésének s a Rómából érkező biztató ígéreteknek, még két álló esztendeig húzódott az érsek kitüntetése. Végre az 1468. szept. 18-án tartott kon-

¹ U. ott. I. 436.

² Fraknoi i. m. I. 104.

³ Katona i. m. I. 439.

⁴ U. ott. 442.

⁵ U. ott. 443.

⁶ U. ott. 443.

zisztoriumban biborossá kreálta a pápa Magyarország legnépszerűbb főpapját,¹ Mátyás király kedvelt emberét, a királyi kancellária fejét. A kalocsai egyházmegyére oly dicsőség áradt, a milyenben azelőtt soha nem részesült. A királyi jóindulatot tetőzte az egyház fejének kiáradó kegye s egyházmegyénket elárasztotta a bibor fényével; az elmúlt kornak megaláztatásait követte a megdicsőülés kora, a virulat, új élet, a felmagasztaltatás évei.

Abban az időben a török betörések veszedelme már erősen fenyegette hazánk déli határát. A főök, mely a pápát a biborosi kinevezésre birta, az volt, hogy a kalocsai érsek őrállója a kereszténységnek a délvidéken. A király a felső részekben háborúkkal volt elfoglalva. A déli határon legmegbízhatóbb embere volt a kalocsai érsek, ki bölcsesége, hazafisága és uralkodójához való hűsége tekintetében mindenkit fölülmúlt. Azért a király ő reá bízta a délvidék gondviselését. Neki itthon kellett őrködnie; a biborosi kineveztetés után nem mehetett Rómába a kalap átvételére. Éveken át nem juthatott Rómába. Végre 1471-ben a pápa Veronai Gábor nunciusa által küldte meg neki a biborosi kalapot. Levelében — melyet ez alkalommal az érsekhez intézett — megemlíti a pápa, hogy az érsek az országnak a törökök ellenében való védelmezésével van elfoglalva; azért, bár óhajtotta látni az érseket s különben is szokás, hogy az új biborosok az apostoli szentszéknél személyesen megjelenjenek, mivel az érsek nem jöhet a kalap átvételére Rómába, a magyar király sürgetésére azt neki nunciusa által megküldi.²

István nagy kiterjedésű egyházmegyéjének kormányzásában valóban apostoli buzgalmat fejtett ki. A nép hitéletének fejlesztésére, a papság fegyelmezésére, a művelődés ápolására irányította első sorban figyelmét. Nehogy az országos ügyekkel való elfoglaltsága idején a hitélet kárt szenvedjen, a pápától segédpüspököt kért, hogy az távollétében a főpapi ténykedéseket végezze. Az érsek kérésére a pápa 1464 október havában Péter bácsi kanonokot kinevezte epifániai püspökké és mint segédpüspököt a kalocsai érsek mellé rendelte; megengedvén neki, hogy a kalocsai egyházmegye területén főpapi

¹ Orsz. levéltár L. Dignit. Téves az a vélemény, hogy a pápa a kalocsai érseket 1464-ben kreálta biborossá. Ennek ellentmondanak a fönnebb idézett tárgyalások, melyek 1465 és 66-ban folytak. De sőt még 1468-ból is vannak adataim, melyekben Várday, csak mint érsek (nem biboros) szerepel. Így a pápa 1468. ápril hóban több erdélyi nemes ember peres ügyében kiküldi a kalocsai érseket, levelében nem nevezi őt biborosnak. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Pauli II. A. IV. L. I. Pret. E. f. 289a.

² Theiner i. m. II. 419.

ténykedéseket végezzen.¹ Ugyanakkor a pápa megengedi Péter segéd-püspöknek, hogy a bácsi káptalanban birt kanonoki javadalmat és prebendát megtarthassa.² Továbbá kötelezi a kalocsai érseket, hogy a segédpüspöknek az érsekség pénztárából évenként Kisasszony napján kétszáz arany forintot fizessen. Együttal megbízza a tinnini püspököt, János pécsi és Miklós váci kanonokokat, hogy a fizetésre vonatkozó rendeletét hajtsák végre.³ Végül megengedi, hogy Péter a püspöki rendet bármely katolikus püspök kezéből felvehesse, ha

¹ Paulus II. etc. Dilecto Filio Petro Electo Epiphaniensi Salutem. Sincerae devotionis affectus, quem ad nos et Romanam geris ecclesiam, non indigne meretur, ut votis tuis, quantum in Deo possumus, favorabiliter annuamus. Hodie siquidem ecclesiam Epiphaniensem tunc pastore carentem, de persona tua, nobis et fratribus nostris, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, de fratrum eorundem consilio duximus auctoritate apostolica providendum, praeficiendo te illi in episcopum et pastorem, prout in nostris, in quibus volumus quod quamprimum illas haberes expeditas, ad praefatam ecclesiam epiphaniensem accederes et apud illam personaliter resideres, quodque extra tuas civitatem et diocesim pontificalia officia exercere nequires, inde confectis litteris plenius continetur. Cum itaque sicut accepimus, tu ad dictam ecclesiam, quae in partibus infidelium constituitur, commode accedere et apud eam personaliter residere nequeas, nos volentes te praemissorum intuitu favoribus prosequi gratiosis, tuis in hac parte supplicationibus inclinati, tibi quod ad ecclesiam Epiphaniensem praedictam accedere, seu apud eam residere non tenearis, quodque postquam munus consecrationis rite susceperis, etiam extra easdem civitatem et diocesim, in civitatibus Colocensi et Bachiensi, quae et earum cathedrales ecclesiae invicem sunt canonice unitae, pontificalia officia exercere libere et licite valeas, auctoritate apostolica indulgemus, etc. Dat. Romae apud s. Petrum. Anno 1464 VI. Kal. Octobris. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria Pauli II. A. I. L. D. F. f. 207a.

² Paulus s. b. Dilecto Filio Petro Electo Epiphaniensi Salutem. Personam tuam, nobis et apostolicae sedi devotam, tuis exigentibus meritis, paterna benevolentia prosequentes, illa tibi favorabiliter concedimus, quae tuis commoditatibus fore conspicimus oportuna. Cum itaque nos hodie de persona tua ecclesiae Epiphaniensi, tunc vacanti providerimus, teque illi in episcopum et pastorem praefecerimus, curam, regimen et administrationem illius tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo; et sicut accepimus, tu ex fructibus, redditibus et proventus mensae episcopalis eiusdem ecclesiae, quae ab infidelibus occupatur, nihil percipere possis, neque poteris; nos studentes tibi praemissorum intuitu et ut juxta episcopalis dignitatis exigentiam decentius sustentari valeas, de alio quoque subventionis auxilio providere, volumus et de fratrum nostrorum consilio apostolica tibi auctoritate concedimus, quod tu etiam postquam munus consecrationis tibi impensum fuerit, canonicatum et praebendam ecclesiae Bachiensis, quos provisionis et praefectionis huiusmodi tempore obtinebas, prout adhuc obtines, et quos per provisionem et praefectionem, necnon muneris impensionem huiusmodi minime vacare decrevimus; una cum ecclesia epiphaniensi et regimine praefatis, ut prius, retinere libere et licite possis. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon dictae ecclesiae Bachiensis iuramento confirmatis, apostolica vel quacumque firmitate alia roboratis statutis consuetudinibus, ceterisque contrariis quibuscumque. Nulli ergo etc. Datum Romae apud s. Petrum. Anno Incarnationis Dom. 1464. VI. Kal. Octob. A. I. — U. ott. Pauli II. A. I. Lib. I. D. F. f. 208a.

³ Paulus etc. Dil. Filio Petro Electo Epp. Epiphaniensi Salutem. Personam tuam etc. Cum itaque nos hodie de persona tua ecclesiae Epiphaniensi, tunc pastoris regimine destitutae duxerimus auctoritate apostolica providendum, ac tibi, quod extra tuas civitatem et diocesim, in civitate et diocesi Colocensi et Bachiensi invicem canonice unitis, per loci ordinarii licentiam pontificalia officia exercere possis, concesserimus; tuque sicut accepimus, ex fructibus

az előírt esküt leteszi.¹ Azonban Péter nem sokáig volt segítségére az érseknek. Alig pár év múlva megürült az epiphániai püspöki szék s az érsek ismét kénytelen volt segédpüspököt kérni a római szentszéktől. A pápa ismét teljesítette kérését s 1467 június havában Fábián dersi prépostot nevezte ki epiphániai püspökké és a kalocsai érsek mellé rendelte. A kinevezésről szóló bullában megemlíti a pápa, hogy az epiphániai püspökség megürült; vajjon meghalt-e Péter, vagy más püspökségre lett áthelyezve, ez a bullából nem

mensae episcopalis ipsius ecclesiae. quae in partibus infidelium constituitur, nihil percipere possis nos tibi hodie. ut canonicatum et praebendam ecclesiae Bachiensis, quos tempore promotionis huiusmodi obtinebas. prout et obtines, etiam postquam munus consecrationis tibi impensum fuerit, unacum regimine et administratione dictae ecclesiae epiphaniensis, quoad viveres, retinere valeas, concessimus, ne ob rerum et familiarium carentiam in te pontificalis dignitatis obaubleetur auctoritas, et ut statum tuum juxta ipsius dignitatis decentiam commodius ducere valeas, de alio quoque subventionis auxilio providere, praemissorum intuitu specialem gratiam facere volentes, tibi pensionem annuam ducentorum florenorum aureorum camerariae super fructibus, redditibus et proventibus Archiepiscopalis Colocensis et Bachiensis ecclesiarum invicem canonice unitarum mensae tibi, quoad vixeris, ut ad hoc ab eo speciale mandatum habente, per eiusdem loci ordinarium pro tempore existentem in festo Nativitatis beatae Mariae Virginis in civitate Bachiensi annis singulis integre persolvendam auctoritate apostolica de fratrum nostrorum consilio tenore praesentium concedimus, constituimus et assignamus, decernentes Ordinarium pro tempore existentem praefatum ad solutionem pensionis huiusmodi juxta concessionis, constitutionis et assignationis praedictarum continentiam atque formam tibi faciendam fore, efficaciter obligantes ac volentes et eadem auctoritate statuentes, quod pro tempore existens ordinarius praefatus, qui in dicto festo, aut saltem infra triginta dies ex tunc immediate sequentes pensionem tibi debitam huiusmodi non persolveret, ingressionem ecclesiae noverit sibi interdictam. Dat. Romae. Apud s. Petrum A. Incarn. D. 1464. VI. Kal. Octob. I. — Simili modo Venerabili Fratri Episcopo Timiniensi et Johanni Johannis ac Nicolao Johannis Quinqueecclesiensis et Waciensis ecclesiarum canonicis Salutem. Hodie dilecto Filio Petro electo epiphaniensi pensionem annuam ducentorum florenorum auri camerariae fructibus, redditibus et proventibus Archiepiscopalis Colocensis et Bachiensis ecclesiarum invicem canonice unitarum mensae sibi, quoad viveret, ut ad hoc ab eo speciale mandatum habente, per Colocensem et Bachiensem ordinarium pro tempore existentem in certis termino et loco sub poena interdicti, et deinde suspensionis a divinis, integraliter persolvendam concessimus, constituimus et assignavimus, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur. Quocirca per dictae constitutionis nostrae tenorem, per apostolica scripta mandamus, quatenus vos, aut duo, aut unus vestrum etc. U. ott. Pauli II. A. I. L. I D. F. f. 209a.

¹ Paulus etc. Cum nos pridem ecclesiae Epiphaniensi, pastoris regimine destitutae de persona tua, nobis et fratribus nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, de fratrum eorundem consilio auctoritate apostolica duxerimus providendum, praeficiendo te illi in episcopum et pastorem, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur; nos ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendentes, tuis supplicationibus inclinati, tibi ut a quocunque malueris, catholico antistite, gratiam et communionem apostolicae sedis habente, accitis et in hoc tibi assistentibus duobus vel tribus catholicis episcopis, similem gratiam et communionem habentibus munus consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut munus praedictum auctoritate nostra impendere libere tibi possit, plenariam et liberam concedimus tenore praesentium facultatem. Volumus autem, et auctoritate praedicta statuimus et decernimus, quod si non recepto a te per ipsum episcopum dicto juramento, idem episcopus munus ipsum tibi impendere et tu illud suscipere praesumeritis etc. U. ott. 207b.

tűnik ki; a pápa csak annyit mond, hogy a püspökség bizonyos módon megürült, melyre Fábián bácsi egyházmegyei dersi prépostot és miséspapot, kinek tudományáról, tiszta életéről és bölcseségéről bizonyos tudomása van, püspökké kinevezi.¹ A másik bullában megengedi a püspököknek, hogy Kalocsán és Bácsban lakhassék s a kalocsai és bácsi egyházmegye területén főpapi ténykedéseket végezhessen.² Végül megengedi neki, hogy bármely katolikus főpaptól,

¹ Paulus etc. Dilecto filio electo epiphaniensi salutem etc. Apostolatus officium quamquam insufficientibus meritis nobis ex alto commissum, quo ecclesiarum omnium regimini praesidemus, utiliter exequi coadiuvante Deo cupientes solliciti corde reddimur ut tales eis in pastores praeficere studeamus, qui commissum sibi gregem dominicum sciant non solum doctrina verbi sed etiam exemplo boni operis informare commissasque sibi ecclesias in statu prospero et tranquillo velint et valeant, duce Domino salubriter regere et feliciter gubernare. Sane ecclesia epiphaniensi, pastoris solatio destituta, nos vacatione huiusmodi fidedignis relationibus intellecta, ac eiusdem ecclesiae verum et ultimum vacationis modum etiam si ex illo aliqua specialis, vel generalis reservatio resulteret, praesentibus pro sufficienter expresso habentes, necnon ad provisionem ipsius ecclesiae celerem et felicem, ne ipsa ecclesia longae vacationis exponatur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam eidem ecclesiae personam utilem et fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, praepositum ecclesiae de Ders Bachiensis diocesis, in presbyteratus ordine constitutum ac de legitimo matrimonio procreatum cuique apud nos de vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspeditione, aliisque multiplicium virtutum donis fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus attenta meditatione pensatis de persona tua, nobis et eisdem fratribus, nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eidem ecclesiae epiphaniensi de dictorum fratrum consilio, auctoritate apostolica providemus teque illi praeficimus in episcopum et pastorem, curam et administrationem dictae ecclesiae tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo. In illo, qui dat gratias et largitur praemia, considerantes, quod dirigente Domino actus tuos, praefata ecclesia sub tuo bono et felici regimine prospere dirigatur ac merita in eadem spiritualibus suscipiant incrementa. Volumus autem, quod postquam literas apostolicas super provisione huiusmodi habueris expeditas ad ecclesiam epiphaniensem praedictam accedas et resideas personaliter in ea, quodque extra tuas civitatem et diocesim pontificalia officia nequeas exercere. Jugum igitur Domini, tuis impositum humeribus prompta devotione suscipiens, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas fideliter, sollicito et prudenter, quod dicta ecclesia gubernationi providae et fructuosae administrationi gaudeat se commissam tuque praeter aeternae retributionis praemium nostram et dictae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius valeas promereri. Datum Romae, apud sanctum Petrum. Anno Incarnationis Dominicae millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo. Prid. Non. Jun. Anno III. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Sol. Rub. X. R. a. f. 233a.

² Paulus II. etc. Dilecto Filio Fabiano Electo Epiphaniensi Salutem. Sincerae devotionis affectus, quem ad nos et Romanam geris ecclesiam, non indigne meretur, ut votis tuis, quantum cum Deo possumus, favorabiliter annuamus. Nuper siquidem ecclesiae Epiphaniensi tunc pastore carenti, de persona tua, nobis et fratribus nostris, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, de fratrum eorundem consilio duximus auctoritate apostolica providendum, praeficiendo te illi in episcopum et pastorem, prout in nostris, in quibus voluimus quod quamprimum illas haberes expeditas, ad praefatam ecclesiam epiphaniensem accederes et apud illam personaliter residere, quodque extra tuas civitatem et diocesim pontificalia officia exercere nequires, inde confectis litteris plenius continetur. Cum itaque sicut accepimus, tu ad dictam ecclesiam, quae in partibus infidelium constituitur, commode accedere et apud eam personaliter residere nequeas, nos volentes te praemissorum intuitu favoribus

kí az apostoli szentszékkal közösségben él, fölvehesse a püspöki rendet.¹ Fábián világi pap volt; a dersi prépostságot javadalomképpen birta. Vajjon e javadalomról püspöki kinevezése után lemondott-e, erről nem szól a pápai bulla; valamint egyáltalában nem említi, mily javadalmat élvezett a kinevezés után. Valószínű, hogy megtartotta a prépostságot, sőt azt is föltehetjük, hogy a bácsi káptalanban kanonoki javadalmat nyert; erre vonatkozólag azonban semmiféle adatot nem találtam a vatikáni levéltárban. Mint segéd-püspök, Várday érsekkel megosztotta az egyházmegye püspöki teendőit.

Midőn Várday István egyházkormányzatának főbb mozzanatait tárgyaljuk, azzal a perrel is kell foglalkoznunk, melyet 1463-ban a szerémi püspök indított a kalocsai érsek ellen az iránt a kötelesség teljesítése iránt, melyet az érsekség még a szerémi püspökség szervezése alkalmával elvállalt. Midőn Ugrin érsek egyházmegyéjének nagy kiterjedését hozva fel okul, arra kérte a pápát, hogy engedje meg neki egy új püspökség szervezését, IX. Gergely pápa 1229. kelt bullájában megengedi az érseknek, hogy a kalocsai egyházmegye déli részéből egy új püspökséget hasítson ki s annak székhelyét a kői kolostorban állítsa fel. Ebben a bullában azt is megemlíti a pápa, hogy az érsek hajlandó a püspök ellátására sajátjából és a kői kolostor jövedelmeiből háromszáz, az érsekség jövedelmeiből pedig harmincz márka évi segítséget adni.² A pápa csak felemlíti az érsek ajánlatát, de azt sem nem részletezi, sem a fizetés módozatait, határidejét nem írja elő, sem jóváhagyó záradékot

prosequi gratiosis, tuis in hac parte supplicationibus inclinati, tibi quod ad ecclesiam Epiphaniensem praedictam accedere, seu apud eam residere non tenearis, quodque postquam munus consecrationis rite susceperis, etiam extra easdem civitatem et diocesim, in civitatibus Colocensi et Bachiensi, quae et earum cathedrales ecclesiae invicem sunt canonice unitae, pontificalia officia exercere libere et licite valeas, auctoritate apostolica indulgemus, etc. Dat Romae apud stum Petrum, Anno 1467 Prid. Non. Jun. A. III. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria Pauli II. A. X. R. a. Vol. Rub. f. 133b.

¹ Paulus etc. Dilecto Filio Fabiano Electo Epiphaniensi Salutem. Cum nos pridem Ecclesiae Epiphaniensi, pastoris regimine destitutae, de persona tua, de fratrum eorundem consilio auctoritate apostolica duxerimus providendum, praeficiendo te illi in episcopum et pastorem, prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur; nos ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendentes, tuis supplicationibus inclinati, tibi ut a quocunque malueris catholico antistite, gratiam et communionem apostolicae sedis habente, accitis et in hoc sibi assistantibus duobus vel tribus catholicis episcopis, similem gratiam et communionem habentibus munus consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut munus praedictum auctoritate nostra impendere libere tibi possit, plenariam et liberam concedimus tenore praesentium facultatem. Volumus autem, quod idem antistes, qui tibi praefatum munus impenderit, auctoritate nostra et Romanae ecclesiae nomine fidelitatis debitae solitum recipiat iuramentum etc. Dat, Romae. etc. Pauli II. A. III. X. R. a. Vol. Rub. f. 123.

² Theiner I. m. I. 88.

nem fűz hozzá, csupán a püspökség szervezésének tervét hagyja helyben. Az új püspökséget szervezték; azonban sem Ugrin, sem utódai nem fizették a megajánlott segélyösszeget. A szerémi püspökök, hivatkozva Ugrinnak az alapításkor tett ajánlatára, sürgették a fizetést, de hasztalan. Mi volt oka a fizetés megtagadásának, nem tudjuk. Talán az a főnnebb említett körülmény, hogy az érsek által megajánlott segélyösszeg fizetésére vonatkozólag a pápa semmiféle intézkedést nem tett. Annyi bizonyos, hogy a szerémi püspökök a segélyösszeget nem kapták meg. Mithogy a püspöki megye területén a görög keletiek és bogomilek egyre szaporodtak, úgy, hogy a XIV. század elején a pápai tizedszedők följegyzései szerint úgy a püspöki székhely, mint az egyházmegye már csaknem teljesen elpusztult;¹ a püspökök már alig voltak képesek jövedelmükből méltóságukhoz illően megélni; ez okból új segélyforrást kerestek. Előbb, mint láttuk, a szentgergelyi kolostor javainak a püspökség jövedelmeihez való csatolását kérték. Minthogy ez nem sikerült, néhány év múlva Orbán szerémi püspök Rómában pert indított a kalocsai érsek ellen s követelte az alapítás alkalmával megajánlott segélyösszeg folyósítását. A pápa ez ügyben 1463 január havában rendelte el a vizsgálatot, melylyel az esztergomi érseket bizta meg. Levelében elmondja a pápa, hogy a kalocsai érsek a püspökség szervezése iránt IX. Gergely pápához tett előterjesztésében a kő kolostor jövedelmeiből 300, az érsekség javaiból pedig 30 (?) márka évi segítséget ajánlott meg a szerémi püspöknek. Minthogy a kalocsai érsek ezt az összeget a sürgetések dacára sem fizették s most sem hajlandók fizetni, sem a püspöki megyét nem hasították ki, a szerémi püspöknek pedig jóformán semmi jövedelme nincs; a szerémi püspök a pápához fordult panaszával. A pápa ennek folytán meghagyja az esztergomi érseknek, hogy ha jogosnak találja a püspök követelését, a kalocsai érseket egyházi fenytékekkel szorítsa tartozásának megfizetésére.²

¹ Mon. Vatic. Ser. I. T. I. 37. Jakab szerémi püspök 1437-ben panaszkol a pápának, hogy egyházmegyéje, mely a görögkeletiek szomszédságában van, fölöltébb csekély. Pray. i. m. II. 381.

² Pius etc. Ven. Fratri Archiepiscopo Strigoniensi Salutem. Humilibus supplicantium votis libenter annuimus, eaque favoribus prosequimur oportunis. Exhibita siquidem pro parte venerabilis fratris nostri Urbani episcopi Syrmienensis petitio continebat, quod licet dudum postquam felicis recordationis Gregorii papae IX. praedecessoris nostri pro parte bonae memoriae tunc archiepiscopi Colocensis expositio, quod diocesis Colocensis adeo lata, ampla et diffusa sit quod idem archiepiscopus diocesim huiusmodi juxta muneris debitum comunode visitare et alias sibi incumbencia exercere non valeat, idem praedecessor praefato tunc archiepiscopo, asserenti quod de monasterii de Cuher (Kő) proventibus trecentas, et ex propriis mensae archiepiscopi-

A vizsgálat eredményét nem ismerjük. Annyit tudunk csupán, hogy a kalocsai érsekek kinevezési bulláiban azután sincs jelezve ez a kötelezettség; sem pedig a szerémi püspökök kinevezésében nem olvassuk ezt a jogot, hogy a kalocsai érsekek nekik az említett segélyösszeget fizetni kötelesek volnának.¹ Valószínű, hogy az érsek az általunk fönebb jelzett körülményre való hivatkozással, hogy t. i. az ajánlathoz szükséges pápai jóváhagyás hiányzik, kimentette eljárását.

Foglalkoznunk kell röviden Mátyás királynak azon tervével, midőn Várdai Istvánt a kalocsai érseki székről a váradi püspökségre akarta áthelyeztetni. Ismeretes a zágrábi püspökség szomorú sorsa e század közepe táján. Birtokait ragadozó kezek elfoglalták, javai világiak kezébe kerültek; a hitélet teljesen pangott, az erkölcsök elvadultak. Mátyás király s az ország rendei, hogy az egyházmegye zilált viszonyait rendeztessék, annak kormányzását Vitéz

palis suae ecclesiae Colocensis triginta (?) Marcas pro dote infrascriptae erigendae ecclesiae assignare paratus esset, ut in dicto monasterio de Cuher ordinis sancti Benedicti praefatae Colocensis diocesis sedem episcopalem de novo erigere et diocesim convenientem eidem erigendae ecclesiae deputare posset, plenam et liberam per suas litteras concesserat facultatem, quodque licet ecclesia ipsa in confiniis Turcorum existat, juxta formam litterarum earundem in eodem monasterio jam longo tempore erecta fuit, illique hactenus plures episcopi praefuerant, prout idem Urbanus episcopus etiam praeesse dignoscitur; tamen tam dominus olim archiepiscopus, quam eius successores archiepiscopi Colocenses, qui fuerant pro tempore, licet suis loco et tempore debitis super hoc debita cum instantia requisiti fuerunt, nec dotem eidem erectae ecclesiae assignare, nec diocesim deputare curarunt. Quare pro parte dicti Urbani, asserentis quod mensa episcopalis Syrmienensis nullos fructus habeat, nobis fuit humiliter supplicatum, ut alicui probo viro in partibus illis consistenti, quod de praemissis *modernum* Archiepiscopum Colocensem ad eandem dotis assignationem et diocesis deputationem juxta litterarum praedecessoris huiusmodi continentiam atque formam per censuram ecclesiasticam et alia juris remedia compellat, committere et mandare, ac alias sibi et statui suo in praemissis oportunè providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur huiusmodi supplicationibus inclinati, fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus si postquam vocato moderno Archiepiscopo et aliis, qui fuerint evocandi, tibi de praemissis constiterit eundem Archiepiscopum ad assignationem dotis et deputationem diocesis juxta litterarum dicti Gregorii praedecessoris continentiam atque formam auctoritate nostra compellas, prout de jure fuerit faciendum. Contradictores autem etc. Non obstantibus felicis recordationis Bonifacii papae VIII. praedecessoris nostri, quibus cavetur, ne quis extra suam civitatem vel diocesim etc. Datum Romae apud sanctum Petrum. Anno Incarnationis Dom. millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio. XI. Kalend. Januarii Anno VI. Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Pii II. Anno VI. L. I. Divers. f. 199b.

¹ A vatikáni levéltárban több bullát felkutattam, melyek a szerémi püspökökre vonatkoznak; de azokban sehol sincs felemlítve, hogy a szerémi püspököket a kalocsai érsekség részéről valami segélyösszeg, vagy járadék illeti. Így pl. megtaláltam ugyanott Jakab szerémi püspök kinevezési bulláját 1419. évről, (u. ott Martini V. A. III. L. XLVI. P. X. f. 132a.) Báthori Miklósét 1472-ről (Sixti IV. A. II. L. I. X. R. a. f. 167b) 1502-ben Istvánét (Alexandri VI. A. X. L. IV. X. R. a. f. 143a.) Sem azokban melyeket a per előtt adott ki a pápa, sem, az utóbbiakban nem fordul elő. A kalocsai érsekek kinevezési bulláit e könyv jegyzeteiben olvashatjuk.

Jánosra, Várad erélyes és tudós püspökére bízták.¹ Vitéz hosszas vonakodás után elvállalta az egyházmegye kormányát, azonban az eléje gördülő nehézségek kedvét szegték; panaszos leveleket irt Rómába s a királyhoz, az elvállalt terhes feladattól menekülni iparkodott. Hogy a király Vitézt megnyugtassa, Rómában levő ügyvivőjét utasította, hogy tudakozódjék a kuriánál, vajjon lehetne-e a kalocsai érseket Váradra áthelyezni, aképpen, hogy érseki címét és az egyháztartomány felett való joghatóságát megtartaná; míg a váradi püspököt a pápa áthelyezné Zágrábba s átadná neki a kalocsai érsekség kormányzatát.² Azonban ily nagy változtatásokra nem volt szükség. A király és Várdai érsek segítségével sikerült Vitéznek annyira rendezni a zágrábi püspökség ügyeit, hogy azok körülbelől oly állapotba jutottak, a milyenben évtizedek előtt voltak. A rend és béke helyreállott s Vitéz az egyház jogait ismét visszaszerezte. Természetes, hogy a kalocsai érseknek tervbe vett áthelyeztetése is fölöslegessé vált; ebbe különben ő maga sem akart beleegyezni, Mátyás király terve volt az egész.³

Említésre méltó esemény István kormányzata idején az érsekség történetében a kalocsai szt. Ágostonról nevezett kolostor, illetve apátság javainak egyesítése az érseki javadalommal. Úgy látszik, Mátyás király az érseknek akart kedvezni, midőn a szentszéknél keresztül vitte, hogy a pápa 1464 március havában a nevezett apátság javadalmának felét a kalocsai érseki javadalomhoz, másik felét pedig a kalocsai káptalan birtokához csatolta. Így olvassuk ezt az apostoli kamara annátáinak feljegyzései közt.⁴

Hogy ismertetésem teljes legyen, leirom még röviden Várdai István vagyoni viszonyait. A Várdai család tagjai a XV. század közepe táján előkelő szerepet játszanak közügyeinkben. Az érsek nagybátyja: Id. Várdai Miklós Szabolcs megye ispánja; ifj. Miklós királyi kincstartó; legkiválóbb tagja a családnak István kalocsai érsek. Hűségese szolgálataikért terjedelmes birtokokat kapnak a királytól, maguk is több birtokot szereznek vétel útján. A már említett ardói, csomonyai és perleki jószágokon kívül a következő gyarapításokról van

¹ Katona. Historia Critica. T. XIV. 396—405.

² U. ott 408.

³ U. ott. 410. 411. Az érsek erélyes eljárását látszik bizonyítani az a panasz is, melyet ellene Péter zágrábi pap — ki uzsoráskodásról és feslett életéről volt vádolva a római szentszéknél emelt, melyben az érseket erőszakoskodásról vádolja. — Vatikáni titkos levéltár Pii II. A. VI. L. Ex. f. 127. a. Anno 1464. IV. Id. Apr

⁴ Olasz állami levéltár. Diversa. Pii II. A. V. Sec. Cam. 19. f. 8[a. VI. Non. Martii A. 1464.

tudomásunk : 1446-ban megveszik a Várdayak : Miklós, István, Mihály és Aladár Dombrádot.¹ 1451-ben Várday István osztályt kíván Kisvárdá, Kalonya, Litke, Pap és Döge birtokokra.² 1453-ban V. László király Zsegra, Ragyalach, Zenthgyörgy, Zenthlőrincz, Stokfalva, Répás, Sengler, Chány-Gen falvakban részbirtokokat ad Várday István egri kanonoknak.³ Ugyancsak a király adja a következő évben Szentkirály csongrádi birtokot Kisvárday⁴ István erdélyi prépostnak és Vethési Albertnek.⁴ Abban az évben Gyónban és Pázmántelegen (Pest m.) részbirtokokat ad Kisvárday Aladárnak, Istvánnak és Miklósnak.⁵ 1456-ban Várday István egri prépost, kir. alkancellár, Losonczy László kir. étekfogómeister és Várday Aladár kapják a királytól Bálványos várát tartozékaival együtt ;⁶ a bálványosi vár s a szomszédos községek fele részének birtokába a következő évben iktatta be a kolozsmonostori konvent a Várdayakat.⁷ Várday István közbenjárása folytán jött létre a családi összeköttetés a Várdayak s a Báthmonostoriak között, mely családi viszony révén utóbb a dúsgazdag Báthmonostoriak vagyona is a Várdayak kezére került. Látjuk ezekből, hogy a Várday család a legelőkelőbb magyar nemzetségek közé tartozott. Jó híre, neve volt azelőtt is, vagyonos volt régebben is ; de különösen a kalocsai érsek árasztott fényt családjára s midőn az egyház és a haza szolgálatában halhatatlan érdemeket szerzett, gazdaggá tette saját nemzetségét.

A nagynevű érsek meghalt 1471. január havában. E hó 14-én küldte neki a pápa a bíborosi kalapot s február 26-án már sajnálatát fejezi ki az érsek hirtelen elhunytá felett. Egyuttal megbizta nunciust, Veronai Gábort, hogy a bíborosi kalapot helyezze az érsek koporsójára.⁸

Elhunytát siratta az egyházmegye, fájlalta a király, a haza. Nagy férfit veszítettek mindezek az elhunyt bíborosban. Elvesztették a hivek gondos főpásztorukat, a papság szerető atyját, a király hűséges emberét, első diplomatáját ; a haza nagy fiát. Sokat köszönt az

¹ Zichy-kódex. IX. 105.

² U. ott. 308.

³ U. ott. 384.

⁴ U. ott. 468.

⁵ U. ott. 473.

⁶ U. ott. 530.

⁷ U. ott. 560.

⁸ Theiner i. m. II. 419.—1471. febr. 14-én már ki volt nevezve utóda : Matucsinaí Gábor. Ezen a napon Gábor már mint választott kalocsai és bácsi érsek szerepel. Orsz. levéltár. Diplom. 17162.

egyházmegye elhunyt főpapjának. Várday a rendetlenséget, melyben az egyházmegyét találta, megszüntette, a hitéletet felvirágoztatta, a papságot fegyelmezte. Az ő böles kormányzata alatt az egyházi állapotoknak oly virulatát szemléljük a kalocsai és bácsi megyében, a melyhez hasonló itt régóta nem volt. Istenesség és tudomány, jólét és honszerelem áradt el e szép tájakon, melyek felett őrzőangyalként virrasztott az apostol és lángoló hazafi: Várday fenkölt szelleme. Csak másfél évtizedig kormányozta az egyházmegyét, de lángelke ez alatt a rövid idő alatt oly jótékony változást létesített, annyi áldást árasztott szét, hogy annak emléke Clio pergamenjére örök időkre fel van írva. Java férfikorában lehetett, midőn elhunyt; ezt következtetjük gyors emelkedéséből, ezt sejteti hirtelen halála. Ámde rövid idő alatt sok jót tett; tevékeny életének minden percét felhasználta egyházmegyéje és hazája javára. Egyházmegyéjét felmagasztalta, hazájának jólétét nagy sikerekkel munkálta. Consumatus in brevi, explevit tempora multa.

Matucsinaí Gábor.

(1471—1478.)

Szinte nehezére esik az írónak megválni attól a férfiútól, kinek élete erényekben gazdag, egyházkormányzata a jótéteményeknek szakadatlan láncolata volt. Mintha attól félnénk, hogy Várday halálával a dicsőség napja is leáldozott a kalocsai egyházmegye fölött. Midőn édelegve gyönyörködünk a hitélet virulatán, örömmel szemléljük a jámborság terjedését, a hit és kultura emelkedését; aggódva tünődünk, vajjon lesz e méltó utóda a nagy férfiúnak, ki a megkezdett munkát képes lesz folytatni? Ki fog lépni Várday örökébe, miképp fogja megőrizni és tovább fejleszteni az ő alkotását?

Ámde e kor a jeles emberek kora. Azok a férfiak, kiket Mátyás király az állami szolgálatban előkelő állásokra alkalmazott, kiváltak erényeik- és tudományokkal. Mátyás ott, hol munkaerőre volt szüksége, nem nézett az összeköttetésekre, hanem egyedül az érdemeket tekintette. Ily férfiú volt Matucsinaí Gábor, ki Mátyás király kancelláriájában működött éveken keresztül; abban a kancelláriában, mely a nagy király diplomáciai leveleit, királyi okiratait szerkesztette. Onnét emelkedett a kalocsai érseki székre, mely méltóságában még több és fontosabb szolgálatokat teljesített.

Gábor érsek a Matucsinaiak családjából származott. Atyja Matucsina János volt.¹ Habár ifjúkori tanulmányairól nincsenek adataink; annyi mégis kétségtelen, hogy Gábor magas műveltségű férfiú volt, mivel Mátyás a királyi kancelláriában a legképzettebb papokat alkalmazta. A nyilvános pályán 1470. május 17-én találkoztunk vele először; ekkor budai plebános, királyi kancellár és a pápai követ biztosa volt. Így címezi őt Mátyás király a jelzett napon kiadott oklevelében.² Mátyás kedves emberét a királyi kegynek különféle jeleivel halmozta el. Tanusítják ezt ama lépései, melyeket érdekében a pápai széknél tett, abból a célból, hogy számára különféle pápai kiváltságokat eszközöljön ki. 1470-ben megbizza római diplomatáját: Karai Lászlót, hogy a pápánál járjon közben Matucsina Gábor érdekében; mire a pápa megengedi Gábornak, hogy a budavári plebánia mellett még két más egyházi javadalmat birhasson, a magasabb egyházi rendeket bármelyik püspöktől felvehesse, hordozható oltáron bárhol misézhessék.³ A mint Gábor ezt a kiváltságokat megkapta, Mátyás őt azonnal kinevezte bácsi olvasókanonokká. Kitűnik ez abból a pápai levélből, melyet II. Pál 1470. július havában intézett Gáborhoz, melyben őt bácsi olvasókanonoknak és Mátyás magyar király kedves kancellárjának nevezi. Ebben a levélben a király kérésére megengedi a kancellárnak, hogy nagybőjti és egyéb bőjti napokon a nagyhét kivételével, ha orvosai javallják, tojással és tejfével élhessen.⁴

¹ Matuchyna földet András király említi 1228-iki oklevelében (Cod. Dipl. III. 2. 138.) A Matucsina családra vonatkozó legrégibb adat 1365-ből való. 1387-ben Zsigmond király Matucsina Demeter fiainak: Miklósnak, Lászlónak és Ferencnek: Matocsina, Gyarmat stb. helységekben birt részbirtokait a Szántaiaknak és Rozsályiaknak adományozza. Matucsina baranyamegyei község. Zsigmond király 1436-iki levele szerint Matucsina László fiai István és János; Demeter fia Demeter; Miklós fiai Miklós és Péter s Lőrinc fia Domonkos és annak fia Frank hamis oklevélgyártáson kapatván, birtokaikat elvesztették. Később a Matucsina család birtokainak egy részét visszaszerezte és nagyon meggazdagodott. A fönnebb említett Matucsina János fia Gábor kalocsai érsek. — Századok. 1893-iki évf. 224. 225.

² Orsz. levéltár. Dipl. 17005. Így címezi magát: Gabriel plebanus ecclesiae parochialis b. Mariae Virginis de Buda, diocesis Vespremiensis ac Cancellarius Regius, sedis apost. et Rss. D. Laurentii eppi ferrariensis commissarius.

³ Fraknói. Karai László budai prépost. 10.

⁴ Paulus etc. Dilecto Filio Gabrieli de Matoelino Lectori Ecclesiae Bachiensis, Salutem. Tuae devotionis affectus, quo nos et Romanam ecclesiam revereris, non indigne meretur, ut petitionibus tuis, quantum cum Deo possumus favorabiliter annuamus. Hinc est, quod nos consideratione carissimi filii nostri Mathiae regis Hungariae illustris pro te, dilecto suo cancellario, nobis super hoc supplicantis ac tuis etiam in hac parte supplicationibus inclinati, tibi, ut etiam quadragesimalibus et aliis diebus quibusvis esus ovorum et lacticiniorum, de jure vel consuetudine ut fidelibus interdictus, huiusmodi ovis et lacticiis, dummodo diebus praedictis ad illam abstinentiam voto aut juramento ad hoc non tenearis, de consilio tuorum medicorum, et quotiens medici praedicti hoc tibi viderint expedire, septimana sancta

A munkára termett fiatal pap gyorsan haladt előre fényes pályáján. A kitüntetések és kiváltságok, melyekkel az egyház feje és királya elhalmozta, egymást érték. Alig temették el a kalocsai érseket, Mátyás szemei a nagytehetségű kancellár felé fordultak. Szinte meglepő a gyorsaság, melylyel az új kalocsai érseket kinevezte. Minthogy a káptalni választások jogszokása megszűnt, Mátyás korlátlanul magának követelte a főpapi kinevezéseket. Várday halála után pár hétre Mathucsina Gábor királyi kancellárt, a bácsi káptalan olvasókanonokját kinevezte kalocsai és bácsi érsekké. 1471. febr. 14-én már használja Gábor a választott érseki címet.¹ A pápa, kinek a jelölt szintén kedvelt embere volt, május 24-én jóváhagyta a királyi kinevezést, illetve Matucsina Gábort kalocsai érsekké kinevezte.² Gábor saját leveleiben, melyeket azon év szeptember havában adott ki, választott és megerősített kalocsai érseknek nevezi magát.³ Az érseki kinevezést nyomban követték a többi magas kitüntetések. Még abban az évben főkancellárrá nevezte ki a király.⁴ Mellesleg megjegyzem, hogy az érseki kinevezés előtt Gábor csak egyszerű kancellár volt. Okleveleink vegyesen használják a kancellár és alkancellár címet; mindkettő egy jelentőségű. A kir. kancellária feje a főkancellár volt. Míg a pápa idézett levelében 1470-ben királyi kancellárnak nevezi, az érseki kinevezésre vonatkozó római följegyzés alkancellár címet adja neki. 1471. szept. 11. óta állandóan használja a főkancellári címet (*summus et secretarius cancellarius*.) Valószínűleg mindjárt az érseki kinevezés után nyerte el a kalocsai főispán címet is, annyi bizonyos, hogy a következő években azt állandóan használja.⁵ Hasonlóképpen, mint elődjét, kinevezte őt a király Bács vármegye főispánjává.⁶

dumtaxat excepta, uti valeas, quibuscunque constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon etiam in synodalibus et provincialibus conciliis editis nequaquam obstantibus, auctoritate apostolica tenore praesentium de speciali gracia indulgemus. Nulli ergo etc. Siquis etc. Anno Incarnationis Dom. 1470. Non. Julii Anno VI. Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Pauli II. A. VI. Vol. Rub. f. 41b.

¹ Ujlaki Miklós macsóiban végrendeletén 1471. febr. 14. Venerab. Dom. Gabrielem electum ecclesiar. Colocensis et Bachiensis canonice unitarum. — Orsz. levéltár. Dipl. 17162.

² Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. I. 446. Téves az orsz. levéltárban levő Lib. Dignitar. ama feljegyzése, hogy 1471-ben Veronai Gábor lett kalocsai érsekké kinevezve (f. 31.) A vatikáni levéltár adatai szerint a pápa Veronai Gábort 1472-ben nevezte ki erdélyi püspökké. (Sexti IV. A. II. L. I. X. R. a. f. 339a).

³ Nos Gabriel electus et confirmatus Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopus, summus et secretarius cancellarius seren. principis dom. Mathiae D. gr. regis Hung. Orsz. levéltár. Dipl. 17245. és 17253.

⁴ U. ott. Diplom. 17273. Datum per manus Rssmi in Christo patris Gabriellis eccl. Colocensis et Bachiensis Archiepiscopi, aulae nostrae summi cancellarii.

⁵ Varga F. Szeged története. I. 258. és M. Nemz. Muzeum. Matucsina oklevelek 1475-ről.

⁶ Bács-Bodrog várm. tört. társ. évkönyve. IX. évf. 9.

Ki tudná megmondani, Gábornak tudománya, tapintata és diplomáciai ügyessége volt-e nagyobb, vagy uralkodója iránt való hűsége? A legnehezebb viszonyok közt, mindenkor törhetetlen hűséggel és odaadással ragaszkodott uralkodójához. Midőn a nemesség körében általános forrongás keletkezett Mátyás király ellenében, a kalocsai érsek azok közé a kevesek közé tartozott, kik iránta való hűségöket akkor is megtartották. Ezen kettős kiváló jellemvonása volt az oka, hogy a király őt a legfontosabb diplomáciai ügyekben felhasználta s feltétlen bizalmával megajándékozta. Világos bizonyossága ennek az a szentszéki per, a melyben a pápa 1473. évben Gábor érseket küldte ki bírónak. Az érsek mint kiküldött bíró előbb László győri prépostot és Antal főesperest, azután Borchí Mihály fejevári éneklőkanonokot subdelegálta. Mindkét alkalommal megjegyzi, hogy a pápától nyert megbízást személyesen nem teljesítheti, mert a magyar királytól igen fontos, országos ügyekben kapott megbízást, melyekben személyesen kell eljárnia.¹ Midőn Mátyásnak erőszakos eljárása miatt közte és Vitéz János esztergomi érsek közt viszály keletkezett, hogy ezen, a hazára és egyházra egyaránt káros visszavonás megszűnjék, Gábor érsek volt a békítő s Országh Mihály nádorispánnal, az egri püspökkel és Zápolya Imrével egyetemben törekedett a viszályt kiegyenliteni.² Mikor az elégtételnek tárgyalásba bocsátkoztak a lengyel királylyal s másodszülött fiának, Kázmér hercegnek ajánlották fel a magyar koronát, mint Bonfini írja, az összeküvés oly nagy mértékben harapózott el az országban, hogy Gábor kalocsai érseken, Mihály nádorispánon és néhány főbb emberen kívül alig akadt valaki, a ki Mátyáshoz hű maradt volna.³ Azért valahányszor a délvidéken szükség volt teljesen megbízható emberre az ország határainak oltalmazása czéljából, Mátyás maga helyett a kalocsai érseket küldte hadakkal az ország biztonságának védelmére. Így — Bonfini tanúsága szerint — midőn a király a csehországi háborúval volt elfoglalva, a déli határt fenyegető török betörések ellen ismét az érseket küldte a Száva partjára s neki teljes hatalmat adott az összes védelmi intézkedések megtételére, adók kivetésére, katonák toborzására.⁴ 1472-ben megengedi a király az érseknek, hogy a végvidék védelme céljából a Dráva közelében, valamelyik birtokán vá-

¹ Veszprémi püspöki levéltár t. p. Doc. Epp. Litt. S. capsza 108. Nr. 11.

² Katona i. m. 447.

³ Bonfini. Rerum Hung. Decades Quatuor. (1568.) 588.

⁴ U. ott. 585. (Az év meghatározásában téved Bonfini. Nem 1468-ban volt a háború; sem Gábor akkor még nem volt érsek.)

rat, vagyis erődöt építhessen.¹ Nemzetközi tanácskozásokra képviselője gyanánt küldi.² Családi ügyeiben diplomáciai megbízást ad neki.³ Szóval az érsek a királynak legkedvesebb és leghivebb embere, ki a korona megbízásából temérdek hasznos közszolgálatokat tett.⁴

A király meg is jutalmazta hűséges emberének kimagasló érdemeit, birtok-adományozások s a szerzett birtokok fejedelmi megerősítése által. A Matucsinaí család, mely az előző században a királyi kegy elvesztése folytán nagyon sokat hanyatlott, elszegényedett, az érsek révén újra fölemelkedett. A király, tekintetbe véve azokat az érdemeket, melyeket Gábor érsek úgy az ország közügyei körül mint a királyi ház szolgálatában szerzett, 1475-ben Szent-Szalvátor, Németi és Nevna valkómegyei uradalmakat adományozta neki.⁵ Ezt az adományozást csakhamar követték a királyi kegynek egyéb nyilvánulásai 1476-ben Keszii és Solymosi Balázs deák birtokait adományozza az érseknek.⁶ Ezen kívül az érsek nagy birtoktestet vett a Thallócy-

¹ Katona i. m. I. 449. Gábor 1472-ben kapott engedelmet Mátyás királytól a várépítésre. Az érseket a várépítésre az a körülmény indította, hogy a török mindig jobban előre nyomult s a Száva vizén Szabácsot kezdte építeni. Mátyás király meghagyásából a törököt az építésben Gábor érsek akadályozta. Melyik volt azon vár, melyet az érsek a Dráva mentében épített, bizonyos nyomára nem jöhetünk. Pauer i. m. 255.

² U. ott.

³ U. ott. 450.

⁴ Midón Alfonz calabriai herceg nővére Beatrix királyné érdekében a bari érseket a kalocsai érsekhez küldi követségben, az érseket Mátyás király barátjának (amico regio) nevezi. Magy. Diplom. Emlékek. II. 333

⁵ Nos animadvertentes multimoda fidelitatis obsequia fidelis nostri dilecti reverendissimi in Christo patris domini Gabrielis ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi, locique eiusdem colocensis comitis perpetui, summi cancellarii nostri etc. quae ipse in plerisque negotiis tam publicis quam privatis nostris et huius regni nostri cum maxima fidelitate et constantia exhibuit, stb. — Magy. Nemz. Muzeum, Matucsinaí oklevelek.

⁶ Nos Mathias etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, quibus expedit universis, quod quamquam non ignoremus, fidelem nostrum dilectum reverendissimum in Christo patrem dominum Gabrielem Colocensis et Bachiensis ecclesiarum archiepiscopum ad omnia bona condam Blasii litterati de Kezy alias de Solymos quocunque nomine vocitata, ubilibet et in quibuscunque comitatibus regni nostri habita, primum inscriptionis sive impignoracionis et tandem perpetuae emptionis titulo jus habere sufficiens, praesertim cum et alias super venditione et perpetua emptione eorundem omnium bonorum nostrum regium consensum praebuisse recolamus; tamen ne praesentibus aliis quibuscunque ea a nobis vel per defectum seminis ipsius Blasii litterati, vel alio quovis titulo occasio aliqua dari possit eadem omnia bona, puta castra, munitiones, possessiones portionesque et iura possessionaria, quae in hoc regno nostro ipsius Blasii litterati praefuissent et quae ipse titulo quocunque habuisset, vel possedisset, mortuo iam sine haeredibus ipso Blasio litterato, per defectum etiam seminis eiusdem, simul cum omni jure nostro regio, quod in eisdem bonis qualitercunque haberemus, aut nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernere possent Majestatem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuscunque, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenilibus, silvis, nemoribus montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, et locis eorundem; generaliter vero quarumlibet utilitatem et

aktól az adásvevésről a kőí káptalan adott ki közhitelességű oklevelet, melyben az érsek által vett helységeket és az adásvétel feltételeit felsorolja.¹ A Magyar Nemzeti Muzeumban egy jókora nyaláb oklevél van, melyek mind a Matucsinaí családra, különösen az érsek birtok-szerzéseire vonatkoznak s a kézírattárban „Matucsinaí oklevelek“ czímen vannak elhelyezve. — Röviden megemlítendőnek tartom

pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis: revocatis et cassatis ac in nihilum redactis donationibus omnibus, siquas harum in contrarium de eisdem bonis cuipiam nos fecisse contigisset, eidem domino Gabrieli archiepiscopo et per eum cuicumque maluerit, vel in vita, vel in morte, dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiler tenenda, possidenda pariter et habenda, salvo jure alieno harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in forma nostri privilegii facientes, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum Budae feria II. proxima post festum purificationis beatae Mariae virginis. Anno Domini millesimo, quadringentesimo septuagesimo septimo, regnorum nostrorum anno Hungariae etc. X. Bohemiae vero VIII. — U. ott.

¹ Omnibus et singulis Christi fidelibus etc. Capitulum ecclesiae de Kw Salutem. Cum mundi labilis conditio in eternum nequeat perdurare, pro eo sagax humanae providentiae advenit discretio, ut ea, quae in tempore aguntur, ne simul cum eodem labantur, litterarum patrocinio roborante. Ad universorum igitur, tam praesentis, quam posterae aetatis hominum harum serie volumus pervenire, quod egregii Johannes et Stephanus filii condam Frankonis hani de Thallóc coram nobis personaliter constituti, onera et quaelibet gravamina omnium fratrum, proximorum et consanguineorum suorum, quos infrascriptum tangit, seu tangere posset negotium, super seipsos et cunctas haereditates, necnon bona eorum mobilia scilicet et immobilia assumenda, sunt confessi sponte et retulerunt in hunc modum. Quomodo ipsi pro quibusdam eorum necessitatibus, ipsos ad praesens summe urgentibus evitandis totales portiones eorum possessionarias dictas, videlicet et aequales medietates possessionum Atak et Godinoweci, Zkorothinci, Verdi, Chetertekhely, Kemethinczi, Crisewacz, Hlapotinci, Hathyn, Czerjanc, Milsinc, Berdo, Rosinc, Mostac, Borinolecz, Bobovsewcz, Vithkovicz, Clethinci, Milkóc, Brankowci, Bardóc, Nihrowc, Merenowci, Ztrahininci, Kopchenowacz, Radenowacz, Zelinci, Sagróc, Jakobowci, Gradinci, Markowci, Zwynygerin, Wydesewci, Ozdancvci, Mitrasenci, Chreth, Reskowacz, Dimithrowacz, Vércfalva, alia Vércfalva, Vércvárhelye, Zlobodnaci, Szyvatync, Halmos, Zeliae, Draghinci, Therthawce, Kopeza, Bosinaci, Kiwmanoici, Sircfalinci, Chedoiewci, Reponici, Birichne, Grabowci, Karasew, Thwerdissighselo, Miliwoici, Criothanoici, Drasenci, Budislavci, Koroninci, Papowci, Derskowci, Dragowci, Milovci, Gyurkovoselo, Bebrina, Izinci, Miloradowoselo, Mladenowselo Thomislavci, Siythely, Zlaninyhselo, Milutinowselo, Perwthewygselo, et Nezithigselo vocata, aliarumque villarum et praediorum ad easdem possessiones ab antiquo pertinentes, omnium in comitatu de Walkó existentium et habitorum simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, campis, pratis, pascuis, foenetis, silvis, nemoribus, virgultis, rubetis, montibus, vallibus, vineis et vinearum promontoriis, aquis, fluvii, aquarumque decursibus, piscinis, molendinis et locis molendinorum, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem de jure spectantibus, et pertinere debentibus, reverendissimo in Christo patri et domino Gabrieli, ecclesiarum Colocensis et Bachiensis archiepiscopo summo cancellario regio ac egregii Sigismundi haeredibus et posteritatibus universis pro duobus millibus florenorum auri puri hungaricalis veri et justi ponderis ab eisdem domino Gabriele archiepiscopo et Sigismundo fratre suo plenarie receptis et levatis, dedissent, vendidissent et perpetrassent, imo dederunt, vendiderunt et perpetrarunt jure perpetuo et irrevocabiler tenendum, possidendum pariter et habendum, nullam juris et dominii proprietatem in huiusmodi medietatibus annotatarum possessionum et praediorum ac pertinentiarum eorundem, sibiipsis et praefatis cum haeredibus et fratribus reservanda etc. Dat. 1476. Festo sti Blasii. — U. ott.

még az érsek következő birtok-szerzését: 1469-ben Matucsinát, a család ősi fészket és tartozékait a Marótiak kezéből 5,000 aranyon kiváltotta. Ez a kiváltás a király engedelmével történt: mivel e birtokok őseinek hűtlensége miatt a királyi kincstárra szállottak s innen kerültek zálogban a Marótiak kezére.¹

Az érsek a hazának és a királynak az által is nagy szolgálatokat tett, hogy egyházmegyéje területén több várban zsoldos katonaságot tartott, mely a végvidéket a törökök becsapásai ellen oltalmazta. Hogy ezen hazafias kötelességét sikeresebben teljesíthesse, Mátyás a pápához fordult kérelmével az érsek ügyében. A király kérelmére a pápa 1473. évben kelt levelében megengedi az érseknek, hogy a végvárok költségeinek fedezése céljából bármely egyházi javadalmat elfogadhasson.² Mire a király az érseknek a végvidék védelme céljából a pétervárad apátságát adományozta; a következő években Gábor a pétervárad apátság kormányzójának címét használja és az apátság javai felett rendelkezik.³

Hogy Gábor nagy kiterjedésű egyházmegyéjének gondjaviselése mellett, a hazai ügyek intézésében is részt vehessen, a király a pápától segédpüspököt kért számára. A pápa 1475-ben Lajos nevű papot adta mellé, és segédpüspöknek kinevezte, ki mint ilyen segédkezett az egyházmegye kormányzatában s a kalocsai és bácsi érsekség főpapi ténykedéseiben.⁴

Gábor egyházkormányzata rövid ideig tartott: mindössze hét évig⁵ állott⁶ az egyházmegye élén. 1477. szeptember 24-én halt el. 1478. február havában már ki volt nevezve utóda.⁷ — Gábor méltó utóda volt Várday Istvánnak. Érseksége tettekben gazdag. Főpász-

¹ Századok. 1893-ik évf. 225.

² Theiner i. m. II. 441.

³ Gabriel Colocensis et Bachiensis archiepiscopus, gubernator abbatiae beatae Mariae virginis Befontis de Varadino Petri, így kezdi 1477. évi levelét, melyben mint a pétervárad apátság kormányzója a szegedi polgároknak engedélyt ad, hogy azok a pétervárad és kamenicai hegyeken birtokolt szőlőiktől a csöbörpénzt úgy fizessék, mint azt a kamenicai polgárok régi gyakorlatnál fogva fizetik. Varga F. i. m. I. 257.

⁴ Katona I. 450. A római feljegyzés kalocsai és bácsi érsekséget említ; tehát azt nem lehet colossaira magyarázni; hanem a kalocsai és bácsi érsek segédpüspököre.

⁵ Téves az a római feljegyzés, hogy 1473-ban Naldi Julián lett a kalocsai érsek. (Katona i. m. I. 448.) U. is láttuk, hogy Gábor 1471—78-ig kormányozta az egyházmegyét; még 1477-ben is saját aláírásával ellátott leveleket adott ki; tehát a két római adat a colossai érsekségre vonatkozhatik, melyet a vatikáni regesztákban sokszor tévesen kalocsainak (colocensis) írtak. Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Sixti IV. A. I. L. VII. Div. X. R. f. 123b. A. II. X. R. a. f. 167b. Olasz állami levéltár. Divers. dixti. IV. A. VII. Sec. cam. f. 201b.

⁶ Vatikáni titkos levéltár. Sixti IV. A. VIII. L. IX. R. A. f. 27b. A. 1478. Kal. Febr.

⁷ Egyet. Philolog. Közl. IV. évf. 43.

tori hivatásának magaslatán állott, állásának előnyeit kihasználta az egyház és haza javára. Nagy befolyása, melylyel az udvarnál birt, ismeretes volt még az idegen uralkodóknál is; királya szerette hűségéért és nagy munkabírásaért; a külföldön diplomáciai ügyességével, melylyel a reá bízott ügyeket lebonyolította, tiszteletet szerzett a magyar főpapi névnek; honszerelme, mely őt országunk védelmében nemcsak szellemi munkára, hanem anyagi áldozatokra is sarkalta, egyéniségét kedvessé tette minden magyar előtt; főpásztori buzgósága, a melylyel egyházmegyéjét kormányozta, megszerezte neki a nagyrabecsülést szegénynél és boldognál egyaránt; takarékoságával és okszerű gazdálkodásával sikerült neki teljesen rendbehozni az egyházmegye ügyeit, melyek rendezését Várday István megkezdte; e mellett boldoggá tette, családját is, mely hajdan dazdag volt, utóbb csuszamlós lejtőre jutott, az érsek nagy elméjének és takarékoságának sikerült azt régi gazdagságába visszahelyezni. Csak az kár, hogy az acélakarátú és nagyműveltségű főpap oly rövid ideig kormányozta az egyházmegyét. Néhány évi békés fejlődés után ismét gyászba borult a kalocsai és bácsi egyházmegye, ismét elvesztette főpásztorát, kitől az egyház és haza még nagyon sokat várt, kinek hét évi főpásztori tevékenysége, a legszebb reményekre jogosított mindenkit. Matucsinai Gábor érsekségét méltán nevezzük az erőteljes fejlődés korszakának, mivel ő a Várday István által lerakott alapokon tovább épített, nagy elődének alkotásait erős kezekkel befejezte.

Handó György.

(1478—1480.)

Egyike volt Mátyás király diplomatáinak, ki a nagy király terveinek kivitelében nagy elméjének és szívós akaratának erejével az egyház és a haza javára sok haszonnal közreműködött. A renaissance-kor egyik kiváló alakja hazánkban, Úgy az egyházi, mint a világi tudományokban fényeskedett nagy tehetségével. Lelkét igazi egyházi szellem hatotta át. Egyházi méltóságát példányszerűleg töltötte be. Mint műbarát és diplomata európai hírnévre tett szert. Magas állami hivatalokban szolgált hazáját.

Handó György, úgy látszik, szegény sorsú szülőktől származott.¹ Tanulmányait Vitéz János váradi püspök bőkezűségéből végezte

¹ Handó György életrajzi adatait Vespasiano Bisticci florenci könyvkereskedő leírásából ismerjük. Szerinte György magyar nemzetiségű volt. A vatikáni levéltár adatai szerint családi neve Handó. — Századok. 1898-iki év f. 97. 98.

a páduai egyetemen; honnét mint a böleselet és jogtudomány doktora tért vissza hazájába.¹ Némelyek szerint a hittudományok és böleselet doktora volt.² Ez a vélemény legalább részben téves. Bizonyosan tudjuk a pápai kinevező bullából, hogy az egyházi jog doktora volt;³ aláírásaiban ő a szépművészetek és az egyházjog doktorának nevezi magát.⁴ A nagyműveltségű fiatal papot Vitéz János váradi püspök alkalmazta udvarában. A magas szellemű főpap vezete-
tése, példája adta meg neki azt az irányt egyházi pályája kezdetén, a melyen tovább haladva, korának egyik legkimagaslóbb alakja lett.

Fraknói Vilmos így írja le Handó Györgynek diplomáciai tevékenységét: A közélet terén 1465 év elején találkozunk vele első ízben. Ekkor ugyanis a Beckensloer Jánosnak váradi püspökké neveztetésével megüresedett pécsi székesegyházi prépostságot nyerte el, a mely az ország leggazdagabb javadalmai közé tartozott. Ugyan-
ebben az időben nevezetes diplomáciai küldetésben vett részt. Mátyás király Csezmicei János pécsi püspököt és Rozgonyi János országbi-
rót Rómába küldötte, hogy az ujonnan megválasztott II. Pál pápá-
nak az ország hódolatát bemutassák. Kiséretőknek tagja volt György
prépost. Utjok Velencén, Ferrarán, Flórenczen keresztül vezetett
az örök városba. A legelőkelőbb körök figyelmét magára vonta ez
alkalommal a pécsi prépost, kiről Vespasiano Bisticci megjegyzi,
hogy „György úrnak dicséretre méltó tulajdonságai miatt nagy híre
lett“. Űgy főpapja, mint uralkodója meggyőződött Györgynek a dip-
lomácia pályára való hivatottságáról s midőn szükségesnek mutatko-
zott újból követet küldeni Rómába, ő rá esett a választás. Ugyanis
Czezmicei és Rozgonyi a török ellen indítandó hadjárat tervét
bemutatván a pápának, azt a választ nyerték, hogy erre nézve
elhatározását csak később, az év végén eszközölheti. Határozatainak
sürgetése végett küldötte Mátyás Györgyöt, kire „némely magán
ügy“ elintézését is bízta. György előbb Velenczébe jött és a dogét
rábirta, hogy a török elleni hadjáratához a köztársaság 10,000 arany-
nyal járuljon. 1466 első napjaiban Velencéből Rómába utazott s a
háboru iránt a szentszékkal a tárgyalásokat megkezdte. A pápa
Mátyás királynak a legsürgősebb védelmi intézkedések megtételére
10,000 aranyat utalványozott. A királyi követ május hó folyamán
eltávozott Rómából. Velencében megállapodván, nem titkolta, hogy

¹ U. ott.

² Egyet. Philol. Közlöny. IV év f. 34

³ Vatikáni titkos levéltár. Datria. Sixti IV. A. VIII. L. I. x. R. a. f. 27.

⁴ Mátyás király külügyi levelei. I. 178.

küldetése eredményével elégtelen. A dóge György előterjesztésére azt válaszolta, hogy mivel a pápától és a keresztény hatalmasságoktól legfőlebb jelentéktelen segély várható, mind Magyarország, mind Velence érdeke a török császárral való békét követeli. György prépost a kért segélyösszeggel június első napjaiban visszatért Magyarországra. Eljárásával Mátyás teljesen meg volt elégedve. Jutalmul alkancellárrá nevezte ki.¹

Ezzel meg volt vetve György további emelkedésének alapja. Abban az időben, midőn a királyi kancellária fénykorát élte, a kancelláriában lettek elintézve a legfontosabb országos ügyek. Az ügykezelés természetesen az alkancellár dolga volt, a főkancellárok csak a legfontosabb ügyeket intézték. A kancellária alkalmazottjai iránt uralkodóink mindig, de különösen Mátyás király hálás szokott lenni. Mint alább látni fogjuk, Handó Györgynek is méltó jutalmat adott; előbb azonban erre rá kellett szolgálnia. A királyi alkancellárokat királyaink sokszor alkalmazták diplomáciai kiküldetésekben. Handó Györgynek is alkalma nyílt kancellárságának hosszas idején tehetségével tündökölni a magas megbízásokban. 1467-ben fontos kiküldetésben ismét Rómába utazik, odamentében Velencében tárgyal a dogéval. Ez alkalommal annyi tanújelét adta diplomáciai ügyességének, hogy Mátyás király állandó követül küldötte a római szentszékhöz. Ebben a minőségben kiválóan fontos és kényes természetű ügyeket intézett el. Hogy mikor jött vissza Rómából, ezt nem lehet bizonyosan megállapítani. 1472-ben béketárgyalások indultak meg a császár és Mátyás király közt, a béke feltételeit György prépost vitte Németujhelybe; majd ismét meghozta a választ Pozsonyba s kellő felhatalmazással ellátva az egyezséget megkötötte. Több ily fontos megbízatást kapott még 1473-ban a német birodalmi gyűlésre, az 1473. decemberi országgyűlésre, utóbb a lengyelországi békekötésre és 1474. tavaszán Nápolyba Beatrix eljegyzésére.²

Egyi sokoldalú tevékenységének nem maradt el jutalma. Mátyás György prépostot 1476-ban királyi kincstartóvá nevezte ki, mely méltóságban mint kalocsai érsek is megmaradt. (1478 aug. 29-én egy királyi oklevélen a kalocsai érsek, királyi kincstartó nevét olvassuk.)³

¹ Századok. 1898-iki évf. 98. köv.

² U. ott. 103. köv.

³ Mátyás király levele Dersfy István részére. Aláírva: Relatio R. mi Dom. Colocensis Thesauriarii. — Orsz. levéltár. Dipl. 18089. A pápai kinevező bulla 1478 februárban kelt, de nem lett azonnal kiadva; György március 25-én csak a pécsi prépost és királyi kincstartó címét viseli. (Orsz. levéltár. Dipl. 18038.)

Azonban György közhasznú tevékenységének tulajdonképpeni jutalma nem a kincstartói méltóság volt. A kancellárok s egyéb udvari méltóságok egyházi rangú viselőit a királyok a dúsabb javadalmú főpapi székekkel szokták jutalmazni. Matucsinaí Gábor halála után Mátyás hűséges kincstartóját a kalocsai érseki székre azonnal kinevezte. A főpap Rómában is kedvelt személy volt, azért a pápa a király előterjesztését elfogadta s 1478 febr. havában neki a megerősítést megadta, illetőleg bullájában megemlítve a pápai rezervációt, Handó Györgyöt kalocsai érsekké kinevezte. A bulla szavai szerint a Gábor érsek halála folytán megüresedett kalocsai és bácsi érseki szék betöltését magának tartotta fenn s erre György pécsi kanonokot és prépostot, az egyházjog doktorát, a ki pécsmegyei miséspap, főpásztorra kinevezi.¹ Ugyanakkor megengedi az érseknek, hogy a

¹ Sixtus etc. Dilecto filio Georgio electo Colocensi salutem etc. Apostolatus officium quamquam insufficientibus meritis nobis ex alto commissum, quo ecclesiarum omnium regimini praesidemus, utiliter exequi coadjuvante Deo cupientes, solliciti corde reddimur, ut tales eis in pastores praeficere studeamus, qui commissum sibi gregem dominicum sciant non solum doctrina verbi, sed etiam exemplo boni operis informare commissasque sibi ecclesias in statu prospero et tranquillo velint et valeant, duce Domino salubriter regere et feliciter gubernare. Dudum siquidem bonae memoriae Gabriele archiepiscopo colocensi, regimini colocensis et baciensis ecclesiarum canonice invicem unitarum praesidente, nos cupientes eisdem ecclesiis cum eas vacare contingeret, per operationis nostrae ministerium utilem et idoneam praesidere personam, provisionem ipsarum ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter reservandam; decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscunque quavis auctoritate scienter, vel ignoranter contingeret attemptari. Postmodum vero praefatis ecclesiis per obitum dicti Gabrielis archiepiscopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, pastoris solatio destitutis, nos vacatione huiusmodi fidedignis relationibus intellecta, ad provisionem ipsarum ecclesiarum celere et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intrinicare potuit, sive potest, reservatione et decreto obstantibus supradictis, ne ipsae ecclesiae longae vacationis exponantur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam eisdem ecclesiis personam utilem et fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, canonicum et praepositum ecclesiae quinqueecclesiensis, decretorum doctorem ac in sacerdotio constitutum, cuique apud nos de vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus attenta meditatione pensatis, de persona tua; nobis et eisdem fratribus nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, iisdem ecclesiis de dictorum fratrum consilio, auctoritate apostolica providemus teque illis praeficiamus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo. In illo, qui dat gratias et largitur praemia, considerantes, quod dirigente Domino actus tuos, praefatae ecclesiae sub tuo bono et felici regimine prospere dirigantur ac merita in iisdem spiritualibus suscipiant incrementa. Jugum igitur Domini, tuis impositum humeribus prompta devotione suscipiens, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas fideliter, sollicite et prudenter, quod dictae ecclesiae gubernationi providae et fructuosae administrationi gaudeant se commissas tuque praeter aeternae retributionis praemium nostram et dictae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius valeas promereri. Datum Romae, apud sanctum Petrum. Anno Incarnationis Dominicae millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo. Kal. Febr. Anno VIII. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Sixti IV. A. VIII. X. R. a. f. 27b.

püspöki rendet bármely három katolikus püspök kezeiből felvehesse ; de előbb az előirt és szokásos esküt a felszentelő kezébe letegye.¹

Mint kalocsai érsek, tovább élvezte a szentszék és a magyar király kegyeit. Minthogy egyházmegyéjének déli részei a törökök folytonos becsapásai miatt sokat szenvedtek ; hogy a megtámadott vidékeket katonasággal oltalmazhassa és érseki méltóságához illően élhessen s erre kellő jövedelmi forrása legyen, 1480 január 24-én megengedi neki a pápa, hogy a pécsi káptalanban birt kanonoki javadalmat, prebendát és prépostságot tovább is megtarthassa.² — A királyi kegytanusításnak főjele volt a főkancellársággal való kitüntetés. Ez volt a királyi alkancellárok kiválóbbjainak rendes pályafutása : hosszabb szolgálat után egy elsőrangú főpapi javadalom és a főkancellári méltóság. 1479 július havában mint főkancellár jegyezte a királyi okleveleket.³

A hittudományokban való magas képzettsége és szigorú egyházi jelleme biztosíték volt az iránt, hogy egyházmegyéjében a hitéletet felvirágoztatja. Vallásos lelkületének s jámborságának szép jelét adta pécsi prépostsága idején, midőn a káptalani templomban diszes kápolnát építtetett s oly jövedelmet adott hozzá, hogy a kápolnát mindenkor kellő diszben fenn lehessen tartani ; ugyanott minden napra négy misealapítványt tett és alapítványi levelében meghagyta, hogy bizonyos ünnepeket minden évben tartsanak meg.⁴ A jámbor lelkű főpaptól, ki úgy a tudományokban való jártasságának, mint istenes életének, valamint kipróbált kormányzati rátermettségének

¹ Sixtus IV. etc. Georgio electo Colocensi Salutem. Cum nos pridem Colocen. et Bachien. eccl. invicem canonice unitis, pastoris regimine destitutis de persona tua, nobis et fratribus nostris ob tuum exigentiam meritorum accepta. de fratribus eorundem consilio auctoritate apostolica duxerimus providendum. praeficiendo te illis in Archiepiscopum et pastorem, prout in nostris exinde confectis litteris plenius continetur ; nos ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendes, tuis supplicationibus inclinati, tibi ut a quocunque malueris, catholico antistite, gratiam et communionem apostolicae sedis habente, accitis et in hoc sibi assistantibus duobus vel tribus catholicis episcopis, similem gratiam et communionem habentibus munus consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut mutus praedictum auctoritate nostra impendere libere tibi possit, plenariam et liberam concedimus tenore praesentium facultatem. Volumus autem, et auctoritate praetacta statuimus et decernimus, quod si non recepto a te per ipsum episcopum dicto iuramento idem episcopus munus ipsum tibi impendere et tu illud suscipere praesumeritis etc. U. ott.

² Olasz állami levéltár. Divers. Decimae annatarum Sixti IV. Sec. Cam. A. 1479—80, f. 154b. A. 1480. — 24 Januarii. Az ide vonatkozó pápai bullát közlik Koller (Hist. Episcopatus Quinqueecclesiensis, IV. 411.) és Katona (i. m. I. 453.) Mint ebből látható, az érsek római ügynöke a pécsi prépostságért járó annátát csak 1480. jan. 24. fizette le. Az annáták feljegyzése szerint a prépostság jövedelme 170 arany forint volt.

³ Koller i. m. IV. 422.

⁴ Egyet. Philol. Közl. IV. évf. 37.

annyi szép jelét adta, igen sokat várt az egyházmegye. A mi pedig nemes izlését s a klasszikusokban való jártasságát illeti, hozzá hasonlót csak keveset találunk kortársai között. A renaissance-korban általánosan elterjedt szokás volt a római és görög remekírók olvasása. Különösen a papság műveltebb tagjai folyton tanulmányozták a klasszikusokat; leveleikben utánózták azok irányát. Épp a királyi kancelláriában találkozunk hazánk legelső humanistáival, kik gyönyörű irányban fogalmazták a fejedelmi leveleket. Mátyás király levelein nagyon meglátszik Handó Györgynek, a híres humanistának avatott tolla. Mint korának tehetősebb humanistái, Handó György is sokat áldozott a könyvekre. Temérdek pénzáldozattal vásárolta össze a drágábbnál drágább könyveket, ritka példányokat, díszes kiadásu munkákat s azokat könyvtárában elhelyezte. E tekintetben oly pazar volt bőkezűsége, hogy korának leghíresebb könyvgyűjtői közé tartozott. Mikor Nápolyból a Beatrixszel való nász ügyében haza felé vezette útja, Flórencbe jött, hol több mint háromezer forintért vett könyveket, hogy Pécselt, hol prépostsága volt, egy könyvtárt állíthasson. Az imént említett kápolnában egy nagyon szép könyvtárt rendezett be s mindenféle szakból szerzett belé könyveket; háromszáz kötetnél több könyvet gyűjtött össze; kijelölte a helyet, hová kell azokat állítani s egy papot állított jó fizetéssel e könyvtár mellé, hogy a könyveknek gondját viselje s a könyvtárt minden nap kinyissa és bezárja. S meghagyta, hogy a templom mindenféle egyházi szerelvényekkel el legyen látva; énekes könyvekkel, szentírásokkal, homiliáriumokkal, passzionálékkal és minden könyvvvel, mire az egyháznak szüksége van. Végül minden jövedelmét, melyet az egyháztól húzott s még többet is abba ruházta be; mert még azt a pénzt is, a melyet mint királyi pecsétőr keresett, tisztán ama könyvtárra költötte el.¹

Ily magasztos gondolkodású, Istenéért és hazájáért lángoló, tudós, műértő, kormányra termelt, munkabíró, szigorú életű főpapot nyert az egyházmegye: oly férfiút, ki alacsony sorból maga erejével, küzdötte fel magát ama nagy méltóságokra, melyekre az egyház feje s az ország királya temérdek érdemeinek jutalmául helyezte. Vig üdvözetekkel fogadta Handó Györgyöt az egyházmegye, mivel bizton remélte, hogy böles kormányzata alatt újabb lendületet vesz a jámborság, virágozni fog az istenfőlelem. Bőkezű atyát nyer-

¹ U. ott. 38. Ábel Jenő azonosnak tartja Handó Györgyöt Polycarpus humanista íróval; ez azonban tévedés. Fraknoi kimutatta, hogy a Georgius Polycarpus Kosztolányi György XV. századbeli humanista volt. (Századok. 1888-iki évf. 2.)

tek benne hivei, ki mindenét jótékony célokra fordította. Vig Hozsannákkal köszöntötték a főpásztort a tudományok csarnokai; mivel a tudományok bőkezű ápolója most még hathatósabban ápolhatta a kultúrát. Ámde alig pár évig tartott az öröm. Az isteni gondviselés másképp határozott. 1480 elején elhunyt a nagy főpap;¹ kire annyi szép reménynyel tekintett az egyház és a haza.

Várady Péter

(1480—1501.)

Valóságos tipusa egy középkori magyar főpapnak. Magas műveltségű, szent életű férfiú, rendületlen hazafi, bátor szókimondó, bölcs államférfiú, és gondos egyházfő. Élettörténete gazdag tettekben. Képességei és hatalmas munkakedve magasra emelték a fényes egyházi pályán; megalkuvást nem ismerő őszinte egyenessége sok, nagy szenvedést hozott rá.² Sokat tett, sok elismerést aratott, de sokat szenvedett is. Örömben és búbanatban gazdag volt életpályája.

Várady Pétert régebbi íróink tévesen a Várday családból származtatták.³ Az esztergomi emlékkönyv Várady Adorján Péternek nevezi.⁴ Botka Tivadar szerint Érseknek is, Adorjának is, Váradynak is neveztek. Ma már kétségtelen, hogy e három nevet viselték ő és testvérei.⁵ (Az országos levéltárban levő Liber Dignitatorum hibásan nevezi Sály Péternek.)⁶ Várady Péter szegény családból származott; saját emberségéből, Vitéz János pártfogásával küzdötte fel magát azon méltóságokra, melyeket elfoglalt.

Ifjúkori tanulmányait szülőföldén Váradon végezte, hol abban az időben kitűnő iskolák voltak. Vitéz püspök székhelye középpontja volt a művészeteknek és tudományoknak. Nagynevű pártfogója bőkezűen istápolta a törekvő ifjút. Midőn Vitéz át lett helyezve a primási székre, Várady követte őt Esztergomba, hol kanonoki javadal-

¹ Bonfini így ír róla: Vir gravi-simus et summa laude dignus semper habitus. Bonfini i. m. 631.

² Veráncsics így jellemzi Várady Pétert: Vir apprime eruditus et suo tempore in Panonia pietate inter praelatos nulli secundus: — Veráncsics A. összes munkái. II. 227.

³ Wagner. Epistolae Petri de Warda. (Előszó.)

⁴ Memoria Basilicae Strigon. 133.

⁵ Századok. 1870-iki évf. 329.

⁶ Orsz. levéltár. Libr. Dignit. 32. Csodálatos, hogy a modenai levéltár adatai is Sály Péternek nevezik Várady érseket. — Öváry L. A. M. T. Akadémia tört. bizotts. oklevélmásolatai. 49.

mat nyert.¹ Majd Bolognába ment, hogy a híres főiskolán tanulmányait befejezze. Több esztendő telt Olaszországban. A renaissance tudományos és művészeti kincsei mind tárva-nyitva állottak a nagy-törekvésű fiatal kanonok előtt. Miután esztendőken át tartó verejtékes munkával a hittani és profán tudományokban magas képzettséget nyert, visszatért hazájába s a királyi kancelláriában nyert alkalmazást.²

Ezzel megnyilottak előtte fényes pályájának lépcsői. Fokról-fokra emelkedett; a királyi kitüntetések és elismerések egymást érték. Ő fogalmazta a királyi leveleket, melyeken meglátszik a klasszikus műveltségű férfiú csinos írálya. Szívóssága és szorgalma folytán csakhamar igen hasznavehetőnek bizonyult. A kitűnő munkaerőt Mátyás fontos ügyek elintézésére használja. 1475. tavaszán mint királyi titkár és előadó ellenjegyzí a király okleveleit. A király birtokok és egyházi javadalmak adományozásával is jutalmazza derék udvari emberének szolgálatait. 1476-ban az erdélyi káptalan prépostságát adományozta neki; e mellett bírja a szentjohbi és földvári apátságokat³ s az esztergomi kanonokságot. 1478-ban már első helyet foglal el a királyi titkárok közt s a cseh királyság pecsétje gondjára van bízva. Nemsokára midőn Handó György pécsi prépost a kalocsai érsekséget elnyerte, a király Várady Pétert kancellárrá nevezte ki s a magyar királyi pecsét őrizetét reá bízta.⁴ 1480. júl. 27-én több baranyai, somogyi, körösi és valkómegeyi birtokot adományozott neki.⁵

¹ 1465—1480. esztergomi kanonok. Memoria Basil. Strigon. A. 1856—133.

² Mátyás király azt mondja róla 1480. évi adománylevelében, hogy jóformán ifjúsága éveitől fogva királyi szolgálatban volt. Orsz. levéltár. Dipl. 18391.

³ Wagner. i. m. 40.

⁴ Fraknoi. Várady Péter kalocsai érsek élete. 5.

⁵ Az adománylevél bevezetésében magasztalja a király Várady Péter és Nagylucsei Orbán érdemeit, melyeket jóformán ifju kornuktól fogva a királyi szolgálatban szereztek s ezen érdemeik jutalmául nekik a magvaszakadt Bakonyi István birtokait adományozza; egyuttal megbizza a székesfehérvári keresztesek konventjét, hogy a nevezetteket ezen birtokokba kiküldött embere által vezesse be. A konvent által a birtokbaiktatásról kiadott levél így következik: *Conventus Cruciferorum Ordinis Sancti Johannis Jerosolimitani Domus Hospitalis Ecclesiae Beati Regis Stephani de Alba, omnibus Christi fidelibus, praesentibus pariter et futuris, praesentium noticiam habituris salutem in omnis salutis largitore. Ad universorum, tam praesentium, quam futurae aetatis noticiam harum serie volumus pervenire, quod nos litteras serenissimi principis domini Mathiae Dei gratia regis Hungariae, Bohemiae etc. domini nostri gratiosissimi introductorias pariter et statutorias, nobis praeceptorie loquentes et directas summo cum honore recepinus in haec verba: Mathias Dei gratia rex Hungariae, Bohemiae etc. fidelibus nostris Conventui Ecclesiae Cruciferorum de Alba, salutem et gratiam. Cum nos, consideratis fidelibus servitiis fidelium nostrorum venerabilium: Petri Albensis Transylvaniae, Secretarii Cancellarii et Urbani Praepositorum, Thesauriariorum nostrorum, quae iidem ferme ab adolescentiae ipsorum gradibus lucusque et praesertim in huiusmodi eorum honoribus, officiis sedula assistentia et cum omni sincerae devotionis et animi ipsorum fer-*

A kancellári pálya lépcsőin gyorsan haladt Péter a legfelsőbb fokú kiténtetések felé. 1480. év elején elhunyt Handó György kalocsai érsek. A király tekintete a legérdemesebbre: Várady Péterre irányult. Kedvelt hívét azonnal kinevezte a kalocsai érsekségre. A pápa mint előbb, úgy ez alkalommal is a rezervációt alkalmazta. A királyi előterjesztést folyamodványnak minősítette s 1481. február 16-án Péter erdélyi prépostot, ki csupán a kisebb egyházi rendeket vette fel, a György elhalálózása által megüresedett kalocsai és bási érseki székre kinevezte.¹ Ugyanakkor megengedi a kinevezett

vore, prudenter, solerter ac indefesse exhibuerunt; totales portiones possessionarias in Selye, Kysfalw, Kysyztro, Drachy, Wadasa, Chan, Zapacza, Wyfalw, Ruppá, Bolyár, Rathólthálwa Aranyos, Paznan, Zenthlázló, Boda, Bakonya, Radnolthálwa, Wywasar, Bokrod, ac Jakóháza possessionibus vocatis et earum pertinentiis in de Baranya; necnon in edietate castelli Bárcz, ac similiter alias portiones possessionarias in possessionibus Zenthmychal, Sykotha, Karazth, Fylse, Legenth, Endrewth, Bewrews, Orolya, Pogand, Alexander, Wyfalw, Pelentia, Byzthrycze, Farkasy Warad, et Belyenem in Simigiensi; item Zaggyvecz, Felsewpetro, Lynyó, Pathkócz, Elbrys, Zurmalaka, Chermecz, Glywanócz, Pokotholcz, et Hobochyna in Crisiensi, ac Castrum Palyna cum portione possessionaria similiter Palyna et earum pertinentias in de Walkó ac alia universa bona, possessiones, portionesque et jura possessionaria egregii, condam Stephani, filii Stephani de Bakonya, ubivis et in quibuscunque comitatibus regni nostri existentes et habitas, quae per mortem et defectum seminis eiusdem condam Stephani ad sacram dicti regni nostri Hungariae coronam, consequenterque nostram majestatem rite et legitime devoluta sunt et condescens, simul cum cunctis ipsorum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet praemissis, sic ut praefertur stantibus et se habentibus memoratis Petro Cancellario et Urbano Thesauriario nostris et per eos nobilibus magistro Paulo et Mathaeo de Waradino, praefati Petri Cancellarii, necnon Blasio et Johanni de Naghlucese, dicti Urbani Thesaurarii Fratribus carnalibus ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis vigore aliarum nostrarum donationalium exinde confectarum, in perpetuum contulerimus, velimusque eosdem in dominium earundem per nostrum et vestrum hominem legitime facere introduci. Super quae fidelitati vestrae firmiter praecipiendo, mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem fidedignum, quo praesente magistri Gallus de Poklosthó, aut Thomas de Bara, vel Barnabas Forró de Watha, aut Mathias Heder de Nagwath, vel Nicolaus Kwltia de Zentmycal, aut Georgius Zabó de Nagwath, vel Sigismundus de Kosd, aut Gregorius de Kerthwelyes, vel Laurentius aut Johannes Zolath de Zenthersebeth, aliis absentibus homo noster regius de curia nostra regia, per nos ad id specialiter transmissus, ad facies dictarum possessionum partiumque possessionariarum, necnon castellum ac pertinentiam eiusdem ac aliarum possessionum dicti condam Stephani, tam in praedictis, quam etiam aliis comitatibus regni nostri habitatum vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitime convocatis et praesentibus accedendo introduceatis praefatum Petrum Cancellarium praepositum et alios praedictos in dominium eorum etc. A levél végén a konvent jelentést tesz a királynak a birtokbaiktatás megtörténtéről. Orsz. levéltár. Dipl. 18391.

¹ Sixtus etc. Dilecto Filio Petro Coloc. et. Bachiën. Electo Salutem. Divina disponente clementia etc. Dudum siquidem bonae memoriae Georgio archiepiscopo regimini colocensis et bachiensis ecclesiarum invicem canonice unitarum praesidente, nos cupientes ipsis ecclesiis, cum vacarent, per apostolicae sedis providentiam utilem et idoneam praesidere personam, provisionem earundem ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice reservandam, decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscunque quavis auctoritate scienter, aut ignoranter contingeret attemparti. Postmodum vero dictis unitis ecclesiis per obitum dicti Georgii Archiepiscopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, vacantibus, nos vacatione huiusmodi fidedignis relationibus intellecta, ad provisionem ipsarum unitarum ecc-

érseknek, hogy bármely három katolikus főpap kezéből felvehesse a papi és a püspöki rendet.¹

Az érseki palliumot a pápa 1481. május 24-én küldte el Várady Péternek, mint ezt az annáták följegyzéseiből tudjuk.²

A legmagasabb kitüntetések egymás után következtek. 1480-ban a király az érseket főkancellárrá nevezte ki.³ Majd a bácsmegyei főispánságot is reá ruházta.⁴ 1483-ban a főkancellári méltóság mel-

lesiarum celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intromittere potuit sive potest, reservatione et decreto obsistentibus supradictis, ne ipsae unitae ecclesiae longae vacationis exponantur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam eisdem unitis ecclesiis personam utilem et etiam fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, praepositum ecclesiae Albensis Transylvaniae, in minoribus dumtaxat ordinibus constitutum, cui apud nos de litterarum scientia, vitae munditia, morum honestate, spiritualium providentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis fidedigna testimonia perhibebantur, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus debita meditatione pensatis de persona tua; nobis et eisdem fratribus, nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem unitis ecclesiis de eorumdem fratrum consilio, auctoritate apostolica providemus teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem ipsarum unitarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo; in illo, qui dat gratias et largitur praemia, considerantes, quod dirigente Domino actus tuos, praefatae unitae ecclesiae per tuae circumspectionis industriam et studium fructuosius reganter, utiliter et prospere dirigantur; ac gratia in eisdem spiritualibus suscipiant incrementa. Jugum igitur Domini, tuis impositum humeris prompta devotione suscipiens, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas sollicitè fideliter et prudenter quod ipsae unitae ecclesiae gubernatori provido et fructuoso administratori gaudeant se commissas tuque praeter aeternae retributionis praemium, nostram et apostolicae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius consequi merearis. Datum Romae, apud sanctum Petrum. Anno Incarnationis. 1480 XIV. Kal. Martii. Anno X. Simili modo Dil. Filiis Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum, invicem canonice unitarum capitulis. Simili modo. Dilectis Filiis Clero Civitatis et Dioc. Coloc. et Bachiensis. Populo Civitatis et Diocesis Colocensis. Universis Vasallis Colocensis et Bachiensis. Dioc. Vener. Fratribus Universis Suffraganeis Coloc. et Bachiens. Carissimo in Christo Filio Nostro Mathiae Hungariae et Bohemiae. Regi Illustri. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Sixti IV. A. X. L. I. X. R. a. f. 92b. 1481. Márc. 7-én Mátyás király még választott kalocsai érseknek nevezi. Orsz. levéltár. Dipl. 34230. — Talán azért, mivel a palliumot még nem kapta meg.

¹ Sixtus etc. Dilecto Filio Petro Coloc. et Bachien. Electo. Cum nos pridem etc. Nos igitur ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cederevaleant, favorabiliter intendentes, tuis supplicationibus inclinati, tibi ut a quocunque malueris catholico antistite, gratiam et communionem apostolicae sedis habente, accitis et in hoc sibi assistantibus duobus vel tribus catholicis episcopis, similem gratiam et communionem habentibus munus consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut munus praedictum auctoritate nostra impendere libere tibi possit, plenariam et liberam concedimus tenore praesentium facultatem. Datum Romae etc. A. 1480. XIII. Kal. Martii. A. X. -- U. ott. Sixti IV. A. X. L. X. a. f. 94a.

² Olasz állami levéltár. Sixti IV. Divers. A. 1481. f. 173b.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 18391.

⁴ Az érsek kinevezetése évétől bebörtönöztetéseig viselte a bácsmegyei főispánságot. (1481--1484.) Midőn a király Várady Pétert Árva várába záratta, a bácsmegyei főispánságot Kinizsi Pálra ruházta, ki azt 1494-ig viselte. Kinizsi halála után Somi Józsa temesi főispán vette át Bácsmegye kormányzatát. (B. B. v. m. tört. társ. évk. IX. 9.) II. Ulászlónak 1498-iki levele folytán Somi Józsa a főispánságot, (melyet a király levele szerint az érsek összes elődei s ő maga is fogsága előtt viselt) átadta Várady Péternek. (Wagner i. m. 80.)

lett a király személyi jelenlétének helyettesítője.¹ A kalocsai örökös főispánság érseki méltóságával együtt szállott reá.² Egyébb jóléteményekről, melyekkel a király az érseket, anyagi jólétének biztosítása céljából elhalmozta, alább fogok szólni. Rómában kieszközölte számára, hogy az érseki palliumot egyháztartományán kívül is használhassa.³ Már a biborra is kilátása volt az érseknek. A király befolyásos emberei által a kuriánál oly hathatósan sürgette az érsek biborosi kineveztetését, hogy azt a pápa már kilátásba is helyezte.⁴ — Magától értetődik, hogy a legnagyobb kegyben álló férfiú a legfontosabb állami ügyek intézésében s a legnehezebb diplomáciai tárgyalásokban mindig részt vett; sőt azokban oroszlánrésze volt. A király titkaiba senki sem volt úgy beavatva, mint ő. Ismerte Mátyás terveinek esinyját-binyját. Ő volt azokban a korona első bizalmas tanácsadója. Mikor Mátyás kormányzatának egyik legfontosabb diplomáciai tárgyalását folytatta a cselszövő Frigyessel, Várady Péter volt abban megbízottja. A pápai követ magasztalja az érsek nagy elméjét és kitűnő szónoki tehetségét.⁵ Ugyancsak a nuncius jelentéséből tudjuk meg az érsek bizalmi szereplését a Bajazet szultánnal való békekötési tárgyalások alkalmával.⁶

Mikor az érsek fényes pályájának csúcspontjához közeledett, hirtelen oly fordulat következett be életében, mely őt a királyi kegy fényözönéből a börtön sötétébe sodorta le. Egy összekoccanás történt a király és hűséges tanácsadója közt, mely köztük a benső jó viszonyt teljesen megszakította. Csak nagyjából tudjuk a perpatvart megállapítani, részleteit nem ismerjük. Két nagytörvényű embernek összeszólalkozásából keletkezett az egész. Nagy eszü volt mindkettő, erőszakos természetű egyik is másik is. Egyiknek fején a királyi korona, másikén a főpapi süveg. Egyik a kegyekre hivatkozik, melyekkel jobbágyát elárasztotta; másik a hűséges szolgálatokra, melyek élete javát felemésztették. Az érsek haraggal távozott a királyi udvarból, hol méltatlanságot kellett szenvednie; fölhevülésében oly természetű ügyeket érintett, melyek leleplezését a király mindennél

¹ Mátyás 1483. máj. 23-iki levelében, melyet a nyúlzigeti prépostság ügyében adott ki, Várady Pétert ekkép utasítja: *Quocirca fidelibus nostris: Rss in Christo Patri Domino Petro Archiepiscopo colocensi, summo et secretario cancellario nostro, necnon personalis praesentiae nostrae in judiciis locumtenenti etc. mandamus.* — Orsz. levéltár. Dipl. 18821.

² Schemat. Coloc. A. 1879. XI.

³ Mon. Vatic. S. I. T. VI. 191.

⁴ Theiner i. m. II. 485. és Mon. Vatic. S. I. T. VI. 208.

⁵ Pray. Annales R. Hung. IV. 173.

⁶ U. ott. 168 köv.

jobban fájlalta. Nem hűtlenség, nem összeesküvés, vagy honáruslás, hanem kölcsönös személyi sértések okozták az ellenségeskedést. Lehet, sőt a pápai követek jelentéseiből valószínű, hogy az érsek haragjában a királylyal szemben oly nyilatkozatokat tett, melyek közvetve országos érdekeket sértettek; ámde ezek a kifakadások csak az elmérgesedett ellenségeskedés kifolyásai voltak.¹ Az érsek, ki a király legtitkosabb szándékait ismerte, elkeseredésében oly titkokat hozott napfényre, melyek az uralkodót kompromittálhatták. Ezeknek a titkoknak kinyilvánítása egyuttal veszedelmes volt terveire. Innét származott a király félelme. Mátyás máskor készségesen megbocsátott a felkelőknek. A kalocsai érsek nem szótt összeesküvést királya ellen, az még sem akar neki megbocsátani. Nem annyira neheztel rá, mint inkább fél tőle. Az érsek kezében oly fegyverek vannak, melyekkel szemben a király tehetetlen. Tudja a király titkait. Ha ezeket elárulja a király kompromittálva van. Már el is árult egyet-mást. Innét a király félelme. Ezért hangsúlyozza a pápai követ előtt, hogy fél az érsek nyelvétől. Attól tart, hogy az titkait kibeszéli. De lássuk az ügy egész lefolyását, mint azt a diplomáciai tárgyalások elének adják:

1484 év nyarán, július vagy augusztus hóban Mátyás király Péter érseket fogságba vetette. Az érsek bebörtönöztetése nagy megdöbbenést keltett országszerte. A király elhatározásának okát homály fődte. Mindenféle találgatásokra nyílt alkalom. Az érsek ellenségei azért, hogy a király eljárását igazolják, „sulyos és iszonyú tényekről“ suttoztak, melyeket a „király személye és állása ellen elkövetett“. Ily tudósítást küldött Aragoniai János bíboros Rómába. Mindazonáltal VIII. Ince pápa sietett a szerencsétlen főpap és a személyében megsértett egyházi rend érdekében felszólalni. Intette a királyt, hogy mint vallásos fejedelem, tartozkodjék a túlszigorú eljárástól s bizza a szentszékre az ügy megvizsgálását és elintézését; megnyugtatta a királyt a felől, hogy ő is szívén viseli Magyarország békeségét és biztonságát. Mátyás a pápa közbenjárását nem vette tekintetbe. Hogy az érsekre nézve a menekülést és a barátaival való összeköttetést lehetetlenné tegye, fogsága helyéül az ország

¹ Az esztergomi főegyházmegyei könyvtár kéziratai közt (Adm. Tit. IV. b. pag. 4.) találtam egy följegyzést, mely szerint az összeütközés a király és az érsek közt abból származott, hogy az érsek a török szultánnal kötött békeszerződést nem helyesen fogalmazta meg; ez a följegyzés a szerződés levelének másolata után következik. Minthogy azonban az észrevétel nem egykorú írótól, hanem későbbi korbéli másolótól származik, annak hitelt nem adhatunk.

északi részében az árvai várat jelölte ki. Itt a középső vár egyik helyisége szolgált Péter érseknek börtönül. A király meglegedett azzal, hogy alkalmatlanná és veszélyessé vált tanácsosát ily módon elnémította és ártalmatlanná tette. Törvényszék elé nem állította. Méltóságaitól sem fosztotta meg. Akadtak az érsek barátai és rokoni közt, a kik érdekében magok veszélyeztetésével felszólaltak. Különösen Pál esztergomi prépost, az érsek testvére; úgy látszik a király előtt hévvel védelmezte testvére ártatlanságát, de sikertelenül, sőt saját kárával, mert a király megfosztotta préposti javadalmától.¹

Azután majd két év mult el s az érsek ügyében mi sem történt. A király hosszú fogsággal akarta megtörni a főpapot; a pápa pedig nem szívesen bolygatta ezt a kellemetlen ügyet, mely a legkiválóbb keresztény fejedelem s egy főpap közt keletkezett. Mégis rászánta magát s 1486 márc. 6-án levelet írt a királyhoz, melyben azt a javaslatot tette, hogy az érseket Rómába viteti s ha a meg ejtendő vizsgálat során kiderül; hogy a vádak alaposak, bűnéért lakolni fog.² Lassú huzavonával haladt az ügy előre. A király arra kérte a pápát, hogy az érsek ellen emelt vádakát követe által vizsgálta meg. Végre 1488-ban a pápa egyik elsőrangú diplomatáját, Pecchinoli Angelo ortei püspököt küldte Bécsbe, hogy több nagyfentosságu ügyben, egyebek közt a kalocsai érsek ügyében vegye fel a tárgyalásokat a magyar királylyal. A követ tüzetes utasítást kapott a szentszéktől a követendő eljárásra vonatkozólag, melynek lényege az volt, hogy a királyt iparkodjék a megkegyelmezésre bírni. Ha ez nem sikerülne, csak az esetben lesz helye a törvényes eljárásnak.³ A követ Bécsbe érkezvén, megkezdte a tárgyalást a királylyal. Valóságos mintája ez a diplomáciai érintkezésnek. Egy fényes adalék a pápai diplomácia történetéhez, mely a XVI. század végén messze túlszárnyalta az európai államok diplomáciáját. A tárgyalásra vonatkozólag fölöttébb becses adatokat gyűjtött össze Fraknói, melyek legfontosabbjai a következők.

Utasításai értelmében azon volt a követ, hogy az érsek iránt engesztelékeny érzelmeket keltsen a király lelkében. A király válaszában hangsúlyozta, hogy jogosan járt el, mikor az érseket börtönbe vetette; „mert rossz nyelve által romlást akart hozni rám és országomra. De Isten verjen meg, ha halálát kívánom. Csak a nyelv-

¹ Fraknói. Váradly Péter élete. 16. 17. A király Mátét, az érsek másik testvérét is megfosztotta javaitól, de azokat később neki ismét visszaadta.

² Theiner i. m. II. 508.

³ U. ott. 520.

vétől félek, a császárra vonatkozó titkok miatt, melyeket rábízam. Inkább meghalok, hogysem azok a titkok köztudomásra jussanak.“ Azután elbeszélte, hogy az érsek egykor, mikor kérésére papot bocsátottak börtönébe, hagyma nedvével irt levelet bízott rá, hogy Rómába vigye; de a pap utközben a koresmában azzal dicsekedett, hogy az érsek levelét viszi; megjelentették neki, elfogatta a papot, a levelet elhozatta magához s a tűz fölé tartva, rémülettel olvasta, a mit a titkairól ír. „Valóban — ismételte — inkább meg akarok halni, mint megengedni, hogy titkaim nyilvánosságra jussanak . . . Higgye el követ úr, ez egy megbomlott elméjű ember. Mihelyt alkalma nyílnék, szóval vagy írásban másokkal érintkezni, megrontana engem.“ A követ ovakodott ellentmondani. Elismerte, hogy az érsek vétett a király ellen; de hivatkozott annak uralkodói nagylelkűségére, a fogoly főpapi méltóságára. A király erre némiképp engedékenynek mutatkozott. Kijelentette, hogy kész őt a követnek átadni; csak arra kérte: vigyázzon, hogy a fogoly meg ne szökjék. A követ ismét előhozta a megkegyelmezést. „Ha pedig azt kívánja felséged — így folytatja tovább — hogy bíró döntsön ez ügyben, a mi nem ellenkezik felséged becsületével, ez sehol sem történhetik alkalmasabban, mint ő szentsége előtt, a hol a per mindkét részről teljes szabadsággal folyhat le.“ Azonban Mátyás nem volt hajlandó az érseket Rómába bocsátani. Azt az ellenvetést tette, hogy a tanúkat és bizonyítékokat nem küldhetné oda. De ismételve kijelentette, hogy kész a foglyot a követ kezébe adni, a ki őt Budán, vagy Esztergomban, akár más helyen őrizheti. A követ elfogadta az ajánlatot; de még egyszer figyelmeztette a királyt, fontolja meg jól, vajjon tanácsos-e perre bocsátani a dolgot; mert az ő véleménye szerint a vizsgálatnak a királyra nézve nem lesz kedvező eredménye. Azután a követ Beatrix királynéhez fordult, ki késznek nyilatkozott a pápa ohajainak támogatására. Egyébként ez is hangsúlyozta, hogy az érsek könnyelműsége és fecsegése által vonta magára a király haragját. A pápai követet a királyné nyilatkozatai megerősítették jóreménységében. Azonban csalódott. A király mindenféle ürügyek alatt késleltette ajánlata valószínűségét. Hónapok multak, a király időközben (márczius közepe táján) Bécsből visszatért Budára. A pápai követ lekísérte ide s minden alkalmat megragadott, hogy az érsek szabadon bocsátását siettesse, de eredmény nélkül. Sőt egyik előterjesztésére május közepe táján oly választ kapott, mely méltán megdöbbenetett. „Higgye el követ úr, — így szólt a király — nem cselekszik kedves dolgot,

a ki előttem a kalocsai érseket szóba hozza. Rossz nyelvével megakart rontani ; minél fogva azt kell kívánnom, hogy történjék vele, a mit az igazság követel.“ A római diplomata nehéz helyzetében, midőn a király visszavonta ismételt ígéreteit, ügyes eljárást követett. Nem állította fel élesen az ellentmondást a további és mostani nyilatkozatok közt, nem bocsátkozott a felhozott gyenge okok cáfolatába, hanem a maga nehézségeit állította előtérbe. Ő ugyanis közölte a pápával, hogy a király kész az érseket az ő kezei közé bocsátani s most kénytelen önmagát megcáfolni. A király elismerte, hogy igaza van a követnek s megígérte, hogy rövid idő alatt intézkedni fog a peres eljárás megindítása iránt. A követ látván, hogy szavai benyomást tettek a királyra, térdre borult és Isten szerelmére kérte, ne hazudtolja meg az ő Rómába küldött jelentéseit. Ez a jelenet megtette hatását s Mátyás kijelentette, hogy kész az érseket börtönéből Egerbe vagy Visegrádra áthelyezni. A követ Visegrádot választotta s csak azt kérte, hogy ő személyesen vezethesse ide az érseket és főpaphoz illő lakást rendezhessen be számára. A király jobbját nyújtotta a követnek s megígérte, hogy 15 nap alatt megtörténik az áthelyezés. A mint a király ígérte, úgy történt. Rendeletet adott ki, hogy az érseket az árvai várból Visegrádra hozzák. A mint közbeledéséről a pápai követ értesült, eléje ment és átvette kíséreitől. A két főpap találkozása megható volt. Péter érsek könyeket ontva mondott hálát a pápa közbenjárásáért és további pártfogásába ajánlotta magát.¹

Nagy közvetlenséggel írja le a követ az érseknek Visegrádba való elhelyezését és a találkozásnál szerzett észleleteit. Azt írja róla, hogy jó egészségnek örvend, sőt kövérebb mint a fogság előtt. Egy káplánt és egy apródot kért, kérését a király szívesen teljesítette. Kiemeli, hogy az érsek nagyon bizik ügyében s lelki erejét a fogság éppen nem törte meg. Sokat akart a követtel titokban beszélni ; azonban a diplomata célszerűbbnek találta, a fogolylyal tanúk jelenlétében, minden titkolódzás elhárításával, nyíltan beszélni.² A pápai követ érdekes leírásából méltán következtethetjük, hogy az érsek magát teljesen ártatlannak tartotta és szerencsétlenségét mások ármánykodásának tulajdonította, kiknek mesterkedését bizalmasan akarta a pápa megbizotta előtt leleplezni.

A követ tapintatos fellépése jótékony hatást gyakorolt a királyra.

¹ Fraknói i. m. 20—25.

² Theiner i. m. II. 521.

ki egyre engesztelékenyebb lett az érsek iránt. A fogoly átszállítása után a követ ismét kihallgatást kért a királynál, melynek az érsek-re vonatkozó részét eképpen írja le Fraknói: A követ arról értesül-vén, hogy Mátyás a kalocsai érsek ellen a vádirat elkészítését elren-delte, újból azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy a per megindítá-sáról mondjon le és az érseknek kegyelmezzen meg. „Valóban követ úr — válaszolt Mátyás — az a szándékom, hogy eljárásomat igazoljam és bebizonyítsam, hogy alapos okom volt az érsek elfo-gatására. Miután ezt a célt elértem, akkor majd beszélhetünk a kegyelemről. A követ erre kijelentette, hogy kész a pert bármikor megindítani. Mátyás: Kérem, engedje előbb megtartani a római királylyal tervezett összejöveteletem, akkor azután megindulhat a per.“ Együttal említé, hogy az érseket bácsi érseki palotájába akarja bocsátani, őrizet alatt tartván őt, hogy leveleket ne írhasson. A követ ezután ismét a királynéhoz fordult és kérte közbenjárását az érsek számára. A királyné a per megindításának szükségességét hangsúlyozta. Elmondotta a követnek azokat az ocsmány nyilatkoza-tokat, melyeket róla az érsek nyilvánosan hallatott. Mindazáltal ajánlkozott, hogy a módrusi püspököt, ki az érsek testvérétől, Vára-dy Páltól elvett esztergomi prépostságot nyerte adományul, fel fogja szólítani, hogy Várady Pállal lépjen egyezsége s a prépostság jöve-delmét maguk közt osszák meg.¹

A királynak nem volt szándéka az ügyet perre bocsátani. Csak meg akarta őt törni, hogy titkainak kibeszélésétől óvakodjék. Egyébb iránt tiukos célzatai is voltak vele. Mátyás minden áron biztosítani akarta Corvin János trónöröklését. Csak várta az alkalmas pillana-tot, hogy őt Corvin János közbenjárására szabadon bocsáthassa s az érsek legyen az első, ki a hercegnek, mint trónörökösnek leteszi a hűségi esküt. — Mátyás nem érte meg tervének létesülését. 1490. ápr. 6-án Bécsben elhunyt. Várady Péter a visegrádi várból szemlélte a gyászmenetet, mely a Dunán Bécsből Budára kísérte a király tetemét. Az érsek most Corvin Jánoshoz fordult, kinek min-denkor rendületlen hive volt. Kérte, szabadítsa ki fogságából; ígérte, hogy régi hűségével fogja őt támogatni. A herceg, bár az érsek ellenségei minden áron meg akarták akadályozni, a pápa követének közbenjöttével 1890 május 20-án visszaadta szabadságát.²

Ha már az érsek fogságának lefolyását vizsgáljuk, annak okait

¹ L. Fraknói közleményét a Kath. Szemle 1898-iki évf. 545 és köv. lapjain.

² U. ott. és Fraknói: Várady Péter élete. 25. 26.

fürkésszük, legelőbb is szemünkbe ötlük a király habozása, következetlensége s titkainak feltése. Egyszer megígéri, hogy átadja az érseket a pápa követének; azután visszavonja szavait, örökösen titkait emlegeti; csak attól fél, hogy az érsek azokat elárulja. Más sérelmet nem is hoz fel; csak azt, hogy az érsek nyilvánosságra hozott több titkot s fél, hogy rossz nyelvvel még többet is ki fog fecsegni. Beatrix megsértése nagyon mellékes. Az érsek nagyon jól ismerte a királyné gyöngéit, a trónöröklés kérdése miatt pedig határozott ellensége volt. Annál inkább lelkesült Corvin János hercegért, kinek örökösödési ügyét fogsága előtt is, azután is szívvel-lélekkel támogatta. A mi az érsek fiatalkori hibáit illeti, azok semmi esetre nem jelentenek erkölcsi vétségeket, hanem csupán túlkapásokat, melyekre a nagy hatalommal felruházott fiatal főpap, ki ellenmondást nem tűrt, könnyen ragadtatta magát. Ha ezekkel szemben az érseknek a fogságban tanúsított viselkedését vizsgáljuk, határozottan feltűnő az érsek önérzete, nyogodtsága, melylyel a vizsgálat elé néz. Mit sem fél attól, hanem ártatlanságát hangsúlyozza. Végül a király halála után Corvin Jánosnak azt említi, hogy ha atyja az ő tanácsaira hallgatott volna, a királyi trón biztosítva volna számára; ámde Mátyás az érsek ellenségeire hallgatott, kik őt hamisan bevádolták s a királynak is rosszakarói voltak. — Ha mindezeket egybevetjük, rájövünk az érsek rabságának nyitjára. Az érsek összekocant a királylal. Az ellentéteket siettek kiélesíteni vetélytársai: három főpap, kik közül erkölcsi tekintetben egy sem állott oly magas fokon, mint Várady Péter. Ez azután történt, midőn az érsek bíborosi kinevezetése már kilátásba volt helyezve. Az ellenfelek meg akarták semmisíteni az érseket, kivel a királyi kegy tekintetében senki sem vetelkedhetett. Hamis besúgásokkal, szitották az ellenségeskedés tűzét. Az ármányos fondorlatokkal felizgatott király egyre jobban érezte az érsekkel haragját; mire ez a király titkainak kibeszélésével felelt. Az ellenségek felhasználták e fegyvert s a dolgot felfújva adták elő Mátyásnak. Ennek következménye lett az érsek bebörtönöztetése.

Rabságából kiszabadulva, Várady Péter első kötelességének ismerte, jótévője: Corvin János iránt való háláját leróni. Azt, a kit mindenkor szeretett; most, midőn szabadságát visszaadta, teljes erejével támogatta.¹ 1490. év nyarán Budára összejöttek Corvin

¹ 1490. ápr. 20-án egyebek közt így ír Jánoshoz: Én ugyan — a mint Isten és az igaz emberek a tanúim — dicső atyádnak kinek te légy méltó örököse, nem kétszínűleg, hanem őszinte szívvel szolgáltam. Vajha atyád inkább az én tanácsaimra hallgatott volna, mint a hízélgők besúgásaira; akkor én sem jutottam volna oly szomorú sorsra s a te ügyed is

herceg hívei, hogy őt a magyar királyi trónra segítsék. Corvin pártja a kalocsai érsek, Ujlaki Lőrincz, Erneszt pécsi püspök s Mátyás néhány jó katonáján kívül, a vármegyei nemesség soraiból került ki.¹ Azonban a hízogók, kik hamis besugásaikkal Mátyást az érsek ellen felingerelték s az érsek bukását előidézték, most köpenyt fordítva, a herceg ellenségeivé lettek s megbuktatására minden lehetót elkövettek. Várady nemes lelke feledte a méltatlanságokat, melyeket Mátyás rajta elkövetett, kitünő szónoki képességének egész erejével harczolt a herceg érdekében. Midőn azonban látta az ellenségeskedés elmérgesedését; tudta, hogy az ellenpárt győzelme bizonyos, felhagyott a sikertelen politikai küzdelemmel s egyházmegyéje rendezésének és a délvidék védelmének szentelte idejét. Jul. 18-án Budáról írja a pápai követ, hogy a kalocsai érsek csak a béke és az ország jólétéért avatkozik a választási küzdelembe. Kevéssel azután pedig jelenti, hogy az érsek, látva az egyenetlenségeket, egyházmegyéjébe távozott.² Mindennek dacára, a győztes párt a haza ellenségének nyilvánította; midőn azonban bekövetkezett a kiengesztelődés, a rendek előbbi végzésöket visszavonták. Várady megnyugodott a bevégzett tényeken. Meghódolt a törvényes király előtt s annak haláláig hűséges alattvalója volt. Habár elismerte Ulászlót törvényes királynak, mindazáltal nem vett részt a koronázás ünnepségén, a politikai szerepléstől teljesen távol tartotta magát.³

Várady Péter főpásztori tevékenységének legdicsőbb szaka az az évkör, mely fogsága után következik. A politikai szereplés keserű tapasztalatai után idejét csaknem kizárólag egyházmegyéjének szentelte. Nem kitüntetésekét hajhászott, nem a külső csillogás után áhitozott, hanem nagy lelkének egész odaadásával fogott egyházmegyéje kormányzásához. A papság fegyelmének fokozására, a tudományok és közmívelődés emelésére, az istenesség megszilárdítására s az érsekség vagyonának rendezésére fordította minden igyekezetét. Hosszú fogsága idején sok visszaélés harapózott el egyházmegyéjében, az érsekség vagyoni viszonyai teljes hanyatlásnak indultak. A mint az érsek ismét átvette egyházmegyéje kormányzatát, erős kézzel fogott a bajok orvoslásához.

A papság meglazult fegyelmének helyreállítása céljából, egyház-

biztosítva volna. Végül igéri, hogy haláláig híven szolgálja a herceg érdekeit. — Wagner i. m. 45. —

¹ Schönherr Gyula. Hunyadi Corvin János. 130—156.

² Fraknoi i. m. 29.

³ U. ott. 30.

megyei zsinatot tartott, melynek határozatai a hitéletre a legüdvösebb hatást gyakorolták. A zsinat évét nem tudjuk megállapítani. Csak annyit tudunk, hogy az érsek a zsinatot a fogságból való kiszabadulása után hívta össze; mivel Ulászló egyik levelében, melyet az érsek szabadulása után írt, említi, hogy az egyházmegye a zsinatot minap tartotta.¹ Nagy kár, hogy a zsinat határozatairól semmiféle írott emlék nem maradt fenn; minthogy abban a korban az egyházkormányzatban és a szentszéki rendtartásban az írásbeliség be volt hozva, kétségtelen, hogy a zsinat végzéseit szentszéki jegyző foglalta írásba, azonban a zsinat jegyzőkönyve a bácsi levéltár pusztulása alkalmával elveszett.

Hogy mennyire szívén viselte az érsek hiveinek buzgóságát s a szentségekhez való járulását, ennek fényes tanubizonyosága az a levél, melyet 1496-ban Szlankamén város tanácsához és polgáraihoz intézett. Wagner helyesen jegyzi meg, hogy ámbár a levelet az érsek első sorban a szlankaméniekhez intézte; mindazáltal annak tartalmából az tűnik ki, hogy tulajdonképpen körlevél volt az egész egyházmegye papságához. Ebben a körlevélben elmondja az érsek, hogy sokan csupán kénytelenségből, szokásból és fölületesen, bánat nélkül végzik az évi gyónást és husvétii áldozást. Leírja az ily szentségtörés következményeit és sürgeti a töredelmes gyónást és méltó áldozást. A klasszikus szépségű körlevél valóságos mintája a főpásztori intelmeknek. Csak egy ily körlevelet birunk Várady Pétertől, de ebből az egyből is megítélhetjük, mily gonddal szerkesztette a buzgó főpap hiveihez és papságához intézett atyai intelmeit.²

Atyai buzgalma, melylyel hivei és papságának jólétéről gondoskodott, ha kellett a szigort sem nélkülözte. Látjuk ezt abból a leveléből, melyet Frangepán György kalocsai olvasókanonokhoz intézett. Midőn ez családi vagyonának visszaszerzése céljából huzamosabb ideig tartózkodott az egyházmegye határain kívül; az érsek nem késett őt kötelességének teljesítésére a leghatározottabb hangon felszólítani. Levelében, melyet a kanonokhoz intézett, figyelmezteti az olvasó-kanonoki állás fontosságára. Azután felszólítja, hogy vagy térjen vissza székhelyére, vagy mondjon le állásáról. A levél minden egyes szava visszatükrözi a főpásztor buzgalmát és atyai szigorát. Egyebek közt ezt írja a kanonoknak: „Te jól tudod, hogy mi senkinek nem adunk egyházi javadalmat, hanem csak azzal a

¹ Wagner i. m. 17.

² U. ott. 102.

föltétellel, hogy a javadalmas állandóan székhelyén tartózkodjék. Ezt parancsolja nekünk lelkünk üdve és főpásztori kötelességünk.“¹ — Ez az apostoli buzgalom vezérelte őt, midőn egyházmegyéjében a hitélet és fegyelem fejlesztése céljából elrendelte a kánoni látogatásokat. Tapasztalta az érsek, hogy hosszas fogsága idején a plebániák vezetésébe sok visszaélés csuszott be. Ezeknek legjobb orvossága volt minden időben a kánoni látogatás. Mint az érsek 1492-ben a péterváradi apátság kormányzójához intézett levelében említi, megbízott embereit (kétségkívül kanonokokat) szétküldötte az egész egyházmegye plebániáinak látogatására. S hogy mily nagy szükség volt ezekre a kánoni látogatásokra, mutatja az a tény is, hogy Kamoncban a nép és a papok az érseki kiküldötteket fegyverrel támadták meg, kik ellen az érsek helytartója által azonnal pert indított.²

Várady Péter apostoli szigorát tanúsítja az a tény is, hogy ha a szükség úgy kívánta, engedetlen hivei ellen az egyházi fenytékeket alkalmazta. Egy ízben egyházi tilalom alá vetette Szabadkát s azt csak a király kérésére vonta vissza.³ Midőn Gál bácsi oltáros pap jelentette az érseknek, hogy hivei a dézsma fizetését megtagadják, egyházmegyéjének összes plebánosaihoz körlevelet intézett, melyben lelkökre köti, hogy a hiveket kötelességök teljesítésére szólítsák fel és figyelmeztessék őket, hogy a papok az egyházban Istennek szolgálnak, azért az egyháznak is kell őket táplálnia.⁴

Hogy mily szigoruan megtartotta az érsek az egyház törvényeit s mily szigorral követelte másoktól is azok megtartását, ezt tanúsítja az a panasz is, melyet 1482-ben a római szentszéknél tett szuffragáneus püspökei ellen. Panaszlevelében előadja, hogy ámbár a püspökök kötelesek az ítéleteiktől való föllebbezés esetén a föllebbezésnek helyt adni és az érsek ítéletének engedelmeskedni; ennek dacára László erdélyi, János váradi, Ozvald zágrábi, Benedek boszniai, János szerémi, János csanádi és Péter nándorfejérvári püspökök és hivatalnokaik az említett föllebbezéseket vakmerően megakadályozták s nem ritkán az érsek iránt köteles engedelmességet megtagadják, miáltal őt jogtalansággal illetik s egyházi büntetések alá esnek. Ez okból kéri a pápát, hogy azon pörök eldöntésére

¹ U. ott. 115. Fraknoi szerint Bodó Miklóst is azért foszlotta meg a bácsi éneklőkanonokságtól, mivel a rezidencia kötelességét nem tartotta meg. i. m. 58.

² Wagner i. m. 117. A kamonciak szabadalmaikra hivatkoztak, melyeket Borgia bíboros, az apátság javadalmasa az érsek híre nélkül az egyházi törvények ellenére adott nekik.

³ U. ott. 95.

⁴ U. ott. 104.

melyeket ő az említett püspökök és hivatalnokaik ellen a felsorolt kihágások ügyében indítani szándékozik, egyházi birákat küldjön ki. A pápa a veszprémi és a győri püspököket nevezte ki birácul.¹

Az érsek, ki maga is első rangú szónok volt, különös gondot fordított arra, hogy a papok a híveket isten igéjével táplálják. Hogy papságának jó példát adjon, bácsi székesegyházába szent-Ferencrendi jeles hitszónokokat hívott meg, kik a szent bőjti időben az érseki templomban Isten igéjét hirdették,²

Kiterjedt egyházmegyéjének kormányzásában segítségére voltak helyettesei, egyik Kalocsán, másik Bácsban. Kitűnik ez abból a leveléből, melyet 1495-ben Csolnoki Péter ügyvivőjéhez intézett, a melyben figyelmezteti, hogy ha valamelyik kalocsamegyei papja, vagy híve ellen van panasza, forduljon a kalocsai érseki helytartósághoz; ha pedig a bácsi egyházmegyébe tartozik az illető, tegye meg panaszát a bácsi érseki helytartónál.³ A főpapi ténykedésekben segítségére volt Themesváry Gergely árkádiai felszentelt püspök, szuffragáneusa, ki úgy látszik egyuttal bácsi kanonok is volt. Egy levelet birunk a segédpüspöktől 1496-ból, melyben tanusítja, hogy Wywarasi Helgyes Istvánt a bácsi székesegyházban pappá szentelte.⁴

A papság tudományosságának emelésére, a papnevelés fejlesztésére s általában a közművelődés terjesztésére mindent megtett, a mi a kor viszonyai közt lehetséges volt. Az egyházmegyei iskoláknak, különösen a káptalani iskoláknak bőkezű fentartója volt. A tehetségesebb ifjakat, a kor szokása szerint, külföldi egyetemeken képeztette. A két egyházmegyei könyvtárt fejedelmi bőkezűséggel gyarapította. Minderről alább tüzetesebben fogunk szólni. Itt csak általánosságban említem meg, hogy a magas műveltségű főpap, a gondos atya, a bőkezű Mecénás, a renaissance-kor egyik első rangú képviselője teljes erejével igyekezett egyházmegyéjét a műveltség méltó szintájára emelni, bölcs kormányzata alatt a kalocsai és bácsi egyházmegyekben a tudomány és művészet a szó teljes értelmében virágzott.

Tudván tudta a nagy főpap, hogy egyházmegyéjének szellemi jólétét és erkölcsi fejlődését csak úgy biztosíthatja, ha annak anyagi

¹ Czách Á. Gilbert. Regesták a római Dataria levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból. Budapest. 1899. 33. l.

² U. ott. 132.

³ U. ott. 272.

⁴ Schemat. Coloc. A. 1879. Pray szerint 1495-ben Garay János nikápolyi püspök a szuffraganeus. — Spec. Hier. Hung. II. 78.

ügyeit is rendezi. Pedig hosszas távolléte idején az érsekség anyagi viszonyai nagyon megrendültek. Azért visszatérte után egyik főgondját képezte az érsekség s a papság törvényes jövedelmeinek biztosítása. Legelőbb a tizedszedés körül felmerült visszaéléseket szüntette meg. A hol az atyai figyelmeztetés nem használt, ott egyházi fenyítékeket alkalmazott. Híveit körlevélben szőlította fel, hogy a tizedet pontosan szolgáltatassák be.¹ A kik rendeletének ellenszegültek, azokkal szemben az egyházi tilalmat alkalmazta,² Midőn János szerb despota, alattvalóinak görög keleti vallására hivatkozva, a tizedfizetést megtagadta, az érsek, az ország törvényeire hivatkozott s határozottan követelte a szerbektől is a tizedfizetést.³ Végül a királyhoz fordult panaszával, hogy a nemesek és a szerbek megtagadták a dézsma beszolgáltatását, daczára a kötelező ősrégi szokásnak. Erre a király parancslevelet intézett a bácsi, csongrádi, bodrogi és szerémi főispánokhoz s a nevezett vármegyék közönségéhez, melyben hangsúlyozza, hogy ezek a tizedek, melyeknek fizetését a panaszoltak megtagadták, nem személyi terhek, hanem a földbirtok után eső kötelezettségek, azokat az egyház részére úgy a szokásjog, mint az ország tételes törvényei biztosítják. Ennél fogva meghagyja a vármegyei hatóságoknak, hogy a kik azokat fizetni nem akarnák, azokkal szemben, be sem várva egyéb intézkedést, a törvényes eljárás teljes szigorát alkalmazzák.⁴

Temérdek nehézséget okozott az érseknek javadalma anyagi ügyeinek rendezése. Jövedelmei tetemesen megapadtak, terhei pedig növekedtek. Hogy tehát a reá sulyosodó kötelezettségeknek eleget tehessen és kiadásait fedezhesse, gondoskodnia kellett jövedelmi forrásokról. Még mint a kir. kancellária titkára, javadalomképpen a földvári apátságot nyerte Mátyás királytól. Utóbb, mint érsek lemondott az apátságról, melyet a király Várady Pálnak, az érsek testvérének adományozott. Miután Várady Pál elhalálozott s az érsek jövedelmei tetemesen megcsökkentek, Péter azzal a kéréssel járult Ulászló királyhoz, hogy az apátság jövedelmét ismét ruházza rá. A király teljesítette az érsek kérését s 1494 jan. 6-án kelt levelével a földvári apátságot ismét neki ajándékozta. Levelében felemlíti a király az érsekség javainak pusztulását; hogy tehát a haza iránt

¹ Wagner i. m. 104.

² U. ott. 17—95.

³ U. ott. 124. Magyarország katolikus és nem szimatikus ország — így ír az érsek — a deszpótának nincs joga ezt görög keleti országgá tenni.

⁴ U. ott. 207.

való kötelességeinek eleget tehessen, előbb birt javadalmát újra visszaadja neki. Együttal meghagyja a pécsi püspöknek, hogy az érseket a javadalomba vagy maga, vagy helyettese által vezettesse be.¹

Várady Péter másik apáti javadalma volt a váradi egyházmegyébe kebelezett szentjebbi apátság. Ezt is Mátyás királytól nyerte még érseksége előtt. Fogsága idején nem vesztette el; azonban ez a javadalom is nagyon megrongálódott, birtokait a szomszédok elfoglalták, vagy kizsákmányolták. Az érsek, hogy az apátság vagyoni viszonyait rendezze, 1495-ben levelet intézett a váradi püspökhöz, melyben arra kéri, hogy a rendezésben legyen segítségére ügyvivőjének, Simon mesternek, illetőleg, hogy embereinek ez irányban utasítást adjon.²

Legtöbb nehézséget okozott az érseknek a pétervárad apátság visszaszerzése. Ez a dúsgazdag apátság már hosszú idők óta a kalocsai érsek kezében volt. 1481-ben Péter bencés volt az apátság kormányzója,³ a mint azonban Várady Péter elnyerte a kalocsai érseki széket, Mátyás kérő levelet intézett a pápához, hogy az apátságot az érseknek adományozza. Levelében kiemeli a király, hogy az érseknek a déli részek védelmére katonaságot kell tartania. Ez okból szükséges az érsekség jövedelmét szaporítani.⁴ Az ügy a kuriánál kedvezőleg lett elintézve; a római feljegyzések szerint IV. Sixtus 1483. évi decz. 13-án a pétervárad apátságot egyesítette a kalocsai érseki javadalommal.⁵

Midőn Mátyás király az érseket börtönbe záratta, őt az apátság javadalmától megfosztotta s azt Borgia Roderigo biborosnak adományozta. Midőn az érsek a fogságból kiszabadult, egyházmegyéjének rendezése közepett egyik főgondját képezte a pétervárad apátság visszaszerzése. Ámde valamennyi ügyes-bajos dolgai közt ez volt a legnehezebb. Az apátság a római kuria egyik leghatalmasabb biborosának kezében volt. Vele szemben fölvenni a harcot éppen nem volt tanácsos; különösen nem a kalocsai érseknek, ki a szentszék

¹ U. ott. 39.

² U. ott. 184.

³ Guthi Ország Mihály nádor 1481. évi ítéletlevelében Pétert pétervárad apátnak nevezi. (Varga F. Szeged története. I. 260); azonban ez helytelen kifejezés. Péter csak kormányzója volt az apátságnak. Ezt abból következtetjük, hogy Péter bencés, az apátság pedig a ciszterci rendé volt; továbbá Mátyás király is azt mondja a pápához intézett levelében, hogy az apátságot bizonyos német bencés vezetésére ideiglenesen bizta; tudjuk pedig, hogy a pápa engedelmével egy szerzetes nem lehetett más rendbeli kolostor apátja.

⁴ Mon. Vatic. S. I. P. VI. 199.

⁵ Katona i. m. I. 461.

közbenjárásának annyit köszönhetett; különben jövő küzdelmeiben is szükségesnek látszott a szentszék jóindulata. Ügyét Ujlaki Lőrinc herceg közbelépte megkönnyítette. U. is Ujlaki Lőrinc Mátyás halála után az apátság javait elfoglalta és a várat katonasággal szállotta meg. A megszállás okául azt adta, hogy az apátság kormányzója a király halála után oly őrséget fogadott a várba, mely ellenséges indulattal viseltetett Corvin János iránt. Borgia biboros kiközösítéssel fenyegette a herceget, ez azonban a pápához fordult és magát azzal mentegette, hogy a vár megszállását az ország érdeke követelte. A herceget természetesen nem az apátság ügye iránt való jóindulat, hanem az önzés vezette erőszakos föllépésében. A kormányzó által bebocsátott őrség csak ürügyet szolgáltatott neki a hatalmaskodásra. — Ez alatt az érsek is a pápához fordult. Egyháza szomorú helyzetének feltüntetése által akart rá hatni. „Mikor — úgy mond — Szentséged kegyelmessége által a halál és pokol torkából megszabadulva, visszatértem egyházamhoz, melyet Szentséged egyházának kellene neveznem, rövid levélben, sőt bő könyvben is lehetetlen elmondanom, mily nyomorteljes és szánalomra méltó állapotban, mennyire elpusztulva és elhagyatva, megromcsolva és eltékozolva találtam mindent. A fájdalmat, melylyel a szabadulásom után ért gyalázat és méltatlanság eltöltött, még fokozta egyházam válságos helyzete. Majdnem minden jövedelmét elragadozták a hatalmasmodó szomszédok, kik nem rettegve Istentől és lelki üdvösségök veszedelmétől, elfoglalták, a mi kezök ügyébe esett.“ Kéri a pápát, ragadja ki őt és egyházát a nyomorból, szerezzen érvényt jogainak. Ez célzás a pétérvári apátságra.¹

Az ügy lebonyolítását Rómában fölöttebb megnehezítették az érsek ellenségei. Ezek nem elégedtek meg az érseknek a multban történt behörtönöztetésével, gyűlöletüket nem engesztelték ki a kitűnő főpap szenvedései. Attól féltek, hogy az érsek kedvelt embere lesz a szentszéknek; elhatározták tehát, hogy őt befeketitik s erre épp alkalmasnak látszott az apátság ügyében folyamatban levő tárgyalás. Hogy miben állott az árulkodás, mivel vádolták az érseket ellenségei, nem tudjuk. Csak azt tudjuk 1491. május 26-án irt leveléből, hogy rossz lelkű emberek úgy a biborosnál, mint a pápánál hamisan bevádolták; kikkel szemben ő mindenkor kész ártatlanságát bebizonyítani. Egyébiránt, mint írja, mindezekről tüzetesen beszélt Alfonzzal, a biboros megbizottjával, ki az apátság ügyeinek

¹ Fraknoi i. m. 34.

rendezése céljából Magyarországra jött. Ugyanebben a levélben érinti az alkudozásokat, melyek Ujlaki Lőrincz herceggel az apátsági javadalom iránt megindultak s előadja a hercegnek ama kérését, hogy a biboros enyhébb bánásmódot tanusítson iránta s emberei a herceg jobbágyságait ne zaklassák.¹ — 1491. őszén az érsek testvérét, Pál prépostot és Demeter papot Rómába küldötte, hogy Borgia biboros-sal tárgyalásokat kezdjenek az apátság visszaadása iránt. A küldöttek megkötötték az egyezséget, ez azonban az érsekre nézve sérelmesnek látszott, azért azt nem is fogadta el. Okt. 9-én levelet írt Rómába egyik biborosnak, melyben ismételve emlegeti Borgia biboros iránt való háláját; de egyuttal az apátságra való jogát is hangsúlyozza s annak az ohajának ad kifejezést; vajha a biboros alkancellár inkább az ő szolgálatait venné igénybe, ne pedig jogait. Azt ajánlja, hogy az ügyet a kuria engedje birói utra, ő szívesen aláveti magát a biborosokból alakult bíróságnak, sőt magának Borgia biborosnak is, mint bírónak. Győzzön az igazság. Ha az érseknek van joga az apátsághoz — a mint Isten és az ő igazsága szerint csakugyan van, — akkor a biboros saját lelke üdvösségére való tekintetből, ne háborgassa őt az apátság birtokában; ha pedig nincs joga s ez be lesz bizonyítva, ő a legkészségesebben eláll követelésétől. A mit tesz, ő nem a saját érdekében teszi, hanem egyháza javáért. A mit a biboros hozzá intézett levelében érintett, hogy fölöttébb nehéz az érsek helyzete oly hatalmas ellenféllel szemben, mint az alkancellár: ezt ő készséggel elismeri; vissza is vonulna szívesen, ha lelke és egyházának üdve nem követelné, hogy igazait keresse.²

Azonban a biboros ragaszkodott az apátság birtokához; az érsek ismételt sürgetései nem birták rá a lemondásra. Közbelépett a magyar király is, mire Ujlaky mint állítólagos kegyúr átadta az apátságot a biborosnak. Így az ügy még inkább összebonyolodott. A pápa, hogy véget vessen a viszálykodásnak, bírósághoz utasította a feleket. A bíróság még meg sem kezdte működését, midőn az érsek ellenségeinek ármánykodása egyszerre meglepő fordulatot adott az ügynek. A pápa — nem tudni, mi okból — szigorú egyházi büntetések terhe alatt meghagyta az érseknek, hogy Rómában személyesen jelenjék meg. Az érsek dec. 27-én levelet intézett a királyhoz, melyben panaszolja ellenségeinek fondorlatait; előadja, hogy Rómába van idézve s kéri a királyt, hogy személyét és ügyét vegye

¹ Wagner i. m. 71.

² U. ott, 225.

pártfogásba.¹ Ugyanakkor Báthory István eldőlyi vajdához is levelet irt, melyben személyének biztosságát és egyháza oltalmát kéri. Ebben is, mint a királyhoz irt levelében, ügyének igazságát és tisztaságát emlegeti.² A király szívesen hajlott az érsek kérésére. Levelet irt a pápához, melyben magasztalja az érsek erényeit, hűségét, jámborságát, az apostoli szentszékhez való ragaszkodását. Leírja, mennyit szenvedett az érsek egyháza; mennyi teher nehezedik rá a törökök betörései miatt; melyekkel szemben az érsek a kereszténységnek valóságos oltalmazója, Az egyház és haza körül szerzett érdemeiért ajánlja az érseket a szentatya különös jóindulatába s ezen ajánláshoz az ország összes rendei hozzájárulnak.³ Ugyan ily tartalmú levelet irt a biborosok kollégiumához is.⁴ — Julius 18 án pedig az érsek irt levelet a pápához, melyet Lőrincz bácsi kanonok vitt Rómába, A kanonokot azért küldte Rómába, hogy tárja föl a pápa előtt azokat a súlyos és majdnem elviselhetetlen üldöztetések, melyeket ő és egyháza kénytelenek elszenvedni. Teszi ezt abban a reményben, hogy a szent atya, ha tájékozva lesz a valóságról, enyhíteni fogja szenvedéseit.⁵

A hosszadalmas és összekuszált ügyben erre ismét újabb fordulat állott be. VIII. Ince pápa meghalt, utána Borgia Roderigo biboros VI. Sándor néven lépett szent Péter örökébe. Az érsek helyzete most még nehezebb lett. Ellenfele maga a pápa, kivel a péterváradi apátság birtokáért kénytelen perbe szállani. Az a tisztelet, melylyel az egyház feje iránt viseltetett; a hála melyet egykori szónszólója iránt érzett, visszatartották őt a peres eljárástól. Azért az apátság ügyét jó ideig nem akarta bolygatni. Beállott tehát az a visszásság, hogy a pápa egy magyarországi apátság javadalmasa volt. A pápa továbbra is megtartotta az apátságot, illetőleg élvezte annak jövedelmét. Úgy látszik, az érsek célszerűnek találta, a király útján mozgattatni meg a feledésbe ment peres ügyet. Ezt abból következtetjük, mivel az érsek éppen nem mondott le követeléséről, de a sürgetéssel felhagyott; helyette a király lépett elő, azzal a megokolással, hogy a Borgia biboros és Ujlaky herceg között létrejött egyezség sérelmes a magyar király kegyuri jogaira. Mire a pápa elrendelte a vizsgálá-

¹ U. ott. 111.

² U. ott. 113.

³ U. ott. 23.

⁴ U. ott. 22.

⁵ U. ott. 67.

tot.¹ Ennek a vizsgálatnak sem lett ohajtott eredménye, a pápa továbbra is megtartotta az apáti javadalmat.

Az igazság az érsek részén volt. Ő volt az apátság jogszerű javadalmasa. Kánoni vétséget nem követett el, mely miatt azt elveszthette volna. A törvényes eljárás, melyet fogsága idején a király sürgetett, nem lett ellene megindítva. Tehát ő az apáti javadalmat nem veszítette el. A király azt jogtalanul adományozta Borgia biborosnak. Igazságának tudatában jogigényét a pápával szemben is fenntartotta, csak a módot változtatta meg, melylyel annak visszaszerzéseért küzdött. Előbb kedveskedett az új pápának. Trónralépte alkalmából üdvözlő levelet küldött hozzá, melyben ékes tollával magasztalja a szentatyát és hálálkodó köszönetet mond neki testvére, Pál iránt tanusított kegyességeért, kit kamarássá nevezett ki.² Midőn Pistachi Vincze, a pápa megbízottja Magyarországra jött, az érsek kitüntető szíveséggel fogadta Budán. Azután két csinos török lovat szerzett s azokat ajándékba küldte a pápának. Ezek közül az egyik az úton elpusztult, a másikat Pistachi vitte Rómába. Ebből az alkalmából ismét hódoló levelet írt a pápának s ígérte, hogy ha még szebb lovakat kaphat Törökországból, ismét fog neki kedveskedni.³ Midőn az új pápa Sforza Ascanio biborost nevezte ki alkancellárrá, az érsek sietett neki is kifejezni szerencse-kívánatait, magát és egyházát pártfogásába ajánlotta.⁴ Mig egy részt így iparkodott magának biztosítani a kuria jóindulatát, más részt a király révén törekedett az apátságra vonatkozó jogait érvényre juttatni. Ez a próba is hiábavalónak bizonyult. Ekkor az érsek egy új fogást kísérelt meg és ez sikerre vezetett. Ötezer arany forintot ajánlott fel a pápának, ha őt az apátság javadalmának békés birtokába bocsátja. Az összeget azonnal le is tette a Spannotoris bankháznál. Midőn az apátságra vonatkozó bulla elkészült s miután az apátságot és a péterváradit várát Fabregnas Antal, a pápa megbízottja az érseknek átadta, Várady Rómába küldötte ügyvivőit: Fülöp mestert és Leontius Jánost, kik az apostoli kamaránál lefizették az ötezer arany forintot és a bullát átvették.⁵

Ezzel a hosszadalmas és kinos ügy nagyjából megoldást nyert. Maradt még hátra holmi aprólékos elintézés, de a lényeg

¹ Theiner i. m. II. 536.

² U. ott. 31.

³ U. ott. 34.

⁴ U. ott. 37.

⁵ U. ott. 63.

rendbe volt hozva. Az érsek kivívta az apátságra való jogának elismerését, a többi magától következett. Sőt a pápa még tovább ment a kegytanusításban. Megengedte az apátságnak az érseki javadalommal való egyesítését.¹ Ebből ismét bonyolodalom származott. A király nem akart beleegyezni az egyesítésbe s az apáti javadalom adományozását esetről-esetre magának akarta fentartani. Az érsek a tulli püspökhöz fordult. 1496-iki levelében panaszolja, hogy a király nem hajlandó beleegyezését adni a két javadalom egyesítéséhez. Kéri a püspököt, hogy legyen ez ügyben közbenjárója, (egyébiránt a pápához is intézett ez iránt kérőlevelet) s a szentatya eszközölje ki a király beleegyezését. Várady kérelmét meghallgatták Rómában. Sokáig tartottak a tárgyalások, de végre mégis sikerre vezettek. Az 1504 évi XXVII. törvénycikk szerint úgy a király, mint az ország rendei már régebben hozzájárultak a péterváradi apátságnak a kalocsai érseki javadalommal való egyesítéséhez.²

Mint láttuk, Várady Péter a fogságból való kiszabadulása után egész haláláig folytonosan az érsekség jogainak, elharácsolt vagyonának visszaszerzéséért küzdött. Mint leveleiben ismételve hangsúlyozza, ezt részint kötelességérzetből, lelkiismeretének parancsára tette; részint erős hazafias érzése sarkalta arra, hogy a törökök által veszélyeztetett délvidéket minden lehető módon megvédelmezze. Súlyos kötelességek hárultak abban az időben a kalocsai érsekre. Minél inkább közeledett a török hatalom hazánk határaihoz, annál nagyobb felelősség hárult a kalocsai érsekekre, kik a katolicizmusnak és azzal együtt a magyarságnak őrállói voltak a déli határon, várakat és katonaságot tartottak a délvidék védelmére. A honvédelemre ugyan a törvény is kötelezte őket; ámde ami még több volt a törvélynél, mert a törvényes kötelezettségnél többre sarkalta őket, ez volt a honszerelem, a hazafias érzület. A várak egész sorát tartották fenn a kalocsai érsekek. Az erődökben parancsnokaik voltak, kik az érsekek közvetlen rendelkezésére állottak. Egy érdekes adalék a renaissance-kor hadlörténetéből az, a mit az érseki várak rendtartásáról el akarok mondani.

Mátyás király a honvédelemben üdvös ujitásokat hozott be. A főnemesek bandériumain s a nemesi fölkelők hadán kívül állandó hadsereget létesített, melyhez úgy az egyházi, mint a világi nemeseknek hozzá kellett járulniok. Az 1498. évi XX. t. c. szerint a ka-

¹ Theiner i. m. II. 544.

² Katona i. m. I. 509.

locsai érsek egy bandériumot, a péterváradai apát 200 lovast, a bácsi káptalan 500-at, a titeli káptalan 50-et volt köteles tartani.¹ Ezen kívül több vára volt az érsekségnek, melyekben állandó őrseget tartott. Ezek között első sorban említendő a péterváradai erőd.

Meredek hegyormon, egyik oldalról a Duna vizétől, más részről a körülötte fekvő hegygerincztől oltalmazva, ott áll a déli Bácskával szemben a bélakuti apátság vára, a péterváradai erőd. A ciszterciták építették a XIII. század közepe táján. A vár föntartásának és tatározásának kötelezettsége is az apátságra nehezedett. A péterváradai erőd jelentősége abban az arányban növekedett, a mint a közlő félhold előre vetette rémes árnyékát; azért királyaink a XV. század elejétől kezdve mind éberebb figyelemmel kísérték a jövő harcainak fontos színhelyét, az ország erős védelmi pontját, a péterváradai erődöt. Mátyás király sűrűn ellátogatott Péterváradra, kivált abból az okból, hogy Magyarország déli határszéleinek ezen közép-pontján a délvidék főuraival a szomszédban csatározó török ellen való küzdelmek hadi tervei felett tanácskozzék. Itt kötött szerződést a velencei köztársasággal 1463-ban,² az ország előkelőségeinek jelenlétében, mely alkalommal hosszabb ideig itt tartózkodott; szept. 12. irta alá a szerződést s 28-án ugyaninnét irt leveleket.³ 1475-ben ismét Péterváradon találjuk őt, midőn megállapodik a török ellen vezetendő hadjárat iránt.⁴ Mindez a péterváradai erőd fontossága mellett tanuskodik. A Várady Péter fogsága idején beállott változás sokat ártott a várnak. A Rómában lakó Borgia biboros megbízott emberei által kezeltette az apáti javadalmat; de hogy a várral az idegenek nem sokat törődtek, hogy annak tatározásáról Várady Péter jobban gondoskodott, mint az olaszok, ezt már az a levél is eléggé tanusítja, melyet Péter Angelusz kormányzóhoz irt; melyben kijelenti, hogy arra az esetre, ha az apátsági javadalom kormányzója nem képes a várat jókarban tartani, ő készségesen magára vállalja e köteleességet.⁵ Különben, hogy Várady, a nagy hazafi és éles látású politikus mennyire buzgólkodott a vár jókarban tartásán, ezt eléggé bizonyítja II. Ulászlónak 1492. szept. 26. k. levele, melyben különösen kiemeli annak a végvárak föntartásában és megerősítésében kifejtett áldozatkészségét s ezzel érdemeit, melyeket a haza és

¹ Corp. Jur. Hung. A. 1498, Art. XX.

² Timon. Imago Ant. Hungariae. 64.

³ Mon. Vat. Ser. I. P. VI. 25.

⁴ U. ott. 101.

⁵ Wagner i. m. 149.

a kereszténység körül szerzett a törökök ellen való védelem által.¹ E dicséret főképp Péterváradra vonatkozik, melynek az érsek valószínű restaurátora lett.² A mint VI. Sándor pápa lemondott az apáti javadalomról, Péter érseknek első gondja a várra irányult. 1484-ben kinevezte Thessényi Miklóst várnagygyá.³ Minthogy a vár az idegen uralom alatt pusztulásnak indult s jóformán lakatlanná vált, Ulászló 1494. év őszén Péterváradra jött s itt három hetet töltött, intézkedett a vár fölszerelése és benépesítése iránt. Ezt célozza a királynak a jelzett évben kiadott levele, melyben sürgeti a vár tatározását s egyuttal panaszszal említi az idegen uralmat, mely a várnak tetemes károkat okozott.⁴ Hogy a vidék lakosságát annál inkább ide édesgesse, ugyanabban a levélben mindazon jobbág্যokat, kik a vár falai közt lakóhelyet választanak, vagy újat építenek, mindennemű harmincadtól, adótól, vámtól s egyéb adózástól, (a dézsma kivételével) fölmenti s a vár valamennyi lakóját nemesi rangra emeli és mindennemű nemesi kiváltságokban részesíti.⁵ Az érsek tetemes áldozatokkal helyrehozta az elhanyagolt várat. A régi épületeket tatározta, ujakat emelt; a sáncokat és bástyákat kijavíttatta. Pótolta a mulasztásokat, melyek miatt a vár oly siralmas állapotba jutott⁶

Az érsek másik vára volt a kalocsai erőd. Nem valami erős vár volt, Inkább a katonaság adta meg annak a fontosságot, mely ott állomásozott. Az erőd tulajdonképpen maga a város volt, körülvéve falakkal és sánczokkal. Élén két várnagy volt. Kitűnik ez Várady Péternek 1497-iki leveléből, melyben kalocsai várnagyait Ráskai Balázs panaszaival szemben mentegeti.⁷ A várnagyok nem csupán a katonaság feletti felügyeletet végezték; polgári ügyekben is eljárak, sőt bíraskodtak. A kalocsai várnagyok a Fejérvármegyébe kebelezett solti szék ispánjai (szolgabirái) voltak s mint ilyenek ténytanúsításokra, vizsgálatokra kimentek és eljárásukról közokiratot adtak ki. Egy 1483. oklevél szerint Ságodi Balázs és Bay Vince, a kalocsai vár parancsnokai és a Fejérvármegyébe kebelezett Solt szék ispánjai, Bakoldy György és Bakoldy András kérésére kiküldték két társukat (két szolgabírárt):

¹ Katona. Hist. Crit. XVII. 480.

² Századok. 1883. évf. 833.

³ Wagner i. m. 123.

⁴ Katona. Hist. Crit. XVII. 601.

⁵ U. ott. 602.

⁶ U. ott. 601.

⁷ Wagner i. m. 186. A fejérvári prépost is panaszt emelt a kalocsai várnagyok ellen mely miatt az érsek embereit keményen megdorgálta s ezt 1498-iki levelében a préposttal tudatta. — U. ott. 206.

Kéky Mihályt és Rézy Pétert, vizsgálatra ; kik visszatérvén, jelentést tettek s e tényről a fönnevezett várnagyok közokiratot adtak ki.¹ Világos ebből, hogy a kalocsai várnagyok, katonai és polgári tisztviselők voltak. Mint katonai tisztviselők az érseknek, mint a vár fentartójának voltak alárendeltjei ; mint polgári hivatalnokok is valószínűleg az érsek, mint kalocsai örökös főispán alá tartoztak.

Erődítése és helyzete tekintetében a kalocsainál fontosabb volt a bácsi vár. A déli Bácska fő védelmi pontja, az érsek állandó lakóhelye. Várady Péter fogságából való kiszabadulása után levelei-
nek legnagyobb részét a bácsi várból írta.² Minthogy az már évek-
hosszú során keresztül elhanyagolt állapotban volt ; Váradynak ki-
szabadulása után egyik főgondját képezte annak tatarozása. Új épü-
leteket emelt, a falakat kijavíttatta és megerősíttette. A Mosztonga
nevű mocsarat, mely a várat körülvette, kitisztíttatta és csatornáz-
tatta ; bele vezette a Mosztongába a Duna vizét s ez által a sán-
cokat hozzáférhetetlenné tette. Oly nagyszabású vízszabályozási
munkálatokat vitt véghez, hogy a király és a jelenlévő főurak azo-
kat kezdetben képtelenségnek tartották. Mindezeket leírja az érsek
Báthori Miklós váci püspökhöz intézett levelében.³ A bácsi vár
romjainak felkutatását Haynald Lajos kalocsai érsek Henszlmann
Imrére bízta, ki az ásások eredményét közölte az 1873-iki egy-
házmegyei névtárban. Abból kivonatossan ide iktatom azt, a mi tár-
gyunkra vonatkozik :

A bácsi vár nem állott magában, hanem körül volt véve na-
gyobb erődített táborral, melybe egész hadsereg visszavonulhatott,
ott tartózkodhatott s onnan adott alkalommal kirohanásokat intézhe-
tett. Ha félórányi távolságot veszünk Bácsból minden irányban, az
elsáncolt tábor egész hadsereget fogadhatott magába s annak előre

¹ Nos Blasius de Ságod ac Vincentius de Castellani Castri Colocensis Comi-
tesque Comitatus Albensis sedis Solth. . . . duo familiares de eadem, damus pro memoria
quod nos iustis et legitimis petitionibus Georgii filii alterius Georgii Bakoldy, Andreae simili-
ter Bakoldy et duos ex nobis, videlicet Michaellem Kéky de et Petrum Réz
de eadem ad infrascriptam inquisitionem faciendam nostro pro testimonio fidedignos duximus
destinandos ; qui tandem ad nos reversi, nobis conscientiose retulerunt isto modo, quod ipsi
similiter procedendo, a nobilibus et ignobilibus hominibus, quibus incubisset, talem de in-
frascriptis obtinuissent certitudinis veritatem, quomodo circa festum beati Galli confessoris
proxime praeteritum Barnabas Magnus dicta loca, praeta (A többi egészen el van
rongyolódva, olvashatatlan.) Datum . . Anno Domini 1483. — Országos levéltár. Diplom. 18909.

² Wagner i. m. 3. 31. 34. 36. 45. 48. 49. 61. 63. 65. 66. 71. 72. 77. 83. 85. 86. 87.
90. 93. 94. 95. 96. 98. 99. 101. 104. 106. 109. 110. 112. 114. 116. 120. 121. 123. 124. 127.
128. 130. 133. 135. stb.

³ U. ott. 75.

tolt egyik őrtornya a szent-antali volt, mely a déli sánctól még negyedórányi távolságra délre esik. Midőn Várad Páter a Mosztongát kiásatta; ezt úgy vezette, hogy az a mai Bácsot és annak régi várát hurok alakban vette körül. A régi várnak volt ugyan azelőtt is külső árka, melynek nyomai ma is láthatók, azonban ez az árok keskeny lévén, azt tetemesen szélesítették a Mosztonga csatornájával. Ugyanekkor emelték a csatornából kiásott földdel nemcsak a vár udvarát, hanem a vár előtt mintegy akropoliszt készítettek, melyet kapuval elzártak; a közben eső árkon pedig alkalmasint vonóhid vezetett keresztül.¹ A régi vár építésének kora iránt különbözők a vélemények; a megújítást azonban úgy az irott emlékekből, mint a stílusból pontosan megállapíthatjuk. Kétségtelen, hogy Páter érsek a fogságból való kiszabadulása után tett a bácsi erődön nagyobb átalakításokat. Az ujjaépítés renaissance-stilben történt. Henszlmann leírása szerint a Mosztonga partján dél felé volt a hidfő, mely a vár bástyájához vezetett. A bástyától az erődhez egy hosszúkás torony vezetett, melynek külső részén volt a vár főbejárata. A torony belső részén volt a belső kapu. Ez után következett a katonák kaszárnnyája. Mellette a nemesi lovasok laktanyája; a kor építőművészetének valóságos remeke. A laktanyától keletre volt a vár kápolnája. A XIV. században épült. Csupán a miséző pap, a várparancsnok s előkelő vendégei számára épített kicsiny szenthely volt. Ettől tovább kelet felé volt a torony. Ez védelmezte az éléskamra bejáratát, magában foglalta a falakra, a kistoronyba és a kápolnába való bejáratot. A két torony között volt az éléskamra, hasonló épület a nemesi lovasok laktanyájához. Az éléskamra mögött volt a kerek torony, melynek formája épp olyan volt, a milyen a Gombosnak átellenében fekvő erdői vártorony. Egy időben épült mindkettő.² Várad érsek nagy költséggel oly állapotba helyezte a várat, hogy az az ellenséges támadásokkal szemben biztosítva volt. Az érseki székesegyház és kastély a sáncokon belül a városban volt. A vár csak szükség idején nyújtott a papságnak és a lakosoknak védelmet.

Ezekon kívül voltak az érseknek egyéb várai is; mint a zathai Walkó megyében,³ ugyanott a szlakotai.⁴ Az előbbi már régebbi időtől fogva az érsekség tulajdonát képezte; az utóbbit Ulászló király 1493-ban a hűtlenségről vádolt Kis-Horváth Jánostól és

¹ Schemat. Coloc. A. 1873. XVII.—XXX.

² Schemat. Coloc. A. 1871.—XIII.—XXIX.

³ Wagner i. m. 9.

⁴ U. ott. 14.

Bánffi Lőrincetől elkobozta s a kalocsai érseknek ajándékozta. Volt még az érseknek vára Barich-ban és Rednek-ben. Mindezekben parancsnokokat tartott s jókarban tartásukra gondosan felügyelt; mint ez az érseknek 1495-ben Csolnoki Péter ügyvivőjéhez intézett leveléből kitűnik; melyben azt megbizsa, hogy várait vizsgálja meg s azok állapotáról neki tüzetes és sürgős jelentést tegyen.¹ — Az érsek zsoldos katonasága jobbára szerbekből állott, kik hazájokból a törökök üldözése elől menekültek. Emez állításunkat egyrészt arra a tényre alapítjuk, hogy a XV. század végén a délvidéki zsoldos katonaságot általában, nagyobb részben, menekült szerbek képezték; de főleg az érsek 1492-iki levelére melyben zsoldos katonáit szerb néven vojnikoknak nevezi.² Várady Péter, a nagy hazafi temérdek áldozatot hozott a hon védelmére a várak és katonaságának fentartása által; de gondjai még a többi határvárakra is kiterjedtek. Hazafiúi éberségének tanúbizonyságai azok a levelek, melyeket 1491. 1492-ben és 1493-ban Ulászló királyhoz intézett. Midőn veszedelmet látott, áldozatkészséggel és jó tanácsaival igyekezett azt a hazától elhárítani.³

A hazafias érzés sarkalta őt a bácsmegyei főispánság visszaszerzésére is. Mátyás király úgy mint az előbbi kalocsai érsekeket, hasonlóképen Várady Pétert is kinevezte Bács vármegye főispánjává. Midőn azonban az érsek kegyvesztett lőn, a király a főispánságot is elvette tőle. A mint Várady a fogságból kiszabadult, azonnal lépéseket tett Ulászló királynál a főispáni méltóság visszanyerése iránt. A nagy feladat, mely az országot környékező veszedelem közepett az érsekre hárult; kívánatossá, sőt szükségessé tette a politikai hatalomnak az ő kezeiben való összpontosítását. Ennek a felelősségnek öntudatában, az érsek Ulászló királyhoz fordult és kérte őt, hogy a bácsi főispánságot ruházza ő reá. Ez annál kívánatosabb volt, mivel Bács város nemcsak egyházilag, hanem politikailag is székhelye volt a megyének.⁴ 1484—1494-ig Kinizsi Pál volt a vármegye főispánja. Halála után Somi Józsa temesi gróf nyerte el e méltóságot, de csak ideiglenesen. A király az érsek kérésének engedve, levelet írt Somi Józsnak, (a levél, úgy látszik, 1494. karácson előtt kelt), melyben tudatja vele, hogy ámbár igen nagyra becsüli érdekeit, mégis, mivel a gróf érdemeinek jutalmát egyéb magas méltóságok révén úgy is megkapta; más részt a király az érseket, kinek

¹ U. ott. 272.

² U. ott. 78.

³ U. ott. 55. 58. 87.

⁴ A gr. Sztáray család oklevéltára. II. 302.

egyháza távolléte idején sokat szenvedett, kellő kárpótlásban akarja részesíteni, ohajtja, hogy a bácsmegyei főispánságot adja át az érseknek.¹ Nem tudni, mi jött közbe, de Somi Józsa egy év leforgása alatt nem mondott le a bácsi főispánságról; azért a király 1495. dec. 21-én őt újra felhívta a lemondásra; egyuttal megígérte neki, hogy más magasabb méltósággal fogja kárpótolni.² Ez a felszólítás használt, Somi Józsa lemondott a főispánságról s az érsek átvette a vármegye vezetését.³

Nem lenne hű a kép, melyet Várady Péter életéről akarok adni, ha e magas műveltségű főpap írói működését és műpártolását nem méltatnám. Várady humanista volt a szó legteljesebb értelmében. Áttanulta a humanisták iskoláit, ifju korától fogva haláláig ezek körében forgott, ezek voltak leghivebb barátai; őket gyámolította pénzzel; azok őt szeretetökkel és tiszteletökkel környékezték. A ki meg akarja ismerni a mintaszerű magyar főpapnak fenkölt gondolkozását, ideális lelkét, nemes szívét, olvassa el leveleit, melyeket Wagner Károly adott ki s az utókor számára megmentett.⁴ A humanisták szellemessége csillog Várady leveleiben. Klasszikus irány, formai szépség, műgond és a remekírók alapos ismerése, ezek jellemzik Várady leveleit. Méltán sorozhatjuk őt korának legkiválóbb humanistái közé. A hazai humanista írók közt pedig alig találunk néhány hozzá foghatót. Hogy mennyire tisztelték őt a külföldi tudósok, kitűnik ez azokból a magasztalásokból, melyekkel őt illetik. Így Marsilius Ficinus 1482. május 9 én Bandini Ferenczhez írt levelében Várady Pétert legkiválóbb jó barátjának nevezi, kivel mint a tudományok barátjával különösen rokonszenvez.⁵ Mátyás király Várady Pétert bizta meg Janus Pannonius apróbb verseinek összegyűjtésével és kiadásával; mely tény fényesen tanúsítja, mennyire becsülte a király Váradynak klaszikus műveltségét.⁶ Beroald Fülöp, a nagyhirű humanista író egyik munkáját neki ajánlja és előszavában magasztalja a tudós főpapot, a tudósok barátját és pártfogóját.⁷ Az érsek, ki maga is jeles író volt, temérdek költséggel gyarapította egyházmegyéje könyvtárát;

¹ Wagner i. m. 1.

² U. ott. 80.

³ 1499. bácsi és kalocsai főispánnak nevezi magát: (locorum Coloc. et Bachien. comes perpetuus.) Katona i. m. II. 501.

⁴ A munka teljes címe: Petri de Warda, ecclesiarum colocensis et bachiensis canon. unit. archiepiscopi epistolae. Posonii et Cassoviae. 1776.

⁵ Egyet. Philol. Közöny. IV. évf. 98.

⁶ Wagner i. m. 75.

⁷ Irodalmi Berek. 61. Kemény I. tanulmánya.

korának ismeretes buzgóságával gyűjtötte a drágábbnál-drágább könyveket.¹ Mint a művészet barátja, ki Olaszországban, a művészetek hazájában a renaissance éltető légkörében töltötte fiatalabb korának éveit, sokat költött a művészetek istápolására. A bácsi vár elég tanúbizonysága műízlésének. A kor építőművészetének és szobrászatának egyetlen emléke vidékünkön ez alkotmánya.² Régészeti leletekben egyáltalában nagyon szűkölködünk. Bőséges adatokkal nem rajzolhatjuk meg a kor művészetét, csak néhány emlékből vonjuk le következtetéseinket. Ezek pedig Várady Péter műízlését hirdetik. Még a címere és pecsétje is tanúbizonysága fejlett műízlésének.³

Csak még életének alkonyáról akarok néhány szót szólni. Zajtalan, buzgó munkásságban teltek el az érsek életének utolsó évei. Állandóan bácsi palotájában tartózkodott, itt intézte kettős egyházmegyéjének ügyeit. Néha-napján bejárta várait, megvizsgálta azok állapotát. Csak ritkán vett részt az országos ügyek intézésében.⁴ Csendes visszavonultságában barátai, tisztelői: tudósok, államférfiak, maga a király ismételve fölkeresik a nagy férfit, hogy élvezzék magas műveltségét, nagy szellemét és nemes szívének melegét; kikérjék bölcs tanácsait. — Életének utolsó évében egy fényes, szinte látványos tüntetés játszódott le Bácsban. Európa fejedelmei szövetséget kötöttek a török ellen vezetendő háborúra. A velencei követekkel tárgyaltak a magyar királyi biztosok, köztük Várady Péter.⁵ Már gyülekeztek Bács környékén a magyar hadak, hogy onnét a nemzeti sereg, élén a királlyal meginduljon a hadjáratba.⁶ Ámde az egyenetlenség, mely kitört a szövetségesek közt; a visszavonás, mely hazánkat akkor már emészlette, megakadályozta a nagyszerű haditervet. A tiz-tizenkétezer főre rúgó lovastábor, mely Bács körül összejött, szétoszlott s a király visszatért Budára.⁷ Habár nem sikerült a terv, melynek létrehozásán Várady Péter oly serényen dolgozott: mégis elégtétel volt neki a hazafiak tüntetése, mely érseki székhelyén lejátszódott. Tanúbizonysága volt ez annak az igazságnak, hogy a nagy főpap tevékenységére szüksége volt a hazának.

¹ L. alább a „Könyvtárak“ c. alatt.

² L. Henszlmann jelentését. Schemat. Coloc. 1876.

³ Botka Tivadar értekezése. Századok. 1870. évf. 330.

⁴ Főkancellári méltóságát mindhaláláig megtartotta. Midőn országos ügyekben felment Budára, ottani rezidenciájában lakott. Ulászló király említ egy fontos ügyet 1492-ben, melyet az érsekre bízott, ki azt budai rezidenciájában intézte el. — Batthyányi. Leg. Ecel. III. 600.

⁵ Tört. Tár. XIV. 115. Marino Sanuto világkrónikája.

⁶ U. ott. 192.

⁷ Fraknói l. m. 63.

Ez volt Várady életének utolsó mozzanata. 1501 év elején elhunyt.¹

Két évtizeden keresztül kormányozta a kalocsai egyházmegyét. Egyike volt Asztrik legnagyobb utódainak. Életének viszontagságai dacára teméntelen szolgálatokat tett az egyháznak és hazájának. Meg volt benne minden jó tulajdonság, a mi csak tiszteltté tehet egy magyar főpapot. Buzgó főpásztor, kitűnő szónok, nagy tudós, kiváló író, bőkezű műbarát, éles látású diplomata és áldozatkész hazafi volt.

Geréb László.

(1501—1503.)

Csak rövid ideig kormányozta az egyházmegyét. Ha Isten életének kedvez, valószínűleg egyike lett volna a legkiválóbb főpapkak, kik valaha ez érseki széken ültek.

Kitűnő személyi tulajdonok, erős ambíció, előkelő származás, a renaissance szelleme, magas összeköttetések és gazdagság, ezek tették hatalmassá Mátyás király unokaöccsét, Geréb Lászlót, kinek kormányzata elé kecségtető reménységgel tekintett a kalocsai egyházmegye.

László érsek a vizaknai és vingárdi Geréb család sarja. Nemzetsége sok jeles államférfiút és bátor hadvezért adott a hazának. Atyja Geréb János, ki neje: Horogszegi Szilágyi Zsófia után a Hunyadiakkal állott közeli rokonságban.² Testvérei: Péter, kit Mátyás király az udvarban alkalmazott,³ Ulászló idejében országbíró,⁴ 1500-ban nádorispán;⁵ a másik, Mátyás horvát bán.⁶ Családjának rengeteg vagyona volt különösen Erdélyben, több vármegyében.⁷

A tehetséges ifjú, korának szokása szerint iskoláit l'ülföldön végezte. A ferrárai iskolában, melyet a XV. század közepén Guarino a humanista mozgalom egyik középpontjává tett, 1467-ben három főrangú magyar ifjú: Geréb László, Pálóczi Zsigmond és Perényi

¹ Orsz. levéltár. Lib. Dignit. 32. Petrus a. 1501. obiit. 16 et 26. Jan. vacat sedes.

² Nagy Iván i. m. IV. 367.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 18413.

⁴ Corp. Jur. Hung. A. 1495.

⁵ Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. I. 503.

⁶ Az érsek atyja János 1458. Erdély alkormányzója. 1403-ban Mátyás horvát bán, — Nagy Iván i. m. IV f. 368.

⁷ Cod. Dipl. XI. 213. 481. 501. stb.

Miklós végezte tanulmányait.¹ Itt szívta magába Geréb László a humanizmussal együtt az egyházi tudományokat. Itt sajátította el azt a műveltséget, melyet a renaissance vívmánya gyanánt ismerünk. Az a szellem, melyet Olaszországban elsajátított, jellemzé életének egész tevékenységét; ez adott neki irányt az egyházi pályán.

Tanulmányainak végezte után visszatért hazájába, hol mint kispap a nagybányai plebánia javadalmat nyerte el.² Ezt az előkelő plebániát Mátyás király adományozta rokonának. Kitűnik ez abból a perből, mely 1492-ben folyt le Ulászló király és Nagybánya város közt a nagybányai plebánia kegyurasága kérdésében. Megtudjuk ebből, hogy Mátyás király Vingárdi Geréb László hívét nevezte ki (úgy látszik 1471-ben) nagybányai plebánossá. Azonban 1472-ben, miután a nagybányaiak a királylyal szemben kegyuri jogaikra hivatkoztak, megígérte nekik, hogy arra az esetre, ha Geréb Lászlónak más

¹ Szilágyi S. A magyar nemzet tört. IV. 560.

² Legújabb időig általános volt az a nézet, hogy Geréb László, mint budai prépost hozta hazánkba Hesz Andrást, ki az első könyvsajtót állította fel Budán. Erre a téves véleményre Hesz András felajánló sorai szolgáltattak alkalmat, a ki a budai krónika elé ezt az előszót illesztette: *Dedicatio, Ad reverendum dominum Ladislaum praepositum ecclesiae Budensis, protonotarium apostolicum, necnon vicecancellarium serenissimi regis Mathiae.* Podracky ezt a László prépostot határozottan Geréb Lászlónak tartotta, a budai krónika 1838-iki kiadásában azt írja, hogy Geréb László olaszországi tanulmányainak ideje alatt ismerkedett meg Hesz Andrással s miután Magyarországra visszatért, Mátyás király ohajára 1470-ben meghívta Hesz Andrást, ki itt a könyvsajtót felállította és a budai krónikát 1473-ban kinyomatta. (L. *Chronicon Budense*, Podhracky kiadásában. A M. N. Muzeumban). — Ez volt a felfogás az első magyar nyomdáról a legújabb időkig. Azonban Fraknoi Vilmos, ki már temérdek fontos adatot fedezett fel a római levéltárakban, melyek hazai történetünk egyes részleteit egészen új világításba helyezik; ezt a kérdést is tisztázta, illetőleg az eddig uralkodott téves nézetet kétségtelen adatokkal megcáfolta. 1898. évben a Magy. Tud. Akadémiában olvasta fel értekezését, melyben kimutatja, hogy Hesz Andrást nem Geréb László, hanem Karai László budai prépost hívta Magyarországra. Értekezéséből ide iktatom a következőket: Geréb László soha sem volt budai prépost, a budai krónika nem ő hozzá van intézve. Mult századbeli történetírók, a rendelkezésekre álló oklevelekben 1468-tól 1475-ig egy László nevű budai préposttal, 1476-tól egy Geréb László erdélyi püspökkel találkozván, azt az önkényes következtetést vonták le, hogy a budai prépostból lett Geréb László Erdély főpapjává. Ezen kombináció alapossága iránt kétség nem merült fel. Alaptalansága felől engem is a levéltári kutatások véletlen szerencséje világosított fel. Első pillanatra azt kellett hinnem, hogy Geréb László volt ez a királyi követ. Azonban feltűnt hogy négy kérvénye közül az egyikben Karai Lászlónak nevezi magát. (Ladislau de Kara.) Föl kellett vetnem a kérdést: nem volt-e ez a diplomata Geréb Lászlótól különböző személy? Kezeimbe került a krakói *Codex Epistolaris* Saec. XV. Ebbe föl van véve a budai káptalan kiadványa 1473-ról, mely Ladislau de Kara prépostot említi. Világos tehát, hogy a budai prépost Karai László. Czaich Gilbert pápai gyónató nyomára jutott azoknak a bulláknak, melyek Geréb László püspökké kineveztetése alkalmából lettek kiállítva. Ezekből megtudjuk, hogy Geréb ebben az időben élete huszonnegyedik esztendejét töltötte be: még csak a tonzurát vette fel; semmiféle javadalmat nem bírt, az erdélyi egyházmegye kispapja volt; így tehát a budai prépostságot 1473. év után sem nyerte el. Ugyancsak a fönnebb említett Karai László budai prépost, mint Mátyás király diplomatája működött a római szentszéknél s Matucsinai Gábor királyi kancellár részére eszközölt ki pápai meghatalmazásokat. — (Fraknoi Vilmos. Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás

javadalmat adományoz, a kegyuri jogot szabadon gyakorolhatják s tetszés szerint választhatnak plebánost; sőt biztosítja őket a király, hogy ezen szabad választási joguk örök időkre sértetlen maradjon; még arra az esetre is, ha Geréb László a plebániáról másnak javára mondana le.¹ Geréb belátva a jogsérelmet, melyet a király elkövetett akkor, midőn őt a nagybányai plebániára kinevezte, lemondott a javadalomról s nem is vállalt másikat, mignem a Veronai Gábor elhalálózása folytán megüresedett erdélyi püspökségre kinevezte. A pápa rezervációval élve, a király felterjesztését folyamodásnak minősítvén, Geréb Lászlót, ki akkor 24 éves volt, kinevezte egyelőre az erdélyi püspökség kormányzójává, ha pedig 27-ik életévét betölti, erdélyi püspökké,² utóbb az apostoli szentszék követévé is kinevezte. Mint szentszéki követ, Geréb nagyobb tiszteletben részesült az ország valamennyi főpapjánál, törvényeink őt az esztergomi és kalocsai érsekek előtt említik.³ A legmagasabb összeköttetés és gazdagság, a legfelsőbb kitüntetések kápráztató fényével környékezték a fiatal főpapot, ki királyi pompát fejtett ki székvárosában. A királynál s vele a felső köröknél nagy volt népszerűsége s ő szeretetreméltóságával és személyének előkelőségével valamennyiöket lebilincselte.⁴ Azonban a fiatal püspök, úgy látszik, kissé elbizakodott hatalmában és népszerűségében. A pápai kegyekre támaszkodva nem ritkán túllépte hatáskörét. E miatt az 1488-iki országgyűlésen felhangzottak ellene a panaszok. Az ország rendei bevádolták őt, hogy mint a szentszék követe a jogosnál szélesebb körű birói hatalmat gyakorolt; a mivel nemcsak az egyes főpapok hatáskörébe avatkozott, hanem az 1486-ik évi törvényekkel is összeütközésbe jött. Az ország rendei követeket küldtek hozzá és fölkérték, hogy ezzel az eljárással hagyjon föl. Ő azonban válaszával még inkább fölingerelte őket, azt hánytorgatván, „hogy az ország őt még nem ismeri; de majd megmutatja, hogy ő ki és mi légyen.“ Ekkor az országgyűlés a királyhoz fordult, a ki a

meghonosítója Magyarországon. Budapest. (1898. 3—10. l.) A tudós Fraknoi értekezéséből világos immár, hogy László budai prépost, ki Hesz Andrást meghívta Magyarországra, Karai László volt. Következőleg téves volt az a vélemény, mely Geréb Lászlót tartotta a könyvnyomtatás meghonosítójának Magyarországon. Ez a téves vélemény onnét származott; mivel Geréb kortársa volt Karainak, keresztnévök azonos volt, mindkettő huzamosabb időt töltött Olaszországban; végül onnét, mivel a kettő közül legújabb időkig csupán Geréb nyilvános szereplése volt ismeretes, Karaié nem.

¹ Batthyányi Leges Eccl. III. 603.

² Czaich. i. m. 16.

³ Corp. Jur. Hung. A. 1486. Decret.

⁴ Bonfini i. m. 729.

főpaphoz kemény levelet intézett. „Tudd meg — írja neki — hogy mi téged már is ismerni kezdünk; a miért is értésedre adjuk és világosan meghagyjuk neked, hogy ezentúl az országgyűlési végzések és a mi ismételt rendeletünk ellenére, a főpap urak sérelmével, idéző leveleket kibocsátani, perekben itélni ne merészelj. Bizonyos légy a felől és hidd el, hogy mihelyt arról értesülünk, hogy csak egy törvényellenes idézőlevelet bocsátottál ki, mi téged azzal együtt máglyán égettetünk el.“¹ Azontúl a főpap ovatosabb volt a törvénykezési eljárásban.

Geréb tekintélye és befolyása Mátyás király halálával sem csökkent. Részint személyes népszerűsége, részint testvérbátyjának a nádorispánnak támogatása folytán, a Várady Péter halálával megüresedett kalocsai érseki székre Ulászló király őt szemelte ki. Oklevelében a király dicséri Geréb László erényeit, kiváló szellemi tulajdonságait, előkelő származását, jámbor életét és nagy tudományát; továbbá azon hasznos szolgálatokat, melyeket úgy a püspök, mint bátyja a nádorispán az országnak sok éven keresztül tett; ezekre az érdemekre és szolgálatokra való tekintetből, Lászlót az erdélyi püspökségről az üresedésben levő kalocsai és bácsi érseki székre áthelyezi s neki az érseki javadalmat váraival, városaival, mezővárosaival, falvaival s összes jövedelmeivel adományozza.² Az áthelyezés éve ezen a királyi oklevélen nincs jelezve, azt tehát máshonnét kell megállapítanunk. Vizsgáljuk e célból okleveleinket. Az erdélyi káptalan az országos levéltárban levő 1501. június 4-iki ítéletlevelében, Geréb Lászlót mint erdélyi püspököt említi.³ Tehát a jelzett év első felében nem történt meg az áthelyezés; hanem kétségkívül a második felében, mivel a Liber Dignitariorumban László 1501-ben már mint kalocsai érsek szerepel.⁴ Egyébiránt Katona szerint a jelzett évben kérte Ulászló király VI. Sándor pápától, a kinevezett új kalocsai érsek számára a szentszék megerősítését.⁵ Rómában nem tettek nehézséget. Geréb kedvelt személy volt a kuriánál. A hivatalos formák elintézése után a pápa ellenvetés nélkül megadta neki a megerősítést 1502. febr. 14.⁶ Katona idézi Ulászló

¹ Szilágyi S. i. m. IV. 311.

² Katona i. m. II. 503.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 29346. A. 1501. Jun. 28. Ladislaus Geréb episcopus albensis Transylv. — U. ott. Dipl. 27773. A. 1501. Febr. 1. hasonlóképpen. U. ott. Dipl. 21949. A. 1501. Junius 4. szintén.

⁴ U. ott. Lib. Dignit. 32.

⁵ Katona i. m. II. 504.

⁶ U. ott. 505.

királynak 1502. május 15-én kelt levelét, melyben a király Lászlót „kért“-nek (postulatus eccles. colocensis) nevezi; holott a pápai megerősítés már előbb megtörtént.¹ Oka ennek vagy az lehetett, hogy az érsek a palliumot még nem kapta meg Rómából; vagy az, hogy a kir. kancelláriában a levél keltezésében hiba esett.²

A új érsek erélyes kezeibe vette az egyházmegye kormányzatát. Vele jött hűséges titkára: Megerechey János, ki továbbra is megtartotta az erdélyi káptalanban birt kanonoki stallumát, (a kalocsai egyházmegyében nem vállalt javadalmat), s az érsek mellett azután is végezte a titkári teendőket.³ A kalocsai egyházmegye papsága és népe szép reményekkel tekintett a kitűnő főpásztor működése elé. A szellemi nagyság, a kiváló tulajdonok, rátermettség, ritka tekintély, erély és hatalom, melyek e kitűnő férfiúnak rendelkezésére állottak, szinte elbűvölték híveit, kik sóvárgó ohajjal szemlélték megkezdett tevékenységét.

Sajna! csak rövid volt érsekségének ideje. Egy év és néhány hónap. Ennek is egy része betegeskedéssel telik el.

Érseki tevékenysége három irányban domborodik ki. Erélyes volt, szinte a túlságig. Hozzá volt szokva, hogy az ő akarata teljesedjék. Ámde ezt az erős akaratot helyes irányban tartotta és áldásos munkára sarkalta nemes szíve. Jó szíve telve volt lelkesedéssel és tiszta szeretettel. — A másik jellemvonása volt érseki kormányzatának az igazi egyházi szellem. Élt-halt az egyházért. Nemcsak érseki jövedelmeit, családi vagyonának nagy részét is egyházi célokra szentelte. Buzgalmának egész hevével szolgálta az egyház érdekeit. Még a mi tulzás volt is buzgóságában, az is az egyház érdekeire volt irányozva. — Pártolta a tudományokat és művészeteket. Az a szellem, melyet ifju korában, a renaissance hazájában, Olaszországban elsajátított, éltető eleme maradt világ-életében. Könyves volt mindig. Pazar bőkezűséggel pártolta az irodalmat. Könyveket vásárolt drága pénzen. Volt szép könyvtára, kincsért vett szépkötésű könyvei. — Végül még csak egyet említek fel jellemzésére. Lelkes hazafi volt mindig. Az érsekség várait nagy költséggel fentartotta. Érseki jövedelméből a mi tellett, mind azokra fordította. Családi vagyonából katonaságot szerelt fel, melynek élén hadvezére (belliductor) állott. Pedig volt nagy vagyona. Hiszen a királytól kezdve, az erdélyi nemesek sorba, adósai voltak.

¹ U. ott.

² U. ott.

³ Orsz. levéltár. Diplom. 30959.

Mennyi jót tehetett volna e nemes lélek, ha évek hosszú során keresztül áll vala az egyházmegye élén ! De nagyon rövid volt érseksége. Csak egy év mult el székfoglalója után s a sorvasztó kór megtörte az élte delén álló férfiút. Ötvenkét éves volt, midőn az emésztő betegség erőt vett rajta. Közjegyzőt hivatott és megtette végrendeletét. 1503. évi június 20-án Telek nevű birtokán feküdt súlyos betegségben. Magához hívatta Domonkosfalvay János közjegyzőt és Megerechey János erdélyi kanonok, kolosi főesperes, Barczay György szegedi főesperes, Wásárhelyi János kalocsai olvasókanonok, végül Zánthai Bicskehe (?) (Bekes) György világi úr jelenlétében előadta, hogy ámbár testben beteg, de lélekben ép, egészséges ; meggondolva az emberi élet gyarlóságát, vagyonára vonatkozólag következőképp rendelkezik :

1. Holttestét temessék el a bácsi székesegyházban.
2. Ulászló magyar királynak kölcsön adott 12,000 arany forintot, mely összeget ő felsége neki, vagy jogutódainak köteles visszafizetni ; levonva abból 90 hordó bor árát.
3. Perényi Imre tartozik neki 1000 frttal.
4. A bácsi tárházban levő ezüst serlegeket, csészéket, kanalakat, villákat, késeket, tányérokat, ezüstös-aranyos kardokat, melyeknek lellára tárnokmesterénél van ; leszámítva abból a Péter érsek hagyatékából vett tárgyakat, melyek árával részben a kalocsai káptalannak tartozik ; a többit testvérének, a nádorispánnak hagyományozza, oly kikötéssel, hogy az mindkettőjük lelkének enyhületéért, megfelelő értékben örökös misealapítványokat tegyen.
5. Az erdélyi vajda tartozik neki 1000 frttal, mely összeget a gyulafejrvári székesegyháznak hagyományozza.
6. Az erdélyi nemesek 100 frttal adósak neki.
7. Sándor János tartozik neki 125 frttal, melyet az erdélyi székesegyháznak hagy alapítványképpen.
8. Gyűrűit szintén a gyulafejrvári székesegyháznak hagyományozza.
9. Arany keresztjét, mely drágakövekkel van ékesítve és nyaklánczon függ, a gyulafejrvári székesegyháznak hagyja.
10. Zsigmond pécsi püspök tartozik neki 17 ezüst márkával.
11. Összes könyveit, melyek tulajdonát képezik, a bácsi székesegyházi könyvtárnak hagyományozza.
12. hagyott pénzeket (nem lehet kivenni, menynyt) a bácsi érseki kastély és vár tatarozására.

13. Két nyerges lova közül a jobbikat, melynek „kék“ a színe, hadvezérének hagyja.

14. A másik lovat tisztjei közül a legérdemesebbnek.

15. Medvés Péter tartozik neki 87 arany forinttal.

16. Kristály serlegét, melyet Dethekeblew-nek neveznek, a kalocsai székesegyháznak hagyja.

Hogy pedig mindezek érvényre jussanak, utolsó akaratának végrehajtójául megnevezi Vingárdi Geréb Pétert, Magyarország nádorispánját.

(Következnek a tanúk s azok aláírásai).¹

¹ In nomine Domini Amen. Anno eiusdem millesimo quingentesimo tertio. Die vicesima mensis Junii, hora vespertina, vel quasi, in domo habitationis Reverendissimi in Christo Patris et Domini Domini Ladislai Geréb, divina miseratione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis Archiepiscopi in possessione sua Telek propria, pontificatus autem sanctissimi in Christo Patris et Domini Alexandri divina providentia papae sexti, anno pontificatus eiusdem undecimo. In mei notarii publici subscripti et testium infrascriptorum praesentia personaliter constitutus idem Reverendissimus in Christo Pater Dominus Ladislaus Geréb Archiepiscopus, licet aeger corpore, compos tamen mentis et rationis; advertens, quod immensa Dei bonitas ut magis bonum effunderet et populorum deperditorum ordinem repararet, creavit hominem ad similitudinem suam, non subitum morborum angustias et pericula dirae mortis, sed gratiae suae participem et aeternae vitae futurum haereditem; deinde tamen superveniente hostis antiqui suggestionem nequissima, mors indicata est homini, quae in posterum est postmodum declinata, propter quod decet hominem vigilem esse, ut cum venerit illa dies, quam et eius horam scire non possumus, eum non inveniat dormitantem, sed iam suae salutis animae per dispositionem bonorum temporalium providisse, maxime cum dies nostri brevissimi sint et sicut umbra praetereant. Quapropter quia mente et animo plene deliberato ac bono intellectu, illius sententiae reminiscens, memento homo, quia cinis es, et in cinerem reverteris, memor conditionis humanae, quod semper mutatur humana fragilitas, cui ab ipsius vitae principio mortis imperium dominatur, volensque cum ratio regit mentem et viget in sui corporis membris quies, de bonis et rebus temporalibus, sibi a Deo collatis ordinare, omnibus melioribus modo, via, jure, stilo, quibus utriusque juris sanctione fieri potuit, et debuit, suum nuncupatum testamentum, sive ultimam voluntatem innovavit deditque et condidit in hunc, qui sequitur modum:

Inprimis quidem, quoniam anima plus et pretiosior est corpore et rebus humanis, de aeterni regis miseratione plene confidens, quod cor contritum et humiliatum non despicit (olvashatatlan) . . .
 corpori suo pro sepultura in ecclesia cathedrali Bachiensi, ubi . . . voluit sepeliri.

Item inprimis dixit se habere apud serenissimum principem et dominum dominum Wladislaum Dei gratia Hungariae, Bohemiae etc. Regem duodecim millia florenorum auri, quos suae majestati mutuo et sub spe restitutionis dedit, dempto pretio vinorum nonaginta videlicet vasorum.

Item magnificus dominus Emericus de Peren ipsi reverendissimo domino Ladislao Geréb tenetur florenos mille.

Item dixit se habere in domo sua tavernicali Bachiensi argenteria: cuppas, scutellas, cochlearia, furculas, scutellulas, discos, enses inargentatas et deauratas et alia, quorum apud suum tavernicum est numerus. Et quia inter haec argenteria sunt argenteria condam reverendissimi domini Petri archiepiscopi, quorum partem videlicet quingentos florenos auri solvit capitulo colocensi, residuum, quod solvere tenetur, dempta etiam una pelvi argentea cum suo cantaro, quae non fuit numerata inter alia argenteria quia voluit loco illius vel tantum argenti vel eiusdem ponderis pelvim et cantarum ipsi ecclesiae colocensis fabricae

Ez az okirat már annyira elrongyolódott s az írás annyira elvesztette színét, hogy annak nagy részét lehetetlen elolvasni. Mégis, ebből a csonka oklevélből is fogalmat alkothatunk egy középkori főpap végrendekezéséről.

Az érsek nem lábadt fel többé betegségéből. Meghalt még azon év közepe táján, vele az egyházmegyének sok szép reménye sirba szállott.¹

A fönnebbiekhez pótlólag megemlítendőnek tartok még egyet.

. ita, ut si illa argenta non soluta vellet pro se habere dominus palatinus, tunc reddit pretium eorundem capitulo ecclesiae colocensis; si autem noluerit habere, restituantur pelvis cum cantaro et residuum argentum non solutum ipsi capitulo colocensi; item vestimenta omnia, quae habet, simul cum aliis argenti supradictis commisit dispositioni praefati domini palatini, ut ipse dominus palatinus ex illis omnibus pro refrigerio animae utriusque ipsorum perpetuam eleemosynam illi ecclesiae, ubi sibi videbitur, disponet, ubi missae in perpetuum celebrentur pro ipsis.

Item Waywoda Transylvanus tenetur eidem florenos mille, quos legavit ecclesiae Transylvanae.

Item nobiles Transylvani tenentur florenos centum.

Item Joannes Sándor tenetur florenos centum et XXV. quos legavit ecclesiae Transylvanae.

Item annulos suos legavit eidem ecclesiae Transylvanae.

Item catenam auream cum pendente cruce et lapidibus preciosis legavit eidem ecclesiae Transylvanae.

Item reverendissimus dominus Sigismundus episcopus quinqueecclesiensis tenetur eidem marcas argenti XVII.

Item omnes libros, quos habet, commisit, ut reponantur in Bibliotheca Bachiensis.

Item aliqua ex residentia legavit ad velamen domus Bachiensis castris . . . ut successor suus ita inveniat, sicuti ipse reperit.

Item equum alterum ex duobus magnis coloris Keek, qui est . . . melior, legavit Belliductori suo.

Item alterum legavit uni ex familiaribus suis, qui meretur.

Item Petrus Medwés tenetur eidem florenos ducentos LXXXXVII.

Item picarium cristallum, quod vocatur Dethekeblew, legavit ecclesiae colocensi.

Ut autem praemissa omnia et singula executioni debitae demandentur, simul ac debitum sortiantur effectum, pro huiusmodi testamenti, sive ultimae voluntatis executore facienda, similiter omnibus melioribus modo, via praenominatus testator elegit, nominavit ac fecit, constituit et solemniter ordinavit spectabilem ac magnificum dominum Petrum Geréb de Wyngarth Regni Hungariae palatinum et fratrem suum carnalem (olvashatatlan).

Praesentibus ibidem venerabilibus dominis Johanne de Megereche Archidiacono Colosiensi, Albensis Transylvaniae, Secretario ipsius Domini Testatoris, Gregorio de Barcza, Archidiacono Zegediensi Bachiensis, Johanne lectore Colocensis Diocesis Canonice et Egregio Georgio Bekes de Zantho testibus ad praemissa in testimonium requisitis.

Johannes de Domonkosfalva.

Notarius in praemissis.

Johannes de Megereche manu propria.

Georgius de Barcza manu propria.

Johannes de Wasarhely manu propria.

Georgius de Bieskche de Zanto manu propria. — Orsz. levéltár Diplom. 30959.

¹ Lib. Dignitatorum. 32.

Egy 1503. évi oklevél szerint Horváth János visegrádi várnagy eskü alatt kötelezte magát, hogy az erdélyi káptalanról átvett azon zálog- és adósságlevelet, mely szerint Geréb László kalocsai érsek Péter nádor testvére számára százezer arany forintot hagy, annak holtá után nejének Dorottyanak nem fogja kezébe adni, mindaddig, míg Dorottya a káptalan birtokait vissza nem adja.¹ Ez az első végrendeletkezés alkalmával történt, miről nincs szó az imént közölt oklevélben. Ujabb tanúbizonysága az érsek gazdagságának, ki vagyonából sokat áldozott közcélokra. Sokat tehetett volna még, ha férfi kora teljében el nem ragadja a halál.

Frangepán Gergely.

(1503—1520).

Nagy ősök ivadéka. Tudományos férfiú. A humanizmus neveltje. Lelkes főpap. A viszonyokkal fiatal kora óta ismerős. Azok miatt a súlyos terhek miatt, melyek a déli határ védelme folytán a kalocsai érsekségre nehezedtek, az államkormányzat törekvése abban a korban oda irányult, hogy a kalocsai érseki széken oly férfiak üljenek, kik családi vagyonukkal is hozzájárulhassanak a honvédelem szaporodó kiadásaihoz. Azért nevezte ki a király előbb Geréb Lászlót, utána Frangepán Gergelyt, — egymásután két dúsgazdag főurat — kalocsai érsekké.

Gergely a nagynevű Frangepán család sarja. Ősei a VII. század első éveiben telepedtek Rómából Veglia szigetére. Megszámálhatatlanok azok az érdemek, melyeket e dicső család tagjai évszázadokon keresztül, békében és háborúban szereztek a haza körül. Voltak köztük kitűnő államférfiak, bátor hadvezérek.² A XV. század második felében a törökök ellen vívott harcokban vitézkednek a Frangepánok. II. Pál pápa elismerő levélben magasztalja a kereszténység védelmében szerzett érdemeiket.³ A család egyike volt a leggazdagabb nemzetségeknek Magyarországon. Gergely, a Frangepán család czetinai ágának sarja, papi pályára lépett. 1493-ban olvasókanonokja

¹ Beke Antal. Az erdélyi káptalan levéltára. Budapest, 1890. I. 86. — Ezt a 100,000 arany forintot is családi vagyonából hagyományozta az érsek bátyjának, első végrendeletében. Úgy látszik valamely kötelezettséget akart ezzel leróni irányában.

² Nagy Iván i. m. IV. 236. 237.

³ Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Pauli II. A. I. L. I. D. F. f. 205.

volt a kalocsai káptalannak.¹ Két évvel utóbb fejérvári prépost.² Bonfini magasztalja a prépost családi származását, magas képzettségét és kiváló erényeit, melyek őt mindenkinél kedvessé tették.³ Mint prépost, egyuttal királyi kancellár volt s e minőségben kiváló ügyességet tanusított az állami ügyekben. Ez irányú tevékenységének kell tulajdonitanunk további gyors emelkedését. 1500-ban a király a megüresedett veszprémi püspöki székre Gergelyt, a tapintatos diplomatát nevezte ki. Közkedveltségét, és népszerűségét tanusítja az 1500. évi XXXI. t.-c. mely miután elismeréssel adózik a püspök érdemeinek, melyeket a király s a haza szolgálatában szerzett, ezen hazafias érdemeinek elismeréseül, megengedi, hogy a szent-Háromságról nevezett budai hévízi prépostság javadalmát püspökségével együtt megtarthassa; mindazáltal azzal a kötelezettséggel, hogy a prépostság jövedelméből hadinépet szerezzen s azt az ország védelmére föntartsa.⁴ Gergely emelkedése gyors fokozatban ment az egyházi pályán. Rövid három évig viselte a veszprémi püspökséget. 1503 nyarán meghalt Geréb László kalocsai érsek. A közvélemény ismét főrangú családból származó, családi vagyonnal rendelkező férfit kívánt a kalocsai érseki székre, ki az érsekségnek a honvédelmi kötelezettséggel erősen súlyosbitott terheit képes legyen viselni. A dicső Frangepán család tettekre termett derék sarja volt a jelölt, kinek főpapi érdemeit és hazafiságát, az állami ügyekben és honvédelemben kifejtett tevékenységét mindenki elismerő figyelemmel kísérte. A királynak nem kellett sokáig keresni a jelöltet. Az ország szemei a fiatal veszprémi püspökre irányultak, kitől a viszontagságos időben mindenki sokat remélt.

1503. november 26-án Frangepán Gergely már a kalocsai

¹ Tévesen Györgynek nevezik iróink. A kalocsai érsek, ki előbb kanonok Kalocsán, Gergely volt a csetinai ágból. Mint kanonoknak némi kocódása volt Várady Péter érsekkel. A kanonok érsekének engedelmeivel eltávozott Kalocsáról birtokainak rendezése céljából. Mint-hogy azonban dolgait szabadságának ideje alatt nem végezhetette el, meghosszabbítást kért az érsektől. Erre az érsek kemény hangú levelet írt neki; melyben kifejti, mily fontos és sok teendője van az olvasókanonoknak. Ő különben is követeli, hogy papjai állandóan javadalmuk székhelyén lakjanak. Egyébiránt, minthogy az egyházi javadalom a szegény egyházi férfiak ellátására van szánva; ajánlja neki, hogy arról mondjon le; annyival is inkább, mivel családjá kihalófélben van. — Wagner i. m. 115.

² A fiatal egyházi férfiú korán nyert alkalmazást a kir. kancelláriában. Ott fokról-fokra emelkedett; mint fejérvári prépost alkancellár volt. Ez az állás már magában biztosította neki a további emelkedést. Az 1500. évi XXXI. t. cz. magasztalja érdemeit, melyeket huzamosabb idő óta megszakítás nélkül szerzett az állami szolgálatban. — Corp. Jur. Hung. A. 1500. Art. XXXI.

³ Bonfini i. m. 747.

⁴ Corp. Jur. Hung. A. 1500. Art. XXXI.

érsek címét viseli; mint ezt Ulászló királynak egyik leveléből megtudjuk, melyet a budai káptalanhoz intézett s melyben meghagyja a káptalannak, hogy a Frangepán Gergely kalocsai érsek s az óbudai apácák közt fenforgó perben vizsgálatot tartson.¹ Ebben a levél-

¹ Serenissimo principi et domino Wladislao, Dei gratia regi Hungariae, Bohemiae etc. Capitulum Ecclesiae Budensis etc. perpetuam fidem etc. . . . Wladislaus Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Budensis, Salutem et gratiam. Mandamus fidelitati vestrae harum tenore firmiter, quatenus alias litteras nostras praeceptorias reverendissimo domino Gregorio de Frangepanibus Archiepiscopo Ecclesiae Colocensis, necnon egregiis Ladislao Horváthi castellano castri Bachiensis, altero Ladislao de Felegyház, ac Michaeli litterato de Prodanyecz, administratori praefati domini Colocensis, Clementi Cslnok de Dersfalva, Johanni Benedicto Chypchy de Cheresthyes, Gregorio litterato de Zaka, Lucae Sárkewzy de dicta Dersfalva, item Michaeli Bachy de Bancha, Emerico litterato de Chymor, Alberto Marco, Johanni Pyndos de Aracha, Stephano Josa de Warsan, Gregorio Harany de Nagyvelegh, et Benedicto Parvo de Zoborfalva sonantes propter Religiosarum Dominarum Sanctimonialium de Veteri Buda ac nobilium Michaelis de Kishorváth, et Francisci Parvi de Bybarth quaerelam praesentibus vobis exhibendó, per vestrum testimonium fidedignum eisdem exhiberet et praesentari faciat, qui si personaliter reperiri poterint et in termino per nos eisdem in ipsis litteris nostris praefixo, coram nobis se pariter allegaverint, bene quidem; alioquin de domibus habitantium . . . suorum ubilibet residentium factam admoneat . . . committatis eisdem verbo nostro regio, ut ipsi vicesimo secundo die dici exhibitionis praescriptarum litterarum nostrarum praeceptoriarum ipsis fient computando, coram nostra maiestate, ubicunque Deo dante tunc constituemur, absque ulteriori procrastinatione comparere debeant et teneantur; praefatosque familiares, ignobiles et jobagiones ipsorum in aliis, litteris nostris praescriptorum conscriptos eisdem statuere committentes ad contentam quaerimoniam praefatarum dominarum sanctimonialium, Michaelis et Francisci Parvi, in eisdem litteris nostris praescriptorum expressatarum legitime responsuri, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi termino in praescripto coram nostra maiestate compareant, dictosque familiares ignobiles et jobagiones ipsorum statuunt, sive non: nos ad partis competentis instantiam id faciemus in praemissis, quod dictaverit ordo juris. Eapropter huiusmodi exhibitionis, ammonitionis et insinuationis tenorem, necnon ammonitorum et insinuatorum ac statuere commissorum nomina nostrae maiestati fideliter rescribatis. — Datum Budae die dominica proxima post festum beatae Catharinae Virginis et martyris. Anno Domini millesimo quingentesimo tertio. — Praeceptum vero consimiliter in haec verba: Wladislaus Dei gratia rex Hungariae, Bohemiae etc. fidelibus nostris reverendissimo domino Gregorio de Frangepanibus Archiepiscopo Ecclesiae Colocensis, necnon egregiis Ladislao Horváth, castellano castri Bachiensis, ac altero Ladislao de Felegyház, necnon Michaeli litterato de Prodanyecz, administratori praefati domini Colocensis, Clementi Cslnok de Dersfalva, Johanni Benedicto Chypchy de Cheresthyes Georgio litterato de Zaka, Lucae Sárkewzy de dicta Dersfalva; item Michaeli Bachy de Bancha, ac Emerico litterato Chymor, Alberto Marco, Johanni Pyndos de Aracha, Stephano Josa de Warsan, Gregorio Harany de Nagyvelegh, et Benedicto Parvo de Zoborfalva, salutem et gratiam. Exponitur nobis in personis religiosarum Dominarum Sanctimonialium de veteri Buda ac nobilium Michaelis de Kishorváth, Francisci Parvi de Bybarth, quomodo in festo natiuitatis beatae Mariae Virginis proxime praeterito, vos Ladislae² Kishorváth, castellane castri Bachiensis praedicti, ac alter Ladislao de Felegyház, stb. (mint fõntebb) personaliter, ex speciali commissione et mandato praefati domini Gregorii Archiepiscopi Ecclesiae Colocensis, suggestionem et instigationem iam dicti Michaelis litterati administratoris eiusdem domini colocensis, assumtis vobiscum providis viris; Philippo Zeuch, Blasio Nagy, Emerico Kiss, Georgio Erdews, Stephano Zereb, Emerico Zala, Matthaeo Warga, Stephano Baranyay, Michaelo Dyos, Pauló Bán, Johanne Sypos, Thoma Kemzey, Bendicto Hegedews, Emerico Bochligha, Fabianó Sag, Mathaeo Zynckes, Mathia Hywkes, Thoma Kiss, Paulo Zobenth, Andrae Jóó, Emerico Zeke, Gregorio Hegedes, Petro Zekel,

ben a király egyszerűen kalocsai érseknek címezi Frangepán Gergelyt. Hasonlóképpen a budai káptalan a királyi felszólításra adott feleletében. A királyi kinevezés 1503. év szeptember havában megtörtént.¹ A pápai megerősítés szintén akadálytalanul következett. Rómában nem tettek kifogást Frangepán ellen; a pápa néhány hónap múlva megadta neki a megerősítést. 1504. febr. 24-én lefizette az annátákat.² Különös, hogy az érseki palliumot csak mintegy másfél év múlva kapta meg.³ Mi volt oka e késedelemnek, nem tudjuk.⁴

Frangepán Gergely főpásztori tevékenysége leginkább a hitélet emelésére irányult. Nagy szükség volt erre, mivel a kor romlott politikai élete megmetyelvezte a papságot; a szerzetes rendek pedig egészen elvilágiasodtak; egyébként pedig a javadalmas kolostorok az egész egyházban elterjedt visszaélésnek estek áldozatul, javadalmaik politikai érdemek jutalmaivá lettek. Gergely érsek, hogy nagy-kiterjedősü egyházmegyéjét kellőképpen kormányozhassa, segédpüspököt kért a római szentszéktől. A pápa 1510 február hóban Máté bodrogi főesperest kinevezte árkádiai püspökké és segédpüspökkül

Dionysio Bán, Nicolao Sarna, Klemente Baráth, Blasio Sarna, Emerico Sarna, Stephano Bart-hay, Johane Promsoi, Emerico Kanász, altero Emerico Zewch, Demetrio Tóth, Nicolao Pint-hér, Blasio litterato et Georgio Chotor in Arnath, Clemente Meleg, Petro similiter Me-legh, Johanne consimiliter Meleg, Emerico Nagy, Jacobo, Warga, altero Jakobo Kethmey, Georgio Tóth, Blasio Kethmey, Alberto Kapus, Gallo Zentkirályi in Kaplan, Georgio Zewch, Mathaeo Olajos, Laurentio Olajos, Bartholomeo Dobos de Dany, Matheo Dany, Simone Nagy, Bartholomeo Zabó, Georgio similiter Zabó, Nicolao Egrews, Georgio Dersy, Thoma Kys, Clemente Nagy, Andrea Hech, Stephano Fórys, Bartholomeo Wynce, Phi-lippo Cher, Georgio Hegedews in Zentkirály item Fabiano Warga, Emerico Chath, Mathaeo Chapo, Stephano Gyertyámos in eadem Gyerthyámos, omnes in comitatu Bachiensi, Philippo Bendle, Dionysio Kalmár, Stephano Méhes, altero Stephano Was, iterum, Stephano Patha, Abrahamo Hajmás, Fabiano Kalmár, Paulo similiter Kalmár, Gallo Zantho, altero Galló Kalaz, Georgio Zabó, Dionysio Barath, Vendelino Meleg, Mathaeo Fodor, Benedicto Horváth, Ste-phano Chonth, Gallo Hajmás, Elia Kalmár, Alberto similiter Kalmár, Michaela Nagy, Johanne Fekethe, Michaela Kalmár, Johanne Kovács, Georgio Zabó, Emerico similiter Zabó, Michaela Závch, Mathaeo Thythes, Alberto Kalay, Paulo Bodor, Dionysio similiter Bodor, Egidio Kelen in Apathy, in comitatu de Bodrogh, existentibus populis et jobagionibus tuis Domine Archi-episcopo possessionibus in praedictis commorantes, manibus armatis et potentariis ad do-mum et curiam nobilitarem praedictarum dominarum sanctimonialium in possessione ipsarum Egyedwyfalw vocata in comitatu de Bodrogh existente sita incurrissent etc. Datum Budae die Dominica proxima post festum beatae Catharinae virginis et martyris. A. Dom. 1503. Orsz. levéltár. Diplom. 21229. — Különösen a nevekre való tekintettel közöltem ezt az okiratot; a hivatalos kifejezések halmazát mellőztem benne; tettem ezt főleg azért, hogy adalékot szolgáltassak az egyházmegye magyarságához.

¹ Orsz. levéltár. Lib. Dignit. 32.

² 1503. szept. 25. postulatus colocensis. — Orsz. levéltár. Liber Dignitar. — Katona i. m. II. 509.

³ Theiner i. m. II. 565.

⁴ 1504-ben a törvényhozás is kalocsai és bácsi érseknek, (nem választottnak) ne-vezi. Corp. Jur. Hung. A. 1504. Decr.

Gergely érsek mellé rendelte, az érsek kérésére.¹ A másik bullában megengedi a pápa Máténak, hogy Kalocsa városban lakják és a kalocsai egyházmegyében főpapi ténykedéseket végezzen.² A harmadikban ugyanazt feloldozza az egyházi cenzuráktól.³ A negyedikben

¹ Julius etc. Dilecto filio Mathaeo electo Archadiensi salutem etc. Apostolatus officium quamquam insufficientibus meritis nobis ex alto commissum, quo ecclesiarum omnium regimini divina dispositione praesidemus, utiliter exequi coadiuvante Deo cupientes, solliciti corde reddimur, ut cum de ipsarum regiminibus agitur, tales eis in pastores praeficere studeamus, qui commissum sibi gregem dominicum sciant non solum doctrina verbi, sed etiam exemplo boni operis informare commissasque sibi ecclesias in statu prospero et tranquillo velint et valeant, duce Domino salubriter regere et feliciter gubernare. Sane ecclesia Archadiensi certo modo vacante, nos vacatione huiusmodi fidedignis relationibus intellecta, ac eiusdem ecclesiae verum et ultimum vacationis modum, etiam si ex illo aliqua specialis, vel generalis reservatio resultet, praesentibus pro sufficienter expresso habentes, necnon ad provisionem ipsius ecclesiae celerem et felicem, ne ipsa ecclesia longae vacationis exponatur incommodis, paternis ac sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam ad praeficiendam eidem ecclesiae personam utilem et fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, Archidiaconum Bodrogiensem in ecclesia Collocensi, in presbiteratus ordine constitutum, cui apud nos de vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis; quibus omnibus attenta meditatione pensatis de persona tua, nobis et eisdem fratribus, nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eidem ecclesiae Archadiensi de dictorum fratrum consilio, auctoritate apostolica providemus teque illi praeficimus in episcopum et pastorem, curam et administrationem dictae ecclesiae tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo. In illo, qui dat gratias et largitur praemia, considerantes, quod dirigente Domino actus tuos, praefata ecclesia sub tuo bono et felici regimine prospere dirigatur ac merita in eadem spiritualibus suscipiant incrementa. Jugum igitur Domini, tuis impositum humeribus pronta devotione suscipiens, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas fideliter, sollicite et prudenter, quod dicta ecclesia gubernationi providae et fructuosae administrationi gaudeat se commissam tuque praeter aeternae retributionis praemium nostram et dictae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius valeas promereri. Volumus autem, quod postquam literas apostolicas super provisione huiusmodi habueris expeditas, ad ecclesiam Archadiensem praedictam accedas et resideas personaliter in ea, quodque extra tuas civitatem et diocesim pontificalia officia nequeas exercere. Datum Bononiae Anno Incarnationis Dominicae 1510. IV. Id. Febr. A. VIII. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Julii II. A. VIII. L. VIII. a. f. 8b.

² Julius etc. Dilecto Filio Mathaeo Electo Archadiensi Salutem. Sincerae devotionis affectus, quem ad nos et Romanam geris ecclesiam non indigne meretur, ut volis tuis, quantum cum Deo possumus, favorabiliter annuamus. Hodie siquidem ecclesiae Archadiensi nunc pastore carenti, de persona tua, nobis et fratribus nostris, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, de fratrum eorundem consilio duximus auctoritate apostolica providendum, praeficiendo te illi in episcopum et pastorem. Volumus autem, quod quam primum litteras apostolicas super provisione et praefectione huiusmodi haberes expeditas, ad praefatam ecclesiam accederes et apud illam personaliter resideres, quodque extra tuas civitatem et diocesim pontificalia officia exercere nequires, prout in aliis inde confectis litteris plenius continetur. Cum itaque sicut accepimus, tu ad dictam ecclesiam, quae in partibus infidelium constituitur commodè accedere et apud eam personaliter residere nequeas, nos volentes te praemissorum intuitu favoribus prosequi gratiosis, tuis in hac parte supplicationibus inclinati, tibi quod ad ecclesiam Archadiensem praedictam accedere, seu apud eam residere non tenearis, quodque postquam munus consecrationis rite susceperis, in civitate et diocesi Colocensi degere atque de consensu et expressa licentia ven. fr. nostri moderni Aeppi Colocensis pontificalia officia exercere libere et licite valeas, auctoritate apostolica indulgemus, etc. U. ott. f. 9b.

³ U. ott. f. 10/a.

megengedi neki, hogy a kalocsai székeskáptalanban eddig birt bodrogi főesperességet, kanonoki javadalmat és prebendát, valamint az említett székesegyházban levő szent Anna-oltár örökös káplánságát továbbra is megtarthassa, illetőleg, hogy ezen hivatalokat viselhesse.¹ Úgy látszik, Máté nem élt sokáig; mivel a pápa 1515 aug. 13-án másik segédpüspököt adott az érseknek: Aranyáni János bácsi prépost személyében, kit solubriai püspökké nevezett ki.² Ugyanakkor megengedi Jánosnak, hogy a kalocsai és bácsi egyházmegyékben főpapi ténykedéseket gyakorolhasson;³ továbbá, hogy a bácsi prépostságot megtarthassa;⁴ hogy bármely katolikus püspök felszentelhesse.⁵ — Jámborságának és szigorú egyházi felfogásának szép tanúbizonysága az a jóindulat, melylyel a szigorú rendszabályú ferencrendi szerzetesek iránt viseltetett. Abban a korban erős versengés volt a konventuális minoriták s a szigorúbb rendszabályú ferencrendűek közt. A ferencrendűek egymás után foglalták el amazok kolostorait s a közvélemény a ferencrendűeknek kedvezett. Frangepán érsek szintén ezeket pártfogolta; a mi kitűnik végrendeletéből is, melyben ezer aranyat hagyott a szigorúbb rendtartású ferencrendű szerzeteseknek.⁶

Főpásztori tevékenysége mellett legkiválóbb gondját képezte Frangepán Gergelynek a honvédelem. Dél felől mindinkább tornyosultak a vést rejtő felhők. A hazafiak aggódó tekintettel nézték a közelgő veszedelmet, mely a Balkán tartományait már lángba bori-

¹ Julius etc. Dilecto Filio Mathaeo Electo Archadiensi Salutem Personam tuam, nobis et apostolicae sedi devotam, tuis exigentibus meritis, paterna benevolentia prosequentes, illa tibi favorabiliter concedimus, quae tuis commoditatibus fore conspicimus oportuna. Cum itaque nos hodie de persona tua ecclesiae Archadiensi, certo modo vacanti providerimus, teque illi in episcopum et pastorem praefecerimus, curam, regimen et administrationem illius tibi in spiritalibus et temporalibus plenarie committendo: prout in aliis, exinde confectis litteris nostris plenius continetur. Cumque sicut accepimus, tu tempore provisionis et praefectionis huiusmodi Canonicatum et Praebendam ac Archidiaconatum Bodrogiensem in Ecclesia Colocensi, necnon perpetuam Cappellaniam ad altare sanctae Annae sitam in eadem Ecclesia ex dispositione apostolica obtinebas, prout et obtines, nos tibi, ut statum tuum juxta pontificatus exigentiam dignitatis ducere valeas, de aliquo subventionis auxilio providere, teque praemissorum intuitu gratiosis favoribus prosequi volentes, apostolica tibi auctoritate concedimus, quod tu, etiam postquam munus consecrationis tibi impensum fuerit, dictum Canonicatum, Praebendam ac Archidiaconatum, necnon Cappellanium praedictos et quos per provisionem et praefectionem, necnon muneris impensionem huiusmodi minime vacare decrevimus; una cum ecclesia Archadiensi et regimine praefatis ut prius, retinere libere et licite possis, etc. Dat. ut supra. — U. ott. f. 10. b.

² Leonis X. Pontificis M. Regesta. Fasc. VII. VIII. 165. A. 1515. Id. Aug.

³ U. ott.

⁴ U. ott.

⁵ U. ott.

⁶ Katona i. m. II. 513.

is, mint elődei hogy annál többet használhasson nemzetének.¹ (A kalocsai főispánság az érsekséggel együtt járt.) Hasonlóképpen

Az ácsnak inásával együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A majorosnak naponta	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
A két béresnek naponta	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A kenyérsütő-asszonynak	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
Hat lovásznak	-	-	-	-	-	-	-	-	6	"
Ő felsége kocsisának a fulajttárral együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	2 1/2	"
Három kocsisomnak fulajtárjaikkal együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	4 1/2	"
Lovászmesteremnek időközben	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1/2	"
A három ígás kocsisnak	-	-	-	-	-	-	-	-	3	"
A kulcsárnak szolgálójával együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"

Bácsban naponta - - - - - 73 1/2 pint bor

A péterváradai várban tartózkodók borilletménye 1522-ben:

Nekem Imreffy Mihálynak asztalomra a vendégek száma szerint legkevesebb 8 pint.

A tisztartó és szolgálóinak asztalára	-	-	-	-	-	-	-	-	5	"
A Péterváradon tartózkodó négy szerzetes és két világi pap asztalára	-	-	-	-	-	-	-	-	6	"
A huszárok asztalára	-	-	-	-	-	-	-	-	12	"
A tisztartó asztalánál szolgáló apródoknak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
Az asztalomnál felszolgáló ifjaknak	-	-	-	-	-	-	-	-	4	"
A huszárok asztalát kiszolgáló ifjaknak	-	-	-	-	-	-	-	-	4	"
Két szakácsomnak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A kiosztónak	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
Konyháunra	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
A tisztartó és huszárok szakácsának	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A két sütőnek naponta	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A négy béresnek	-	-	-	-	-	-	-	-	4	"
A három ácsnak	-	-	-	-	-	-	-	-	3	"
A misékhez	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1/2	"
A hat cigánynak naponta	-	-	-	-	-	-	-	-	3	"
A hat bognárnak	-	-	-	-	-	-	-	-	6	"
A két kőfaragónak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A kulcsárnak szolgálójával együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A két kádárnak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A tisztartó öt szolgálójának	-	-	-	-	-	-	-	-	5	"
Kezy György, a péterváradai gyalogság kapitánya szolgálóinak és lovászaiknak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A várban szolgáló két mordályosnak	-	-	-	-	-	-	-	-	2	"
A bástyán szolgáló mordályosnak	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
A szekeresnek	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
A péterváradai Bold. Szűz-templom harangozójának	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
Az én, Imreffy Mihály lovászaiknak	-	-	-	-	-	-	-	-	6	"
A három kocsisnak a szolgálókkal együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	4 1/2	"
Lovászmesteremnek időközben	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1/2	"
A 3 ígás kocsisnak	-	-	-	-	-	-	-	-	3	"
A tisztartó ígásának	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1/2	"
A 16 őrnök	-	-	-	-	-	-	-	-	16	"
A várbeli őrnöknek időközben	-	-	-	-	-	-	-	-	1	"
Ő felsége a király kocsisának a szolgálójával együtt	-	-	-	-	-	-	-	-	1 1/2	"

Péterváradon naponként - - - - - 107 1/2 pint bor.

B. B. v. m. tört. társ. évk. IX. évf. I. 24. köv. Közöltem a borilletményről szóló két kimutatást egész terjedelmében, hogy fogalmat szerezzünk az érseki várak őrségéről, személynézetéről. Túlságosan nagy volt a fényűzés; kevesebb gond volt fordítva az erősítésre; csekély az őrség létszáma. Meg volt ott minden kényelem, bőséges ellátás; még a régi magyar labóri élet fűszere: a cigányzene sem hiányzott.

¹ B. B. vm. tört. társ. évk. IX. évf. 60. és Katona i. m. II. 511.

hazafias kötelességből vett részt azokban a diplomáciai kiküldetésekben, melyeket a király rábizott.¹ Hogy milyen fontos volt Gergely érsek véleménye az ország tanácsában, ennek tanúbizonysága az 1518 évi 40. t. c., mely elrendeli, hogy a kalocsai érsek a király mellett legyen s az ítélet-hozatalnál neki tanácsával szolgáljon.²

A nagyműveltségű főpap bőkezűen pártolta a tudományokat. Ennek a bőkezűségnek kell tulajdonítanunk, hogy Tubero (Cervinus Lajos) munkáját, melyben korának kommentárjait írta, a kalocsai érseknek ajánlotta.³ Hasonló áldozatkészséggel istápolta az iskolákat s gyarapította az egyházmegye könyvtárait.

Az 1514 évi pórlázadás megzavarta Gergely főpásztori tevékenységét, sok nehéz gondot okozott neki. A forradalmi eszmék itt alkalmas talajra találtak; mivel a husszizmus, — bár annak kiirtására a buzgó ferencrendűek mindent megtettek — megmértelyezte a nép lelkét. 1514. ápr. 16-án kihirdette Tamás biboros a keresztes hadjáratot: ugyanakkor Frangepán Gergely érsek Kalocsán, Bácsban, Titelben, Péterváradon. A jobbágyok tömegesen fegyvert ragadtak és nagy számmal sorakoztak a kereszt alá; azonban a fölkelés szerencsétlen kimenetelű lett. A fölkelő nép fegyverét urai ellen fordította.⁴ Bácsmegyében egy sárközi származású nemes ember volt a fölkelés lelke: Nagy Antalnak hívták a parasztvezért, ki a Bácskát lángba borította. Dósa György Pestről előre küldte Mészáros Lőrincet, a ceglédi papot, hogy Bácsmegye fölkelőit hozzá vezesse; utközben pedig a lázadást terjessze. Mészáros Lőrinc Bács alól északkeleti irányban Szeged felé tartott.⁵ Veráncsics deák így írja le a bácskai parasztlázadást: Ötödik keresztes hadnagy támada: Nagy Antal, ki mind az egész Bodrog vármegyét, Bács vármegyét feldulá, égeté, valahol nemes háza vala, sok vitézlő népet ölete, karóra vonata nagy sok nemes embereket; sok dulás, fosztás után jöve Futakra, Terek Imre lakóhelyére, ki minden házát, lakóhelyét elpusztítá. Onnatt szálla alább Kamonc elleniben Baksafalvára táborával, ki sok nemes embereket vonata karóra, egyéb kegyetlenséget cselekedék. Ez Nagy Antal vala sárközi nemes ember. Ennett támadt először. Ezt kejátatá táborába, hogy senki úr Magyarországon

¹ U. ott. II. 509. 512. és Pauer i. m. 237.

² Kovachich. Codex. Juris Decret. Eccl. Hung. I. 508.

³ Lányi-Knauz. i. m. I. 588.

⁴ Márki Sándor. Dósa György és forradalma. 51.

⁵ U. ott. 115.

ninesen, hanem csak László király, az ő fia Lajos és Székely Gyergy, azután ő Nagy Antal. Ez Nagy Antal, hogy Kamonc elleniben lakozzék táborával, a Dunán által Baksafalván es meg az rácokkal Nagy Gergely, kit Krupcy Gergelynek hinak vala, és Oláh Balás fejérvári vitézekkel és országos urak népével Nagy Antal ellen támadá. Ugy akarák, hogy Kamoncot megvennék, Ezben akaratjuk nem telik az uraknak, mert az szerencse nem szolgálá. Hogy mivel Kamonc alatt az rácokat a keresztesek város népivel megverték vala és megfutamották vala. Ez Nagy Antal nem tudni, hogy ha megijede, vagy az Úr Isten megelégedik az ő sok vérontásával, senki nem üzvin, megfutamik, táborostul az Tisza felé kezde sietni és az Tisza felé mellett és kis városkában beszálla, kinek Perlek vala neve, ott táborát megszállitá. Mikoron ezt az urak értették vóna, hogy Nagy Antal megfutamott, mindjára az urak népe az rácokkal, az fejérvári hősökkel minden riven az Dunán körnikeznének, Perleken az Nagy Antalt megérék, vele szemben szállának. Még azon esetre, hogy az tábor érkezik, mindjára hitet kiáltának az szegén kereszteseknek, hogy minden ember király hitire és az országira, Nagy Antal mellől elállának, azokhoz menninek és semmitől nem biztatnának. Még az estve az Nagy Antal népnek jobb része mind elállá mellőle, az urak táborában elfutának, az verradatig Nagy Antal mellett az köznépben nem sok marada és onnan nem sokkal azután egynéhány szolgáló níppe, kik neki megesküdték volt, az egyház cimiteriomban szalada. Másnap az király fogságára megadá magát, kit Nándorfejérvárba visznek. Megest egy kevés helyen az rácok dolgát hozom elő, kit kigyelmetek meghigyen, kit én jó részét ez dolgoknak szememmel láttam. Ez rácok az üdőben annyi vérontást, dúlást, fosztást tőnek Bácsmegyében, Bodrog vármegyében, és egyéb tartmányokban szegén népet, apró gyermekeket, leánzókat, asszonynépeket, férfiakat vágának le, hogy az Eródes király idejében lett ismeg ezzer olyan nagy vérontás. Mert én szememmel láttam az dúlott marbát, hogy az gyermeket kivágták belőle, — Hatodik keresztes hadnagy vót Magyarországon az Nagy Radoszláv, ki mind Szalonkeményig alá jött vala. Onnatt Titelre mene. Onnatt Temesvár alá Székely Gyergyhez, kit azon Székely Gyergy önnön kezeivel megöleti. — Az István vajda, ki királynaszádos vajda vala, Szalonkemént ki az rácokat megveré, Péterváradján a Duna vizén mikoron által költözének, ezt az Terek Imreh a fejérvári bán behivatá Nándorfejérvárban, négy darabbá vágatá, hogy az király népére

támadt vót Péterváradján. Ez dolog, hogy mind lecsendesedett vóna, az király Bornemisszája János nagy haddal Madarasra szálla. Ki mellé menének az fejérvári bánok Terek Imreh, Paksi Mihály, kik mellett az egész rác had felmene. És mind az rácok, mind az magyaroknak, kik szolgáló népek valának, ilyen kívánságok vala, hogy az urak Nagyszegedet adnák nekik kobzásra szolgálatokért, ők azon megelégednének. — Azonban az szegedi birák, polgárok jövének nagy ajándékkal az urakhoz és elnyomák, hogy Szegedet meg ne raboljanak. Holottan az had megtére Madaras mező felé nagy dobjaverissel. És így az keresztes had leszálla.¹

Ujan ezkoron támadá más pap, Borbás nevű, ki mind a Szerémségen általa jöve Szalonkeménig. Onnat megtérvin, Péterváradján az Dunát általkelé, kezdé az nemes népet igin vágatni és karóra vonatni. Kinek ellene támadának az magyar urak. Az deszpotné népit, Szerémből az rácokat felvivik, az fejérvári vicebánokat Oláh Balást, Nagy Gergelyt, mind az alföldi hősökkel és Péterváradján általkelének a Dunát és kezdik az rácok mind az egész Bácsmegyét, Bodrogmegyét égetni, mert az szegénsig, ki féltiben, ki peig szabad akarata szerint mind keresztessi lőtt vala. És Borbás papot Szent Lőrincben szoriták, ki Bodrogvármegyében jeles kis város vala, mivelhogy viadal nélkül meg nem vehették, hanem meggyújták az rácok. Hol csak Isten mondhatná számát, mennyi ezer lelket ölinek, kiket szénnel megégetinek. És az Borbás papot, keresztes hadnagyot, az egyház tornyáról fekteték alá, mikor immár még az ruhája is igne, az ő érdeme szerint megölek. Innen a hadbul az rácok nagy nyereséggel haza indulának Szerémsigben, kiknek eleiben álla az szalánkeméni István vajda Péterváradjánál az riven kiknek egy foltját az vizen megveré ez István vajda és számtalan dúlott marhát elvün az rácoktól, lovat, ménest, harmot, kivel Szalánkeménben betakarodék és ott a marhát kótyavetyére hányatta. Ugyan ezen rácokra támadának szalánkeméni város népe, kik az rácok eleiben állának, hogy az több nyeresigeke elvegyik tőlek, kiket az rácok inkább mind levágának. — Pogán Benedek Bács várában beszorítá Gergely érseket sok urakkal. Kikre ismeg kihozák Szerémből az rácokat. Kiket az rácok magyarokkal egyetemben mind levágának. Ders, Félegyház közett, úgy annyira, hogy egy testről

¹ Verancsics Antal összes munkái. II. 8—11.

másikra hághattál volna. Hótt innen is az rációk nagy nyereséggel, bikesiggel haza menínek Szerémsigben.¹

A lázadás után következett a szörnyű bosszúállás. A fölkelést vérben fojtották el, a szegény pór nép helyzete még nyomasztóbb lett. A szelid lelkű főpásztor fájdalommal látta a rengeteg károkat, melyek a hitélet terén mutatkoztak. Hívei egymást ölték, a béke és szeretet eltűnt onnét, hol előbb békés egyetértés és jámborság lakozott. — Sok fáradságba, verejtékes munkába került a rend és a béke helyreállítása. Megfeszített erővel kellett munkálkodni a főpásztornak s a papságnak egyaránt, hogy a nyugalom s azzal együtt a hitélet ismét visszatérjen régi hajlékaiba. Ámde alig hogy sikerült a sajgó sebek behegesztése, újabb veszedelem fenyegette az egyházmegyét. Megkezdődött az állandó harc a déli vonalon. A törökök már az ország határaihoz nyomultak. Az egyházmegye déli részeit folytonos betöréseikkel zaklatták. Balibég hecsapásai nap-nap után retteggették a lakosságot.² Azontúl többé nem volt biztonságban a déli Dunavidék. Vérző szívvel látta a nagy főpásztor alkotásainak pusztulását. Az egyházát és hazáját környékező veszedelem nőttön-nőtt. De ő annak teljes erővel való kitörését már nem érte meg. 1520. évi augusztus hóban meghalt.³ Végrendeletében nagyobb összegeket hagyományozott az egyházmegye várainak erősítésére.⁴

Frangepán Gergely halála után hosszú ideig tartó széküresedés következett.⁵ Az egész ország szeme Kalocsa és Bács felé volt

¹ U. ott. 7. A lázadók Kalocsa vidékét is pusztították. Hosszú Antal a Sárközben rettenetes mészárlást vitt véghez csapatával s Kalocsát környékével együtt rettegésben tartotta. — Istvánfi. Regni Hung. Historia. 47.

² U. ott. 55. — köv.

³ Orsz. Ievéltár Liber Dignitatorum. 33. Halálának napját nem tudjuk biztossággal megállapítani. Csak annyit tudunk, hogy az érsek szeptember hóban már nem volt az élők között. Tehát augusztus hóban kellett elhaláloznia.

⁴ Anni 1525. Art. 27. Kovacsich. Codex Juris Decr. Eccl. Hung. I. 510.

⁵ Az érsekség birtokainak átvételére a király Viszokai Márk kamarást, a bácsi káptalan pedig Benedek scopii püspök, olvasó kanonokot és Igari Imre éneklő kanonokot küldte ki, hogy legelőbb értesítsék Kamonci Balázs kalocsai főesperest, Horváth Mátyást, Erdélyi Boldizsár bácsi várnagyot, Egresi Lőrincz bácsi kanonokot, mint az elhunyt érsek végrendeletének végrehajtóit, valamint Jósá Miklóst, a bácsi vár másik várnagyát. Ezek 1520 Kisasszony előtt való csütörtökön Bácsban összejöttek s a káptalani kiküldöttek a végrendeleti végrehajtókkal érintkezésbe léptek. Azonban ez utóbbiak kijelentették, hogy a káptalani kiküldöttekkel nincs semmi dolguk. Mire a káptalan ismét kiküldött két kanonokot: Eszéki Lászlót és Aranyáni Pált, kik a végrehajtókkal Bácsban Kisasszony vigélynél léptek érintkezésbe. Erre a végrehajtók kijelentették, hogy a míg az érsek végrendeletének többi végrehajtói ő felsége, a királytól vissza nem jönnek s tőle a hagyatéki ügyben bizonyos végzést nem hoznak, addig ők az érsekség javainak átadásába nem bocsátkozhatnak. — Katona i. m. II. 516. Az átadás további részleteiről nincsenek adataink.

irányozva. Keresve-keresték, de nem találtak alkalmas embert, ki az óriási felelősséggel járó méltóságot elfogadná. — A széküresedés ideje alatt siralmas pusztulás állott be az egyházmegyében, különösen annak déli részein.

1521 és 22 év folytonos portyázó háborukkal telik el. Nándorfejevárr, az ország kulcsa a török kezébe került. Azontúl már semmi sem akadályozta a rabló betöréseket. A kalocsai egyházmegye szerémi és bácsi főesperessége érezte legjobban a török szomszédság veszedelmét. A rabló betörések napirenden voltak a dunamelléki plebániák területén. Veráncsics deák így írja le az 1521-iki év eseményeit :

Szulejmán császár ugyan azon esztendőben Nándorfejevár alá szálla, Az ország, Bács megye, Szerémség megfutának. Az rácságon is Szerémben oly nagy filelem esék, hogy egyik másikat érte nagy szorgossággal az Duna révén, csak hogy elszaladhasson. Balibég Szerémsíget, Valkóságot, mind elígeti, Zemlint, Szalankemént, Káromot, Péterváradját, Kamoncot, számtalan sok városokat elrabla, elígeti, Eszikig, azonfölül is. Báthory István magyarországi nádorispán Szegeден gyűjtezík nagy nippel, ki az Tisza mellett aláindulva táborával Péterváradjára szálla sok néppel. Futak előtt három nagy hajót rakának ágyúval, porral, globussal, éléssel és egyéb ilyen dolgokkal, kít akarának nándorfejevári várban vinni, ki nem lehete, mert im-már az terek mind vizen, mind szárazon körülvette vala. Balibég is meg felindulva az vizen való erejével, Péterváradjára az Dunán, ki mind Szentmártonig felmene. Károm előtt Péterváradját, Kamonc előtt Baksafalvát, Szentmártont elfoglalá és sok ezer hordó bornak kivágatta a fenekét, mert szintén szíretkoron vala.¹ A török hadak, amint felvonultak a déli Duna mentén, sorba kirabolták és felgyújtották a községeket. Azért olvassuk az 1521 és 22-iki bácskai dézsmalajstromokban több dunamenti községekről, hogy lakosaik szegény égettek, semmit sem fizettek.²

Belgrád eleste után Pétervárad lett az ország kulcsa. Körülötte, a szerémi falvak a legnagyobb veszedelemben voltak. Túl a Dunán a plebániák egy része már elpusztult, a lakosság elmenekült. Az egyházmegye főpásztor nélkül, árván állott. Minden komoly gondolkozású ember aggódva nézett a jövőbe. Az érsekség várai ott állottak a közelgő vésszel szemben ; hiányzott a fő, ki az előkészü-

¹ Veráncsics Antal összes munkái. II. 16. 17. l.

² Orsz. levéltár. N. R. A. f. 1710. Nr. 29.

leti intézkedésekre sürgős parancsokat adjon. A hivek ezrei fő nélkül tanácstalanul állottak. A legveszedelmesebb időben harmadfél évig volt főpásztor nélkül a kalocsai egyházmegye.¹ Az országos fejtelenséget egyetlen vidék sem sínylette meg annyira mint ez. Általános volt az egész ország ohaja, hogy egy erős kezű férfi vegye át a kalocsai érsekség kormányzatát, ki igazi főpap legyen, hiveinek atyja és tanítója; de egyszersmind a veszélyek közepett oltalmazója is, ki az érsekség egyre súlyosbodó honvédelmi kötelezettségének képes legyen eleget tenni. A kalocsai egyházmegye két tekintetben volt fontos: mint a katolicizmus és mint a magyarság védője a déli határon. A kalocsai érseknek kettős feladat jutott osztályrészül a növekvő veszedelem közepett; főpapnak és hadvezérnek kell lennie. Sok tanakodás, hosszas keresés után megtalálta az ország azt a férfit, ki a legnagyobb veszedelem idején őrszemnek vállalkozott, tevékenységével, életével és vérével oltalmazta hiveit és hazáját. Ez a nagy férfiú Tomory Pál volt, a kalocsai érsekségben Frangepán Gergely utóda.

Tomory Pál.

(1523—1526.)

A vallás és honszerelem vértanúja.

Lánglelkű főpásztor és hős hadvezér. Alázatos szerzetes és deli harcos. Szent és hazafi.

Tomory Pál akkor állt ki a kereszténység és a magyar haza legszélső bástyájának tetejére, midőn az elkomorult déli szemhatárról a közelgő vésznek fekete füstje már határunkon gomolygott s a honért aggódó legnemesebb lelkek tépelődve tanakodtak a mentés végső eszközeiről.

Tudván tudta, hogy nem lesz képes megakasztani a rohanó áradatot. Mégis oda állt a veszedelem elé, hogy ha már vissza nem szoríthatja, legalább feltartsa útjában és életét feláldozza a szent keresztért és a magyar hazáért. — Tomory hőse volt a magyar nemzet nagy tragédiájának; melyben, ha emelnek is kifogást némelyek az ellen az eljárása ellen, hogy megütöközött a túlnyomó erő-

¹ Téves Veráncsicsnak az az állítása, hogy: „az bácsi érsekséget adák Batthiány Györgynek, kit az lengyelek megölinek Péterváradjában.“ (Veráncsics A. összes munkái. II. 18.) Frangepán után Tomori lett az érsek.

vel; más részt önfeláldozásáért, szeplőtelen jelleméért igaz tisztelettel adózik neki mindenki.

Tomory családja szláv eredetű. Atyja köznemes volt. Birtokaik Felsőmagyarországban feküdtek. Serdülő ifju korában katonai pályára lépett. Fegyveres szolgálatban nőtt fel. Mint katona és állami tisztviselő hasznos szolgálatokat tett hazájának, királyának. Erdélyi szereplése köztudomású. Eljárt diplomáciai kiküldetéseken. A pórlázadás leverésében jelentékeny szerepet játszott. 1519-ben Budavár kapitánya. Romantikus életében egy középkori lovag életét ismerjük fel. Nem nélkülözi az még az erotikus elemet sem. Pályájának egyik fordulópontját a szerelmi bánat jelzi. A Putnoki család egyik hajadon sarja meghódította a vitéz harcos szívét. Már el is gyűrüzte választottját, ámde a halál esküvő előtt elragadta tőle mátkáját. Utóbb egy dúsgazdag fiatal özvegyet jegyzett el. A menyasszony halála azt a házasságot is megakadályozta. Tomory bánatában fogadást tett, hogy szerzetbe lép s életét Isten szolgálatának szenteli. Hajlamainak leginkább megfelelt a róduzi lovagrend, melynek kebelében további alkalma nyílt volna a katonáskodásra. Tervének kivitelére kedvező alkalom kínálkozott a vránai perjelség megüresedésével. Ezt kérte királyától különös kegyképpen jutalmul, a mire bokros érdemeivel igazán rászolgált. A szerencse ebben sem kedvezett neki. Más nyerte el előle a perjelséget, a ki tudott hizelegni.¹ Reményeiben csalódva, törődött lélekkel lemondott Tomory a földi hiúságokról. Nem udvari fondorlatokkal iparkodott magának kárpótlást szerezni, hanem a lelki életben keresett vigasztalást. Lemondott a világról s kolostorba vonult, hogy az evangéliumi tanácsok követésében megszerezze lelkének nyugalma. Ideális gondolkozása abba a szerzetbe vonzotta őt, a hol a földi javakról való teljes lemondás, alázatosság és önmegtagadás uralkodik. Szent Ferenc rendébe lépett s az eredeti szigorú szabályok szerint 1520-ban megkezdte a szerzetesi életet.²

Míg Tomory a kolostor csendjében tanulta a szentek tudományát; az alatt az országban nőttön-nőtt a zűrzavar. A közelgő veszedelem hírére nem hogy tünedezett volna a pártoskodás, még elkeseredettebb lett a torzsalkodás. A gyenge kormányzat alatt magasan fellohogott a szenvedélyek tüze. — A kalocsai érsekség harmadfél év óta üresedésben volt. Oly férfiú kellett az érseki székre,

¹ Isvánffi i. m. 74.

² U. ott. 65.

ki az egyháztól s a hazától a nehéz viszonyok közt reá rótt kötelességnek egyaránt képes legyen megfelelni. Oly érsekjelöltet keresett az ország, ki mint főpap és hadvezér egyformán jeles legyen. A közfigyelem Tomory felé irányult, ki hajdan dúló csatákban vitézkedett, most pedig mint alázatos szerzetes, az egyházi életben rövid évek alatt mintaképévé vált a papi erényeknek. Tomoryt kell megnyerni; ha másképp nem lehet, kényszeríteni kell, hogy az érseki méltóságot elfogadja. Az ország rendei sürgették a királyt, hogy az üresedésben levő kalocsai érsekséget adományozza Tomorynak s a mi természetes, egyuttal nevezze ki őt az ország egyik főkapitányává. Előre látható volt, hogy az alázatos szerzetes ez ellen tiltakozni fog. Tomory szerénységgel háritotta el magától a felajánlott méltóságokat; de az ország rendei s a király haladéktalan lépéseket tettek a római szentszéknél, hogy őt engedelmességi fogadalmaival kényszerítse a felajánlott érseki méltóság elfogadására. Szent Ferenc alázatos fia meghajolt az egyház fejének akarata előtt. 1523 febr. 4-én megtörtént a pápai megerősítés, illetve kinevezés.¹ Tomory nehéz szívvvel hagyta el a kolostort. Mint érsek került a fényt. Nevének aláírásakor mindig legelőbb a szerzetes címét használta;² szerzetének öltönyét állandóan viselte; a szent Ferenc-rend magyarországi tartományfőnökétől kieszközölte, hogy két rendtársa mindenkor vele legyen. Egykorú tanúk állítása szerint érseksége idején élete semmiben sem különbözött rendtársaiétól.³

Fájdalom, a szentéletű férfiú alig szentelhetett valami kevés időt a főpásztori tevékenységnek. Érsekségének idejét legnagyobb részt csaták zajában töltötte el. Alig hogy elfoglalta érseki székét, sietve kellett mennie a déli végekre hogy a haza megmentésére a legsürgősebb intézkedéseket tegye. Az érseki székfoglaló fényes ünnepségei, melyek a mohácsi vész előtt hasonlóak voltak a fejedelmi bevonulásokra, elmaradtak ez alkalommal. A déli Bácskában a népek ezrei segítségért kiáltozva, várták a főpásztort. Az urak viszálykodtak; versengettek az országgyűlésen. Délmagyarország egyedüli reménysége a kalocsai érsek volt. Fiatakori vitézségének emléke, hősi hirneve varázsló színnel vette körül személyét, melyet ragyogó zománczba foglalt az egyházi rend tisztessége. Tőle várta a szabadságot Délmagyarország szorongattatása közepett. Innét az a bizalom, melylyel Tomory érkezésének hírért a délvidék népei fogadták. Az

¹ Wadding i. m. XVI. 178. és Orsz. levéltár. Lib. Dignit. 33.

² Fraukóti. Tomory Pál élete és levelei. 27.

³ Veráncsics Antal összes munkái. II. 19.

érseket a király kinevezte az Alföld főkapitányává s mint ilyen indult meg a hadjárat vezetésére.¹

Hadvezéri tevékenységét a tudós Fraknoi így írja le: Junius első napján vész hírek érkeztek a délvidékről Budára. A törökök Pécs vidékén kalandoztak. Ez a hír készítette Tomoryt, hogy azonnal az alsó Dunához siessen. Másnap jelentékeny haderő élén utra kelt. Mindenütt a merre elvonult, nagy hatást idézett elő megjelenése. Az egyszerű szerzetesi öltönyt viselő férfiú látása visszaidézte a lelkes Capistranoi János emlékezetét. Az a hit, hogy erényei és hitbuzgalma a gondviselés különös támogatására tarthatnak igényt, hogy a haza szeretete és a kereszténység esküdt ellenségeinek gyűlölete lelkesíti, nem személyes vagy pártérdek vezeti: bizalmat keltett minden körben, még ott is, hol az urak haszonlesése és kicsinyes versengése miatt közömbösség honosult meg az ország ügye iránt. Főpapok és főurak bandériumaikat bízták vezérletére; harcedzett köznemesek siettek táborába. — Tomory hadainak egy részét a végvárakban helyezte el és azok megerősítésére irányozta igyekezetét. Ezen tevékenysége közepett, augusztus elején (1523) hírt veszi, hogy Ferhát boszniai basa 15,000 főnyi haddal átkelt a Száván és itt hajóinak őrizetére hátrahagyva egy hadosztályt, a Szerémségbe nyomult. Tomory azonnal felhívta a közel vidéken lakó urakat és hadnagyokat, hogy táborába siessenek. Csakhamar megjelentek ott Bárdy István, Bánffi Jakab, Bodó Ferencz, Bosnyák Tamás, Kállay János és mások. Tomory Batthiányi György péterváradi hadnagyot küldé a hajók ellen; maga pedig aug. 12-én szembe szállott az ellenséggel és azt heves ütközetben tisztára tönkre verte. Nyolcezer török pusztult el a csatában. Tomory hadnagyai legvittezbbikét, Bárdy Istvánt küldé a győzelem hírével Budára. Ez aug. 15-én jelent meg az udvarnál, néhány török zászlót és nemes fajú lovakat mutatott be. Az ország minden részében nagy örömet keltett a győzelem híre. Tomory volt a legünnepelebb férfiú Magyarországon. — A győzelem után Tomory a véghelyek megerősítésére törekedett. Székhelye Pétervárad volt. Innét bejárta a gondjaira bízott egész területet. Szept. 20-án Zalánkemén várában találjuk, dec. 14-én Futakon intézkedik a csörögi vár átvétele iránt. Tomory jól tudta, hogy a hadi műveletek sikerének első feltétele a szigorú fegyelem. Kérlelhetetlen szigorral őrködött fenntartása fölött és sújtotta azokat, kik az ellen vétettek. Előre látta, hogy gyakran lesz

¹ Verancsics Antal összes munkái. II. 19.

kénytelen a büntető igazságszolgáltatást alkalmazni a fegyelem helyreállítása céljából. Minthogy pedig ez, meggyőződése szerint nem fért össze egyházi állásával, tekintettel a rendkívüli viszonyokra, azt a kiváltságot kérte a pápától, hogy a gonosztévőket kivégeztethesse; egyúttal azt az engedményt is kérte, hogy a kíséretében levő papok és szerzetesek részt vehessenek a csatákban, a nélkül, hogy az emberölés irregularitásába esnének. A pápa teljesítette kérelmét, továbbá felmentette az érsekké neveztetése alkalmából fizetendő díjaktól. 1524. febr. 20-án meleg hangú levélben fejezte ki iránta tiszteletét és elismerését:

„Lelkünknek — úgymond — kimondhatatlan örömet okozott azon értesítés, hogy mikor a török ellen küldendő sereg élére vezért keresének, Atyaságodra: a vitézség, jámborság és katonai képzettség által kitűnő férfiúra irányult a figyelem, mivel irántad a katonák bizalmat táplálnak és tőled az ellenségek rettegnek. Dicsteljesen megfutott katonai pályáról a Ferencz-rend kolostorába zárkózta el, a Magasságbeli szolgálatának szentelve életedet; majd királyod kérésére, onnan kiszóllítván, boldog emlékü elődünk, VI. Adorján által a kalocsai egyház főpapjává, a király által pedig a hadsereg vezérévé neveztetél, hogy mint főpap, hived lelkeit üdvösen kormányozzad, mint hadvezér, életöket a hitetlen ellenségtől megoltalmazzad. Az Úr, ki katonából szerzetessé, szerzetesből főpappá, főpapból hadvezérré tett, kegyelmességét bizonyítja be azzal, hogy mintegy családjából és iskolájából küldött hiveinek vezetésére, ellenségeinek leküzdésére. Mi is indítatva ama szeretet által, melyet Magyarország iránt táplálunk, örvendezünk az Úrban és hálát adunk jótéteményeier. Egyúttal érzelmeink sugalmazását követve, nem mint ha szükség volna rá, intünk, hogy ezentul is, mint ekkorig, a szent hit és hazád javáért buzgólkodni meg ne szünjél.“

Tomory helyzetét az ország pénzügyi zavarai és a pártviszályok mind nehezebbé tették. Katonái számára pénzt nem kapott. Látna elhagyatottságát, 1525. elején Budára utazott, hogy a kapitányi hivatalról való lemondását a királynál bejelentse. Ez időben két pápai követ tartózkodott a királyi udvarnál; Campegio bíboros; miut rendkívüli követ és Burgio Antal báró a rendes nuncius. Mindkettő a legjobb indulattal támogatta Tomory törekvéseit. Velük közölte Tomory legelőbb lemondási szándékát. Ezek tudva az óriási veszteséget, mely Tomory visszavonulásából az országra háromolnék, elhatározásának megmásítására birták őt. Az érsek szinleg mégis

beadta lemondását ; s midőn az urak a pápa követeit közbelépésre felkérték, ezek felhasználták az alkalmat, hogy a királyt és a rendeket áldozatkészségre sarkalják. Tomory kapott pénzt a katonaság számára s visszatért a végvidékre.¹

A hadi készülődések és csatározások további folytatását tüzetesen leírja Burgio pápai nuncius jelentéseiben ; kivonatossan ide iktatom azokat a részleteket, melyek Tomory tevékenységére vonatkoznak s működését megvilágítják. Ezekből a jelentésekből fogalmat alkothatunk magunknak szegény elhagyatottságáról, borzasztó helyzetéről az országos felfordulás közepette. A hős elszántsága, a szerzetes hazafinak önfeláldozása domborodik ki azokban. Ezzel szemben a király gyámoltalansága, a hatalom bitortlónak rosszlelkűsége és a nemesség elvakult pártoskodása az, a mi szemünkbe ötlük. Egy férfiú volt abban az időben Magyarországon, ki a dolgok mivoltával teljesen tisztában volt : Burgio pápai nuncius. Sas szemekkel nézte ő s Buda várából a viszonyok kavarodását. A szemfüles diplomata a legapróbb részletekig pontos értesüléseket szerzett magának ; éles megfigyelő képessége rögtön felismerte minden egyes hírnök értékét, a jelentéseket lelkiismeretesen mérlegelte és azokról tiszta képben tájékoztatta a római szentszéket. Figyelmét egyetlen mozzanat nem kerülte el. Jelentéseiből nem hiányzik semmi, a mi a veszedelem megismertetésére fontos.² Lássuk íme a helyzetet Burgio jelentéseiből.

A veszedelemről értesülvén a pápa, nagyobb pénzösszeget küldött Budára, hogy azt rendkívüli követe : Campegio bíboros belátása szerint hadi felszerelésre fordítsa. A bíboros megígérte a királynak s a főuraknak, hogy a kezében levő pénzt zsoldos katonák fogadására fordítja ; azonban követelte, hogy a kormányférfiak ugyanezt tegyék s a nemesség teljesítse honvédelmi kötelességét. Igéreteken nem volt hiány, de azok teljesítése elmaradt. Tomory a végvidéken lázas tevékenységgel folytatta a szervezést. Pénze ismét elfogyott. Egymásután küldte panaszos jelentéseit Budára, sürgetve a pénzt katonasága számára. 1525. őszén a belgrádi basa beförést tervezett a Szerémségbe és a Bácskába. A nuncius okt. 2. jelentése szerint Bali bég megindult a Duna mentén, azzal a szándékkal, hogy Péterváradot, Titelt, vagy Száva-Szent-Demeter várát elfoglalja. Tomory eléje ment és sürgető kérést intézett Budára. A király felszólította a nemeseket, hogy csatlakozzanak Tomory csapatához, maga

¹ Fraknói i. m. 31—39.

² Burgio jelentéseit mellett fontosak Campegio bíboros tudósításai is. Mindazonáltal a helyzet legkiválóbb ismerője Burgio volt.

is küldött segítséget Péterváradra. Tomory megszorodott seregével becsapott Szerbia területére s tetemes károkat okozott a törököknek.¹ Balibég erre hamis fogásokkal alkudozásokba bocsátkozott Tomoryval. A hadi szerencsének kedvező fordulatára a nemesség ismét visszavonta bandériumait; a pénz ismét elfogyott; a pápai nuncius látva a visszaesést; azonnal fenyegetődzött, hogy ő sem fizeti tovább a zsoldot a pápai katonáknak. Tomory felment Budára s ismételve bejelentette lemondását;² kérte a királyt, mentse fel őt a hadvezérségtől; a pápánál az érsekségtől való felmentésért rimázkodott.³ Hasztalan. Meg kellett maradnia állásán, de azért a védelemre szükséges pénzt nem bocsátották rendelkezésére s csak üres ígéretekkel hitegették.⁴ A pápai nuncius azt írja Rómába, hogy a magyarok még legfőllebb egy ütközetet vivhatnak. Tomory április 25-én visszajött Péterváradra;⁵ Junius 25-én már azt írja a királynak, hogy ha jókor nem ad neki segítséget, az ország romlása fog következni; esdve kéri a királyt, küldje a nádort segítségére.⁶ Kapott most is, mint előbb, üres ígéretek. Szegény hazánk elestének órái egyre közeledtek.

Mig nálunk a legiszonyubb zavar és kétségbeejtő viszálykodás folyt, Konstantinápolyban nagy mértékű készülődések történtek a háborúra. A szultán április hóban megindult hadseregével Magyarország leigázására. Jöveteléről Tomorynak pontos értesülései voltak. Julius 7-én indult Belgrádból Slankaménnek. Hajói Pétervárad felé vonultak, előcsapatai lassu portyázással haladtak előre. Pétervárad volt első támadásuk célpontja. Itt volt Tomory magára hagyatva. A várat, melyre mindenkor kiváló gondja volt s melyben főhadiszállását tartotta, iparkodott megerősíteni. Ez erődben s az ott székelő

¹ Mon. Vatic. Ser. II. 136—269.

² U. ott. 69—352.

³ Theiner közli (Mon. Hung. II. 667.) az érsek levelét, melyben arra kéri a pápát, engedje meg neki, hogy érseki méltóságát letehesse és szent Ferencz rendjébe visszatérhessen. Gyönyörű levél. Csupa alázat. Elmondja a szent Ferencz-rendbe való lépését. Einlegeti boldogságát, melyet a kolostori élet adott neki. Panaszolja, hogy akarata ellenére kellett magas méltóságokat elvállalnia. Előadja a pápának, hogy képtelen nehéz feladatának megfelelni; fél, hogy nagy szerencsétlenségnek lesz okozója. A Krisztus Jézus szent sebeire kéri a pápát, engedje meg neki a kolostorba való visszatérést.

⁴ Minthogy az ország pénztára állandóan üres volt, a király nem volt képes pénzt küldeni az érseknek, Brodárics szerémi püspök, főkanczellár 1526. márcz. 17-én azt ajánlotta a pápának, lépjen közbe a királynál, hogy a kalocsai érseket nevezze ki kir. kincstárnokká; mivel erre a méltóságra tiszta kezű, hűséges és okos ember szükséges. Ilyen a kalocsai érsek (Theiner i. m. II. 663.) Azonban Tomory nem fogadta el ezt az újabb terhet.

⁵ Mon. Vat. S. II. T. I. 352—420.

⁶ Magy. Tört. Tár. XXV. 362.

hadvezérben összpontosult jobbjaink közbizalma. — Tomory a vész perczeiben szemrehányólag segítséget sürgetett, de a nemesség megfoghatatlan könnyelműséggel azt felelte, hogy a király nélkül nem megy ütközetbe; a várbeli zsoldos katonaság összesen ezer lovas és ötszáz gyalogosból állott. Tomory kérdést intézett a királyhoz, vajjon megütközzék-e, nyílt csatában, vagy a várat elhagyja?¹ A vár elhagyására nyert utasítás vétele után Alapy Györgyöt bizta meg a vár parancsnokságával, maga pedig a bácskai oldalon, a mai Ujvidék helyén foglalt állást. Néhány nap múlva pénzt kapott a királytól, melyen hamarjában zsoldosokat gyűjtött maga köré s ezekkel seregének számát négyezerre emelte. A várban ezer lovast és csekély számú gyalogságot hagyott hátra.² Ibrahim nagyvezér már Pétervárad alatt állott negyvenezer emberrel és július 15-én rohamot intézett, de sikertelenül.³

Az ostromot Kemálpasazádé egykoru török történetíró így írja le Mohács-Náméjában: „Volt a Duna partján egy vár, melynek erős sánczai és szilárd falai valának, mégis tapasztalnia kellett a sors csapását és az ég haragját. E város Petrovaradin néven ismeretes és a gonosztervű hitetleneknek lakóhelyül, a háboru hegyiségeben tanyázó farkasoknak barlangul, a gonoszság földjén szülötteknek fészkeül szolgált. Az ellenségvadászó hadvezér, a világos elméjű pasa, a szerencsés szultán megmásíthatatlan parancsa értelmében a rumili hadosztályal és bégekkel, a saját katonaságával és a melléje adott janicsárokkal, mint egy rohanó folyam, megindulván, Sevvál hó 3-án (július 13.) a nevezett híres várhoz érkezett és azt körülfogta. A környező mezők a hit harcosainak vörös zászlóitól olyanokká váltak, mintha tulipán-ágyak lettek volna. A hadrendező és Aszáf-bölcsességű pasa a maga csapatával a várral szemközt foglalt állást, a nagyszámú lovasság pedig előzőnlötte a környéket, mint a kiáradt folyam. A gonosz királynak Tomor Pauli nevezetű beglerbégje, a ki e híres várnak bánja és a romlottság házának építője volt s a ki papasz czimet viselt és rettenhetetlen bátorságáról volt ismeretes — számtalan gyalog és lovas harczossal a folyó tulsó partján táborozott, hogy a várbeli gaz hitetleneket, ha szükség lesz, élelmi és mindenféle hadi szerekkel segítse és ez által bátorságot öntsön szívükbe s kitartásukat növelje. Az Aszaf-bölcsességű pasa a vár-

¹ Theiner II. 785.

² Katona Hist. Crit. XIX. 664.

³ Istvánfi. i. m. 74.

nak a víz felől való oldalát is hatalmába akarván ejteni, 800 hajót szerelt vala fel kellő számú emberekkel. A mint e hajók megérkeztek, a gonosz természetű ellenségnek a folyón álló hajóit elválasztották a vártól, a hitetlenségnek e tanyájától. A tengerrel vetekedő folyam színét egészen elborították a vitéz harczosokkal megrakott hajók, így a várnak a víz felől eső részét is elzárták, a várban levő hitetlenek lelkét pedig a boszuállás tüzével égették. — A víz tulsó oldalán levő gonosz tervű hitetleneket — kik a folyó partján csatarendben állottak, — a hajókon lévő harczvágó vitézek puska-tüzre vették és szétszórták őket. A jégeső módjára hulló golyók haszontalan létezésüknek erős fájáról leverték a gyümölcsöt és levelet, a hegyes nyilak pedig egészen lelkökbe hatoltak a lázadóknak. Az előbb még szilárdan egy tömegben álló gonoszok most úgy szétszóródtak, mint a szalmaszálak a szélben. A külső erődtímenyek, — melyeknek falai ámbár fából valának, de azért oly erősek és szilárdak voltak, mintha kőből épültek volna — még az napon (jul. 15.) elfoglaltattak, mielőtt a harczi zaj az ég boltozatáig fölhatolt. A falon kívül eső várost tehát a nagy zavar közepette elöntötte a harcznak kiáradt folyama; a gonosz hitetlenek pedig látták, hogy a sors csapásától fejökre zúdult áradatot nem bírják visszatartani, végső szükségökben minden házi szereiket tűzbe hányták. Hogy pedig hitvány életüket megmentse, a tüzet tették védő bástyáikká s ez által az ellenség támadásától egy ideig meg voltak kímélve, mi alatt a jól megerősített várba menekültek. A tűz lángja, — mely mint ékesen szóló nyelv a szerencsétlenek borzasztó állapotát, — a tulsó parton táborozó hitetlenek lelkét égette. A füst elhomályosította a nyomorult papasz (Tomory) életének tükrét s szívé a fájdalomnak tüze égette.“¹

Burgio leírása szerint két nap múlva a törökök újrahajrást intéztek a vár ellen, de az őrség elszántan védte magát, mire a törökök felhagytak a csatározással, négy ágyut szegeztek a vár ellen, és lőtték éjjel-nappal. Mint a nuncius megjegyzi jelentésében: a helyzet alig nyújt reményt, mivel a vár rossz karban van, mind azáltal reméli Tomory, hogy a vár még 8—10 napig tarthatja magát s ezer gyalogost kér a királytól, hogy vizen támadást intézhessen a török ellen, így akarván szabaddá tenni az átjárást.² Segítség nem jött. Tomory hadi tanácsot tartott s erőkimélés czéljából visszavonult. Minthogy nem akart maroknyi seregével szembeszállni az

¹ Thury J. Török történetirók. I. 21.

² Theiner i. m. II. 790.

özönlő sokasággal, lassan északnyugat felé vonult; csak arra szorított, hogy az ellenség előnyomulását lassítsa; szárazon a portyázó törökökkel viaskodva, vizen naszádosaisal tartóztatva a török hajók előnyomulását, Bácsban táborát ütött.¹

Jul. 27-én a törökök felhágtek a falak romjaira, mire a még életben lévő 90 főnyi őrség a fellegrvárba menekült és harczolt élet-halálra.² A pápai nuncius jelentése szerint az erőd piacán már bokáig ért a vér, az őrség a templom tornyába zárkózott.³ A törökök látva elszánt küzdelmüket, szabad kivonulást ajánlottak fel, mit azok elfogadtak. Ennek megtörténte után a sebesülteket, kik a vár piacán feküdtek, leszurták s a Dunába dobálták.⁴

Pétevárad elesett, az ország belső kapuja betörött. Most már szabadon nyomulhatott elő a török Magyarországba.

A török sereg, mint a hömpölygő áradat haladt előre a déli Duna mentén, hogy halálos csapást mérjen Magyarországra.

Tomory a növekvő veszedelem láttára békekötést ajánlott a királynak. Tanácsát az udvar nem fogadta el.⁵ De azért a főurakat s a nemességet nem volt képes erélyesebb készülődésre bírni. Valóságos fejtelenség volt az országban; a korona tekintélye tisztára elveszett a főurak féktelensége elérte a legvégső határt, a pártviszály szinte vakokká tette az embereket. Ily körülmények közt ment bele Tomory a döntő ütközetbe. Lassú kelletlenséggel gyűltek a magyar csapatok Bátára, hol Tomory is a királyi sereghöz csatlakozott. Itt fővezért választottak. A többség Tomory mellett nyilatkozott, a király kinevezte fővezérré. A szerény szerzetes könyörögve kérte a királyt, nevezzen ki egyet a főurak közül; mentegette magát, előhozta képzeltségét; kijelentette, hogy nem bír megfelelni a reá bízott tisztnek. Rimánkodása hasztalan volt.⁶

Tomorynak el kellett vállalnia a fővezérséget. Mohácsot jelölte ki az ütközet helyéül, hová a királyt kísérő csapatok levonultak. Ez alatt a török táborból jövő szökevények és kémek oly híreket hoztak, hogy a török hadsereg legnagyobb része gyáva csőceselék, nagy részben fel sincs fegyverezve; a tüzérek többnyire keresztények, kik a döntő pillanatban a török seregre fogják irányozni löve-

¹ Hatona. Hist. Crit. XIX. 369.

² Magy. tört. tár. XXV. 366.

³ Theiner. II. 793.

⁴ Theiner. II. 793.

⁵ Mon. Vat. Ser. II. T. I. 436—437.

⁶ Fraknói i. m. 65.

geiket. Ezek a hírek Tomory táborában figyelmes fülekre találtak. Ő maga is kezdett azoknak hitelt adni s a magyar táborban mutatkozó harcias hangulat merész elhatározásra készteté. Ő több hét előtt azt tanácsolta a királynak, hogy a Drávánál kell a szultánnak utját állani s átkelését megakadályozni. Úgy látszik az az elhatározás fogamzott meg nemes lelkében, hogy mint egykor Leonidás, életének feláldozásával fog a végsőig küzdeni s az ellenséget elönyomulásában megakadályozni. Aug. 18-án ötezer emberrel a Dráva felé indult. De későn; mert a szultán akkor már átkelt a folyamon. Visszafordult tehát, hogy a királylyal egyesülve, nyílt csatában mérkőzzék meg az ellenséggel. Ez alatt a királyi táborban folyt a tanácskozás az ütközet felől. A harcias párt többségben volt. Maga Tomory is az ütközetet ajánlotta. A király feltette a kérdést: „Mennyire becsüli az érsek a magyar sereg létszámát s mennyire az ellenség erejét?”

„Véleményem szerint — válaszolá a főpap — felséged táborában és az enyémben alig van több húszezer fegyveresnél. Az ellenség serege közel háromszázezer emberből áll; de nem kell megijedni e számtól, mert a legnagyobb rész gyáva csőcselék!

A király nem volt megnyugtatta. „A szultán táborában, — tudakozódik tovább — hány ezerre mehet a válogatott fegyveres nép száma?” „Hetvenezerre“ mondá Tomory.

Ez alatt újabb biztató hírek érkeztek a táborból, hol a harci kedv és elbizakodottság tetőpontra hágott. Jöttek még segélyhadak csekély számmal s Tomory megállapította az ütközet tervét. A vezérek bizakodtak az erkölcsi bátorságban s nem fektettek kellő súlyt az ellenség hadállásának kipuhatolására. Ebben kell keresnünk az okát annak is, hogy a magyar sereg felállítása hibás volt. A Mohácstól délnyugat felé emelkedő dombsort elmulasztották megszállani, bár ez irányban kellett volna várniok az ellenséget. Tomorynak arról sem volt tudomása, hogy a szultán összes hadseregével fog szemben állani.¹ 1526. aug. 29-én megütközött a magyar sereg az aránytalanul nagyobb török táborral. A legelszántabb, Tomory elesett a csatában.² Ő tisztában volt azzal, hogy életét kell áldoznia a keresztért és a hazáért. Nemzeti dicsőségünk nagy temetőjében lelte halálát.

¹ Fraknoi i. m. 66—70.

² Az ütközet tüzetes leírását l. Istvánflinál, i. m. 76—83. és Burgio jelentésében. Mon. Vat. Ser. II. T. I. 450. Tomory elesett a mohácsi vérmézőn Kövesdy Orbán és Paksy György Ferenczrendű szerzetes társaival. L. a gyöngyösi Ferencz-rendű kolostor könyvtárában. Regest. fratrum interfectorum. f. 1.

Csak röviden vázoltam Tomory érsek életét. Önfeláldozó tevékenységéből hiveinek lelki kormányzására csak kevés jutott. A jó pásztor életét adta juhaiért; érsekségének egész ideje juhainak védelmezésében telik el, azok táplálására a vész napjaiban alig jutott ideje. Tragikumában fénylő alakja egyházmegyénknek, mert abban az időben e széles hazában senki nem tett annyit a kereszténységért s a honüdvért, mint Kalocsa érseke. Akarata ellenére kellett elvállalnia a főpapi méltóságot. Mint főpap példája volt az életszentségnek, jámborságnak, önmegtagadásnak, önfeláldozó buzgóságnak. Szerény és alázatos volt szinte a túlzásig.¹ A fényt és dicsőséget elutasította magátót. Mennyi jót tehetett volna ez a lángbuzgalmú főpap szerencsésebb viszonyok közt az egyházmegye javára! Ha nem a legkétségbeejtőbb helyzetben van az ország, Tomory szerencsés oltalmazója lett volna a délvidéknek és főpásztori működése boldoggá tette volna hiveit. Így egész főpásztori élete örökös sikertelen küzdés; egy tévedés, melyet mint hadvezér elkövetett s annak nyomában mérhetetlen szerencsétlenség következett.²

Fraknói részben Tomoryt okozza az ütközetért. Ellenben Pauer Tomory eljárását kifogástalannak tartja; szerinte az ütközet kikerülése, vagy elhalasztása, miképp a körülmények akkor már állottak, nem volt Tomory hatalmában. Nem is ő maga határozta el azt, hanem azon általános és ellenállhatatlan vágy, hogy a dölyfös sereg esztelenül szomjuhozta a csatát, még a király szavára sem hallgatván. De más részről Szulejmán táborá is jelen volt, melyet hasonló veszély nélkül kikerülni alig lehetett volna. Midőn Tomory a vezérlete alatt lévő sereggel visszavonulni és azt a király seregével összeolvasztani akarta; alacsony rágalomokkal illették.³

¹ Midőn a pápa Tomoryt a bíborosi méltóságra akarta emelni, a nuncius így nyilatkozott róla: „A kalocsai érsek derék férfiú. Ha ő szentsége bíborossá nevezné őt ki, kétségkívül úgy Isten, mint az emberek előtt kedves dolgot cselekednék. Mindazáltal, ha ő szentsége a végből akar valakit a bíborosi méltóságra emelni, hogy tekintélyét az ország javának előmozdítása érdekében emelje, e célt a kalocsai érseknél nem érné el. Ez ugyanis egyszerű ember, aki alkalmasabb arra, hogy Balibég cselekeit, mint az udvari fondorlatokat, melyekben kevés jártassága van, felismerje; maga jólelkű ember lévén, másoknak könnyen ad hitelt és nem ritkán áldozatul esik oly cselekvéseknek, melyek a jónak külsejével lépnek föl. Továbbá meg van kötve szerzetesi fogadalmi által, minél fogva a bíborosi méltósághoz tartozó fényt nem tudná és nem akarná kifejezni. Ekkorig arra sem birtam rávenni, bár Bornemissza úr és Campegio bíboros is támogatattak igyekezetemben, hogy tisztességes posztból készíttessen magának ruhát; a legszegényebb szerzetes sem visel durvább szövetet, mint ő.” Burgió 1526. febr. 2. jelentése. Magyar fordításban közli Fraknói i. m. 48.

² Az ütközetre s az érsek eljárására vonatkozó régebbi véleményeket közli Katona, *Histr. Metr. Eccl. Coloc. I.* 531.

³ Pauer. *Az egyházi rend érdeme.* 263.

Tomory halálával árván és védtelenül maradt az egyházmegye. A déli Bácska már Pétervárad eleste után elpusztult. A többi pedig akkor, midőn a szultán Budáról lefelé jövet, visszatért Konstantinápolyba. A pusztítást így írja le az egykoru Veráncsics : Az császár Buda előtt általköltözik ; az másik rablót kibocsátá, ki Váctól fogva Gyengyesig, Miskolcig, Moháig, az Nagy Szegedig, Péterváradjáig, az Tisza Duna között mind megrablák, ígetik. Az Úr Isten tudja, mennyi számtalan ezer rabot elvivének.¹

¹ Veráncsics Antal összes munkái. II. 25. — L. még erre vonatkozólag: Thuri J. i. m. II. 170. köv.

II. KÁPTALANOK.

I. Kalocsai káptalan.

Méltó dicséret és magasztalás illeti azokat a kulturális öröklé-
lyeket, melyek a mohácsi vész előtt az Alföld fejlődésére elsőrendű
befolyást gyakoroltak s a művelődéssel együtt a magyarság erősö-
désére különös módon hatottak. Egyik legkiválóbb ezek közül a
kalocsai káptalan, mely ősrégi időktől fogva temérdek szolgálatot
tett az egyháznak és a hazának. Ez a káptalan tette Kalocsát a
tudományok tüzhelyévé; mint hiteles hely tényezője volt az ország
jogszolgáltatásának, letéteményese a közbizalomnak. Tagjai a Min-
denható dicséretével a vallás érdekeit szolgálták s az egyházmegye
kormányzatában segítségére voltak a főpásztornak.

A renaissance-korban a kalocsa-bácsi érsekség kormányzati
tekintetben két külön egyházmegyére volt osztva. A kalocsai egyház-
megyének kormányzati középpontja volt Kalocsa; az érsek segítője
és tanácsa a kormányzatban a kalocsai káptalan.¹ A kalocsai egy-
házmegye kisebb volt, mint a bácsi; ennek arányában a káptalan-
nak is kevesebb tagja volt, birtokai is csekélyebbek.

Hogy a kalocsai káptalan csekélyebb jelentőségű volt a bácsi-
nál, ezt a következőkből ítélhetjük meg: tagjainak száma kevesebb
volt, mint a bácsi kanonokoké. Továbbá a kalocsai káptalanban csak
két főesperes volt, míg a bácsiban három. Nemkülönb az, hogy a
bácsi káptalannak sokkal több kiadványát ismerjük; minek okát
abban kell keresnünk, hogy tagjai nagyobb számban lévén, közhi-
telességű ténylanusításokra gyakrabban kimehettek, mint a kalocsai-
ak. Végül az is, hogy a bácsi káptalan 500 lovast volt köteles
kiállítani, míg a kalocsai erre nem volt kötelezve.²

¹ Várady Péter érsek 1495-iki levelében eképp írja le kettős egyházmegyéje kor-
mányzati felosztását: *De praeposito Colocensi hoc habeas: a praedecessoribus nostris archi-
episcopis olim fuisse distinctas et limitatas parochias pertinentiarum, quae ad Vicariatum
Bachiensem, quae item ad Vicariatum Colocensem pertinere debeant; eam igitur distinctio-
nem nos nequaquam volumus pervertere.* — Wagner i. m. 272.

² Corp. Juris. Hung. Anno 1498. Art. XX.

A káptalanok a XV. század közepéig gyakorolták az érsekválasztó jogot. A kalocsai érseket a két székeskáptalan a háj-szent-lőrinczi prépostság templomában szokta választani.¹ Kétségkívül azért történt ez, hogy közömbös helyen legyen a választás. Az utolsó káptalani választás 1456-ban volt.

Lássuk immár a kalocsai káptalan szervezetét.

A káptalanok abban a korban teljesen kifejlett szervezettel bírtak. Volt a kalocsai káptalannak nagyprépostja. A káptalan fejét okleveleink hol prépostnak, hol pedig nagyprépostnak nevezik. Azonban a tulajdonképpeni czime — legalább a XV. század második felében — nagyprépost volt. Kitűnik ez V. László királynak 1453-iki leveléből, melyben a káptalani javadalmakra, a nagyprépostságot és olvasókanonokságot kivéve, a kegyuri jogot Vincze váci püspöknek és Herczegh Ráfael kalocsai érseknek adományozza. Ebben a levélben a király úgy a kalocsai, mint a bácsi káptalan fejét nagyprépostnak nevezi.² Mindazáltal, úgy látszik, némi különbség volt a kalocsai és bácsi nagyprépostok közt, mivel Bácsban volt nagyprépost és kisprépost; míg Kalocsán kispréposttal soha nem találkozunk. Valószínű, hogy a nagypréposti cím csak a székes főkáptalan fejének kitüntetése volt. Ezt annál is inkább állíthatjuk, mivel a titeli káptalan fejét, — daczára annak, hogy a titeli káptalan előkelőbb volt a kalocsainál — az oklevelek soha nem nevezik nagyprépostnak. — A nagyprépost volt a káptalan feje, a tanácskozmányok vezetője, a hiteles hely igazgatója, a testület vagyonának őre. Okleveleink a renaissance korban a következő nagyprépostokról tesznek említést:

1439-ben Miklós kalocsai érseki helyettes.³

1454-ben István a kalocsai prépost.⁴

1474-ben Mihály milkói fölszentelt püspök, esztergomi érseki helyettes, ki Esztergomban lakott, egyuttal birta a kalocsai nagypréposti javadalmat.⁵

1479-ben Balázs mester érseki helyettes.⁶ Ugy látszik 1502-ig volt nagyprépost; mivel ebben az évben szintén Balázs doktor, érseki helyettes a kalocsai nagyprépost.⁷

¹ Theiner i. m. I. 657.

² Fraknoi. Oklevéltár a m. kir. kegyúri jog történetéhez. 40.

³ Fraknoi. A szekszárdi apátság tört. 36.

⁴ Zichy-kodex IX. 431.

⁵ Czách. i. m. 10.

⁶ U. ott. 27.

⁷ Hazai okmtr. V. 394.

1518-ban Mihály kalocsai prépost belépett a római szent Lélek-társulatba.¹

Az olvasó-kanonok kötelessége a káptalani pecsét őrizete, a káptalani iskola igazgatása és a hiteles helyi kiadványok szerkesztése. Várady Péter érsek írja Frangepán Gergely kalocsai olvasó-kanonoknak, hogy ezen hivatalra hárulnak a káptalanban a legterheesebb kötelességek: a pecsét őrizete, az iskola igazgatása, a legfontosabb teendők.² A hiteles helyi levelekről külön nem szól az érsek mivel ezek szerkesztése a pecsét őrizetével együtt járt, ezt különben tudjuk a középkori káptalani szabályzatokból.³ Okleveleinek az olvasó-kanonokot scholasticus-nak is nevezik.⁴

Olvasó-kanonokok a jelzett korban:

1423-ban István, a széküresedés idején az egyházmegye káptalani helyettese.⁵

1439-ben György a kalocsai olvasó-kanonok.⁶

1454-ben Sebestyén.⁷

1493-ban Frangepán Gergely, a későbbi kalocsai érsek.⁸

1503-ban Vásárhelyi János.⁹ Ugyanő 1519-ben is.

1526-ban Therewk Mihály, kit Tomory a pápai nuncziushoz küldött, hogy segítséget kérjen a végvidék védelmére.¹⁰

Az éneklő-kanonok tiszte: az istentiszteletre való felügyelet s az egyházi ének tanítása.

Éneklő-kanonokok e korban:

1454-ben Mihály.¹¹

1470-ben Dobokai Miklós. (1470-ben birtokpere volt a nyúl-szigeti apáczákkal).¹²

1493. Ágoston kalocsai éneklő-kanonok belépett a szent Lélek-társulatba.¹³

1502-ben Márton.¹⁴

¹ Mon. Vat. S. I. T. V. 133.

² Wagner i. m. 115.

³ Bunyitay. A váradi káptalan legrégibb statútumai. 93.

⁴ Cod. Dipl. III. I. 429.

⁵ Zichy-kodex VIII. 123.

⁶ Fraknói i. m. 71.

⁷ Zichy-kodex. IX. 431.

⁸ Wagner i. m. 115.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 30959.

¹⁰ Theiner. i. m. II. 666.

¹¹ Zichy-kodex. IX. 431.

¹² Orsz. levéltár. Dipl. 16989. 17008.

¹³ Mon. Vat. S. I. T. V. 33.

¹⁴ Hazai okmtr. V. 394.

Az éneklő-kanonok után következett az őrkanonok, kinek tisztéhez tartozott a templomnak s az egyház kincseinek, valamint az egyházmegyei könyvtárnak őrizete.

A következő őr-kanonokokat ismerjük :

1425-ben György.¹ Ugyanő 1428-ban.²

1454-ben Ozvald.³

1503-ban Mihály.⁴

1513-ban Márton.⁵ 1513-ban fontos ügyben követségben járt Rómában. A törökök háborúval fenyegették Európát. 1512-ben a janicsárok segítségével trónra került Bajazet fia, a harcias Szelim. Ez a hír nagy félelemmel töltötte el Európát. Bakóc esztergomi érsek beutazta a külföldi hatalmasságok udvarait s Rómában, segítséget sürgetett a háborúra. 1513-ban X. Leo pápához Márton kalocsai őrkanonokot küldte a magyar király, hogy általa a háboru költségeire segítséget sürgessen, illetve, hogy a kanonok Bakóc kérését a király sürgető üzenetével támogassa. A pápa a bíborosokkal tanácsot tartott s a kalocsai kanonokot biztató ígéretekkel bocsátotta el, ígérteit be is váltotta. Márton fényes eredménnyel járt el a követségben.⁶

1521-ben Benedek a budai Mária Magdolna-templom plebános és kalocsai őrkanonok.⁷

A székesegyházi főesperest másképp kalocsai, vagy sárközi főesperesnek is nevezték.⁸ A midőn csak egy főesperes volt a kalocsai káptalanban, akkor az illető kanonokot egyéb jelzés nélkül egyszerűen főesperesnek nevezték.⁹ A főesperesek teendője volt a kerületekre való felügyelet, kánoni látogatás.

Székesegyházi főesperesek :

1447-ben János.¹⁰

1454-ben János.¹¹

1480-ban Miklós, a Czobor-család peres ügyében káptalani kiküldött.¹²

¹ Zichy-kodex. VIII. 243.

² U. ott. 38.

³ U. ott. IX. 431.

⁴ Hazai okmtr. V. 395.

⁵ Fraknoi. Bakóc Tamás élete. 139.

⁶ Pauer i. m. 239.

⁷ Magy. Tört. Tár. XII. 152.

⁸ Zichy-kodex. III. 143. I. 10.

⁹ U. ott. IX. 248.

¹⁰ U. ott.

¹¹ U. ott. 431.

¹² Orsz. levéltr. Dipl. 18400.

1502-ben Gergely.¹

1520-ban Kamonci Balázs főesperes Bácsban jelen volt az érseki javak átvételénél.²

A bodrogi főesperesség hol a kalocsai, hol a bácsi káptalanba volt beosztva. Így 1354-ben a bodrogi főesperes, egyúttal háji prépost, a bácsi káptalan kanonokja.³ 1454-ben Gergely bodrogi főesperes, a kalocsai káptalan kanonokja.⁴ 1480-ban Márton bodrogi főesperes társ-bíró Balázs kalocsai préposttal.⁵ 1502-ben Tamás kalocsai kanonok és bodrogi főesperes.⁶ 1511-ben a pápa Máté bodrogi főesperest, a kalocsai káptalan kanonokját árkádiai püspökké kinevezi s a kalocsai érsek mellé segédpüspökül rendeli.⁷ Mind ezekből az tűnik ki, hogy későbbi időben a bodrogi főesperes állandóan a kalocsai káptalan tagja volt. Valószínű, hogy a háji prépost is a kalocsai káptalan tagja volt. Erről alább bővebben szólnunk a háj-szent-lőrinczi prépostság tárgyalásánál.

A dékán a nagyprépost helyettese, a káptalani rendtartás ellenőre, a káptalan jószág-kormányzója, a kanonokok jövedelmeinek kiosztója volt.⁸ Werbőci a dékánnak, mint jószágigazgatónak tisztéről így ír: A káptalanbéli tiszttartónak és dékánoknak a jobbágyok között való méltóságokról. A káptalan- avagy konvent-béliek az ő falujokban tiszttartókat, vagy parasztbirákat szoktak tartani, kik az ő jobbágyuk között idő szerint parancsoljanak: kik a minémű ítéletet és törvényt tesznek, olyan ereje vagyon, mintha személye szerint a káptalan- avagy konvent-béliek mondották volna ki. A dékánnak is a káptalan személyében azon méltósága vagyon, de azért az ő tisztviselésének határán kívül, prókátor-levél nélkül, az egész káptalan nevében nem perelhet.⁹

Utána következett a másod olvasó-kanonok, ki az olvasó-kanonok helyettese, az iskolák tanítója s a káptalan aljegyzője volt.¹⁰

A másod éneklő-kanonok az éneklő-kanonok helyettese volt.¹¹ Voltak ezeken kívül egyéb kanonokok is a káptalanban, kiket az

¹ Hazai okmtr. V. 394.

² Katona i. m. I. 514.

³ Zichy-kodex. II. 189.

⁴ U. ott. IX. 431.

⁵ Czaich i. m. 28.

⁶ Hazai okmtr. V. 394.

⁷ Vatikáni titkos levéltár, Dataria. Julii II. A. VIII. L. VIII. a. f. 80.

⁸ Zichy-kodex. I. 105.

⁹ Werbőci i. m. 385. I. III. titulus.

¹⁰ A cime sublector. Zichy-kodex III. 143.

¹¹ Cime subcantor, vagy succentor.

oklevelek egyszerűen kanonokoknak neveznek.¹ Voltak végül egyéb javadalmasok, vagy oltáros papok, kik a kar papjai, vagy klerikusai néven szerepelnek.²

Kiváló méltatást érdemel a kalocsai káptalan, mint hiteles hely. Azért szükségesnek tartom, itt a hiteles helyeket általánosságban ismertetni s azután a kalocsai káptalannak hiteles helyi tevékenységét bemutatni.

A hiteles helyek intézménye Magyarországon egykorú az írásos jogügyletekkel s nyomban követte a királyok írásba foglalt adományait. A vallás tekintete, a papi méltóság és hitel könnyen eszközöl, hogy a nemzetségi tagok osztályaiban a vételők, adásuk és végrendelkezésök esetében a kanonokok és szerzetesek lennének tanúbizonyságok; azoknak pecsétos irományaik szereznek megerősítő és örökösítő szentséget. Örömet templomokba és monostorokba vitte a gyakran harczoló birtokos magyar jogait őrző irományi kincsét, hogy ott azokat hadviselés vagy belviszályok idején pecsét alatt hiteles másolatban ismét kiadják. Bizonyos, hogy a káptalanok és kolostorok kiadványainak nem tételes törvényeink szereztek első hitelességet, hanem a szokásjog. Később, azon kiváló fontosságnál fogva, melylyel a hiteles helyek kiadványai birtak jogszolgáltatásunkban, a törvényhozás szabályozta azok eljárását. Első tételes törvényünk, mely a káptalanok és konventek bizonyáglevelével foglalkozik, 1231-ből való, mely elrendeli, hogy a törvénybeidézések csak a megyei püspökök, vagy káptalanok tanusítványai mellett eszközölhetők. A kisebb peres ügyekben elegendők a szomszédos konventek, vagy kolostorok hiteles iratai is.³ — A hiteles helyek intézménye a XV. század elején már teljes virágzásban volt, sőt Mátyás korában fejlődésének teőpontját érte el. Ebben a korban a szokásjog, káptalani szabályok és országos törvények szerint következő volt a hiteles helyek szervezete és eljárása. Állandó gyakorlat szerint a közhitelességű okleveleket az olvasó-kanonok írta, ki a hiteles hely jegyzője volt.⁴ A káptalani szabályzatok is az olvasó-kanonokot rendelik jegyzőnek; sőt tüzetesen köteleességévé teszik az okirat-szerkesztést, de csak

¹ Pl. 1422. Balázs (Zichy-kodex. VIII. 54) 1423. Zalay Benedek. (U. ott. 85.) 1425. Ujfalvi András, (U. ott. 238.) 1425. Bálint. (U. ott. 364.) 1443. Jakab. (U. ott. IX. 59.) 1467. Meeghi György (Czáich. I. m. 47.) 1515-ben Surimischí Emánuel. (Leonis X. Regesta. F. VII. VIII. 88.) 1474-ben Fejervári Demeter érseki helyettes (Czáich. I. m. 91.)

² Pl. 1424. László. (Zichy-kodex. VIII. 167.)

³ Kovachich. J. N. Sylloge decretorum comit. I. 7.

⁴ L. Cod. Dipl. III. 2. 94. 491. IV. 1. 76. 167. 170. 308. 2. 25. 117. 170. 3. 309. 477. VII. 5. 569.

azon feltétellel, ha ő erre alkalmas és ha őt kanonok-társai erre képesnek tartják. Ha az olvasó-kanonok erre alkalmatlan, a kanonokok tetszés szerint más alkalmas embert választanak káptalani jegyzőnek.¹ Volt a hiteles helynek kis és nagy pecsétje; mindkettőt legalább hat kanonoknak kellett ládában őriznie; azokkal pecsételték valamennyi pecsétőr jelenlétében a sekrestyében a felek leveleit. A bélyegzés megtörténte után a pecsétet azonnal ládába zárták és saját pecsétjükkel mind a hatan lebélyegezték. A kiváltságokról szóló levelek kiállításánál, vagy egyéb nagyfontosságú ügyek elintézésénél az összes káptalanbéliék jelenléte szükséges volt. — A káptalanokhoz hasonló s velök egyenlő rangú hiteles helyek voltak a kolostorok (konventek.) A mit tehát a káptalanokról mondtunk, ugyan az a konventekre is vonatkozik. A konventeknél rendesen a perjel volt a hiteles jegyző, ki a kiadványokat szerkesztette.² Mellé volt rendelve a kolostor több tagja, kik az iratot a jegyzővel egyetemben hitelesítették s a pecsétet őrizték. Rendesen a perjel, kamarás, őrés éneklő-szerzetes volt a hitelesítéshez kirendelve, kik mellé még más két szerzetes szegődött társul. A perjel a kiadványokat a hiteles hely jegyzőkönyvében regisztrálta s az apátság, vagy prépostság pecsétjével ellátta. Egyébként a konventek eljárása teljesen azonos volt a káptalanokéval.

A kiadott oklevelekről a jegyző rendes protokollumot vezetett, melyben a kiadványokat regisztrálta, vagyis azok sommáját feljegyezte. Minthogy u. i. az oklevelek bizonyos minta szerint voltak írva, csak az ügyet, a neveket és a keltezést kellett a protokollumban feljegyezni, az iratok többi része nem változott. Végül megjegyzendő, hogy az eredeti okleveleket a káptalan levéltárában (archivum, conservatorium, sacristia) őrizték s ha a feleknek szükségök volt másolatra, azt az eredeti után készítették. A hiteles helyek ügykezelését szabályozó fontosabb törvényeink a renaissance korában a következők: 1435. évi V. §. U. azon évi VIII. §. 1471. XVIII. XXII. t. c. 1481. XVI. t. c. 1486. VIII. LXXIV. LXXV. t. c. 1492. LXIV. XCV. XCVI. XCVII. t. c. 1498. évi I. t. c. 1500 évi XXIX. és LVI. t. c. 1526. évi LVI. t. c.; melyek a hiteles helyi személyek minősítését, a kiküldetések és levelek kiállításáért járó díjakat és eljárást szabályozzák s a becsúszott visszaéléseket orvo-

¹ A váradi káptalan legrégibb statútumai. 93.

² C. Dipl. IV. 3. 484. 540. VI. 2. 112. IX. 2. 547. X. 1. 197.

solják.¹ Egyébként a hiteles helyekre vonatkozó szokásjogot tüzetesen ismerteti Verbőci István Hármas Könyvében.²

A mi már a kalocsai káptalant, mint hiteles helyet illeti, annak tevékenységéről tanúságot tesznek azon oklevelek, melyek korunkig fenmaradtak. A kalocsai székesegyház sekrestyájében őrizte a káptalan azokat a hiteles okleveleket, melyeket a vidék népe megőrzés végett oda vitt.³ Voltak ezek közt királyi adomány- és szabadalomlevelek, pápai bullák és brévék, perbehívások, ügyvédvallások, vallomások, vizsgálatlevelek, jelentések, ellenmondások, birtokbaiktatások, határjárások, birtokfoglalások, birtokbecslések, eskülevelek. A helyszini szemléket és hiteles ténytanúsításokat rendszeren az alsóbbrendű kanonokok, vagy a káptalan prebendátusai végezték s ezek jelentései alapján állították ki a főkanonokok (prépost, olvasó, éneklő, stb. kanonok) a közhitelességű oklevelet.⁴ Ezek a levelek nagyobb részben megsemmisültek 1526-ban a székesegyház pusztulásával. A Budáról lefelé vonuló török had kirabolta és felgyújtotta a székesegyházat. Annak levéltára lángok martaléka lett.⁵ Csak azok az oklevelek maradtak meg korunkig, melyek eredeti kiadványok voltak, vagy a káptalannak levéltárában elhelyezett okiratok másolatai s melyeket a felek — többnyire egyes családok — a török elől menekülve, magokkal vittek. Ezek most lassacskán kerülnek napfényre, többnyire egyes főuri családok levéltáraiból. A XV. és XVI. századbeli kiadványok (a régiebbek nem tartoznak e munka körébe) szép számmal lettek közölve „A Zichy grófi család okmánytára“ című gyűjteményben és Fejér Codex diplomaticusában. Becses adatok jelentek meg a „Hazai okmánytárban“ s különösen értékesek a budapesti országos levéltárban levő oklevelek. A budapesti országos levéltárban a jelzett korból a kalocsai káptalannak több kiadványát találtam meg, melyek a diplomatikai osztály következő szá-

¹ L. a Corpus Juris Hung. ban, a jelzett évek törvényeit.

² Magyar és Erdélyországnak törvénykönyve. Verbőci István által íratott 1514 esztendőben. Kalocsa 1773. évi kiadás, 56 l. XV. titulus.

³ A káptalan így hivatkozik az elhelyezett oklevelekre kiadványaiban: Quorum paria in nostra sacristia, seu conservatorio habentur. Zichy-kódex. IV. 99.

⁴ U. ott. I. 105, 179, 206, 236, 388, 393, 398, 404, 421, 472, 537, 541, III. 143, 483, 620, 622, 625, stb. Rendszeren a sublector, valamelyik egyszerű kanonok, vagy oltáros pap a kiküldött.

⁵ A székesegyház, melyet a törökök 1526-ban felgyújtottak, a XIII. században átmeneti stílusban épült. Nagysága körülbelül megfelelt a mostaninak. Alapjait Haynald érsek ásatta ki Henslmann régész által. (Schemat. Coloc. A. 1870. XII—XX.) 1526. szeptember hóban Kalocsa környékén egy török sereg tanyázott s elpusztította a vidéket. Hadtörténelmi közlemények. IV. évf. 247.

mai alatt fekszenek: 11161, 11190, 11269. 11288, 11354, 12398, 12400, 18400, és 33557. Ezek az oklevelek arról győznek meg bennünket, hogy a kalocsai káptalan, mint hiteles hely a mohácsi vész előtt valóban áldásos tevékenységet fejtett ki. Ha nyilvános levéltáraink őrei folytatják az utóbbi években szépen megindult oklevélközléseket s a régi nemesi és főnemesi családok közül több is megnyitja leveles ládáját a nyilvánosságnak, biztosra vesszük, hogy a kalocsai káptalannak még igen sok értékes oklevele fog napvilágot látni. Csakis így remélhetjük, hogy idővel megismerkedhetik a magyar történetkedvelő közönség azokkal az oklevelekkel, melyeknek minden darabja, minden rongya egy-egy drága emlék e honnak szent hajdanából. Csakis akkor lehet majd teljes képet alkotni arról az áldásos tevékenységről, melyet a kalocsai káptalan, mint hiteles hely kifejtett s azokról az érdemeiről, melyeket a hazai jogszolgáltatás körül szerzett.

Röviden szólok még a káptalan birtokviszonyairól.

A kalocsai káptalan birtokai jobbára a Sárközben, Kalocsa vidékén feküdtek. Királyi adománylevelek, melyekből a birtoktestet megállapíthatnánk, nem állnak rendelkezésünkre; mivel a káptalan keletkezése egykoru az érsekség alapításával. Csak a későbbi korból tudjuk meg a birtokok egyes részeit periratokból. Ezekből kétségtelenül kiderül, hogy a káptalan nem tartozott a vagyonosabb egyházi testületek közé. A sárközi birtokokon kívül voltak a kalocsai káptalannak falvai: Bács vármegyében Doroszló és Tapolca.¹ Bodrog vármegyében Kakucs és a Marótiak, illetve a Szentgyörgyi grófok birtokainak egy része.²

Rednek és Szentpál szerémmegyei községeket említi Vásárhelyi János kalocsai olvasókanonok 1519 évi tiltakozó levelében, melyek dézsmafizetése ügyében István olvasókanonok (úgy látszik 1423 körül), továbbá Ujfalvi Benedek és Zalai András kalocsai kanonokok jogtalan szerződést kötöttek. Ebből a levélből azonban nem tűnik ki, vajjon az említett községek, illetve mezővárosok a kalocsai káptalan birtokai voltak-e?³ Egy Redneket Várady Péter érsek említ, mint az érsekség városát, mely a délvídeken, Péterváradtól nem messze feküdt.⁴ Matucsinaí Gábor megvette a Czobor családtól Hethes falut. Bán-Zaka pusztát, továbbá Gergely, Zaka és Ara-

¹ Csánki D. Magyarország Tört. Földrajza. II. 165. 163.

² U. ott. 219. 191.

³ Katona i. m. I. 511.

⁴ Wagner i. m. 148.

nyád birtokrészeket s azokat a kalocsai káptalannak hagyományozta.¹ 1334-ben a kalocsai káptalan Kis-Pokrágyban levő birtokait Tamás erdélyi vajdának adta, ennek Salamonfalva nevű fejemegyei birtokáért s a Mikolazality, Szeder és Szt. Benedek nevű falvak tizedeiért. — U. ott volt a kalocsai prépostnak Kara nevű falva.²

Egy 1559-iki okiratban olvassuk, hogy Foktó, Uszód, Zasztó. Nana, Szt. Benedek, Bogyiszló, Varajt, Drágszél, Solt, Miske, Szt. István és Kalocsa a kalocsai érsekség és káptalan birtokai voltak. Ezek a birtokok bizonyára nem csupán 1526—1559-ig, hanem az előtt is az érsekség és káptalan tulajdonát képezték; azért adja azokat Ferdinánd több világi nemes embernek, míg az érseki szék be nem lesz töltve. Mint a király mondja, csak a székiüresedés idejére idegeníteni el azokat.³

Nagy vonásokban leírtam a kalocsai káptalan szervezetét és szereplését a renaissance-korban. Az egyházkormányzatban való részvételéről, valamint a közművelődés terén kifejtett tevékenységéről alább fogok szólni. Vázlatos leírásomnak célja az volt, hogy ezt az előkelő testületet a jelzett korból bemutassam. Kétségtelen tény, hogy a káptalannak tagadhatatlan érdemei vannak, melyeket mint egyházi testület szerzett a hitélet és vallásosság előmozdításában; nemkülönben mint kulturális intézmény a közművelődés terjesztésében és mint hiteles hely a hazai jogszolgáltatás terén.

2. Bácsai káptalan.

Itt volt az egyházmegye súlypontja. Ez volt e, Kalocsa volt e az érsekség hajdani székhelye, még nincs kiderítve. Annyi azonban bizonyos, hogy a renaissance-korban a fő székhely Bács volt. Jól felszerelt, messze kiterjedő sánczokkal körül vett vára volt. Az érsekek itt lakoztak; Kalocsa e mellett csak másodrendű székhelye volt a kettős egyházmegye főpásztorának. A segédpüspökök is jobbra Bácsban lakoztak. Volt impozáns, szép székesegyháza, mely temetkező helye volt az érsekeknek.⁴ Az egyházmegyének nagyobbik része ide tartozott. Volt népes káptalana, mely tekintélyben és gaz-

¹ Katona. Hist. Metr. Coloc. Eccl. I. 452.

² U. ott. II. 489.

³ Katona i. m. II. 35.

⁴ Várady Péter, ki állandóan Bácsban lakott, kétségkívül itt is lett eltemetve. Geréb László végrendeletében meghagyta, hogy holttestét Bácsban temessék el.

dagságban fölülmulta a kalocsait. (A káptalan és prépostság szent Pálról volt elnevezve.)¹

Maga a káptalan szervezete némiképpen elüt a kalocsaitól. Hajdan csak prépostja volt; utóbb, a káptalanbeliek szaporodtával a szervezete is módosult, s volt nagyprépostja és kisprépostja.

A káptalan prépostja 1417-ben János királyi alkanczellár.²

1421-ben Tamás.³

1431-ben János.⁴

1436-ban Tamás.⁵

1443-ban Bodó Miklós, ki azon évben a veszprémi püspök koadjutora lett.⁶ Ugyanő 1469-ben fejevári prépost.⁷

A XV. század közepén a bácsi prépostság nagyprépostsággá lett. 1453-ban említi a nagyprépostot V. László király Herczegh Ráfael kalocsai érsekhez érkezett levelében, a melyben a kegyuri jogot a nagyprépostság és az olvasó-kanonokság kivételével az egész káptalanra vonatkozólag a kalocsai érseknek adja.⁸ 1469-ben II. Pál pápa is említést tesz a nagyprépostságról, midőn Imre szent-trinitási (pécsi e. m.) plebánosnak Zalay Péter és neje ellen beadott panaszára vizsgálat céljából kiküldi a bácsi káptalan nagyprépostját és éneklő-kanonokját.⁹ — A XV. század közepétől a következő nagyprépostokat ismerjük:

1457-ben Kamonci Balázs. Előbb kamonci plebános. Mint-hogy azonban szülőföldén a hussziták tanait terjesztette, Marchia Jakab vizsgálatot tartott ellene. Balázs a vizsgálat elől Bácsba menekült s ott jó utra tért.¹⁰ Bácsban kanonoki javadalmat nyert. Pár évig az érsek offiálisa volt.¹¹ 1447-ben érseki helyettes.¹² 1457-ben nagyprépost.¹³ 1466-ban pöre volt Balázsnak János pécsi éneklő-kanonokkal a bácsi prépostság miatt. Mint láttuk, a pápai bullák 1457-ben Balázst bácsi prépostnak nevezik. 1465-ben pedig a pápai kan-

¹ Magy. Tört. Tár. II. 37.

² Cod. Dipl. X. 5. 818. Ugyanő 1418-ban. Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

³ Fraknói. Oklevéltár. a magy. kir. kegyuri jog. tört. 13.

⁴ Cod. Dipl. 7270.

⁵ Katona i. m. I. 80.

⁶ Veszprémi püspöki levéltár. S. p. Capsa 109. misc. Nr. D.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 16819.

⁸ Fraknói i. m. 40.

⁹ A bulla címzése: Praeposito majori et cantori eccl. Bachiensis. Vatikáni levéltár Dataria. Pauli II. A. VI. L. I. Exh. f. 114/a. A. 1469.

¹⁰ Lányi-Knauz i. m. I. 690.

¹¹ Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Vol. Rub. S. f. 281/a.

¹² U. ott. Nicolai V. A. I. L. III. B. f. 103.

¹³ U. ott. Pauli II. A. IV. Vol. Rub. f. 255/a.

cellária iratai szerint János volt a bácsi prépost.¹ A visszásságnak nyitjára találunk II. Pál pápának 1466-iki bullájában, mely szerint János pécsi éneklő-kanonok Rómában pert indított Balázs ellen, ki őt azzal vádolta, hogy halállal fenyegette, ha a préposti javadalom birtokába nem eresztené. Az ügyben vizsgálatot s maga számára kártérítést követelt.² A per Balázs mester javára dőlt el; mivel 1478-ban is mint bácsi prépost szerepel.³ Különben a ferenczrendiek egykoru feljegyzése szerint Balázs mester megtérése után Bácsban prépost volt és dicséretesen élte tovább napjait.⁴

1503-ban Czulai Fülöp a bácsi káptalan nagyprépostja.⁵

1508-ban Móré Fülöp.⁶

1515-ben Aranyáni János solubriai felsz. püspök.⁷

1526-ban Palisnai György.⁸

A káptalan olvasó-kanonokjai közül a következőket ismerjük:

1418-ban Rajnald. (Társaival együtt hiteles levelet ad ki a közlpi helységben megejtett határjárásról.)⁹ 1436-ban Márton.

¹ Olasz állami levéltár. Divers. Pauli II. A. 1465. f. 188/a.

² Paulus etc. Eppo Vespreniensis et dil. fil. abbati monasterii stae Mariae de Feuld-vár ac cantori eccl. Albensis Vespren. dioc. Salutem. Exhibita siquidem nobis pro parte dilecti filii Joannis cantoris quinqueecclesiensis diocesis petitio continebat, quod olim dilectus filius Blasius de Kamancz clericus, tunc officialis Bachiensis, falso asserens, quod dictus canonicus sibi morte comminatus fuerat, nisi ad possessionem praepositurae ecclesiae Bachiensis, quam tunc certo modo vacantem, canonice sibi collatam assecutus fuerat et illam tenuerat et possederat pacifice et quiete, et quia dilectus filius Sigismundus de Gara, qui se gerebat pro clerico quinqueecclesiensis diocesis, eum de facto spoliaverat, restituat, prout bonae memoriae Joannes archiepiscopus Bachiensis sibi per suas litteras dederat in mandatis; eundem Joannem super hoc apud praefatum archiepiscopum, et alios bonos et graves viros nequiter diffamavit, ac dilectus filius Valentinus de Vár, cantor dictae ecclesiae Bachiensis super quibusdam fructibus, redditibus et proventibus, ad eundem Joannem ratione canonicatus et praebendae ecclesiae Bachiensis, quos tunc obtinebat, spectantibus, et quidem aliis clericis et laicis quinqueecclesiensis et bachiensis diocesis, super quibusdam immobilibus, in civitatibus et diocesis praedictis consistentibus, mobilibusque bonis et rebus aliis . . . et quasdam alias graves injurias sibi irrogavit, pariter et jacturas; propter quas expensas fecisse et damna gravia se asserit incurrisse. Quare idem Joannes Joannis nobis humiliter supplicavit, ut singulas causas, quas ipse Joannes contra Blasium et Valentinum et alios clericos et laicos praedictos super praemissis et eorum occasione movere intendit, aliquibus probis viris committere . . . de apostolica benignitate dignemur. Nos igitur huiusmodi supplicationibus inclinati, discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus vos, aut duo, aut unus vestrum, vocato Blasio et Valentino, necnon clericis et laicis praedictis, etc. — Vatikáni levéltár. Dataria Pauli II. A. III. Vol. Rub. S. f. 281a.

³ Czúch. i. m. 40.

⁴ A ferenczrendiek gyűjgyösi könyvtárában: „Chronica“ c. kodex. 15. köv. Közli Lányi-Knauz is i. m. 690.

⁵ Orsz. levéltár. Dipl. 21150.

⁶ Szvorényi. Hist. Eccles. Amoen. V. 100.

⁷ Leonis X. Regesta T. VII. VIII. 16.

⁸ Szvorényi i. m. 101.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

1470-ben Matucsinaí Gábor, egyuttal királyi kanczellár, utóbb kalocsai érsek.¹

1475-ben Istrói István, a bosnyák király kanczellárja.²

1476. körül Aranyádi István.³

1478-ban János.⁴

1518-ban Benedek, a következő évben a boszniai püspök szuffragáneusa.⁵

1520-ban Benedek scopii felszentelt püspök.⁶ (Valószínűleg azonos személy az előbbivel.)

Éneklő kanonokok :

1418-ban István.⁷

1431—36. István.⁸

1456-ban János.⁹

1467-ben Vári Bálint. 1472-ig.¹⁰

1473-ban Szlavoniai Mátyás.¹¹

1474-ben Tholdi Gergely.¹²

1478-ban Márton.¹³

1493-ban Bodó Miklós ; nem azonos a főnebb említett Bodó Miklóssal.)¹⁴ 1474-ben a bolognai egyetem rektora volt.¹⁵

1519-ben Zondi Pál.¹⁶

1520-ban Igari Imre.¹⁷

Örkanonokok :

1431-ben Gergely.¹⁸

1433-ban Ozvald.¹⁹

¹ Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. VI. Vol. Rub. f. 41/6.

² Theiner i. m. II. 447.

³ Kovachich. Formulae solennes. 341.

⁴ Czáich i. m. 40.

⁵ Theiner Mon. Slav. Merid. I. 568.

⁶ Katona i. m. I. 514.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

⁸ Kalocsai kápt. levéltár. — Katona i. m. I. 80.

⁹ Koller. Hist. Eppatus Quinqueeccles. IV. 429.

¹⁰ Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Vol. Rub. S. f. 2/6.

¹¹ Olasz állami levéltár. Sixti IV. Divers. A. 1474. Sec. Cam. f. 82/6.

¹² U. ott.

¹³ Czách i. m. 40.

¹⁴ Rupp. i. m. III. 66.

¹⁵ Századok. 1897. évf. 771.

¹⁶ Mon. Vat. Ser. I. T. V. 139.

¹⁷ Katona i. m. I. 514.

¹⁸ Kalocsai kápt. levéltár.

¹⁹ Nagy Gyula. A gr. Sztáray cs. oklevéltár. II. 302.

1436-ban Ozvald.¹

1450-ben Danóczy András² érseki helyettes.

1463-ban Miklós.³

1475-ben Pankotai János érseki helyettes.⁴

1478-ban Egyed.⁵

1487-ben Márton.⁶

1499-ben Garai Bereck, a szabad művészetek doktora, érseki helyettes.⁷

1511-ben Baczani Máté egyházjogi doktor, érseki helyettes.⁸

1526-ban Egressy Lőrincz.⁹

A főesperesek közül első a székesegyházi; másképp bácsi főesperes. A jelzett korból a következő bácsi főespereseket ismerjük :

1418-ban Jakab.¹⁰

1436-ban János.¹¹

1477-ben Imre, a boszniai káptalan prépostja.¹²

1478-ban Osvát.¹³

1503-ban Bánffy Bernát.¹⁴

Második volt a szegedi főesperes :

1418-ban Mihály.¹⁵

1435—36-ban György.¹⁶

1478-ban Imre.¹⁷

1503-ban Barczai György¹⁸ a szegedi főesperesek.

Rangban harmadik volt a szerémi főesperes, kinek kerületébe tartoztak a délbácskai és a szerémi plebániák.

1418-ban Balázs.¹⁹

¹ Katona i. m. I. 81.

² Orsz. levéltár. Dipl. 14366.

³ Koller i. m. IV. 343.

⁴ Czaich i. m. 14.

⁵ U. ott. 40.

⁶ Kovachich i. m. 387.

⁷ Katona i. m. I. 501.

⁸ A gr. Károlyi cs. oklevéltár. III. 73.

⁹ Pray. Spec. Hier. Hung. II. 437.

¹⁰ Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

¹¹ Katona i. m. I. 81.

¹² Mon. Vat. S. I. T. VI. 253.

¹³ Czaich i. m. 40.

¹⁴ Uj Magy. Muz. II. 31.

¹⁵ Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

¹⁶ Katona i. m. 81.

¹⁷ Czaich. i. m. 40.

¹⁸ Orsz. levéltár. Dipl. 30959.

¹⁹ U. ott. Dipl. 10682.

1436-ban Kelemen.¹

1453-ban Kelemen.²

1470-ben András mester, határjárást tart Garai Jób birtokán Zenthandrásban.³

1478-ban Pál,⁴ a szerémi kerület főesperese.

Nem lehet bizonyossággal megállapítani, de valószínű, hogy a kisprépost közvetlenül a főesperesek után következett. Úgy látszik épp azért nevezték kisprépostnak, mivel sorrendben a főkanonokok után, a többiek élén állott. A kisprépost részt vett a káptalani kiküldetésekben. Így 1473. szept. 24-én Mátyás király megbízása folytán a bácsi káptalan az óbudai apácák panaszára kiküldte Mihály kisprépostot és kanonokot.⁵ 1478-ban Mihály kisprépostot hasonló szerepben látjuk. Ez úgy látszik azonos az előbbennel.⁶ 1483-ban István bácsi kisprépost a Czobor családdal kiegyezik.⁷ 1513-ban Bernát kisprépost foglalást tett az ó-budai apácák Wyfalu birtokán.⁸ Különös, hogy ebben a korban nem találunk dékánt a káptalan tagjai közt. Lehetséges, hogy a kisprépost címét a dékán vette fel

Ezekén kívül még számos tagja, vagyis egyszerű kanonokja volt a bácsi káptalannak. Ezek közé tartozott a másod-olvasó, másod-éneklő, másod-örkanonok, sekrestyeigazgató, officiális. Végül voltak prebendás- és oltáros-papok. Okleveleink a következő bácsi kanonokokról tesznek említést: 1439-ben Wylaki András.⁹ 1446-ban Kamonci Balázs officiális.¹⁰ 1453-ban Wadkerthi Domonkos.¹¹ Erdewdi Gergely.¹² 1457-ben Pankotai János és Vári Bálint.¹³ 1460-ban János a bácsi és pécsi káptalanok kanonokja.¹⁴ 1466-ban Lency Benedek bácsi kanonokot a pápa boszniai püspökké nevezte ki.¹⁵ 1467-ben Sebestyénfi Albert bácsi másod örkanonok.¹⁶ 1470-ben Szegedi Balázs

¹ Katona i. m. I. 81.

² Kalocsai kápt. levéltár.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 17040.

⁴ Czaich i. m. 40.

⁵ Orsz. levéltár. Dipl. 17490.

⁶ U. ott. Dipl. 18024.

⁷ U. ott. Dipl. 18817.

⁸ U. ott. Dipl. 22456.

⁹ Theiner i. m. II. 470.

¹⁰ Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Vol. Rub. m. f. 273.

¹¹ Kalocsai kápt. ltr.

¹² U. ott.

¹³ Vatikáni levéltár. Dataria. Callisti III. A. III. Vol. Rub. X. R. f. 185.

¹⁴ Koller i. m. IV. 61.

¹⁵ Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. X. R. a. Vol. Rub. f. 68.

¹⁶ Czaich i. m. 41.

másod éneklő-kanonok.¹ 1472-ben János érseki helyettes.² 1476-ban Óvári Mátyás és Egyed bácsi kanonokok.³ 1478-ban Lénárdfalwai Tamás.⁴ U. abban az évben Thawankuthi Antal.⁵ 1481-ben Mathuesinai Mihály⁶ Liskai Ádám.⁷ 1492-ben Zakály Lőrinc, Váradi Péter érsek követe a királyhoz.⁸ 1496-ban Leontius, Váradi Péter római ügyvivője.⁹ 1519-ben Egressy Lőrinc, (később 1526-ban örkanonok.)¹⁰ 1520-ban Eszéki László és Aranyáni Pál.¹¹ — Idézek néhány prebendás és oltáros papot: 1469-ben Tamás pap a bácsi székesegyházban javadalmas.¹² 1473-ban Fülöp, a bold. Szűz Mária oltáros-papja, mint a bácsi káptalan kiküldötte, több valkómegyei nemes által elkövetett hatalmaskodás ügyében eljár.¹³ 1495-ben Gál, bácsi oltáros-pap Várady Péter dézsmaszedője.¹⁴

Az érseki helyettesek ebben a korban már mint általános ügyhallgatók is szerepelnek. Mint alább látni fogjuk a szentszéki bíráskodás ismertetésénél, ők vezetik az egyházi törvénykezést. Az officiálisok már csak mint az érseknek bizonyos különleges esetekben megbízottjai járnak el. Az érseki helyettesek tiszte mindazáltal első sorban az egyházmegye kormányzatában a főpásztor helyettesítése volt.¹⁵

¹ Kerhelich i. m. I. 184.

² Orsz. levéltár. Dipl. 17365.

³ Czaich i. m. 17.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 18024.

⁵ U. ott. Dipl. 18209.

⁶ U. ott. Dipl. 18456.

⁷ Kovachich. Mon. Legisl. Hung. II. 33.

⁸ Wagner i. m. 51. 67.

⁹ U. ott. 144.

¹⁰ Mon. Vat. S. L. T. V. 139.

¹¹ Katona i. m. I. 515.

¹² Vatikáni levélt. Dataria. Pauli II. A. V. L. I. X. R. a. 271.

¹³ Orsz. levéltár. Dipl. 17465.

¹⁴ Wagner i. m. 104.

¹⁵ Az érseki helyettesek hivatali ügykörének megvilágítására ide iktatom János bácsi vikárius 1472-iki levélét, melyben felszólítja Imre jánosii plébánost, hogy plébániáját, melyet ok nélkül elhagyott 15 nap leforgása alatt (a jövedelemtől való megfosztás terhe mellett,) foglalja el: Nos Joannes artium magister et Dulcinensis custos et canonicus ac vicarius ecclesie Baclensis in spiritualibus et causarum auditor generalis, memorie commendamus per presentes quod nos ad instantem petitionem nobis pro parte populi de possessione Janossy porreclam Emericum presbiterum, alias plebanum de dicta Janossy personaliter, tandem litteratorie primo, secundo et tertio monicione canonica et sub poena a canone introducta, scilicet privationis sui beneficii, assignatis sibi certis terminis admoneri fecimus et potencialiter monuimus, ut ipse ad plebaniam ipsam de Janossy venire, ibique personalem residenciam facere, curamque animarum susceptam salubriter gerere deberet et teneretur.

Idem vero Emericus presbiter, nescitur quo motivo ductus, Dei et hominum (?) timore postposito, nec residenciam personalem in sua plebania facere, sed neque curam

A bácsi káptalan, mint hiteles hely, mindenkor kiváló szerepet játszott, sőt e tekintetben egyike volt a legelsőknek az országban. Nagy fontosságú, sőt az ország érdekeit érdeklő ügyek lettek ezen hiteles helyen elintézve. Ez állításunk bizonyítása céljából csak rámutatok arra a tárgyalásra, midőn 1358-ban a bácsi káptalanban összejöttek az ország főpapai, több világi főúr s előttük János boszniai kanonok beismerte, hogy Tvrtko bosnyák bánnal Magyarország ellen szövetekezett. Beismeréséről a bácsi káptalan állította ki a közhitelességű oklevelet.¹ A káptalan hiteles kiadványai a jelzett korból részben már megjelentek nyomtatásban oklevélgyűjteményeinkben. (Cod. Diplom. Hazai okmánytár. Zichy-kódex) Több fontos okiratot én is találtam a budapesti országos levéltárban.

A bácsi káptalannak e korból származó kiadványai az országos levéltárban következő számok alatt fekszenek; (1418 év.) Diplom. 10682. (1421.) 11161. (1422.) 11190. (1422.) 11269. (1423.) 11269. (1423.) 11354. (1425.) 33557. (1428.) 11957. (1429.) 11288. (1431.) 12398. (1431.) 12400. (1452.) 15029. (1456.) 15109. (1456.) 15018. (1470.) 17040. (473.) 17490. (1473.) 17465. (1478.) 18024. (1478.) 18009. (1481.) 18456. (1501.) 21061. (1505.) 21390. (1473.) 34221. (1466.) 16331. (1463.) 15845. (1524.) 26691. (1525.) 23842. (1525.) 24221. Valamennyi a diplomatikai osztályban van elhelyezve.

1526-ban a bácsi káptalan is martalékul esett a török seregnek. Ferdi török történetíró így írja le Bács pusztulását: Mig a szultán Péterváradnál átkelt, ez alatt a Tétel nevű erős várnak,

animarum gerere, sacramenta ecclesiasticaque ipsis administrare, sicuti debebat, curavit, predicta nostra monita contumaciter et rebelliose contempsit, profanis rebus extra suam parochiam divagando et discurrendo, referentibus nobis ipsis populis de dicta Janossy, quod occasione non residence ipsius Emerici presbyteri grande periculum animarum esset in mora, ex quo iidem populi pastorem non haberent animarum, sed neque submissam personam, que ipsis ecclesiastica administraret sacramenta, idcirco de anno Domini infrascripto. die mercurii 5/a mensis augusti adveniente nostras litteras admonitorias ex superabundanti contra ipsum Emericum presbyterum dueramus decernendas et decreveramus, eundemque primo, secundo et tercio monicioneque canonica et sub privacionis beneficii poena, infra quindecim dierum spacio a die monicionis et requisicionis hujusmodi computando, cum certo nostro executore rursus admoneri et citari feceramus, ut ipse intra predictum terminum ad ipsam plebaniam Janossy vocatam venire, ibique personalem residenciam facere, curamque animarum gerere, omniaque ecclesiastica sacramenta eisdem populis administrare deberet et teneretur; aut coram nobis comparere, rationem de predictis assignaturus et redditurus, quare ad premissa cogi, compelli vel adstringi non possit, vel non debeat. (Ha meg nem jelennék s állását el nem foglalná, jogában álland a jánossi-beli népnek új plebánost választani.) Datum Bachiae, die jovis, quarta mensis septembris. Anno domini (1472.) — Orsz. levéltár. Dip. 17365.

¹ Veszprémi püspöki levéltár. D. C. 109. Nr. 30.

mely a Tisza vizének a Tuna folyóba ömlésénél fekszik s falai kemény kőhöz, bástyái pedig vasszekrényekhez hasonlók, valamint a Tuna partján levő Bads nevű erős várnak hitetlen lakói is a kétségbeesés kezével a kegyelem ruhájának szegélyébe kapaszkodtak, feladták a nevezett várakat.

Szentkláray szerint a bácsi vár még 1529-ben is a magyarok kezében volt. Szerinte: 1529 január 23-án hír érkezett Budára a Mohács tájékán táborozó Bakicstól, hogy Beriszló István szerb deszpota emberei Bácsot és Félegyházát, mely erősségek egyedül állottak még azon a tájékon az ország védelmére, a töröknek elárulták s ez által lehetővé tették az ellenségnek akár szárazon, akár vizen Pestig felhatolnia.¹ Szentkláray állítása téves. A kiket idéztünk, azok egykorú írók; a napló írója szemtanú, ki a táborban volt. Állítása föltétlen hitelt érdemel. Tehát Bács csakugyan elesett 1526-ban. A város 1526-ban elpusztult. A vár török kézbe esett. A káptalan és a templom lángok martaléka lett. A székesegyház drágaságai, a sekrestyében őrzött nagybecsű oklevelek mind elpusztultak; csak azok jutottak el hozzánk, melyeket, mint kiadványokat birtokosaik a török elől menekülve a felvidékre magokkal vittek.²

Szükségesnek tartom még röviden foglalkozni a káptalan birtokviszonyaival. Minthogy a káptalan alapítását homály fedi, épp úgy nem állapíthatjuk meg a bácsi káptalan birtokait, a mint nem tudjuk a kalocsai birtokviszonyait e korban. Csupán egyes részleteit ismerjük. Így a káptalan Thamana bácsmegyei helységben részbirtokos.³ A káptalan birtokához tartozó Ethe nevű község;⁴ továbbá Piski, Bács szomszédságában.⁵ Részbirtoka volt Kerekiben.⁶ Birtoka volt (mennyi, nem tudjuk) Kereszturon, Ujfaluban, Répásszentkirályon.⁷ Továbbá Bács város határának egy része és még legalább

¹ A dunai hajóhadak története. 118.

² A káptalan nagyobb pecsétjén szent Pál apostol alakja látható; jobbjában kardot, baljában könyvet tart. Kőríráta: S. Capituli Bachiensis. A kisebbben szent Pál képe, jobbjában kardot tart. Magy. Tört. Tár. II. 37.

³ Iványi B. B. vm. helynévtára. I. 132.

⁴ Katona i. m. I. 426.

⁵ A kalocsai káptalan egy 1432. s egy 1453-iki hiteles levelet őriz levéltárában melyek egyikét a kő, másikát a titeli káptalan állította ki. Mindkettő arra a perre vonatkozik, melyet a bácsi káptalan, mely Piski község földesura volt, a nevezett község birtokjoga miatt Maróthi János macsói bán ellen hatalmaskodás és birtokháborítás címén folytatott. (A két oklevelet Városv Gyula tudósunk közölte a B. B. v. m. tört. társ. évkönyvében. VI. évf. III. f. 113. köv. lapokon.)

⁶ Orsz. levéltár. Dipl. 22330.

⁷ U. ott. 18693.

öt szomszédos község.¹ A bácsi kisprépostságnak birtoka volt Kis-Szent-Mártonban.² A káptalan többi birtakairól nincs tudomásunk; bár kétségtelen, hogy voltak más vármegyékben is birtokai, mivel a bácsi káptalan leggazdagabb volt az egész országban. Ezt az állításunkat bizonyítja az 1498. évi XX. t. cikkely, mely szerint a a bácsi káptalan a haza védelmére 500 lovast volt köteles kiállítani. (Az esztergomi káptalan 200-at, az egri 200-at, az erdélyi 200-at, a pécsi 200-at, a fejevári 100-at.)³

1526-ban a bácsi káptalan mint ilyen megszűnt létezni. Egyes tagjai túléltek pusztulását; sőt a nagyprépostságról még 1527-ből is vannak adataink. Így a jelzett évben Ferdinánd király Egressi Lőrinc bácsi örkanonoknak adományozza a káptalan nagyprépostságát.⁴ De ez már csak pusztta cím volt. Egressi nem lakott, nem is lakhatott Bácsban, mert az előbbi évben teljesen elpusztult. Ő csak a nagypréposti címet viselte; a mint több püspökségről, apátságról és prépostságról is tudjuk, hogy azok címét a mohácsi vész után adományozták királyaink, dacára annak, hogy javadalmaik megsemmisültek. Egressi is azok közé tartozhatott, kik a nagy veszedelem évét túléltek s mivel a káptalan tagjai közül más aligha volt életben, a király a nagypréposti címet neki adományozta. A káptalan, mint egyházi testület megszűnt létezni, nem is támadt fel soha. Régi emlékének megőrzése céljából, a kalocsai káptalan visszaállítása alkalmával, annak kebelében egy stallum lett szervezve, melynek javadalmasa a bácsi prépost címét viseli. Szép emléket őriz e cím. A bácsi káptalan évszázadokon keresztül nagy szolgálatokat tett az egyháznak és a hazának. A délvidéken őre volt a magyar katolicizmusnak. Tagjai ápolták a vallásosságot, terjesztették a művelődést, apostolai voltak a magyarságnak és mintaképei a hazaszeretetnek. A káptalan katonaságot tartott a haza védelmére, sok áldozatot hozott annak oltalmára. Mint hiteles hely tevékeny részt vett a magyar jogszolgáltatásban. Szóval azt a magasztos missziót, melyet az egyház és a haza reá bízott, hiven teljesítette. Az utókor hálával adózik emlékének.

3. Titeli káptalan.

A Duna és a Tisza összefolyásánál, az Alföld végpontján ál-

¹ Csánki D. i. m. II. 135.

² Orsz. levéltár. Dipl. 18817.

³ Corpus Juris Hung. Anni 1498. Art. XX.

⁴ Pray i. m. II. 437.

lott a titeli káptalan : egyik erős végvára a mohácsi vész előtt oly erős magyarságnak. Vallásos buzgalomtól és honszerelemtől áthatott férfiak rakták le itt egy szent prefektura alapjait, ellátták dús javakkal a titeli egyházat, melynek prépostjai és kanonokjai úgy az egyház mint a haza szolgálata által országos fontosságúvá tették e helyet. Mint papok a vallást és tudományt ápolták, mint a hiteles hely őrei közszolgálatokat teljesítettek ; mint a vár tulajdonosai fegyveres erővel oltalmazták e szép hazának Istentől megáldott földét. Midőn a félhold baljóslatu fénye feltűnt a keleti égallon, a titeli vár környékén jólét honolt, békés fejlődés volt észlelhető. A magyar falvak sokasága környékezte e helyet ; a két folyam szögellétének virányos rónaságán szép magyar szó csengett mindenütt. Emléke ama szép kornak, melyben a magyarság erősebb, hatalmasabb volt, mint ma.

Mielőtt a titeli káptalan renaissance-kori történetének tárgyalását megkezdendők, rövid tájékozást kell nyujtanunk a társas káptalanok szervezete felől. Köztudomás szerint a középkorban nemcsak a püspöki székesegyházak mellett alakultak kanonoki testületek ; a nagyobb városokban lakó papok is társas életet folytattak, némi tekintetben a szerzetesek életmódjához hasonlóan, házi szabályok alatt éltek. A káptalan feje a prépost volt ; a kanonokok különben épp úgy voltak tisztségekbe osztva, mint a székesegyháziak ; t. i. olvasó, énekes, őr, dékány stb. kanonok. A társas káptalanoknak épp úgy, mint a székes káptalanoknak és apátságoknak egyik fő jövedelmét képezték azon természetbeni szolgálmányok, melyeket a föld népe köteles volt az egyházaknak adni : borban, buzában, baromfiban, esetleg készpénzben fizettek a jobbágyok. Mindezeket kötelesek voltak a jobbágyok a káptalan csüvébe szállítani. A káptalan másik fő jövedelmét azon földbirtokok képezték, melyeket részint a királyok és nemesek ajándékoztak az egyháznak, részint a káptalanok készpénzért vették azokat. Ezek előre bocsátása után lássuk a titeli káptalan történetét a jelzett korban.

Okleveleink tanúsága szerint a titeli káptalan a szent bölcsesség czimét viselte ; ezt bizonyítja az oklevelek szövege és a káptalan pecsétjének lenyomatai.¹ Nem szenved kétséget, hogy a titeli egyház társas káptalan volt, melynek tagjai világi papok voltak.² Hogy hány tagból állott a káptalan, ezt nem lehet megállapítani. Azokon az okleveleken, melyeket a káptalan, mint hiteles hely állított ki,

¹ Theiner II. 121. 127.

² U. ott. I. 619.

rendesen ily befejezést olvasunk ; N. prépost, N. olvasó, N. éneklő, N. örkanonok, N. dékány s a többi kanonokok jelenlétében, kik a titeli egyházban Istennek szolgálnak.¹

Nem szenved kétséget, hogy a titeli káptalan és prépostság a magyarországi társas káptalanok közt mindenkor elsőrendű szerepet játszott. A titeli prépostok, mint egyházi férfiak a vallás és tudomány szolgálatában köztiszteletnek örvendettek s nagy fontosságu hivatást teljesítettek a végvidéken. E mellett ugy egyházi, mint világi ügyekben kitűnő megtisztelő kiküldetésekből jártak el, előkelő hivatalokat viseltek, mely hivatalok és megbízatások nem csekély mértékben járultak a titeli egyház tekintélyének emeléséhez.²

A káptalan előkelősége mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a kalocsai érsek joghatósága alól ki volt véve s az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott, épp ugy mint a budai, aradi, stb. társas káptalanok. Egynémely író tagadja a titeli káptalannak ezen kiváltságát.³ Ez azonban minden kétségen felül áll és benfoglaltatik IX. Bonifác pápának 1400. évi bullájában, melyben a pápa felsorolja mindazon magyarországi apátságokat és prépostságokat, melyek ki vannak véve azon püspökök joghatósága alól, kiknek egyházmegyéje területén vannak s az esztergomi érsek joghatósága alá tartoznak. Ezek közt találjuk a titeli prépostságot is.⁴ Még világosabbá teszi e kérdést X. Leo pápának 1513. évi bullája, melyben a titeli prépostnak megengedi, hogy a szentelt olajokat a szomszédos püspöktől szerezhesse be. Az idézett bulla szerint Tamás biboros, ki egyuttal a bácsi egyházmegyében levő, szent Bölcseségről nevezett titeli prépostság címét is viseli, azzal a kéréssel fordult a pápához, engedné meg neki, hogy a szentelt olajokat a kalocsai érseki, vagy valamely szomszédos püspöki hatóságtól kérhesse, mivel a titeli prépostság az esztergomi érseki székhelytől tíz napi járásnyira van. A pápa, tekintettel az óhaj jogosultságára, a kért engedélyt megadta.⁵ Ebből a bullából az is kitűnik, hogy a titeli káptalan tagjai a plebánia teendőit is ellátták. Azonban erre egészen világos adatuink is van.

¹ Hazai okmánytár. VI. 26. 3.

² István prépost 1163-ban királyi kanczellár, illetve alkanczellár. (Fejér Cod. Dipl. II. 166.) 1299-ben László alkanczellár. (Hazai okmánytár. VIII. 449.) 1398-ban István a kir. kanczellária titkára. (Cod. Dipl. X. 2. 548.) 1514-ben János. (Hazai okmánytár. V. 407.) 1344-ben Vilmos biboros. (Cod. Dipl. IX. 1. 217.) 1337-ben De Carceribus Gallart apostoli nuncius. (Theiner i. m. I. 616. 619.) 1378-ban Veronai Péter biboros. (Magy. Tört. Tár. XX. 261.)

³ Thim. L. a „Bácska“ 1891. évi XXI. sz.

⁴ Mon. Val. Ser. I. T. IV. 198.

⁵ Theiner i. m. 590.

Sixtus pápa 1481-iki bullájában mondja, hogy a titeli prépostság össze van kötve az ottani lelkészszéggel.¹

Ezek előadása után lássuk immár a titeli káptalan prépostjainak névsorát a renaissance korban :

1450-ben Guthi Ország Péter.² 1454-ben Csezmiczei János (Janus Pannonius.)³ 1459-ben Bakócz Bálint.⁴ 1480-ban Bakócz Tamás.⁵ 1497-ben lemondott a titeli prépostságról.⁶ Utána Bakócz János esztergomi nagyprépost.⁷ 1505-ben Tamás ismét visszakapta a titeli prépostságot, melyet mindhaláláig birt.⁸

A kanonokok számát nem tudjuk. Valószínű, hogy tiz, esetleg több tagja is volt a káptalannak. Ezt onnét következtetjük, hogy egy 1456. oklevél záradékán ezt olvassuk : Bálint olvasó-, János éneklő-, Miklós örkanonok, Szentgyörgyi Mihály, Pécsvaradjai Balázs, Titeli János és a többi kanonok jelenlétében.⁹

Szólnunk kell röviden a titeli káptalanról, mint hiteles helyről.

A titeli káptalan egyike a legrégibb hiteles helyeknek Magyarországon. Pecsétjének alakja csucsos monyoró. Körirata : „S. Capituli Titulensis Eccl.“ Belül Krisztus, mint a szent Bölcsesség jelképe ülve, jobb kezét áldásra emelve, baljában egy könyvet tart, kerületében : „Dei Sapiencia“ olvasható.¹⁰ A renaissance-korból a káptalannak tizenegy kiadványa látott eddig napvilágot.¹¹

Szólunk kell röviden a titeli káptalan vagyoni viszonyairól is.

¹ Czaich i. m. 29.

² Varga F. Szeged története. I. 238. Egy 1453-iki oklevélen is olvassuk Guthi Péter erdődi (titeli) prépost nevét, kit a király az óbudai apácák zondi birtokára a határjelek kiigazítása céljából kiküldött. — Orsz. levéltár. Dipl. 14755.

³ Theiner i. m. II. 320.

⁴ Fraknói. Erdődi Bakócz Tamás élete. 6. Országos levéltár. Dipl. 16024. 16025. 18051. 18024. 18009. Vatikáni levéltár. Pauli II. A. VI. L. I. Exhibit f. 69/a.

⁵ Orsz. levéltár. Dipl. 18438. U. ott. több oklevél aláírásai. Ad relationem Thomae de Erleud, praepositi Tituliensis. Dipl. 18471. 18529. 18544. 33896.

⁶ Fraknói i. m. 17.

⁷ Akad. kéziratár. Pestly-féle gyűjt. 175.

⁸ Fraknói i. m. 17. Rupp szerint 1483-ban Nyársi Dömötör a titeli prépost, Magy. Helyrajzi Tört. III. 43. azonban ezt az állítást Fraknói i. m. megegyeztet.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 15115. — A kanonokokon kívül voltak a titeli káptalanban is prebendátusok, illetve oltárospapok. — X. Leo pápa 1513-iki levelében a kanonokokat s a káptalan többi papjait említi. Theiner II. 591.

¹⁰ Magy. Tört. Tár. II. 159 l. és 54 ábra.

¹¹ Bács-Bodrog várm. tört. társ. évk. VI. évf. III. f. 118. X. évf. IV. f. 189. 190. 191. I. U. ott. XI. évf. I. f. 47. I. A gr. Károlyi család oklevéltára. II. 322. — A gr. Sztáray család oklevéltára. II. 483. U. ott. II. 484. — A Délmagyarorsz. Tör. Társ. Közl. III. évf. III. f. 121. Századok. 1875. évf. 682. I. Magy. Tört. Tár. II. k. 75. l. és Orsz. levéltár. Diplom. 30219. sz. 1479. évről. A káptalannak ezen kiadványai jutottak eddig napvilágra a jelzett korból.

A középkori állami és társadalmi rendszer, mely az egyházat az állammal szorosan összekapcsolta s a két hatalom érdekeit összefonta, a kolostorokat és káptalanokat néha túlon túl is ellátta bőséges javakkal. Nem kutatom, mennyiben szolgált az egyházi intézményeknek előnyére, esetleg hátrányára az az óriási gazdagság, csak a tényt óhajtom itt általánosságban körvonalazni. Az egyházi férfiak az állami életben fontos ténykedéseket végeztek; az egyházi intézmények világi jellegű közszolgálatokat teljesítettek, mi által működésük a társadalommal legszorosabban együvé forrott. Ez a körülmény, továbbá az a meleg vallásosság, mely a középkori társadalmat általában jellemezte, arra indította a fejedelmeket s egyes nagybirtokosokat, hogy az egyházakat dús javakkal lássák el, ez által akarván kifejezést adni kegyeletöknek s a közszolgálatokért való elismerésöknek. Az is bizonyos, hogy az egyházak birtokkezelése jótékony befolyással volt hazánk mezőgazdasági fejlődésére, jelesen a titeli káptalan tényleg figyelemreméltó hatást gyakorolt az Alföld agrikulturájára.¹ — A mi a titeli káptalan vagyoni viszonyait illeti, tudjuk, hogy ez a legvagyonosabb egyházi testületek közé tartozott. A honvédelemre 50 lovast tartozott kiállítani;² mely körülményből méltán következtetünk a káptalan gazdagságára. Mindazáltal birtokait egyenkint nem tudjuk elősorolni, mivel alapító oklevele elveszett. Itt-ott, egyik-másik okiratban ráakadunk egynémely birtoktestre; de ebből mindössze csak annyit tudunk, hogy ez vagy amaz a falu a titeli káptalan birtoka volt. Hogy a káptalannak a dunántúli részeken voltak birtokai, erre nézve két rendbeli okiratok szolgálnak bizonyoságul. Egyik az az egyezséglevél, melyet a pécsi káptalan állított ki a cikádori kolostor s a titeli káptalan jobbágyság számára. Az oklevél Keztelch (Köztelek?) falut említi, mely a titeli egyház birtoka volt.³ Hogy ez a Keztelch csakugyan a titeli káptalan birtoka volt és nem a pécsmegyei túli kolostoré, ez iránt megbizonyosodunk az országos levéltárban levő 1560. évi összeírásból,⁴ mely a szigeti vár javai közt felsorolja Keztelket s tüzetesen felemlíti, hogy Keztelck (Ceztlewlc) falu hajdan a titeli káptalan tulajdonát képezte, most (1560.) a szigeti várhoz tartozik. Hasonlóképpen a titeli káptalan birtoka volt az összeírt községek között Zyagy (Sziágy?), továbbá Körtés (Cewrtes) végül Nyirzó (Nyrzó). Az összeírás min-

¹ Wenzel. Magyarország mezőgazdasági tört. 114.

² Corpus Juris. Anni 1498. Art. XX.

³ Hazai okmtár. IV. 24.

⁴ Orsz. levéltár. Urbar. et Conscript. Fasc. 153. Nr. 9.

den egyes községnél külön megemlíti, hogy hajdan a titeli káptalan birtoka volt. A XIII. században Várkony tiszamenti község is a titeli káptalan javaihoz tartozott, melyet azonban Vencel cseh király Kakas mesternek ajándékozott 1301-ben. Az adománylevélben kiköti az öreg Vencel, hogy fia ezért a birtokért cserébe másik egyenlő értékű falut adjon a titeli egyháznak. Ha ezt nem tehetné, Várkony még abban az esetben is maradjon Kakas mester birtokában, mindaddig míg őt ezért más módon nem lehet kárpótolni.¹ Hogy mely birtokot kapott a káptalan cserébe Várkonyért, erre nincsenek adataink. — Eszéken is volt a titeli káptalannak birtoka. Megtudjuk ezt a pécsi káptalan 1353-iki leveléből, mely szerint Koroghi Fülöp fiai a titeli prépostnak hűbér fejében eszéki birtokáért 60 magyar arany forintot fizettek.² Ez azonban, úgy látszik csak részbirtok volt, mivel tudjuk, hogy Eszéken a cikádori apátságnak is volt birtoka. — Volt a Tiszamentén, a váci egyházmegyében Tiszavarsány mellett is birtoka a titeli káptalannak. Kitűnik ez abból a perből, melyet Erdődi Bálint prépost indított Nagy Tamás és társai ellen 1469-ben, birtokháborítás és hatalmaskodás miatt. Minthogy az esztergomi officiális Bálintnak, a prépostság tiszavarsányi birtokán okozott kár megtérítését nem ítélte meg, illetve, mivel az officiális helyeltese nem járt el szabályosan; t. i. mivel az az egyházi birtok kifosztásának ügyét a világi bírósághoz utasította; ez okból a prépost a római szentszékhez föllebbezte perét. A föllebbezésre a pápa megbízta újabb vizsgálattal a kalocsai és bácsi prépostokat és a bácsi örkanonokat.⁴ Az idézett bullából világos, hogy a titeli kápta-

¹ Cod. Dipl. IV. 2. 302.

² Anjouk. okmtr. IV. 164.

³ Cod. Dipl. X. 7. 187.

⁴ Paulus etc. Dilectis filiis Colocensi et Bachiensi Praepositis ac Custodi eiusdem Bachiensis Ecclesiae. Humilibus supplicantium votis libenter annuimus. eaque favoribus prosequimur oportunis. Exhibita siquidem nobis pro parte dilecti filii Valentini de Erdeud praepositi ecclesiae Tytuliensis, Bachiensis diocesis petitio continebat, quod olim ipse dilectos filios Thomam Magnum et Thomam Feroldes (Fewldes?) et alios eorum in hac parte litis consortes laicos waciensis diocesis qui ipsum super jure transvehendi, sive vado per flumen Ticzyc prope oppidum Thyssavarsany dictae waciensis diocesis, ad ipsum Valentinum ratione praepositurae dictae ecclesiae legitime pertinente, et in eius possessione ut quasi dictus Valentinus tunc existerat, quominus illo libere uti posset, multipliciter turbabant, eumque nonnullis bonis, tunc expressis ad ipsum ratione praepositurae praedictae spectantibus de facto spoliaverant, et quasdam alias graves injurias tunc etiam expressas sibi irrogarunt, propter quas gravia damna incurrit, super hoc petendo eis super turbatione huiusmodi perpetuum silentium imponi et dictos laicos cogi et compelli ad restituendum bona praedicta et solvendum sibi quasdam pecuniarum summas, et tunc expressas in recompensationem injuriarum et resartienda damna huiusmodi, coram dilecto filio Thoma officiali Strigoniensi, cum venerabilis frater noster Archiepiscopus Strigoniensis in provincia Strigoniensi, de qua dicta dio-

lannak birtoka volt a középső Tiszavidéken, Tiszavarsány mezőváros mellett. — A káptalan birtokát képezte Egres falu Bács vármegyében.¹ Továbbá Zábrány község Aradmegyében.² Az is bizonyos, hogy volt a káptalannak részbirtoka Alpáron, de hogy melyik Alpár volt ez, az iránt eltérők a vélemények. Iványi szerint ez bácsmegyei falu, melyet az 1341-iki határjárás említ.³ Csánki szerint nem a bácsmegyei, hanem a külsőszolnoki Alpáron volt a káptalannak részbirtoka.⁴ Bodrogmegyében is voltak a káptalannak javai, Boldogasszonyfalva község szomszédságában. Tájékozást nyerünk ez iránt I. Károly király 1338. évi okleveléből, mely szerint Béri Lökös bodrogmegyei asszonyfalvai halastavai délről a titeli prépost birtokával határosak.⁵ Ugyanazon a tájon volt a prépostságnak Lak, (ma Lok) nevű birtoka.⁶ Továbbá Deberben, a Szerémségben.⁷ — A titeli káptalan legjelentősebb birtoka volt Erdőd, vár a Duna partján, a Bácska átellenében. Mint erőd, dunai rév és bortermelő község egyaránt fontos birtoka volt a prépostságnak, azért nem ritkán olvassuk annak

cesis waciensis est legatus natus existat et ad eum cognitio causarum civilium quae per ecclesiasticas contra laicales personas eiusdem provinciae moventur, pro tempore de antiqua et approbata, hactenusque pacifice observata consuetudine legitime pertinerent, non ex delegatione apostolica, traxit in causam; cunctoque idem officialis in causa huiusmodi ad nonnullos actus processisset, pro parte dicti Valentini sentientis exinde a dilecto filio Gregorio de Buda canonico Strigoniensi ipsius officialis locumtenente, indebite se gravari, quod ipse euidam libello pro parte dicti Valentini, in huiusmodi causa oblato, et cui de jure respondendum erat, et super turbatione huiusmodi non esse respondendum, per suam interlocutionem declaravit, unquam et causam spoli huiusmodi ad iudicem saecularem remisit, ipsum Valentinum expensis in huiusmodi causa factis, et quos postmodum ad certam, tunc etiam expressam pecuniarum summam excessive taxavit condemnando; fuit ad sedem apostolicam appellatum, et deinde nobis humiliter supplicatum, ut causam apellationis huiusmodi et negotii principalis aliquibus probis viris, in partibus illis committere et alias sibi in praemissis oportune providere de benignitate apostolica dignarerum. Nos itaque huiusmodi supplicationibus inclinati, discretionis vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus vos, aut unus, aut duo vestrum, vocatis laicis praedictis et aliis, qui fuerint evocandi, auditisque hincinde praeposito ut de principali negotio cognoscentes, legitime, quod justum fuerit, apellatione remota decernatis, facientes, quod decreveritis per censuras ecclesiasticas firmiter observari. Testes autem, qui fuerint vocantes, si se odio aut timore subtraxerint, censura sibi, apellatione cessante, compellatis veritatis testimonium perhibere. Non obstantibus felicis recordationis Bonifacii papae VIII., ne quis extra suas civitatem aut diocesim nisi in certis exceptis causis et in illis ultra unam dietam a fine suae diocesis ad iudicium evocetur; seu ne iudices a sede deputati praedicta, extra civitatem aut diocesim, in quibus deputati fuerint, contra quoscunque procedere aut alio, aut aliis vices suas committere praesumant. etc. — Vatikáni titkos levéltár Dataria. Pauli II. A. VI. Lib. I. Exhibit. f. 69b Anno 1469, Id. Januarii.

¹ Bács-Bodrogh vármegye monográfiája. I. 80.

² Zichy-kódex. II. 373.

³ Iványi. Bács Bodrog vm. helynévtára. I. 5.

⁴ Csánki i. m. II. 142.

⁵ Hazai okmtr. IV. 164.

⁶ Steltzer. Geschichte der Bácska. 22.

⁷ Anjoukori okmtr. II. 544.

említését. Épp ezen fontossága miatt okleveleink a titeli káptalant másképp erdődi prépostságnak is nevezik. Így V. László 1453-iki oklevelében Guthi Ország Pétert az erdődi egyház prépostjának nevezi.¹ Pázmány is titeli, másképp erdődi prépostságnak nevezi.² Veráncsics elbeszéli konstantinápolyi útleírásában, hogy a Dunán hajóztában elhaladt Erdeud vár mellett, mely hajdan a titeli prépostsághoz tartozott.³ Az erdődi birtok, illetőleg az onnan való jogtalan terjeszkedés miatt hosszadalmas pere volt a prépostságnak az ó-budai apácákkal, kik a Zondban és szomszédságában fekvő birtokaik háborgatása miatt ismételve panaszozzák. Tárgyamhoz nem tartoznak a régibb birtokperek; csupán a XV. századiakra terjeszkedem ki. Az apácáknak Zond és Erdőd közt a Dunán egy Gajzol nevű szigetők volt, melyet a titeli prépost 17 dunai malommal együtt elfoglalt. Zondban és környékén is jogtalan foglalásokat és károkat tettek a prépost emberei. Az apácák panaszt tettek Mátyás királynál, ki 1469-ben ez ügyben vizsgálatra kiküldte a bácsi káptalant.⁴ Mint-hogy az apácák nem kaptak elégtételt, újra panaszt emeltek. Utóbb a király kiküldte a kői káptalant szigorú vizsgálatra.⁵ A vizsgálat az apácáknak adott igazat, mire a bácsi káptalan az apácákat birtokukba bevezeté. Azonban a bevezetés ellen a titeli prépost tiltakozott.⁶ Következő évben viszont a prépost emelt panaszt, hogy az apácák tisztjei az ő dunai halásztanyáját elfoglalták és embereit elűzték. A vizsgálatot a bácsi káptalan vezette.⁷ 1478-ban a prépost újra tiltakozik az ellen, hogy a bácsi káptalan az apácákat Gajzol szigets a dunai halásztanya birtokába ismét beiktatta.⁸ Erre a bácsi káptalan ismét vizsgálatot tartott, mire a felek egyezséget kötöttek és kibékültek.⁹ 1480-ban Bálint prépost ellen a miatt emeltek panaszt az apácák, hogy Zond közelében levő malmaikat elfoglalta. A bácsi káptalan a panaszt alaposnak találta.¹⁰ Egyébb okiratokban viszont a prépostság javai ellen elkövetett birtokháborításról olvasunk. Így 1480-ban Bálint prépost a miatt emelt panaszt, hogy az apácák

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 14755. — Theiner i. m. II. 602.

² Péterfy S. Concilia Eccl. R. G. in Hung. II. 276.

³ Magy. Tört. Eml. II. o. II. k. 289.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 16024.

⁵ U. ott. Dipl. 15592.

⁶ U. ott. 17532.

⁷ U. ott. Dipl. 17601.

⁸ U. ott. 18024.

⁹ U. ott. 18051.

¹⁰ U. ott. 18314.

zondi emberei erdődi révét meglámadták s embereit megsebesítették.¹ A bácsi káptalan által megejtett vizsgálat a prépostnak adott igazat.² 1492-ben Bakócz Tamás prépost panaszolja a királynak, hogy Várady Péter kalocsai érsek emberei a titeli prépostság malmaikat elűsztatták s jobbágyaival igazságtalanul bántak.³ Az érsek a megejtett vizsgálat után jóvátette a sérelmeket; embereit a prépostság javainak háborgatásától eltiltotta s utasította, hogy azokat inkább védelmezzék. Ebben a dologban szép megnyugtató levelet irt a prépostnak.⁴ 1496-ban Mihály nándorfejevári provizor ellen emelt panaszt Várady Péter érsek Báthory Györgynél, hogy az a titeli prépostság javait rongálja.⁵

A titeli rév is a káptalan tulajdonát képezte, a mi felől különben sem lehetünk kétségben, mivel ugy a vár, mint a mezőváros és a titeli Tisza a káptalan birtoka volt. Egyébiránt van egy írott adat Szeged város levéltárában, mely szerint 1450-ben Guthi Ország Péter titeli prépost a szegedi polgárok minden boros hordójától 10 dénár vámot követelt a titeli réven. A szegediek eme követelés ellen Hunyadi János kormányzóhoz fölebbezték, a ki a csanádi káptalant küldte ki vizsgálatra. Ketskeméti János csanádi kanonok a tanukat kihallgatta, a kormányzó a káptalan által kiállított vizsgálatlevél alapján a szegedieknek adott igazat, kik Zsigmond királytól nyert szabadalmok szerint az országban mindenütt vámmentességet élveztek. Így az ügy a szegedi polgárok javára dőlt el.⁶ Hogy Titel nagy forgalmu tiszai átkelő volt, ezt maga a hely fekvése és részben elnevezése is tanúsítja. A régiek ugyanis Titelrévnek nevezték.⁷

Habár a káptalan birtokait egyenkint felkutatnom nem sikerült mindazáltal többféle okokra támaszkodva, azt kell mondanom, hogy Titel környéke legalább részben a káptalan tulajdonát képezte.⁸ Erre a következtetésre vezet bennünket az a körülmény, hogy a mohácsi vész előtti dézsmalajstromokban a Titel körül fekvő falvak nem fordulnak elő. Ezzel kapcsolatosan meg kell itt jegyeznünk, hogy téves azok nézete, a kik a kovili szerb kolostor keletkezését a mohácsi vészt előző időkre teszik. Sakrak szerint szent Száva

¹ U. ott. 18349.

² U. ott.

³ Katona. Hist. Crit. XXIII. 491.

⁴ Wagner i. m. 263.

⁵ Katona i. m. XXIII. 495.

⁶ Varga F. i. m. I. 832.

⁷ Tud. Gyűjt. 1832. V. 17.

⁸ Akad. kéziratár. Pesty-féle gyűjt. 175. sz.

1205—35 körül alapította a kovili kalugyerek kolostorát.¹ Gyorgyevics is ebben a véleményben van.² A pétyi patriárkátus könyvtárában őrzött „Obsti liszt“ c. régi irat szerint is Prvovencsáni István szerb király, midőn háborút viselt Magyarországgal, Titel mellett tábort ütött. Szent Száva szerb érsek az ellenséges királyokat kibékitette s azon a helyen szent Mihály tiszteletére szerb kolostort alapított.³ Fölösleges bővebben czáfolnunk ezeket az állításokat. Kétségtelen tény, hogy a XIII. században Titel környéke teljesen magyar volt, itt szláv telepnek semmi nyomát nem leljük. Szerb kolostor a mohácsi vész előtt a Bácskában csak egy volt: a bogyáni, az is a XV. század második felében keletkezett. A kovili kolostor a XVI. században keletkezett.

A főnnebb elősoroltakon kívül még a káptalan valkómegyei Teleky, Horvát, Darócz, Halász és Öblü nevű birtokairól van biztos tudomásunk. A valkómegyei birtokok miatt Bálint prépost 1480-ban perelte a budai apáczákat, kiknek emberei a prépostság említett falvait pusztították. A panasz megvizsgálására a bácsi káptalan volt kiküldve.⁴ Bakócz Tamás prépost is pereskedett az apáczákkal 1481-ben, midőn azok valkómegyei birtokait és Zond mellett levő halásztanyáját erőszakkal elfoglalta.⁵ Végül János prépost 1499-ben indított pert a valkómegyei uradalom miatt, midőn Bánffy Miklós emberei abban nagy károkat tettek.⁶

A káptalannak egyéb birtokairól nincs tudomásunk; annyit azonban általánosságban megjegyezhetünk, hogy az egyike volt az ország leggazdagabb prépostságainak. Oláh Miklós szerint hajdan négyezer arany évi jövedelme volt, a mi abban az időben tekintélyes vagyonnak felelt meg.⁷

A káptalan tulajdonát képezte a titeli és erdődi vár, azért röviden ezekkel is szükséges foglalkoznunk.

A titeli vár nem volt egetverő sziklafészek, mindazáltal mint vizi vár, háborus időben jó szolgálatot tett. Titel természetes fekvése vár-építésre utalta lakóit. A folyamtorkolatnál emelkedő domb, melyet egyik oldalon a Tisza vize védelmez, más részről köröskörül réti mocsarak által van elzárva, vár-építésre alkalmassá tette e he-

¹ Prvi izvestaj eparhije bacske. 1893. — 292. l.

² Istorija manastira Kovila. 49. l.

³ Glasnik srpskog učenog društva. XXXV. 22. l.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 18350.

⁵ U. ott. 18438.

⁶ Akad. kéziratlar. Pesthy-féle gyűjt. 175. sz.

⁷ Bél M. Nolitiae Comit. Bács-Bodrog. 61 l. A nemz. muzeum kéziratárában. 3382. sz.

lyet. A tatárjárás után, különösen IV. Ince pápának 1247-iki felszólítása folytán sok új vár épült hazánkban, különösen az egyházi testületek építettek ez időtájt sok erődöt.¹ Valószínű, hogy ebben az időben épült a titeli vár is. Bizonyos, hogy a titeli vár a káptalan tulajdonát képezte. Kitűnik ez a pápának 1513. évben a titeli templom restaurálása ügyében kiadott leveléből, melyben a pápa a vár tatarozásáról is beszél. Ezen levél szerint a titeli egyházat állandó veszély fenyegeti, mivel az a kereszténység ellenségének szomszédságában van. Az ellenséges támadások nemcsak a város, hanem a templom ellen is irányulnak, mely jobbról, vagyis homlokzata felől régi rozoga fallal van bekerítve. A vár gyengesége folytán az ellenség vakmerősége már annyira fokozódott, hogy a templom és a káptalan utóbbi időben perczig sem volt biztonságban. A kanonokok és a káptalan többi papjai zsoldos katonák módjára kénytelenek voltak fegyverrel kezükben őrt állani s a templomot éjjel-nappal őrizni. Mig végre Tamás biboros, ki a préposti javadalmat legutóbb elnyerte, a templom baloldalán is épített falakat s túl a Tiszán, a várral szemközt — hol az ellenség tanyázott, — őrtornyot építtetett, melyben állandó őrséget tart saját költségén. Az őrtornyot a törökök már elfoglalták; a vár helyzete pedig oly súlyos, hogy azt csak a legnagyobb áldozatok árán lehet fentartani. Fentartására évenként körülbelül többet kell költeni, mint a mennyit a préposti javadalom jövedelmez.² A templom és a káptalani épületek a titeli dombon voltak s a nyugati oldalon már régi időktől fogva falakkal voltak kerítve. Midőn a Tiszán túl portyázó törökök a Tiszán átevezve, háborgatták a domb lakóit, Tamás prépost akkor építtette a domb tiszai oldalán a bástyát. Habár a titeli vár nem volt valami kiváló fontosságú erősség, mégis meg volt annak a maga jelentősége. Régi emlékeink szerint V. László király Nándor-fejérvárról visszautaztában előbb Titelre ment a helyen levő várba, onnét kevés pihenés után Szegedre utazott.³ Midőn a török háborúk veszedelme mindinkább fenyegető jelleget öltött, a király Titelben bánságot szervezett, mely azonban csekélyebb jelentőségű volt a régi bánságoknál.⁴ A titeli bánok közül Székely Benedeket és Ábrahámfi Miklóst ismerjük.⁵ A XVI. század elején növekszik Titel fontossága. Erődítik, bástyáit

¹ Katona. Hist. Crit. VI. 92.

² Theiner i. m. II. 591.

³ Szerémi Gy. emlékiratai. 5. l.

⁴ Wagner i. m. 204.

⁵ Pesty Fr. A temesi bánság. Pest, 1868. 10—13. l.

javitják, helyőrségét szaporítják. Báthori István a törökök közeledtének neszét véve, sietséggel erősíti Titel várát.¹ II. Lajos király 1522-ben írja Báthori nádorispánnak: örömmel hallottuk, hogy Titelbe 200 gyalogost küldtetek, a mi nagyon is szükséges volt, mert másképp meg nem tarthatnánk e pontot.² Miképp a déli Duna-menti szegélyező váraknak, úgy Titelnek is állandó katonaságát képezte abban az időben a sajókások csapata, kiket az élethalálharcz tusáiban mindenütt ott látunk a délvidéken. 1513-ban már Titel lakosságának egy része szerbekből áll, kiknek fegyverfogható emberei a káptalan zsoldos katonaságát képezték.³ Azonkívül a király is tartott ott katonaságot, épp úgy mint Péterváradon és szent Deme-ter várában, miként a pápának írja 1525. jun. 25-én, hogy ezen várakat Nándorfejérvár eleste óta csak a legnagyobb erőfeszítéssel képes fentartani.⁴ Tomori táborozásában a naszádosok képezik titeli élelem-szállító hajóinak hátvédelmét.⁵ A mennyire az országos készségtelenség közepett lehetséges volt, Tomory Titelt megerősítette, de a maroknyi helyőrség számításba sem jöhetett az ellenséges hadi nép töméntelen sokaságával szemben. Titel napjai immár meg voltak számlálva.

A titeli káptalan birtokát képezte az erdődi vár is. A Duna partján hegyormon épült; egy felől a Duna, más felől nagy erdőségek és mély völgyek környékezik. Természetes fekvése jó védelmet biztosított lakóinak. Henszlmann szerint az erdődi vár hasonló a bácsi erődhoz. Ugyanazon rendszerben, egy időben, úgy látszik egy mester építette mindkettőt.⁶ Erdőd is osztozott a többi Duna-menti várak sorsában. Burgio pápai nunczius 1526-ban ama várak közt, melyek a Duna és Dráva mentén veszedelemben forognak, Erdődöt is felsorolja.⁷ Szerémi György emlékiratában 17 várat említ, melyeket a szerémi szigeten Szulejmán elfoglalt, ezek közt Erdődöt.⁸ Brodaries is említi, hogy a törökök kezébe került.⁹ Veráncsics 1553-iki utazási naplójában szintén megemlékezik erről a várról, mint a titeli prépostság hajdani birtokáról.¹⁰ Ferdi török történetíró elbeszélése

¹ Horváth M. Magyarorsz. tört. III. 339.

² Katona i. m. XIX. 364.

³ Theiner i. m. II. 591.

⁴ U. ott. 641.

⁵ Szentkláray. A dunai hajóhadak. 95.

⁶ Schemat. Coloc. A. 1871. XXIV.

⁷ Theiner i. m. II. 789.

⁸ Szerémi Gy. i. m. 115.

⁹ Katona i. m. XIX. 665.

¹⁰ Magy. tört. Eml. II. o. II. k. 289.

szerint az erdődi vár 1526. augusztus havában került török kézre.¹

1526. év jelzi Titel veszedelmét. A káptalant elsöpörte az a fürgeteg, mely Péterváradtól Mohácson át felfelé csavarodva, Budáról a Duna—Tisza közén végig tombolt; az ádáz török had, mely rövid napok alatt tönkre tette századok nagy vívmányait. A fő hadtest Budáról lefelé haladva, átvonult a Bácskán. Midőn azonban Titelre ért, a vár már török kézen volt. Ime így írja le Titel veszedelmét Kemálpasazádé: „A Tisza vizének a Dunába ömlésénél, a folyó partján van a gonosz hitetleneknek egy igen jól megerősített, kőfallal körül vett és szilárd kapukkal ellátott vára, mely az erősség föltételeit s a szilárdság eszközeit magában foglaló, hozzáférhetetlen helyen fekszik s melynek tornyai az Égben, a Kos csillagzatánál végződnek. Az ország nyelvén Titil néven ismeretes. Alapjai a vizek fenekére érnek le, míg bástyái az ég csucsáig nyulnak. Ámbár a nevezett erőd bővében volt úgy a hadi szereknek, mint a harczosoknak, mégis mihelyt hallották a gaz gyaurok, hogy a hadrendező és országhódító pasa óriási seregével erre közeledik, házaikat üresen hagyva, kiszöktek és eszeveszetten megfutottak. Mikor az igazhívő török sereg visszatérő útjában e helyre érkezett, az istentagadók felekezetéből sem férfit, sem nőt, egy szóval egy lelket sem talált a várban. Papjaik és szerzeteseik is odahagyták a templomokat és kolostorokat s a többiekhez csatlakozva, megszöktek. Házaikkal és javaikkal nem törődve, azt hangoztatták, hogy a ki csak fejét megmentheti, nagy nyeresége lesz. Nem várva be a harci lakoma kezdetét, csak fejük megmentésére gondoltak és a menekülés hegyeinek zugaiba futottak. A győzelmes pasa viharhoz hasonló támadásának nem bírván ellenállani, inkább kitérték a Nilus-ként rohanó csapatok elől. Mihelyt hallották, hogy a császári huma madár lecsapott a hátukra, a nappali világosság sötét éjszakára változott e boldogtalanok szemei előtt s kényelmes lakóházaikból kivonulva, félreeső lyukakba és ódukba bujtak a nehezen megközelíthető hegyek között. E nehezen hozzáférhető vár tehát kardesapás és minden harc nélkül elfoglaltatott. Az egész környéken nem maradt egy lélek sem, a ki ellenállani és megküzdeni birt volna. Így a hitetlenség földének ez a végvidéke is meghódolt a hatalmas vezérnek.² Ferdi efendi, ki részt vett az 1526-iki hadjáratban, Titelre vonat-

¹ Thury J. i. m. II. 63. Épp így Kemálpasazádé. (U. ott. I. 229.) Szulejmán naplója szerint Erdődöt és Eszéket 1526. aug. 29-én vették be a törökök. (U. ott. I. 311.)

² Thury i. m. I. 871.

kozólag ezeket írja: A győzelmes hadsereg Varadin (Pé-
tervárad) vára elé érkezett s miután itt a Duna vizén keresztül ha-
jóhidat vertek, a szerencsés világbíró ő felsége Moharem hó elején
átkelt rajta s utána a győzelmes hadsereg is átvonult Szirém vila-
jétébe. Ez alatt a Titel nevű erős várnak — mely a Tisza vizének
a Tuna folyóba ömlésénél fekszik s falai kemény kőhöz, bástyái pe-
dig vasszekrényekhez hasonlóak, — valamint a Tuna partján levő
Bads nevű erős várnak hitetlen lakói is a kétségbeesés kezével a
kegyelem ruhájának szegélyébe kapaszkodva, feladták a nevezett vá-
rakat.¹ Dselálzadé Musztafa legtüzetesebben írja le Titel bevételét.
Elbeszélése következő: Mig a szultán Bács felé ment, Ibrahim pasa
elvált tőle és Szeged felé vonult. Szegedről jövet, okt. 2-án Titel nevű
vár mellett állapodott meg, melynek lakói megszöktek, a mely a
Tisza folyó mellett fekvő jelentékeny vár. Midőn a pasa ide érkezett,
híre járt, hogy a magyarországi emírek egyike, a Deli Rádics nevű
piszkos a hadsereg mögött összegyűjtván egy csapat alávaló gyaurt,
a győzelmes hadseregből zsákmányszerzésre és takarmányozásra me-
nő müzülmánok közül igen sokat elfogott. A nádorispán — oglu
néven ismeretes gyaur — pedig más oldalról háborgatta a hadsereget.
Kemény tusa és harez volt; a mezőn a fejekből és hullákból hal-
mok emelkedtek. A megjelent kutyákat mind elpusztították. Egy sem
birt megmenekülni, a pokol tüzeire való népből senki sem futhatott
el, a hit harezosai mindnyájukat kardra hányták,² Ezen elbeszélése-
ket latolgatva s a szultán naplójának adataival egybevetve,³ bátran
állíthatjuk, hogy Titel eleste okt. 2. előtt történt. A várat Ibrahim
foglalta el. A szultán megszemlélte a várat s utját tovább folytatta.

Ezek a káptalanok voltak a mohácsi vész előtt a kalocsai és
bácsi érsekség területén. Vannak iróink, kik a kői káptalant is ide
sorozzák. Így Steltzer azt hiszi, hogy a régi kői bencés kolostor a
bácskai Dunaparton állott Begecs mellett, Kői helységben. Szerinte
ezt tanúsítják a mai Kuva pusztán látható romok. Később ugyan-
csak Kőiben volt a szerémi püspök székhelye. Midőn a tatárok
Kőit elpusztították, nagyobb biztonság kedvéért a szerémi püspök
áttette székhelyét Bánmonostorba a szerémi oldalra. Azonban a régi
Kői feltámadt és a régi helyen társas káptalan szerveződött. Midőn
a törökök a szerémi részeket pusztítani kezdték, a püspök ismét

¹ U. ott. II. 63.

² U. ott. II. 172.

³ U. ott. I. 271. 320.

áttette székhelyét a Duna balpartjára.¹ Városy Gyula tudósunk a mennyire-annyira bizonyosnak tartja, hogy a kői kolostor a Duna jobb partján állott² — Hogy a kérdést tisztába hozzuk, mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a szerémi püspököknek két káptalana volt: a szent-iréni és a kői. Az 1332—37-iki pápai tizedlajstromban ezt a feljegyzést olvassuk: A szerémi püspök lefizette a díjakat egyháznak kői káptalanáért.³ Az 1338—43-iki tizedlajstromban külön van említés téve a szent-iréni prépostról s külön a kői káptalanról.⁴ De sőt Róbert Károlynak 1336-iki okleveléből is ez tűnik ki, mivel Péter bácsi prépostot a szent-iréni és kői egyházak választott püspökének nevezi;⁵ bizonyára azért, mivel a püspökök Kőben is, Szent-Irénben is káptalana volt. A mi már a kői káptalant illeti, erre vonatkozólag legfontosabb adatunk II. Piusz pápának 1463 január havában kiadott bullája; melyben egyebek közt azt olvassuk, hogy a szerémi püspöki szék a kői monostorban lett szervezve, ennek az egyháznak — mely Kőben volt, — élén több főpásztor állott s jelenleg is (1463.) Orbán püspök áll. A szerémi püspök nem a miatt panaszkodik a pápának, hogy a kalocsai érsek Kő jövedelmeit egy új káptalannak adja, hanem, hogy egyáltalán nem adja ki; tőle, a kinek megígérte, elvonja; a kői káptalan most is a szerémi püspöké, mint volt a szervezés idejében.⁶ Különben az egész levélből kitetszik, hogy a püspök a kői egyház megrövidítését fájlalja, új káptalan alapításáról és javadalmazásáról szóval sincs abban említés. Végül figyelemreméltó az a körülmény, hogy a kői káptalannak csupán a Szerémségben voltak birtokai.⁷ Azt kell tehát tartanunk, hogy a kői káptalan, mely a mohácsi vész előtt, különösen a XV. században előkelő szerepet játszott s melynek sok fontos kiadványát ismerjük a jelzett korból, a szerémi püspök káptalana volt. Ily nevű káptalan a renaissance-korban a bácsi egyházmegye területén nem létezett. Székhelye Bánmonostor, erősített hely a Duna jobb partján. Azok a romok, melyek Begecs mellett a kuvai pusztán láthatók, valószínűleg a régi kői bencés kolostor maradványai.

Ha már általános tekintetet vetünk a káptalanokra, legelőbb is szemünkbe ötlük, hogy a kalocsai káptalan sokkal kisebb szere-

¹ Steltzer. Geschichte der Bácska. 17.

² Schemat. Coloc. 1880. 20 l.

³ Mon. Vatic. Ser. I. T. I. 180.

⁴ U. ott. 415. 416.

⁵ Magy. Tört. Tár. II. 62.

⁶ A bullát lásd fennebb az 52. lapon.

⁷ Csánki i. m. II. 258.

pet játszott, sokkal csekélyebb jelentőségű volt, mint a bácsi, vagy a titeli. A bácsi káptalan a legelsők egyike, talán éppen a legelső volt az országban. Tagjainak száma, jelessége, gazdagsága kiváló tekintélyt szereztek neki. A titeli káptalan is előkelőbb szerepet játszott, mint a kalocsai. Hirneves prépostjai, számos és jeles tagjai, vagyona előkelő szerepet biztosítottak ezen egyházi testületnek. Ezek mellett a kalocsai káptalannak csekélyebb jelentősége volt. Vagyona kisebb, tagjainak száma kevesebb, mint azoké. Azért az 1498 évi XX. t. c. azon egyházi testületek közt, melyek az ország védelmére nagyobb számú katonaságot voltak kötelesek tartani, első sorban a bácsi káptalant említi, mely 500 lovast; a gazdagabbak közt a titelit is felsorolja, mely 50 lovast volt köteles kiállítani. A törvénycikkelyből, mely az összes gazdagabb káptalanokról említést tesz, világos, hogy a kalocsai káptalan gazdagsága amazokéval nem versenyezhetett, következőleg akkora szerepet sem játszhatott, mint azok. — A másik, a mi szemünkbe ötlük, az, hogy az egyházmegye káptalanairól fennmaradt irományi emlékek túlnyomó részben azoknak, mint hiteles helyeknek tevékenységét illusztrálják. Mig más káptalanok: mint az esztergomi, váradi, zágrábi stb. működését egyéb irányban is szemléljük, addig a kalocsai egyházmegye káptalanainak emlékei alig szorítkoznak egyébbre, mint a hiteles helyi kiadványokra. Ennek okát egyes-egyedül abban a körülményben találjuk, hogy a kalocsai egyházmegye a török háborúk idején teljesen elpusztult. Mind a három káptalan levéltára — mint fönnebb láttuk -- tüzláng martaléka lett. A káptalanok régi szabályzatai, melyekből azoknak egész tevékenysége élénk tárulna, az iskolákra, könyvtárakra vonatkozó becses adatok egész sokasága semmivé lett 1526-ban. Van okunk azt tartani, hogy különösen a bácsi káptalan levéltára egyike volt hazánk leggazdagabb levéltárainak. Teméntelen irományi kincs lehetett abban. Mindazok a kincsek utolsó darabig semmivé váltak 1526-ban. Nem maradt meg azokból egyetlen egy sem. A hiteles helyi kiadványoknak nem ősiratai jutottak el hozzánk, hanem azok, melyeket a káptalanok a felek részére kiadtak; a török elől menekülők magokkal vitték a felső vidékre s így megmentették azokat az enyészettől. Ebben találjuk okát annak, hogy a három káptalan tevékenységét alig ismerjük egyébből, mint a hiteles helyi kiadványokból. De még ezek sem nyújtanak oly bőséges adatokat a káptalanok képének megrajzolásához a renaissance-korban, mint az előző korbeli oklevelek; mivel mig az előbbi száza-

dokban az oklevelek záradékán a kiállító feljegyezte azon káptalanbeliek neveit, kik az okirat kiállításánál jelen voltak ; addig a renaissance-korban csak a bekezdésben olvassuk általánosságban a káptalan jelzését (Nos capitulum eccl. Bachiensis damus pro memoria s**ib**.) a végén nincsenek névleg felsorolva a jelenlévő hiteles helyi személyek. Ez okból, míg az előbbi századokban időről-időre név szerint ismerjük a hiteles helyi kiadványokból legalább a káptalan főbb tagjait ; addig a renaissance-korban ide vonatkozó adataink fölöttébb hiányosak. Mindezekből látható, hogy korunkban a három káptalan működésének teljes képét nem vagyunk képesek megrajzolni. A káptalanok egyik legkiválóbb tevékenységét, a tudományok terén szerzett érdemeit csak közvetett adatokból vázolhatjuk. Pedig nagyon jól tudjuk, hogy a káptalanok a jelzett korban nagyszerű tevékenységet fejtettek ki a tudományok terén. A budai főiskolán a káptalan tudós tagjai tanítottak. A váradi káptalan iskolájába az egész környék ifjúsága összesereglett. A pécsi egyetem a káptalani iskolából fejlődött hazánk legelőkelőbb főiskolájává. Az esztergomi káptalani iskola mindenkor kiváló jó hirnek örvendett. Jeles káptalani iskolákról beszélnek az egykorú adatok Vácott, Pozsonyban, Szepesben. A bácsi káptalan, melyet semmi tekintetben nem multak fölül az említettek, mint a tudományok zászlósa, ment előre. Hasonlóképpen a másik kettő. — Épp így vagyunk a könyvtárak dolgában. Tudjuk, mily jeles és gazdag könyvtárak voltak a székesegyházak mellett, mint pl. az esztergomi, pécsi. Van néhány adatunk a mi egyházmegyénk könyvtáaira vonatkozólag is ; ámde ezek csak sejtetni engedik a valóságot, azt kellőképpen meg nem világítják. Pedig számtalan okunk van azt hinni, hogy a mi egyházmegyei könyvtáraink gazdagság és fény tekintetében nem maradtak el amazok mögött. Sajnos, épp a kulturális téren van legkevesebb adatunk az egyházmegye három káptalanáról. A mik vannak, azokat is meszsze vidékről kellett összeböngésznünk. Itt helyben nem találunk egyetlen adatot sem, a nagy pusztulás semmivé tette a mult emlékeinek dúsgazdag lelhelyeit : a levéltárakat.

5. Szentszékek.

Mint láttuk, a kalocsa-bácsi egyesített egyházmegyének két székes-főkáptalana volt ; a kalocsai és a bácsi. Mindkettő az érsek tanácsát képezte ; mindkettőnek külön-külön érseki helytartója volt

az egyházmegyék kormányzatára. Mindkét érseki székhelyen külön-külön szentszék volt szervezve az egyházi biráskodás céljából.¹ A szentszék elnöke, az érsek megbízottja, a káptalan egyik előkelőbb kanonokja volt; tagjai pedig első sorban a kanonokok, mellettök az egyházmegyék tekintélyesebb papjai voltak. Az egyházi törvénykezés a jelzett korban a fejlettségnek oly magas fokán állott hogy mintául szolgált egész Európában a világi jogszolgáltatásnak. Azért szükségesnek tartom azt röviden ismertetni.

A szentszéki biráskodásnak különleges fejlődését látjuk hazánkban a mohácsi vést előző századokban. Mig Olaszországban a XIII. század elején az írásbeliség a szentszéki biráskodásnál mindenütt divatban volt, nálunk az egyházi perek élszóval lettek elintézve. Csupán azoknál a pereknél, melyek a római kuriához lettek felbbezve, használták a hiteles helyek iratát.² Az írásbeliséget Magyarországon legelőször a XIV. század elején látjuk életbelépni.³ Midőn a zavargások és egyenelleneségek, — melyekben a papságnak nagy része volt — már már veszedelembe ejtették az országot, a hazánk sorsát aggodva figyelő római szentszék Magyarországra küldte követét: Gentilis biborost, ki nek itt első teendője volt a papság fegyelmének helyreállítása. Gentilis Spalatótól Budáig egy esomó pert akasztott a papság nyakába. Hozott magával pápai jegyzőket, kik a periratokat szerkesztették.⁴ Az ő kezdeményezésére lett szerkesztve az 1308-iki szentszéki rendtartás, mely behozta az írásbeliséget a szentszéki biráskodásnál Magyarországon. A római mintára megalkott szentszéki ügykezelés újabb rendszere gyors fejlődésnek indult hazánkban. Egy évszázad alatt elérte a virágzásnak teljes fokát.

Az egyházi biráskodást régebbi időben a főesperesek végezték a püspök nevében. Midőn azonban ezek mindig több és több hatalmat iparkodtak magokhoz ragadni, a XIII. században a püspökök melléjük rendelték az officialisokat. Ezek a főesperesek mellett a rájuk ruházott püspöki jogokat gyakorolták, (officiales foranei); vagy pedig a főesperesektől egészen függetlenül, a főesperesek hatásköre alól kivont fontosabb peres ügyekben a püspök nevében,

¹ Wagner i. m. 272.

² Látjuk a római szentszéki biráskodást hazánkban 1229-ben (Árp. Uj. okmtr. I. 268.) 1230-ban (U. ott. 278.) 1276-ban (Katona. Hist. Crit. VI. 695.) stb. de ezek csak szörványos esetek s azokat mindig különösen kiküldött szentszéki bíró vezette.

³ A hiteles helyek kiadványait a világon sehol nem használták, csupán Magyarországon. Ez speciális magyar intézmény.

⁴ Mon. Vat. Ser. I. T. II. 18. 33. 44. 45. 53. 60. 70. 83. 87. 88. 89. 92. U. ott. I. 155—161. 93. 125. 129. 130. 131. 133. 187. 267. 309. 377.

mint első foku bíróság, mondottak ítéletet; esetleg a főesperesek s a melléjük rendelt külső officialisok által ítélt ügyekben, mint másod-bíróság, jártak el. (*Officiales principales.*) Idővel a külső officialisok végkép eltűntek. A fő officialisok mellett pedig, kikre csupán a törvénykezés lett bízva, az egyházmegyei kormányzásra az általános helyettesek intézménye lépett életbe.¹ A XV. században az officialisok csupán egyes esetekben, mint a püspökök meghatalmazottai, ítélkeznek; a szentszéki biráskodás vezetését pedig a püspöki helyettesek vették át. A püspöki helyettesek egyuttal általános ügyhallgatók is lettek. Így olvassuk II. Pál pápának 1467-iki bullájában a bácsi egyházmegye officialisának kiküldetését bizonyos peres ügyben.² 1467-ben a pécsi officialis vizsgálóbíró Kamonci Balázs volt bácsi officialis ügyében.³ A titeli prépostság tiszavarsányi perében az esztergomi officialis, mint másodfoku bíróság ítélt 1469-ben.⁴ — Azonban rendszerint a püspöki helyettesek ítélkeznek az egyházi biráskodásokban. Egész garmada adatot hozhatnánk fel annak megbizonyítására, hogy a püspöki helyettesek egyuttal ügyhallgatók is voltak. Így 1450-ben Theleki Varjas Miklós özvegyének, Cicellének birtokperében a csanádi káptalan ítélt; az özvegy ügyét a bácsi érseki szentszékhez felebbezte, hol az ítéletet Danóci András örkanonok s a bácsi egyházmegye érseki helyettese hozta.⁵ 1453-ban Pankotai János, a szabad művészetek doktora, bácsi érseki helyettes Töttös László perének tárgyalását elhalasztja.⁶ 1463-ban Peleskei Eurdegh Miklós perében, melyben utóbb Gábor kalocsai érsek volt a delegált bíró, előbb az esztergomi vikárius ítélkezett.⁷ II. Pál pápa 1467-iki levelében Suki István erdélyi férfit peres ügyében emliti, hogy az ügy a bácsi érseki szentszékhez, mint másod foku bírósághoz lett felebbezve s az ítéletet Dragetis Mihály, a bácsi érseki helyettes hozta.⁸

¹ Szeredy J. Egyháztörv. I. 510.

² Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Vol. Rub. m. f. 273./b.

³ U. ott. Pauli II. A. III. Vol. Rub. S. f. 281/a.

⁴ U. ott. Pauli II. A. VI. L. I. Exhibit. f. 69/b.

⁵ Orsz. levéltár. Diplom. 14366. *Sententia lata per unam appellationem ad sedem metropolitanam Bachiensem deducta, ibique per vener. dominum Andream de Danócz custodem et canonicum vicarium eiusdem Bachiensis approbata et confirmata.*

⁶ Zichy-kodex IX. 365.

⁷ Veszprémi püspöki levéltár. Doc. Eppalia. Litt. S. Capsa 108. Nr. 12.

⁸ Paulus II. Episcopo Waradiensis. dil. fil. Custodi Bachiensi, ac Andreae de Bodislo Canonico Waradiensis Ecclesiae. *Salutem. Humilibus supplicantium votis libenter annuimus eaque favoribus prosequimur oportuiss. Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecti filii Stephani Petri de Svsk laici Transylvaniensis diocesis petitio continebat, quod olim dilectae in Christo filiae Catharina Sigismundi et Adinga mulieres dictae diocesis falso asserentes, quod dictus Stephanus quasdam res et bona tunc expressa, quae ad ipsum*

1474-ben a szegedi Domonkos-rendűek szölleje ügyében Fejérváry Dömötör kalocsai érseki helyettes ítélkezett.¹ 1476-ban Pankotai János hozott Hercegh Miklós ellen elmarasztaló ítéletet.² 1479-ben András zágrábmegyei plebános peres ügyét Gábor kalocsai érsekhez fölbbezte, kinek nevében a kalocsai prépost és érseki helyettes bírálta felül az ügyet.³ 1511-ben Baczani Máté kánondoktor, örkanonok, Frangepán Gergely kalocsai érsek bácsi egyházmegyei helyettese a lelkiekben és általános ügyhallgatója.⁴ Látjuk ezekből a periratokból, hogy a fölbbezéseknél a kalocsai érseki helyettes, mint másodfoku bíróság ítél. Az idézett adatokból világos először,⁴ hogy az érseki szentszék rendes elnöke az érseki helyettes volt; másodsor, hogy az officiális, (legalább a XV. században) csak egyes különös esetekben kiküldött bíróképp szerepelt. Ez különben nagyon természetes. Az egyházkormányzat és a szentszéki biráskodás sokszor egymásra voltak utalva. Az ügykezelés könnyítése czéljából történt, hogy a főpásztor azt, a kit az egyházkormányzati helyettesítéssel megbízott, egyuttal az egyházmegyei törvénykezés elnökévé tette. Hogy egy kézzelfogható példát hozzak fel: 1472-ben János bácsi érseki helyettes és általános ügyhallgató Imre jánosii plebánost, ki kánoni vétséget követett el, plebániájára való visszatérésre kötelezi s ha ezt tenni elmulasz-

legitime pertinebant, ad ipsas: Catharinam et Adingam ex testamento, seu ex ultima voluntate quondam Margarethae earum matre spectarent, quodque dictus Stephanus res et bona huiusmodi occupabat et detinebat indebite occupata, ipsum Stephanum, super hoc petendo eum condemnari et compelli ad restituendum res et bona praedicta, coram vener. fratre nostro Nicolao episcopo Transylvaniensi, ad quem cognitionem causarum similium, quae inter laicales personas oriuntur, pro tempore, de antiqua et approbata, hactenusque pacifice observata consuetudine pertinere asserbant, non ex delegatione apostolica, traxerunt in causam; pro parte vero eiusdem Stephani, sentientis exinde ab ipso episcopo indebite se gravari, ... fuit ad curiam Archiepiscopalem Bachiensem, loci metropolitam appellatum quodque dictus Stephanus fecit Catharinam et Adingam praedictas in causam appellationis huiusmodi coram dilecto filio Michaeli de Dragetis Vicario Venerabilis Fratris Nostri Archiepiscopi Bachiensis in spiritualibus Generali ad iudicium evocari, ipseque Vicarius perperam in dicta appellationis causa procedendo, diffinitivam pro eisdem Catharina et Adinga et contra ipsum Stephanum sententiam promulgavit, a qua dictus Stephanus ad Vener. Fratrem nostrum Jeronymum Aeppum cretensem, tunc in partibus illis cum potestate legali de latere, apostolicae sedis nuntii, appellavit, ac fecit Catharinam et Adingam in causam protestationis appellationis huiusmodi coram dilectis filiis Mathaeo et Andrea de Sarlo, canonicis ecclesiae Transylvaniensis, quibus dictus nuntius, potestatis huiusmodi vigore causam protestationis appellatam commisit, ad iudicium evocari etc. Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Vol. Rub. S. f. 156b.

¹ Czaich i. m. 9.

² U. ott. 18.

³ U. ott. 23.

⁴ A gr. Károlyi család oklevéltára. III. 73.

taná, kimondja felette a javadalom elvesztésének büntetését. Azért a XV. században a szentszéki biráskodás élén rendszerint a püspöki helyetteseket látjuk.

Közbevetőleg meg kell itt említenem, hogy a XV. században az egyházi biráskodás jogkörébe a következő ügyek tartoztak. Valási, (dogmatikus) ügyek, házassági perek, tizedek, uzsora, özvegyek és árvák ügyei, hamis eskü.¹

Az egyházi törvénykezést a szentszék eszközölte. A perindítás a panaszos félnek írásos beadványával történt. Ezt követte a bíróság idézése.²

A perbehívás írásban történt, melyet közjegyző szerkesztett.³ Az idézőlevélben jelezte a bíró a per tárgyát is. Megidézhető volt minden ember, akármilyen állású, akár egyházi, akár világi. Voltak esetek, midőn okvetlenül szükséges volt a félnek személyes megjelenése; máskor ügyvédet is vallhatott, illetve az által is képviseltethette magát. A ki az idézésben jelzett kihallgatásra nem jelent meg, perét elvesztette; ha alperes volt, elmakacsolta (in contumaciam elmarasztalta) a bíró. Ez azért történt, mivel a meg nem jelenés tiszteltlenség volt a bíró iránt.

Ha a perbehívott személyesen megjelent, ügyét előadhatta előszóval. Azonban fontosabb pereknél rendszerint ügyvédet vallottak a felek. Ügyvéd lehetett egyházi, vagy világi férfiú, ki a szentszéki perrendtartást ismerte. A szentszéki pereknél rendszerint papok voltak az ügyvédek. Az ügyvédvállás közjegyző előtt történt. Egszerre több ügyvédet is lehetett vallani, az érdekfelek egymást kölcsönösen is vallhatták ügyvédeknek. A fél a közjegyző előtt előadta, hogy a következő tudós férfiút (vagy férfiakat) tette, rendelte, vallotta igazi, törvényes jogtanácsosául, ügyvédeül, képviselőjéül, megbizottául és ügyvivőjéül; oly formán (ha többről volt szó), hogy a a mit a vallott ügyvédek közül egyik elkezdett, azt a másik folytathassa és bevégezhesse. És pedig minden ügyében és perében, bármely rendes, vagy megbizott bíró előtt; a nevezett ügyvédnek (ügyvédeknek) teljes és mindennemű hatalmat adván a perindításra, védelemre, kérvényekre, kifogásokra, válaszra, viszontválaszra és

¹ Corpus Juris Hung. Mathiae R. Decr. I. Art. III.

² L. az orsz. levéltárban Ólomos Gábor egri püspöki általános ügyhallgató idézőlevelét 1505-ről. (Dipl. 21429.)

³ L. ily birói idézéseket: Ólomos Gábor egri vikáriustól 1505-ben. (O. Levéltr. Dipl. 21429.) — Benedek egri vikáriustól. 1471-ben. U. ott. Dipl. 17262.) Mihály esztergomi vikáriustól, (U. ott. Dipl. 18595. — A. 1481.)

ujra válaszolásra, mindennemű eskütételre, tanúk bejelentésére, írásbeli bizonyítékok benyújtására, az ellenfél cáfolására, közbeszólásra, perdöntő végzés kérésére, felebbezésre, fellebbviteli követek kérésére, a javak zár alóli feloldásának kérésére, ügyvédi helyettesítésre, még azon esetben is, ha szükség volna a tüzetesebb megbízásra. A felek, kik ügyvédet vallottak, megígérték a közjegyzőnek, mint közhitelességű személynek, hogy elfogadják és helybenhagyják mindazt, a mit vallott ügyvédek ügyeikben cselekedni fognak. Hogy pedig az ügyvédek az anyagiakban a felelősségtől felmentsék, a peres eljárás biztosítására leköttették a felek ingatlan vagyonukat. Miután ezeket az ügyvédek előtt kijelentették, kérték a közjegyzőt, hogy az ügyvédvallásról állítson ki közhitelességű oklevelet.¹

Az ügyvéd bemutatta megbízó levelét a bírónak, azután megkezdődött a per tárgyalása. Bizonyos esetekben az ügyvéd kérhette a per, vagy tárgyalás elhalasztását; ezt némely esetre a kánonok, máskor a bíró állapította meg. Miután a tárgyalás megkezdődött, az ügyvédnek jogában állott megtenni kifogásait. A kifogások vagy a másik félre, vagy annak ügyvédjére, vagy tanúira, vagy a tanúk korára, erkölcesire, viszonyaira, vagy a helyre, időre, esetleg a bíró illetékességére vonatkoztak. Ez utóbbira vonatkozólag érdekes adatot találtam a bártfai városi levéltárban. Kassa várostól Bártfa egy szőlőt vett 1000 frtért, e miatt perlekedtek a nevezett városok; a szőlő Tállya határában feküdt. Dacára annak, hogy a peres ügy természeténél fogva nem az egyházi, hanem a világi bíróság elé tartozott, Kassa városa mégis az egyházi bíróságnál perelte a bártfaiakat. A bártfaiak kifogást tettek az egyházi bíró illetékessége ellen s közjegyző által hitelesített kifogásukat ügyvédjük által a bíróságnál bejelentették.² — Ha a felek kifogást nem tettek, következett a perbizonyítás; mely lehetett állítólagos, vagy tagadó. A bizonyítás eskü alatt történt. A bizonyításra két tanú egyező vallomása elegendő.

Ide mellékelek egy mintát a tanúkihallgatásról:

In nomine Domini Amen. Anno eiusdem millesimo quadrin-

¹ 1476-ban Albert veszprémi püspök Palicai János közjegyző előtt több férfiút ügyvédül vall, hogy a római szentszéknél s egyéb törvényszékeknél peres ügyekben képvisel-jék. (Veszprémi püspöki levéltár. D. a. 1476. C. 109 misc. nr. 6.) — 1471-ben a Pécsi család Szentléleki István közjegyző előtt ügyvédet vall a szentszéki pertárgyalásra. (Orsz. levéltár. Dipl. 37854.) -- 1473-ban Franciscus Erzsébet zágrábi e. m. asszony ügyvédet vall. (U. ott. 34509.)

² quarum tenor exceptionum sequitur et est talis: Primo exceperunt declinationem, quod causa Georgii Schwartz esset prophana et non concernens forum spirituale et ante in iudicio saeculari est finaliter decisa, a qua non existit provocatio. — Bártfai városi levéltár. A. 1486. Ad. V. M. 19 et 24.

gentesimo septuagesimo octavo. Indictione undecima. Die vero nona mensis Maji. Hora nona vel quasi. Pontificatus autem sanctissimi in Xto patris domini Sixti divina providentia papae quarti. Anno octavo. In villa Kaal vocitata et in domo discreti domini Dionysii pro tunc plebani de eadem Kaal, in mei notarii publici subscripti ac testium infrascriptorum, ad haec specialiter requisitorum praesentia personaliter constitutus honorabilis dominus Franciscus pro tunc plebanus de Uykeér, omnibus melioribus modo, via, jure, forma et causa, quibus melius et efficacius potuit et debuit, propter quoddam molendinum super fluvium Repche currentem in territorio Rbw vocato situm et fundatum, in comitatu Soproniensi existens; testes suos nobiles et ignobiles utriusque sexus homines et magistros molendinorum producere curavit: videlicet Martinum et Johannem de Óvár, Alexium de Zenthgergh, Gregorium Darabos de Thene, Franciscum de Heghfalw, Fabianum de Ladan, molendinatores et vicinos jam fati molendini; item Blasium Szépy de Egerzegh, Damianum Kovách de dicta Rbw, Ladislaum Sidó de Ladan, Jacobum Rokus, Emericum Pethew, Stephanum Demeter de fata Kaal; item Michaellem Mikó et Johannem Bódy de dicta Zenthgergh: item Johannem Básti de fata Ladan, Paulum de Mesterhaza, Petrum et Johannem de Chernelhaza, ac Sebastianum de Domonya: item Cunigundam condam Lucae Ballo de dicta Bw, Damianum Farkas de Looch, specialiter vocatos et requisitos pro testimonio fidedignos. Quos ego notarius infrascriptus ad sancta Dei Evangelia in fidem ipsorum Christianitatis requisitos examinavi coram testibus infrascriptis, si quid ipsis constaret, de statutione jam dicti molendini, utrum condam Dionysio Melen (?) videlicet avo dicti domini Francisci et ipsius haeredibus, antedictum Dionysium et praeter se sequentibus magisterium dicti molendini haereditarie donatum fuisset an non? Qui responderunt unanimiter ad dictas requisitiones in fidem ipsorum Christianitatis, quod quamdiu vixisset, diebus ipsorum scirent et a longo audissent, quatenus dictum molendinum Dionysio, videlicet avo dicti domini Francisci et ipsius haeredibus magisterium haereditarium perpetualiter donatum fuisset et commissum per reverendos dominos Cruciferos ordinis sancti Johannis, dominos videlicet dictae possessionis Rbw; dumtaxat domino ipsorum terrestri pro tunc existenti annuatim solvere deberent et tenerentur triginta duos cubulos frugum, partem tritici, partem vero siligis, denum circa festum Paschae unum hoedum vel agnellum, circa festum au-

tem natalis Domini unum pullum. Item secundo idem honorabilis dominus Franciscus secundo die mensis Octobris, anno octavo in eadem Kaál, in cimiterio ecclesiae beatorum Cosmae et Damiani martyrum in eadem Kaál fundatae similiter testes produxit coram me notario infrascripto et testibus infrascriptis, videlicet dominam Catharinam consortem condam Demetrii Jekkel de Uykeér, quae mulier nata fuit in possessione Rbw, jam octoginta annorum et fassa est, quod ipsa bene sciret jam dictae semper cohaeredes dicti domini Francisci commoratu-
 et magisterium dicti molendini recturos: videlicet primo statu sci-
 ret ibi condam magistros Wenceslaum et Thoman molendinum tenu-
 isse; deinde ad Dionysium, avum dicti domini Francisci descen-
 disse, exinde magisterium dicti molendini perpetua haereditate ha-
 bituros. Item Gregorius de Wykeer filius dictae mulieris Catharinae
 in Rbw examinatus fassus est, quod sciret Gregorium, Stephanum
 et Anthonium dictum molendinum perpetua haereditate possedis-
 se de qua haereditate existit dictus Franciscus. Acta sunt haec et
 facta anno, indictione, die, mense, hora, loco et pontificatu, quibus
 supra. Paesentibus ibidem discretis et providis dominis: Francisco
 de Ladan, Dionysio de Kazal, Benedicto de Saagh, Thoma de Ujvar
 ecclesiarum plebanis; Stephano Lábos de Ujwar, Blasio Balko de
 dicta Kaal, Blasio de Zopor, Ladislao Adriány de Nemeskeer, Ala-
 rico et Blasio Balko, Paulo Farkas de dicta Kaal et Thoma sutore
 de Uyfalu; aliisque quampluribus testibus fidedignis, ad praemissa
 specialiter vocatis et in testimonium requisitis.

Et ego Nicolaus praesbyter, natus Johannis de Miháli, dio-
 cesis Jaurinensis, notarius sacra imperiali auctoritate publicus, quia
 praemissis etc. interfui. etc.¹

Ha a tanú nem jelenhetett meg a bíróság előtt (pl. beteg-
 ség miatt), a közjegyző elment a lakására és egész vallomását szó-
 szerint közhitelességű okirathá foglalta. Ime egy példa:

In nomine Domini Amen. Per hoc praesens publicum ins-
 trumentum cunctis pateat evidenter et sit notum, quod anno a
 nativitate eiusdem millesimo, quingentesimo tertio, indictione sexta,
 die vero vicesima sexta mensis february hora vesperarum, vel quasi,
 in domo habitationis honorabilis magistri Thomae episcopi canonici
 ecclesiae collegiatae sancti Georgy martiris de Viridicampo Strigo-
 niensi, pontificatus autem sanctissimi in Christo patris et domini

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 18032. A. 1478.

nostri domini Alexandri divina providentia papae sexti anno undecimo circumspectus Calixtus de Werbow dyocesis Strigoniensis, sacra apostolica auctoritate notarius publicus, in lecto egritudinis gravi laborans infirmitate decumbens, in mei notarii subscripti et testium infrascriptorum praesentia, non vi, dolo, metu, aut aliqua sinistra machinatione circumventus, sed ex certa, videlicet sua scientia, et aliis omnibus melioribus modo, via, jure, forma et causa, quibus melius et efficacius de jure potuit et debuit, astante ibidem nobili Ludovico Bakos de Ostyán dictae diocesis et infrascriptam fassionem roborante, dixit, recognovit ac retulit et fide sua mediante confessus, seu fassus est in hunc modum: quod ipse scit et bene recordatur, dictum Ludovicum alias ad sollicitationem ac procurationem et supportationem causae suae cum egregio Nicolao Loranthffy de Berk praefatae dyocesis, ratione et praetextu nonnullarum dotum et rerum per affernalium ac competentiae puellaris et aliarum rerum, in actis causae huiusmodi clarius expressarum earumque occasione habitae, seu motae et suscitatae, nomine et in persona suis, honorabilem dominum Georgium Bakos canonicum et rectorem altaris beati Adalberti pontificis et martyris in ecclesia Strigoniensi constitutae, pecunias etiam suas pro expensis dictae litis necnon litteras fassionales sub sigillo venerabilis capituli ecclesiae Agriensis emanatas, ac tabulam testamenti et certas alias scripturas quoad causam huiusmodi necessarias eidem domino Georgio Bakos dedisse et assignasse. Super quibus omnibus et singulis praemissis idem Ludovicus me notarium infrascriptum ut sibi superinde unum vel plura conficerem publicum instrumentum seu publica instrumenta, debita cum instantia requisivit. Quod et feci, officio meo requirente. Acta sunt haec et facta, anno, indictione die, mense, hora, loco et pontificatu, quibus supra. Praesentibus ibidem honorabilibus magistris: Johanne de Sarló, Nicolao de Wezekén et discreto Benedicto litterato de Somoria, testibus fidedignis, ad praemissa vocatis specialiter et requisitis.

Et ego Melchior natus condam Michaelis Harmynczados de Chwt, diocesis Wespremiensis, publicus sacra apostolica auctoritate notarius; quia fassioni ac roborationi, aliisque praemissis, dum sic, ut praemittitur, fierent et agerentur, unacum praenominatis testibus praesens interfui, eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi, ideo hoc praesens publicum instrumentum, manu mea propria exinde confeci, et in hanc publicam formam redegi, signoque et nomine

meis solitis et consuetis roboravi et signavi, rogatus in fidem et testimonium omnium et singulorum praemissorum.¹

A perbizonyítás történhetett okiratokkal is. Ezekre nézve meg kell jegyeznünk, hogy ámbár a hiteles helyek okiratait az ország törvényei közhitelességűeknek ismerték el, a szentszéki biráskodás nem fogadta el azokat. Ily esetben, ha a bizonyítás a hiteles helyek kiadványaival történt, előbb közjegyző által kellett azokat hitelesíttetni.²

A bizonyító eljárást követte a birói ítélet, melyet a szentszéki bíró pecsétjével ellátva, adott ki. A bíró ítéletlevelét a jelenlevő közjegyző ellátta hitelesítő záradékával. Az ítéletlevelél a bíró nevével kezdődött. Azután előadja az ügyet, leírja a tanúkihallgatást, perbizonyítást, végül az ítéletet. A birói ítéletet a székesegyház ajtajára függesztették ki.

Lássunk egy példát az első foku birói ítéletre :

Nos Benedictus de Hethy, decretorum doctor, lector ac canonicus in ecclesia Agriensi, necnon reverendi in Christo patris et domini domini Johannis Dei et apostolicae sedis gratia episcopi ecclesiae Agriensis praedictae vicarius in spiritualibus et causarum auditor, memoriae commendamus tenore praesentium litterarum nostrarum significantes universis, quibus expedit. Quod orta pridem coram nobis quaedam causa ac litis et quescionis materia inter nobilem Nicolaum de Lapyspathak ut actorem et principalem ex una, ac Stephanum de Berzewycze et dominam Annam consortem eiusdem Stephani velut in causam attractos et ex adverso principales partibus ab altera, de et super facto precii unius vasis vini ac quarundam litterarum instrumentalium non restitutionis in actis eiusdem causae expressatarum, earumque occasione de anno domini infrascripto sexta die mensis Marty nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, citatione auctoritate ordinarii, eiusque executione legitimis praecedentibus, discretus vir Paulus clericus de Endrefalwa procurator et nomine procuratorio praefati Nicolai de Lapyspathak actoris, de cuius procuracionis man-

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 21161. A. 1503.

² Ime néhány példa : 1395-ben a győri káptalan átírja a cassinói apátság szabadságomlevelét. A káptalan átíratát szentszéki per céljaira Szekesői György közjegyző hitelesíti. (Pannonhalmi főapátsági levéltár. C. 33. L. U. A. 1395.) — 1396-ban a győri káptalan átírja a szent-mártoni apátságnak a somogyi tizedekre vonatkozó szabadságomlevelét, s azt ugyanaz a közjegyző hitelesíti. (U. ott. C. 19. L. J. A. 1396.) — 1398-ban a zóborhegyi konvent átírja Zsigmond király egyik oklevelét s azt Gergelyfi László közjegyző hitelesíti. (U. ott. C. 33. L. R.) — 1510-ben a pécsi káptalan átírja Ulászló király diplomáját s azt Szekesi Orbán közjegyző hitelesíti. (U. ott. C. 40. L. K. A. 1510.)

dato nobis ex actis praesentis causae legitime constitit et constat, coram nobis in iudicio comparens, accionem eiusdem contra et adversus praefatos Stephanum de Berzewycze et dominam Annam consortem eiusdem Stephani, pro quibus circumspetus vir Benedictus Erdeus de Epperyes cum sufficienti procurationis mandato, de quo nobis similiter apud acta eiusdem causae similiter legitime constitit atque constat, comparuit per modum libelli sumpmarii et sumpmariae petitionis in figura nostri iudicii verbo proposuit, comodo: Quomodo alias ipse Nicolaus de Lapyspathak a Georgio Besseney et Thoma Porkolab familiaribus praefati reverendi in Christo patris et domini nostri domini Johannis episcopi ecclesiae Agriensis praedictae certa vasa vinorum decimalium pro certa pecuniarum sumpma emisset, ex quibus unum vas vini dicto Stephano pro decem florenis auri tradidisset et annuisset. Et quominus ipse Stephanus huiusmodi decem florenos auri ipsi Nicolao et per consequens familiaribus dicti domini nostri episcopi, quibus ipse Nicolaus pro ipso Stephano in dictis decem florenis auri fideiussisset reddere et restituere recusasset; tamen id hucusque facere minime curasset et neque curaret etiam de praesenti; ceterum licet ipse Stephanus et domina Anna fide ipsorum expiatione Deo debita mediante certas litteras et litteralia instrumenta, factum possessionis ipsius Nicolai pertinentias castri eiusdem Keuzeg, Zenthimrch, Szegnicze et Lapyspathak vocatas tangens et concernens, videlicet privilegiales, donacionales, fassionales expeditorum et alias nonnullas apud ipsos Stephanum et dominam Annam habitas et existentes eidem Nicolao de Lapyspathak reddere promisissent et assumpsissent. Nichilominus tamen ipsi Stephanus et domina Anna id hucusque facere non curassent et neque curarent etiam de praesenti in dispendium salutis animarum suarum praejudiciumque dicti Nicolai nonmodicum ac dampnum injuriamque et gravamen valde magnum; petens dictus Paulus procurator nomine procuratorio quo supra, per nos et per nostram sententiam diffinitivam decerni, declarari et pronunciari praemissas dictorum decem florenorum auri ac litterarum et litteralium instrumentorum non restitutionem, aliaque praemissa, praefatos Stephanum et dominam Annam factas et illata fuisse et esse temerarias, illicitas, iniquas et indebitas, de factoque praesumptas et praesumptas; ipsisque eas et ea facere minime licuisse et neque licere de praesenti, et eosdem Stephanum et dominam Annam ad restitutionem dictarum litterarum et litteralium instrumentorum necnon praefatum Step-

num ad solutionem eidem Nicolao tenere in eisdemque decem florenis auri ipsum Stephanum ac similiter eundem Stephanum et dictam dominam Annam in praedictis litteris et litteralibus instrumentis ac in expensis praesentis litis per ipsum Nicolaum coram nobis legitime factis condemnandos fore et condemnari, condemnatosque eosdem ad restitutionem et satisfactionem omnium praemissorum compellendos esse et compelli debere nostra judiciaria auctoritate mediante, nostrum officium humiliter implorando. Qua accione intellecta, praefatus Benedictus Erdeus procurator, nominibus procuratoriis quibus supra, ulteriorem terminum ad respondendum dictae actioni vel alias ad deliberandum sibi et parti suae per nos dari et statui postulavit. Cui nos vicesimum diem tunc proxime affuturum duximus statuendum atque statuimus. Ipso itaque termino adveniente et deinde vicesima sexta die mensis Martii nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, ac praefato Paulo clerico de Enderfalwa procuratore, nomine procuratorio quo supra necnon circumspecto Johanne litterato de Lelez procuratore et nominibus procuratoriis prefatorum Stephani et dominae Annae, de cuius procurationis mandato nobis ex actis praesentis causae legitime constitit et constat, coram nobis comparentibus, idem Johannes litteratus procurator nomine procuratorio quo supra per modum reconventionis similiter verbo contra praefatum Nicolaum de Lapispathak allegando proposuit, quod licet alias praefatus Nicolaus de Lapyspathak unam loricae duodecim florenorum auri ac duas galeas similiter duodecim florenos auri valentes ab eodem Stephano sub spe restitutionis petivisset; ipseque Stephanus huiusmodi loricae et galeas eidem Nicolao tradidisset et assignasset et quominus ipse Nicolaus praedictas loricae et galeas eidem Stephano reddere promississet et assumsisset. Nichilominus tamen ipse Nicolaus ipsas loricae et galeas eidem Stephano ad plurimas suas requisitiones reddere et restituere recusasset, recusaretque etiam de praesenti, in dispendium salutis animae suae praejudiciumque dicti Stephani nonmodicum ac injuriam et gravamen valdemagnum. Quare peccyt idem Johannes procurator nomine procuratorio quo supra, per nos et per nostram sententiam diffinitivam decerni, declarari et pronunciari praemissas dictarum loricae et galearum non restitutionem ac injurias aliaque praemissa per praefatum Nicolaum factas et illata fuisse et esse temerarias, illicitas iniquas et injustas de factoque praesumptas et praesumpta ipsumque eas et ea facere mi-

nime licuisse et neque licere de praesenti et eundem Nicolaum ad restitutionem dictarum loricae et galearum eidem Stephano teneri, ipsumque Nicolaum in eisdem lorica et galeis seu earum valore ac in expensis praesentis litis per praefatum Stephanum coram nobis legitime factis condempandum fore et condempnari condempnatumque eundem ad solutionem et satisfactionem omnium praemissorum compellendum esse et compelli debere nostra judiciaria auctoritate mediante, nostrum officium humiliter implorando. Et alias ipse Johannes procurator nomine procuratorio quo supra, respondendo praedictae actioni dixit negans narrata prout narrantur pro parte actoris et petita fieri non debere animo litem contestandi. Dictus vero Paulus procurator, nominibus quibus supra narrata per ipsum pro parte actoris fore vera asseruit et petita fieri debere animo similiter litem contestandi. Et nichilominus ipse Paulus procurator respondens praefatae reconventioni, dixit negando narrata, prout narrantur et petita fieri non debere animo litem contestandi. Dictus vero Johannes narrata per ipsum fore vera asseruit et petita fieri debere animo similiter litem contestandi, unde nos auditis . . . parcium propositionibus et responsionibus ac dictis et allegatis judicantes commiseramus, ut ambae partes interjectiones ipsarum praefatas cum testibus fidedignis et legitimis documentis, quibus clarius et limpidius possent coram nobis conprobare deberent et tenerentur. Subsequenter septima die mensis Maii nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, dictisque Paulo clerico et Johanne litterato procuratoribus, nominibus procuratoriis quibus supra, coram nobis comparentibus iidem Paulus et Johannes procuratores, nominibus procuratoriis quibus supra, acta, dicta et attestationes nonnullorum testium pro parte suorum principalium in . . . receptorum clausa et sigillata, hincinde coram nobis exhibuerunt et produxerunt et ulterioribus productionibus testium si ydem testes . . . examinati forent, renunciarunt. Alias pecierunt eosdem testes reexaminari; deinde octavo die eiusdem mensis Maji nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus et praefatis Paulo et Johanne procuratoribus coram nobis comparentibus, ac dictis et attestationibus . . . per nos visis quia . . . competent . . . et esse deceptos . . . dicta et attestationes testium . . . ac pro apertis publicatis . . . copiasque earundem dictis Paulo et Johanni, id hincinde volentibus et petentibus decrevimus et terminum ad dicendum . . . contra easdem, si quid dicere vel . . . vellent, quin-

tundecimum diem tunc proxime affuturum statuimus et praefiximus. Ipso itaque termino adveniente et deinde vicesimo octavo die eiusdem mensis Maji nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, dictisque Paulo clerico et Johanne litterato procuratoribus, nominibus procuratoriis quibus supra coram nobis comparentibus et ipso Paulo contra dicta et attestaciones testium pro parte dictorum Stephani et dominae Annae receptorum, quicquid dicerent vel exciperent non curante, dictus Johannes litteratus procurator nominibus procuratoriis quibus supra certas exceptiones contra dicta et attestaciones testium pro parte dicti Nicolai receptorum . . . realiter et in scriptis coram nobis dedit et obtulit super eisdemque exceptionibus per nos interloqui postulavit. Nos itaque ad interloquendum nostramque deliberationem super eisdem audiendam, diem immediate sequentem eisdem procuratoribus statuimus. Quo adveniente tandemque penultima die eiusdem mensis May nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, dictisque Paulo et Johanne procuratoribus, nominibus procuratoriis quibus supra, coram nobis comparentibus et super praedictis exceptionibus per nos interloqui petentibus, unde nos interloquentes, easdem excepciones ad probandum admisimus, judicantesque commisimus, ut praefati Stephanus et domina Anna praefatas earum excepciones cum testibus fidedignis, aut aliis legitimis documentis, quibus clarius et limpidius possent, Agriae coram nobis comprobare deberent et tenerentur. Consequenterque duodecima die mensis Septembris nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus et praefatis Paulo et Johanne procuratoribus, nominibus procuratoriis, quibus supra, coram nobis comparentibus, idem Johannes litteratus procurator, nominibus procuratoriis, quibus supra certa dicta et attestaciones nonnullorum testium pro parte suorum principalium de mandato nostro in partibus receptorum clausas et sigillatas coram nobis exhibuit et produxit ulteriorique productioni testium, si iidem testes rite et legitime recepti et examinati essent, renunciavit, alias petivit eosdem testes reexaminari, deinde sedecima die Mensis praescripti Septembris, nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, dictisque Paulo et Johanne procuratoribus coram nobis comparentibus, quia nos dictis et attestacionibus praefatorum testium visis, comperimus eosdem testes sufficienter fuisse receptos et examinatos; ideo huiusmodi dicta et attestaciones testium aperuimus et publicavimus, decretaque et data

copia earundem praefato Paulo procuratori, nomine procuratorio, quo supra, id petenti ac statuto termino ad dicendum et excipendum contra easdem, si quid dicere, vel excipere vellet, octavo die festi sti Michaelis Archangeli tunc proxime affuturi. Quo adveniente, deindeque octavo die mensis Octobris, nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus ac dictis Paulo et Johanne procuratoribus, nominibus procuratoriis, quibus supra coram nobis comparentibus ulterioribusque exceptionibus et allegationibus renunciandis in huiusmodique causa per nos concludi ac diffinitivam ferri sententiam debita cum instantia petentibus; nos itaque causa in eadem in Dei nomine conclusimus et pro concluso habuimus atque ad ferendam sententiam diffinitivam eandem causam ad feriam secundam tunc proxime affuturam duximus prorogandam. Ad quem etiam terminum ipsos Paulum et Johannem procuratores ad videndam et audiendam causa in eadem nostram diffinitivam ferri sententiam peremptorie citavimus. Ipso itaque termino adveniente, et deinde vicesima prima die praescripti mensis Octobris nobis ad jura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedentibus, dictisque Paulo et Johanne procuratoribus, nominibus procuratoriis, quibus supra, coram nobis comparentibus et per nos causa in eadem diffinitivam ferri sententiam debita cum instantia petentibus. Nos itaque eosdem Paulum et Johannem procuratores ad videndum et audiendum ferri nostram sententiam diffinitivam causa in eadem ad statim pro peremptorie citatis huiusmodi atque visis actione et convencionibus ac auditis allegationibus ac dictis parciis dictis et attestationibus testium, aliisque in huiusmodi causa factis exhibitis et productis, habitaque super hiis diligenti tractatu; ex hiis itaque, quae vidimus et audivimus et coram nobis deducta fuerunt, aliisque rationibus et causis animum nostrum moventibus ad prolacionem huiusmodi nostrae sententiae diffinitivae duximus procedendum, eandem pro tribunali sedentes in scriptis tulimus in hunc, qui sequitur, modum: Christi nomine invocato, pro tribunali sedentes, ac solum Deum et eius justitiam prae oculis habentes, in causa mota et quae nunc vertitur coram nobis inter nobilem Nicolaum de Lapyspathak, ut actorem et principalem ex una, ac similiter nobiles Stephanum de Berzewycze et dominam Annam consortem eiusdem Stephani, velut in causam attractos et ex adverso principales ab altera partibus de et super solutione precii unius vasis vini ac certarum litterarum instrumentalium, in actis praesen-

tis causae expressatarum, non restitutionis, earumque occasione . . . eundem Stephanum de Berzewycze, ut actorem et principalem ex una et praefatum Nicolaum, velut in causam attractum et ex adverso principalem ab altera partibus de et super una lorica ac duabus galeis, earumque occasione coram nobis mota et vertente . . . dominorum jurisperitorum et aliorum sapientium consiliis, inter nosque matura deliberatione . . . praehabita per hanc nostram ferimus sententiam . . . in hys scriptis dicimus, decernimus, declaramus et pronunciamus, dictum Stephanum de Berzewycze eidem Nicolao pro pretio dicti vasis vini sex florenos auri, praefatum vero Nicolaum eidem Stephano ad restitutionem unius galei per ipsum Stephanum eidem Nicolao assignati teneri, eundemque Stephanum pro precio dicti vasis vini in praefatis sex florenis auri, dictum vero Nicolaum in praefata una galea sew eius valore condemnamus, super aliis vero easdem partes hincinde ab impetitione earundem fore absolves et absolvimus et eisdem super petitis perpetuum silentium imponimus. Expensas per ipsos hincinde factas reconpensandas. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium praemissorum praesentes litteras nostras fieri, sigillique nostri impressione fecimus communiri. Lecta, lata et in scriptis pronunciata fuit haec praesens nostra sententia diffinitiva anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo primo, indictione quarta, die vero praefata vicesima prima praescripti mensis Octobris, hora sextarum vel quasi. Agrariae in superiori . . . habitationis nostrae, pontificatus autem sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Sixti papae quarti, anno primo. Praesentibus ibidem discretis: Ambrosio de Zegligeth, Johanne de Kwthas, ac Nicolao de Zathal praesbiteris, altero Nicolao de Thoray clerico et nobili David litterato de Nadasd, aliisque quamplurimis testibus fidedignis. P. h. Johannes de Bancha Notarius.¹

Ha a birói ítélet ellen a felek nem föllebbeztek, azt követte az ítélet végrehajtása. Ily végrehajtásnál volt jelen 1421-ben a leleszi prépost. Az ítélet után a birtokbavezetés tényéről közjegyző ad ki okiratot.² Ha a felek a bíró előtt kiegyeztek, a bíró a per tárgyalását beszüntette. Ide iktatok egy példát:

Universis Christi fidelibus praesentibus pariter et futuris, harum notitiam habituris. Anthonius abbas monasterii beatae Ma-

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 17262.

² Orsz. levéltár. Dipl. 12.039.

raie virginis de Colosmonostra Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, Quod providi viri: Stephanus Bothos, Petrus Kaloz et Michael Haycha dicti, jobagiones praefati monasterii nostri in Jegenye commorantes, in ipsorum et universorum populorum et incolarum eiusdem possessionis Jegenye personis, astante ipsis discreto viro domino Alberto plebano parochialis ecclesiae beati Martini episcopi et confessoris de Egheres similiter possessionis praefati monasterii; coram nobis comparentes contra eundem proposuerunt in hunc modum: Quod quamquam a plerisque temporibus elapsis hucusque populi de praefata Jegenye propter eorum egestatem et nimiam paupertatem, ipsiusque possessionis Jegenye desolationem et vastitatem ecclesiastica sacramenta a plebanis in praefata ecclesia beati Martini pro tempore constitutis susceperint, ydem plebani in ecclesia eorum parochiali ad honorem sancti Michaelis archangeli in praefata Jegenye constituta singulis hebdomadis, certisque diebus, missarum sollempnia ipsis celebraverint, celebrareque, certa conventionem inter eos facta debuerint; tamen praefatus Albertus plebanus tam de administratione sacramentorum ac divinorum celebratione, quam in baptisandis parvulis atque in inungendis infirmis multas negligentias dinoscitur commisisse, sicuti suae, nichilominus in ipsorum praesertim decedentium animarum dispendium et gravamen. Unde quia divina clementia ex sua largiflua bonitate ipsorum providit ac tantam removisset inopiam, temporalibusque bonis preditasset, ut quemadmodum a primevis temporibus eorum progenitores proprium conservassent plebanum, modo ipsi multo utilius et salubrius possent conservare. In procurationibus siquidem infirmorum pro invitandis, seu advocandis plebanis, propter loci distantiam et quandoque algoris in temperie, saltem nocturni temporis obscuritate imminente tanti spacy iter subire ipsis valde esset onerosum; pro eo supplicarunt per nos ipsis de remedio provideri salubri atque oportuno. Quibus perceptis, quamvis praefatus dominus Albertus plebanus in praemissis, contra ipsum propositis certis rationibus se expurgando, praefatam ecclesiam beati Michaelis archangeli nunquam proprium plebanum parochialem habuisse, scilicet semper ad praefatam ecclesiam beati Martini episcopi et confessoris jure filiali pertinuisse allegaverit: tamen quia ex fidedignorum manifestissimis attestationibus ipsam ecclesiam beati Michaelis archangeli de praedicta Jegenye priorem et antiquiorem et semper per se parochialem

fuisse, scilicet, ut praemittitur, propter defectum et egestatem ac inopiam incolarum eiusdem de annuentia ac voluntate et permissione praedecessorum nostrorum abbatum, sicuti ambarum ecclesiarum patronorum ad praefatam ecclesiam beati Martini episcopi, quo ad tempus, non tamen prout filialem, scilicet tamquam egestate oppressam, innexam fuisse clare invenimus et manifeste. Ideo memoratus dominus Albertus plebanus, agnitis talibus probacionibus suis, quibus mediantibus memoratam ecclesiam beati Michaelis archangeli praedictae ecclesiae beati Martini filialem fore opinabatur, sponte cessit iuribus, ymmo ipsis populis, in tanta distantia constitutis in administratione sacramentorum et celebratione divinatorum sibi retulit fore valde laboriosum, et ea ratione, quem ad modum praefati populi de Jegenye petebant, ipsam ecclesiam beati Michaelis archangeli, nobis et nostris manibus, ad quem earundem ambarum ecclesiarum de jure spectat provisio et collatio, pure et simpliciter resignavit, litterasque provisionales, seu donationales ac confirmationales super eadem ecclesia, seu parochia eiusdem possessionis Jegenye, pro se emanatas, viribus carituras reliquit et a regimine plebaniae eiusdem ecclesiae se penitus exemit. In quorum omnium et singulorum praemissorum (t. i. fidem) praesentes litteras nostras, sub appensione sigilli nostri annularis, ac cum subscriptione notarii publici infrascripti munitas duximus concedendas. Datum anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo secundo, indictione undecima, die Jovis, duodecima mensis Aprilis; pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Ewgeny divina providentia ss. Romanae ac universalis ecclesiae papae quarti, anno sedis eius primo. Praesentibus ibidem existentibus honorabilibus et discretis viris: domino Martino plebano parochialis ecclesiae beati Michaelis archangeli de Cluswar dyoc. Transylvaniensis, Stephano Andreae Sutoris de eadem, eiusdem dyoc. Nicolao Johannis Sculteti Wratislaviensis dyoc. praebiteris de dicta Cluswar et Jacobo litterato filio Gabrielis de Cluswar, testibus fidedignis ad praemissa vocatis pariter et rogatis.

Et ego Valentinus natus quondam Demetry de Tyrnavia, clericus Strigoniensis dyocesis, publicus sacra auctoritate imperiali notarius, quia dictarum resignationi, aliisque omnibus et singulis praemissis, dum sic ut praemittitur, agerentur et fierent, unacum praenominatis testibus praesens interfui, eaque omnia et singula

sic fieri vidi et audiui, manuque mea propria conscripsi et in hanc formam publicam redegi, signoque et nomine meis solitis et consuetis consignavi, rogatus et requisitus, in fidem et testimonium omnium et singulorum praemissorum.¹

Ha a bíró eljárása az egyik felre sérelmes volt, például elegendő ok nélkül adott perhalasztást s ennél fogva egyik fél a föllebbezés késedelme miatt anyagi kárt szenvedett, a megrövidített fél ügyvédje által tiltakozást nyújtott be a bíróhoz.

Ha a felek a bíró ítéletében nem nyugodtak meg, jogukban állott föllebbezni. A föllebbezés a kalocsai és bácsi érseki szentszékek ítélete ellen a római kuriához történt. Az erdélyi, váradi, csanádi, Zágrábi és boszniai szentszékektől másod fokban Kalocsára, illetve Bácsba föllebbeztek a felek.

Ide mellékelek egy föllebbezést a zágrábi szentszéktől a kalocsaihoz.

In nomine Domini Amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo quadringentesimo septuagesimo tertio, indictione sexta, pontificatus vero ssimi in Christo patris et domini Sixti divina providentia papae quarti, anno eiusdem sexto, die vero vigesima secunda mensis Julii, hora tertiarum vel quasi. In mei notarii publici testiumque infrascriptorum praesentia constitutus discretus vir dominus Valentinus de Kuthena capellanus egregii Ladislai Rah de Dethe, regni Sclavoniae vicebani procurator et nomine procuratorio nobilis viri Miehaelis dicti Paulak de Bekhetnicz, animo et intentione appellandi et provocandi ac habens et tenens quandam cedulam papiream, appellationem infrascriptam in se continentem; quam quidem cedulam ibidem de verbo ad verbum legi et valvis ecclesiae cathedralis Zagrabiensis, affigi fecit, eamque venerabili domino Johanni archidiacono Chasmensi et canonico ecclesiae Zagrabiensis, judici delegato causae infrascriptae publice insinnavit ac illi et illis, quorum interesset, interposuit, publicavit et notificavit ac protestatus fuit, aliasque prout in eadem cedula continetur, notum fecit. Cuius quidem cedulae papireae tenor sequitur et est talis: Cum appellationis remedium a constitutione sacrorum canonum in oppressorum et graviter verosimiliterque opprimi formidantium subsidium et relevamen illa consideratione sit institutum, ut ea, quae minus juste gesta sunt et geruntur indebite, mediante iustitia in melius refoventur; proinde coram vobis: ve-

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 28206. A. 1431. ápr. 12.

nerabili viro domino Johanne archidiacono Chasmensi et canonico in ecclesia Zagrabiensi, in causa et causis inter fratres heremitas claustrum beatae Mariae Virginis de Promontorio Garig ex una et Michaellem dictum Paulak de Bekhetnic partibus ab altera per reverendum in Christo patrem et dominum Oswaldum Dei et apostolicae sedis gratia episcopum ecclesiae Zagrabiensis iudicem delegatum et specialiter deputatum, aliisque venerabilibus, honorabilibus, discretis ac nobilibus viris, dominis honorandis praesentibus et assistantibus ac te notario publico, tamquam persona authentica legali et fidei, ego Valentinus praesbyter de Kuthena capellanus egregii Ladislai Rah de Dethe, regni Selavoniae vicebani, procurator et eo nomine nobilis viri Michaelis de Bekhetnicz praefati, dico, allego, propono, appello et appellando deduco, quod licet nuperrime praefati fratres heremita dictum principalem meum ratione quarundam injuriarum in praesentiam dicti venerabilis domini Johannes archidiaconi Chasmensis citassent et citari procurassent vosque domine iudex favendo adversae parti, exceptiones factas et allegatas in vim repulsionis testium pro parte fratrum heremitarum annullastis, cassastis, in quibus meam partem sine omni via juris gravastis; insuper etiam gravastis partem meam, quia ante conclusionem causae, tempore impacato, Turcis videlicet cunctas primitias, pro tunc existentes in portu fluvii Zavae constanter vastantibus, vos causam istam ad quintumdecimum diem, usque videlicet recessum dictorum Turcorum in favorem dictorum fratrum heremitarum prorogastis; in quibus mihi et principali meo se suspectum iudicem reddidistis. Unde sentiens me et principalem meum fore gravatum, timensque in posterum plus posse gravari et ledi, quodque coram suspectis iudicibus periculosum sit litigare; a vobis tamquam suspecto iudice et a pronuntiatione diffinitivae sententiae et aliis gravaminibus, quae mihi et principali meo ex praemissis colligi possunt, ad reverendissimum in Christo patrem et dominum dominum Gabrielem Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopum eiusque sedem aliam metropolitanam in hiis scriptis provoco et appello, appellansque primo peto instanter, secundo instantius, tertio instantissime, cum omni juris ordine vel saltem a vobis domine notarie, tamquam a persona publica et authentica legali et fidei litteras testimoniales. Subjiciens me et omnia bona et dicti principalis mei mobilia et immobilia tuitioni et protectioni dicti reverendissimi domini archiepiscopi et eius sedi almae metropolitanae et

protestor ; quodque pendente huiusmodi mea appellatione nihil sit per quempiam attentandum et innovandum. Acta et facta sunt haec etc.

Et ego Gallus Clementis de Dombro clericus conjugatus diocesis Zagrabiensis, sacra imperiali auctoritate notarius publicus, quia praemissis : protestationi, appellationi, assignationi, lectioni, insinuationi, ect. interfui, etc.¹

Másod, illetve harmad fokban szintén így történt a föllebbezés. Az érseki szentszéktől a római kuriához föllebbeztek a felek. A kúria megbízott valamely előkelő magyarországi egyházi férfiút, mint delegált bírót. A vizsgálatot vagy maga a delegált bíró vezette, vagy annak vezetésével mást bízott meg. Így 1504-ben Péter pápai követ megbizza Laskói Miklós budai kanonokot, hogy a zondi (bácsi e. m.) plebános ellen vezesse a vizsgálatot.

A kiküldött bíró levele így hangzik :

Nicolaus de Laskó lector et canonicus ecclesiae Budensis, necnon causae et causis ac partibus subscriptis per reverendissimum in Christo patrem, dominum Petrum, miseratione divina sti Ciriaci in Thermis ss. Romanae ecclesiae praesbyteri cardinalis reginensis ac ad Hungariae, Bohemiae et Poloniae etc. regna apostolicae sedis legati commissarius unicus specialiter deputatus. Dilectis nobis in Christo honorabilibus et discretis viris dominis : de Apathy, de Kyszond, de Fonó, de Berech, de Erdewd, aliisque omnibus et singulis ecclesiarum plebanis, necnon altarium et capellarum rectoribus, in et sub Bachiensi et Quinqueecclesiensi diocesibus ubilibet constitutis et existentibus, qui praesentibus fueritis requisiti, aut alter vestrum fuerit requisitus, Salutem in Domino et nostris huiusmodi, immo verius apostolicis firmiter obedire mandatis. Litteras praescripti reverendissimi domini Petri cardinalis et legati, nobis pro parte altaristarum et incolarum, necnon inhabitatorum oppidi religiosarum Deoque devotarum dominarum monialium abbatissae et conventus in claustro beatae Mariae Virginis in Buda Veteri fundato ordinis sanctae Clarae Virginis, Zond vocati, dictae Bachiensis diocesis et pertinentiarum eiusdem residentiae patentes in pergameno patenti confectas, sigillo eiusdem domini Cardinalis et legati majori, cera rubra impendenti consignatas, sanas et integras, non viciatas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio ac suspicione carentes, noveritis nos rece-

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 35675. A. 1473.

pisse huiusmodi sub tenore: Petrus miseratione divina sti Ciriaci
 in Thermis ss. Romanae ecclesiae presbiter Cardinalis Reginensis,
 ad Hungariae, Bohemiae et Poloniae regna, necnon Prussiam, Rus-
 siam, Liwoniam, Littwaniam, Valachiam, Slesiam, Lausaniam, Mora-
 viam, Transylvaniam, Schlavoniam, Dalmatiam, Croatiam, Corbaviam
 et Moscoviam, omnesque et singulas illarum et regnorum praedic-
 torum provincias, civitates liberas atque loca illis subjecta et alia
 eis adjacentia apostolicae sedis legatus: Dilecto nobis in Christo
 Nicolao de Lasko, lectori ecclesiae Budensis. Salutem in Domino
 sempiternam. Sua nobis dilecti nobis in Christo altariae homines,
 incolae et habitatores possessionis de Zond, Bachiensis diocesis
 petitione monstraverunt, quod Johannes presbyter, plebanus de Zond,
 quarundam litterarum, a venerabili Philippo de Sergardis, utriusque
 juris doctore, eiusdem sedis prothonotario, ut asseritur, emanatarum
 vigore, ipsos exponentes, et plures alias utriusque sexus personas
 ad diversa loca et judicia extra dictam diocesim citare et ad judi-
 cium evocare, illasque sumptibus et laboribus fatigare non formida-
 tur, in eorumdem exponentium injuriam, praejudicium et grave
 dampnum. Super quibus ipsi exponentes nobis humiliter supplicare
 fecerunt, eis de opportuno remedio misericorditer provideri. Quo-
 circa auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, discretioni
 tuae committimus, quatenus vocato dicto Johanne, litteras praefas-
 tas surreptitias esse et illarum praetextu dictos exponentes extra
 illorum diocesim ad iudicium evocari minime potuisse, prout juris
 fuerit, declares; causam et causas, quam dicti exponentes de et
 super injuriis, dampnis, laboribus et fatigiis huiusmodi contra eum-
 dem Johannem movere intendunt, cognoscas et fine dicto trutines,
 auditisque hincinde propositis, quod justum fuerit, de et super prae-
 missis decernas, exponentes praefatos et eorum quemlibet, si ea-
 rumdem litterarum vigore ad ipsius Johannis instantiam excommu-
 nicati forent, ab huiusmodi excommunicationis sententia, prout
 juris fuerit, absolvas, inhibeasque sub censuris et penis ecclesias-
 ticis eidem Johanni et quibusvis aliis, quotiens opus fuerit, ne ea-
 rumdem litterarum praetextu exponentes praefatos quovis modo
 molestare praesumant; faciens, quod in praemissis decreveris, auc-
 toritate nostra, appellatione postposita firmiter observari. Testes
 autem, qui vocati fuerint, si se odio, gratiâ, vel favore subtraxerint
 ad perhibendum testimonium veritati, auctoritate et censura simili-
 bus compellas. Non obstante constitutione felicis recordationis Boni-

facii papae VIII, de una et duabus dietis, in concilio generali: dummodo aliquis vigore praesentium ultra tres dietas ad iudicium non trahatur, ac aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ceterisque contrariis quibuscunque. Datum in castro nostro Vespreniensi, sub nostro solito sigillo. Anno incarnationis dominicae millesimo quingentesimo tertio. Post quarum quidem litterarum praescripti domini Petri Cardinalis et legati exhibitionem ac per nos receptionem, sic ut praemittitur factas, fuimus pro parte altaristarum et incolarum, necnon omnium inhabitantium dicti oppidi Zond et pertinentiarum eiusdem dictarum instantiis requisiti continuis, ad executionem earumdem procedentes, ut citatione litterarum adversus discretum Johannem praesbyterum, qui se gerit pro plebano parochialis ecclesiae de praedicta Zond, ex adverso principalem et in ipsis litteris praescripti reverendissimi domini Cardinalis et legati specialiter vocatum in forma solita et consueta ad partes decernere, dareque et concedere dignaremur. Nos autem requisitionibus huiusmodi justis et juri consonis inclinati, vestrae igitur et cuiuslibet vestrum devotioni in solidum, in virtute sanctae obedientiae et sub praedicta excommunicationis pena, qua in vos, seu alterum vestrum, huiusmodi mandatum nostrum, immo verius apostolicum exequi recusantem, seu recusantes, trium dierum canonica monitione praemissa, a die exhibitionis praesentium vobis fienda computando fecimus in hiis scriptis districte praecipientes, committimus et mandamus, quatenus mox visis praesentibus, ac dum et qui cum praesentibus fueritis requisiti, aut alter vestrum fuerit requisitus, ad praefatum Johannem praesbyterum personaliter accedatis, ipsumque ad instantiam altaristarum, incolarum et inhabitantium antedicti oppidi Zond et pertinentiarum eiusdem, in vestram peremptorie citetis praesentiam ad quintum decimum diem a die huiusmodi vestrae citationis de ipso fienda computandum, si dies ipsa juridica fuerit; alioquin proximo die juridico extunc immediate sequente, quo scilicet nos in hac causa ad iura reddenda et causas audiendas pro tribunali sedere occurrit, per se personaliter et non per suum procuratorem, coram nobis legitime compareat, ad dicendum et excipiendum, quicquid idem verbo, aut in scriptis dicere vel excipere voluerit, contra praeinsertam nobis factam conditionem personam et jurisdictionem nostras alias ad videndum nos iudicem in causa et ad omnes et singulos actus juridicos et usque ad sententiam diffinitivam procedere debite cum dilationibus inter-

veniendo, certificando eundem Johannem praesbyterum, per nos sic citatum, sive ipse in dicto citationis termino coram nobis personaliter compareat: sive non, ipso ulterius, nominibus in partibus sic per edictum publicum, in foribus huius almae ecclesiae beati Petri apostoli capitularis Budensis more solito publice citato ad partis coram nobis comparentis instantiam in causa et causis huiusmodi, prout juris fuerit, ad ulteriora procedemus, alterius partis absentia vel contumacia in aliquo non obstante. Seriem itaque vestrae citationis huiusmodi ac quicquid in praemissis feceritis, nobis suo modo conscientiose rescribatis, praesentes insuper remittatis. Datum Budae Veteris praedictae, in domo solitae nostrae residentiae. Decima octava die mensis Septembris. Anno domini millesimo quingentesimo tertio.

Jacobus de Bódogazonfalva m. p.
notarius.¹

A bizonyítás részint előszóval, részint iratokkal történt.² Annak befejezte után a pápai követ kihirdette az ítéletet és pecsétjét ráfüggesztette.³ Ha a római szentszék szükségét látta, több bírót is delegált ugyanabban az ügyben, kik a vizsgálatot és tárgyalást együttesen vezették s az ítéletet közös akarattal hozták.⁴ Ha a pápai szentszéktől kiküldött bírák idézésére a felek nem jelentek meg, a bírák végleges idézést (citatio peremptoria) küldtek, ha arra sem jelentek meg, vagy a hozzájuk intézett kérdésekre felelni vonakodtak, a makacsodókat a bírák kiközösítették.⁵ Előfordult az az eset is, hogy a római szentszéktől kiküldött bírák ítélete ellen a felek újra Rómába föllebbeztek. Ez esetben az ügyvéd a jelenlévő közjegyzőt felkérte, hogy panaszát foglalja írásba s azt az ügyvéd felterjesztette a római kuriához.⁶ Erre a pápa ismét más bírót küldött ki az ügy újabb átvizsgálására. Ha az újabban kiküldött bíró nem teljesíthette a vizs-

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 21207. A. 1503.

² L. ily közjegyző kiadványt a perbizonyításról. Orsz. levéltár. Dipl. 15118. A. 1402.

³ L. egy szentszéki bírói végzést 1469. évről. Orsz. levéltár. Dipl. 16832.

⁴ Jakab dajóci (erdélyi e. m.) plebános peres ügyét előbb a bácsi érseki szentszékhez (idem plebanus ad curiam Bachiensem ad venerabilem fratrem nostrum Raphaellem, Colocensem et Bachiensem Archiepiscopum appellavit.); onnét pedig a római szentszékhez föllebbezte. A pápa a feleszi prépostot, az erdélyi Giesperest s az egri olvasókanonokot küldte ki bírónak. — Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Nicolai V. A. 6. 7. 8. L. II. R. a. f. 816. Anno 1453.

⁵ Inprimis praefati, in causam attracti, praemissa dictorum Michaelis abbatis et Briceii Archidiaconi citatione peremptoria ad terminum: videlicet duodecimam diem, a die citationis computata sunt citati. — Bártfai városi levéltár. A. 1486. Ad V. N. 19 et 24. — Ipsique domini iudices, visa contumacia ipsorum, prout erant contumaces, sententiam excommunicationis incurrisse pronuntiarunt et in eorum contumaciam praefato dom. Georgio Schwarz litteras excommunicationis dandas decreverunt. — U. ott.

⁶ U. ott.

gálatot, esetleg a tárgyalást sem tarthatta meg, maga helyett másokat bizott meg (judices subdelegati.) Pl. 1470 körül Albert veszprémi püspök bizonyos fizetések miatt pert indított Peleskei Ewrdegh Miklós férfiú ellen. Az ügy első foku bírása Tamás esztergomi kanonok és érseki helyettes. Ennek ítélete ellen Ewrdegh Miklós a római szentszékhöz föllebbezett. A pápa kiküldte László Esztergom-hegyfoki prépostot és székesegyházi kanonokot; kinek ítélete ellen Ewrdegh Miklós újra Rómába föllebbezett. Erre a pápa Matucsinai Gábor kalocsai érseket bizta meg a vizsgálattal. Minthogy az érsek fontos ügyekkel más irányban volt elfoglalva, szubdelegálta László győri prépostot és Antal győri főesperes-kanonokot, kik az egész peres ügyet újabb vizsgálat alá vették. Miután ezek is a püspöknök adtak igazat; az előbbi két ítéletet megerősítették. Ez ellen az ítélet ellen Ewrdegh Miklós újra föllebbezett, most az érsekhez, mint megbízóhoz, a szubdelegált bírák ellen. Minthogy az érsek a királytól országos ügyekben újabb fontos megbízásokat kapott, Borch Mihály fejérvári éneklő-kanonokot bizta meg újabb vizsgálattal, ki mind a három előbbi ítéletet megerősítette.¹

A szentszéki bíráskodásnál a Gentilis bíboros által behozott kánonjogi eljárás szerint közjegyzők szerkesztették a közhitelességű okiratokat. A közjegyzők pápaiak, vagy császáriak voltak. Némelyiknek kettős minősítése: pápai és császári volt. Voltak köztük nők férfiak is,² de legtöbbször nőtlenek s az egyházi rendhez tartozók; legtöbbször kispapok, azonban akadtak köztük miséspapok, sőt kanonokok is.³ Ezek a közjegyzők szerkesztették a szentszéki bíráskodás összes iratait. A római kuria csupán az ő okirataikat fogadta el.⁴ Midőn a közjegyző a periratokat a bíró megbízásából szerkesztette, nevét egyszerűen, mint jegyző, vagy mint a bíró írnoka jegyezte alá. Azonban különbséget kell tennünk a bírói ítéletlevelek s a bíró megbízásából, vagy a felek kérelmére kiállított iratok közt.

¹ Ily bírói végzéseket l. Erdőhelyi M. „A közjegyzőség és hiteles helyek“ c. munkában. 301. köv.

² 1473-ban egy föllebbezés iratait hitelesíti Dombrói Gál női közjegyző: Et ego Gallus Clementis de Dombró, clericus conjugatus, dioc. Zagrabienensis, s. imperiali auctoritate notarius publicus. — Orsz. levéltár. Dipl. 35675.

³ 1417-ben Zelizi Péter veszprémi kanonok, közjegyző hitelesít egy iratot. (Pannoniái főapátsági levéltár. Capsa 36. Litt. Z.) 1358-ban Diakovári Barnabás boszniai kanonok közjegyző hitelesít egy okiratot. Veszprémi püspöki levéltár. Capsa. 109. Miscell. Nr. 30.

⁴ Megjegyzendő, hogy ez a gyakorlat divott a peren-kívüli eljárásnál is. Így a lemondás folytán megüresedett javadalmak betöltésénél a kuria ezt a formulát használta: Per liberam resignationem coram notario publico factum. Vatikáni levéltár. A Dataria regesztáiban számtalan ily formulát találtam.

Ha a bíró valakit perbe idézett, az idéző levélben elő volt adva az ügy, kitűzve a tárgyalás napja, de az sem bírói pecséttel, sem közjegyzői hitelesítéssel nem volt ellátva.¹ Ha a felek a bíró eljárásával nem voltak megelégedve, a jelenlevő közjegyzőt felkérték a tárgyalásról való közhitelességű okirat szerkesztésére, de azt a bíró nem látta el pecsétjével, csupán a közjegyző hitelesítette.² Midőn a bíró adott ki ítéletlevelet, az mint az ő saját levele szerepel. A bíró beszél az egész levélben, saját nevével kezdi, pl.: Mi Ólmos Gábor szentszéki kiküldött bíró. A bíró adja elő a per egész folyamatát, végül a saját ítéletét. Az ítélet végén a közjegyző csupán megemlíti, hogy őt a bíró felkérte az ítéletről szóló levél megszerkesztésére s végül azt a saját hitelesítő záradékával ellátja. Az ily bírói ítéletlevelek mindig a bíró zsinóron, vagy szíjon függő viaszpecsétjével és a közjegyző kézjegyével vannak ellátva, míg az idéző levelek bírói pecsét és közjegyzői kézjegy s ez utóbbinak hitelesítő záradéka nélkül szoktak megjelenni, csupán csak ezt olvassuk a levél alján: N. N. jegyző.

Ha a felek előzetesen kiegyeztek a kielégített fél közjegyző előtt kijelentette, hogy nem fog pert indítani a másik ellen.

Ide iktatok erre egy példát:

In nomine Domini Amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo quadringentesimo septuagesimo primo, indictione quarta, die vero duodecima mensis february, hora sextarum vel quasi; ante valvas ecclesiae Quinqueecclesiensis, in loco videlicet consistory vicariatus Quinqueecclesiensis, ubi jura litigantibus reddi solent, Pontificatus autem sanctissimi in Christo patris et domini domini Pauli divina providentia papae secundi, anno septimo; in mei notarii publici et testium infrascriptorum praesentia constitutus personaliter discretus Clemens praesbyter alias plebanus parochialis ecclesiae de Brysogoryancz, non coactus, nec compulsus, sed sponte et libere, ac animo, ut dixit bene deliberato confessus extitit in hunc modum. Quomodo pridem ipse Clemens plebanus per suum ordinarium, videlicet reverendum in Christo patrem et dominum dominum Johannem, Dei et apostolicae sedis gratia episcopum ecclesiae Quinqueecclesiensis certis ex causis ad denunciationem magnifici domini Mathius de Maróth bani Machowiensis et certorum suorum famulo-

¹ Orsz. levéltár. dipl. 35634. — Az imént idézett 1470 körüli föllebbezésen Gregorius Johannis de Dombro Notarius. — 1428. Joannes de Nagyabajom, notarius in praemissis. (Veszprémi püspöki levéltár. Doc. Eppal. O. Capsa 108. N. 1.)

² Bártfai városi levéltár. A. 1486. Ad. V. N. 19 et 24.

rum captus et in huiusmodi captivitate per certos dies detentus ex-
titit. Nichilominus tamen ipse Clemens plebanus eundem dominum
Mathyus, omnesque et singulos familiares et homines eiusdem ad
eum pertinentes super huiusmodi captivitate necnon alys omnibus
et singulis injuriis realibus et verbalibus ac dampnis, nocumentis
et praejudiciis, per ipsum dominum Mathyus, aut suos familiares et
homines quoscunque, quocunque modo, praetextu et occasione huius-
modi denunciationis et captivitatis, ipsi Clementi praesbytero factis
et illatis et patratis ac earum occasione quoquomodo secutis reddi-
disset et commisisset, ymo coram me notario, et testibus subscrip-
tis reddidit et commisit quittos, expeditos ac modis omnibus abso-
lutos et insuper idem Clemens sua spontanea et libera voluntate
ac animo, ut dixit, bene deliberato juramentum praestitit, quatenus
ipse contra eundem dominum Mathyus et suos familiares ad eundem
pertinentes lites nunquam movebit, nec unquam eos impediet, neque
molestabit quoquo praetextu praemissorum et eorum occasione. Acta
sunt haec et facta anno, indictione, die, mense, hora, loco et pon-
tificatu, quibus supra. Praesentibus ibidem honorabilibus viris; ma-
gistro Petro de Albaregali, canonico collegiatae ecclesiae sancti
Johannis Baptistae de Castro Quinqueecclesiensi, Blasió de Karanch,
et Demetrio de Ezeck praesbyteris et notariis publicis, aliisque plu-
ribus testibus fidedignis, ad praemissa vocatis et in testimonium
specialiter requisitis.

Et ego Demetrius natus Pauli de Zelews, dyocesis Quinquee-
ecclesiensis, sacra imperiali auctoritate notarius publicus, quia praе-
missis videlicet confessioni, expedicionique et ex voluntate spontanea
juramenti depositioni aliisque praemissis unacum praenominatis
testibus praesens interfui, eaque sic fieri vidi et audiui, ideo hoc
praesens publicum instrumentum per alium, me alys occupato negoceys
fideliter conscriptum superinde confeci et praemissa in hanc pub-
licam formam redegi, signoque et nomine meis solitis et consuetis
consignavi, rogatus et requisitus, in fidem et testimonium praemisso-
rum.¹

Meg kell emlékeznünk még az oly perekről, melyekben az
egyházi és világi bíróság ítelt. Ha valaki perét a világi bíró elé is
akarta vinni, iratait a hiteles hely által kellett kiállíttatnia. Viszont
az egyházi törvénykezés előtt a hiteles helyek kiadványainak nem
volt közhitelessége. Ez okból szükséges volt ugyanazon iratot köz-

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 17159. A. 1471. febr. 12.

jegyző által is hitelesíttetni. Így János bosnyák kanonok ügyében ; minthogy a katolikus vallás és a magyar baza elleni kettős vétség esete forgott fenn s így az az egyházi és világi bíróság elé tartozott, szükséges volt a vallomásról a hiteles hely és a közjegyző által hitelesített okiratot állíttatni ki. Azért szerkesztette a hiteles levelet a bácsi káptalan mint hiteles hely, hogy a világi bíróság előtt érvénye legyen ; azután két közjegyző hitelesítette, hogy annak alapján — ha szükséges lenne — az egyházi bíróság előtt is meg lehessen ellene indítani a pert.¹ Az ily kettős hitelesítések mindannyiszor előfordultak, valahányszor ugyanaz a per az egyházi és világi bíróság illetékessége elé tartozott.

A közjegyzők, kik a két szentszéknél az ügyiratok szerkesztését végezték, ügykörükben az egyházi főhatóságtól függetlenül működtek ; épp úgy, mint az ügyvédek. Mindazáltal az egyházi főhatóság gondoskodott róla, hogy az egyházmegye területén mindig elegendő számú közjegyző legyen, hogy a szentszéki perekben a közhitelességű iratszerkesztés fennakadást ne szenvedjen. Ez tűnik ki IX. Bonitác pápának 1399-ben a kalocsai nagypréposthoz, — bizonyára annak kérésére — intézett bullájából, melyben megengedi neki, hogy négy nőtlen kispapot, a kiket előzetes vizsgálat után alkalmasoknak talál, apostoli közjegyzővé fölavasson.² Továbbá III. Calixtus pápa 1455-ben megengedi a kalocsai érseknek, hogy Havalda Ferencz kalocsai kispapot, ha nem nős és a nagyobb egyházi rendeket nem vette fel, közjegyzővé avassa.³ Habár a közjegyzők függetlenek voltak a szentszéktől, illetve nem voltak annak hivatalnokai, mindazáltal jobbára a főpapi székhelyeken tartózkodtak, hogy a szentszék és a felek meghívására teljesíthessék az okiratszerkesztést.

Téved tehát az, a ki azt hiszi, hogy a középkori közjegyzők épp oly szentszéki tisztviselők voltak, mint a mai szentszéki jegyzők. Legalább a XV. század első felében nem. A XV. században a szentszéki bírák a közjegyzőket csak esetről-esetre hívták meg a bírói tárgyalás iratainak felvételére. Körülbelül a XV. század közepén kezdenek a közjegyzők szerepelni, mint a püspöki szentszékek hivata-

¹ Veszprémi püsp. ltr. pr. Cap. 109. Nr. 30. A levelet a bácsi káptalan adta ki. Van rajla egy viaszpecsét és négy függő pecsét szíjja. Végén Diakovári Barnabás és Veronai Bonaventura közjegyzők hitelesítése.

² Monum. Vatic. Ser. I. V. VI. 112.

³ Vatikáni titkos levéltár, Dataria Callisti III. A. I. L. I. X. R. a. f. 228/a.

los és állandóan alkalmazott irnokai; de ezek mellett voltak oly közjegyzők is, kik önállóan működtek.¹

Végül meg kell jegyeznem, hogy az olvasókanonokok a káptalan jegyzői voltak, nem pedig a szentszéke. Kitűnik ez először abból is, hogy az olvasókanonokok nem egy esetben az érsek helyettesei s általános ügyhallgatók voltak; továbbá abból is, hogy a szentszéki bíróság valahányszor hiteles levelet adott ki a peres ügyekben, akár perbehívásról, akár tárgyalásról, akár ítéletről, azt mindig közjegyző szerkesztette.

Ezekben óhajtottam előadni a két érseki szentszék tevékenységét.

¹ Mindezekről meggyőződhetünk annak a pernek irataiból, mely 1506—1508. évben Sankfalvay Miklós pozsonyi prépost és káptalana közt folyt. Magyar Sion 1866-iki évf. 542. l.

III. KOLOSTOROK.

a) Apátságok.

1. Bélakuti apátság.

A bold. Szűz Mária tiszteletére volt szentelve.

IV. Béla fiui kegyeletének emléke. Anyja gyilkosának elkobzott jószágán templomot épített a szerémi hegy ölében. A Fruska Gora kies lejtőjén, a hömpölygő Duna hajlatánál, azon a tájékon, hol ma a péterváradí majorság fekszik, a hegy tövében forrás cserge-dezett. Ökördnek hívták a csodaszép völgyet. Péternek, a merénylőnek birtoka volt, körülötte az egész környék mind a dús magyar ispánt uralta. A királyi boszú Tőrefi Péternek összes jószágait elkobozta. IV. Béla cisztercieket hívott be Franciaországból a Champagneban fekvő trois-fontainesi kolostorból. A francia szerzetesek az ökördi forrás mellett templomot és kolostort építettek s azt jóltevő kegyurokról elnevezték Bélakutnak. A kolostor birtokainak egy része a Szerémségben, másika a Bácskában volt. A kolostort eleinte csak Bélakutnak nevezték, mivel Pétervárad, Tőrefi Péter földvára a bácskai oldalon feküdt, a mai ujvidék helyén. Később, a tatárjárás után a bélakuti ciszterciták várat építettek. Ebben a várban épült az új templom és a kolostor is. Kétségtelenül kitűnik ez abból a kérvényből, melyet László kalocsai érsek 1390-ben intézett a római szent-székhöz, a melyben arra kéri a pápát, hogy a kalocsai érseki székhelyet biztonság okáért engedje áttenni Péterváradra. Ebben a levélben elmondja az érsek, hogy a péterváradí erőd a bélakuti apátság tulajdonát képezi; azonban a várban lévő templom és kolostori épületek mellett van elegendő hely az érseki templom és épületek számára is.¹ Burgió pápai nuncius is az erőd főterén levő templomról beszél 1526. aug. 5. jelentésében.²

Az apátság kegyuri joga kezdetben a koronának volt fenn-

¹ Vatikáni levéltár. Clementis VI. Regesta Supplic. A. III. P. II. f. 18.

² Theiner II. 793.

tartva. Albert király 1439-ben Garai László macsói bánnak adta a várat és az apátság kegyuri jogát, melyet ő eddig, mint az ország királya és az összes hazai egyházak kegyura birt; azzal a kikötéssel, hogy a bán és utódai az apátságot üresedés esetén mezővárosaival és falvaival együtt az apátság rendjéből való egyéneknek (cisztercieknek) adják.¹ Ezt az oklevelet Garai László 1455-ben bemutatta V. László királynak, ki azt újra jóváhagyta.² Azonban Mátyás király visszavette a kegyúri jogot a Garaiaktól s az apátságot előbb Matucsinaí Gábor kalocsai érseknek adományozta. (1477-ben Gábort érsek az apátság kormányzója.³) Ennek halála után Péter nevű német hencést nevezte ki belakuti apáttá. 1481-ben Guthi Országh Mihály országbíró levelében Péter szerzetest, mint péterváradí apátot emliti Szeged város és az apátság közt folyó perben.⁴ 1482-ben Mátyás király Várady Péter kalocsai érseknek adományozta az apátság javadalmát. A pápa nem kifogásolta a király eljárását. Midőn Várady Péter kegyvesztett lőn, a haragos Mátyás elvette tőle az apáti javadalmat s azt Borgia Roderigónak, a nagybefolyású római bíborosnak adományozta.⁵ Az érsek sok utánjárására, a magyar király közbenjárása folytán, 1494-ben ismét visszakapta a javadalmat.⁶ Azután nagy igyekezettel pótolta az idegenek mulasztását. Már Albert király panaszolta 1439-ben, hogy a vár el van hanyagolva: „Ott jártunkban — így ír Albert idézett adománylevelében — megvizsgáltuk és saját szemeinkkel meggyőződünk, hogy a vár rosszul volt kormányozva, előbb és utóbb egyaránt, épületei roskatagok és sokféle tatarozást igényelnek.“⁷ Valószínű, hogy a Garaiak némi javításokat tettek; de azután ismét a politika eszköze lett a vár az apátsággal együtt. II. Ulászló király panaszkodott, hogy annak vára az idegen uralom alatt nagyon megrongálódott s csaknem lakhatatlanná vált.⁸ Várady Péter kinevezte Thessényi Miklóst a péterváradí erőd oltalmazójává és megbizta őt a tatarozással.⁹ Ámde a vár roskadozó

¹ Castrum de Waradinopetri necnon juspatronatus nostrae Majestatis, quod in abbatia de eodem habere dignoscimur, . . . memorato Ladislao de Gara . . . duximus conferendum. etc. — Orsz. levéltár. dipl. 13445.

² U. ott. Dipl. 13446.

³ Varga F. i. m. I. 257.

⁴ U. ott. 260.

⁵ Fraknoi. Váradi Péter élete. 32.

⁶ Fraknoi i. m. 42.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 13446.

⁸ Katona Hist. Crit. XVIII. 601.

⁹ Wagner i. m. 123.

falainak kijavításához sem idő sem pénz nem volt elegendő.¹ Tomory az utolsó években minden erejével oda törekedett, hogy a várat kel-
lőképpen megerősítse; de az mind csekélység volt. Marino Sanuto
krónikájában egy szemtanú azt írja, hogy a vár falai nem igen erő-
sek.² A pápai nuncius is azt írja Rómába, hogy az erőd falai ala-
csonyak. Az udvar értesülései szerint a falak régiek és nem elég
erősek.³ Szomoru világításba helyezik ezek az előbbi kor mulasztásait.⁴

A vár pusztulása külsőképpen jelezte azt az erkölcsi hanyat-
lást, mely a péterváradi kolostorban beállott. A politika az apátság
javadalmát elvonta rendeltetésétől. Nem az istentisztelet fényének
emelésére szolgált a gazdag egyházi javadalom, hanem politikai ér-
dekek előmozdítására. Már a XIV. század végén politikai érdek-
ek jutalmazására fordították. Világi papok kapták az apáti javadalmat.
A viszonyok jobbra fordulása a XV. század közepén csak ideig-óráig
tartott. Következett a visszaesés. Igaz, a mohácsi vészt előző utolsó
évtizedekben a javadalomnak az érsekséggel való egyesítése a hon-
védelem magasztos céljából történt; de ki tudja, ezt is nem-e le-
hetett volna jobban előmozdítani, ha az apátság visszanyeri eredeti
jelentőségét. A belakuti kolostor a XV. században minden tekintet-
ben hanyatlott. Tulajdonképpen feje nem volt, elnéptelenedett. Né-
hány tagja volt csak, kik jószágkezeléssel foglalkoztak. 1522-ben
mindössze négy szerzetes lakott a kolostorban.⁵ A hanyatlást követte
a végső pusztulás.

Röviden tisztáznunk kell még a hiteles hely kérdését. A pé-
terváradi konvent mint hiteles hely alig adott magáról életjelt. Azért
mértán fölmerül az a kérdés, vajjon adott-e az ki közhitelességű ok-
leveleket? Jerney határozottan állítja, hogy a belakuti cisztercita ko-
lostor hiteles hely volt, közli is annak a pecsétjét.⁶ Ez azonban arra
nézve nem elég bizonyíték; hiszen tudjuk, hogy más kolostorok is
használtak pecsétet, a nélkül, hogy közhitelességű oklevelet adtak
volna ki. Más bizonyítékokhoz kell tehát fordulnunk. Ime itt vannak
a következő bizonyítékok: Lajos király 1379-ben kelt levelében el-
mondja, hogy Várady Domonkosnak Károm és Herbárhida nevű bir-
tokait illető oklevelei a péterváradi apátság sekrestyéjében vannak

¹ Corpus Juris Hung. A. 1504. Art. XXVII.

² Magy. Tört. Tár. XXV. 363.

³ Theiner i. m. II. 785.

⁴ Katona i. m. XIX. 663.

⁵ B. B. v. m. tört. társ. évk. IX. évf. 26.

⁶ Magy. Tört. Tár. II. 110.

elhelyezve ; meghagyja a péterváradai apátnak, hogy az említett okleveleket egyháza sekrestyéjében keresse fel és ha azok csakugyan ott vannak, Várady Domonkosnak adja ki.¹ Van még más bizonyítékunk is. Pest város tanácsa 1483. ápr. 23-án kiadott levelében István volt pesti bíró szölleje ügyében említést tesz a péterváradai bélakuti konvent leveléről, melyben a bíró szölleje tüzetesen le van írva.² Kétségtelen tehát, hogy a bélakuti konvent hiteles hely volt, mely közhitelességű okleveleket adott ki.

2. Bodrogmonostori apátság.

A régi Bodrog vár, vagy annak környékén volt a bodrogmonostori apátság. Úgy látszik, a mai Bezdán és Monostorszeg közt elterülő erdőben volt a kolostor. Az erdőben a romok ma is láthatók, melyek a hagyomány szerint a régi templom és kolostor maradványai.³ Bodrog vár és város híres hely volt a középkorban, Bodrog vármegye székhelye. Itt volt az apátság.⁴ A bácsbodrogmegyei történelmi társulat legújabbán megkezdte a régi romok kiásatását. Annak bevégeztével remélhető, hogy a bodrog-monostori kolostor fekvését teljes bizonyossággal megállapíthatjuk.⁵

A bodrog-monostori apátság szent Péterről volt elnevezve. Pálma történetírónk szerint a cisztercitaké volt.⁶ Az országos levéltárban van egy XIV. századbeli oklevél, a pécsi káptalan jelentése, melyből megtudjuk, hogy a monostori apátság és a bodrogszigeti pálosok birtokai határosak voltak. A levél Gergely szerzetest, a monostori apátot említi.⁷ A renaissance-korból nincsenek adataink az apátságra vonatkozólag. Mindazáltal azt kell hinnünk, hogy a mohácsi vészig fennállott ; mivel romjai még e század elején is láthatók voltak.⁸

A XV. és XVI. századból a kolostorra vonatkozólag egyetlen adatunk sincs. Valószínű, hogy abban a korban már itt is kihalt a szerzetesi élet s talán csak néhány szerzetes elődött benne.

¹ Zichy-kodex. IV. 121.

² Vineam suam emptitiam Sijdo nuncupatum, in promontorio vinearum oppidi Kamanc vocati, in vicinitatibus vinearum in litteris conventus Belefontis de Waradinopetri clarius specificatorum existens habitam. — Orsz. levéltár. Dipl. 18799.

³ Schemat. Coloc. A. 1880. 11.

⁴ Iványi i. m. I. 36.

⁵ B. B. v. m. tört. társ. évk. XIV. évf.

⁶ Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. I. 78.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 6605. Religiosus vir frater Gregorius abbas de Monostor.

⁸ Schemat. Coloc. A. 1880. 11.

3. Francavillai apátság.

Szerém vármegyében feküdt a Kőárok mellett, a kalocsai és pécsi egyházmegye határán. Szerzetesei a szent Benedek-rendből valók voltak. A szent Keresztről volt elnevezve.

Francavilla fekvéséről legutóbbi időkig eltérők voltak a vélemények. Azonban Csánki és Ortway tudósaink kimutatták, hogy Francavilla város magyar neve a mohácsi vész előtt Nagy-Olasz volt, melyet a szerbek Mangyeloszra fordítottak el. Ma Csalma fiókja a diakóvári püspökség kukujevcei kerületében.¹ A szent keresztről nevezett apátságot a pápai tizedlajstrom a kalocsai egyházmegye szerémi főesperességében említi.² Viszont a pécsi egyházmegye marchiai főesperességében is olvassuk Francavillát. Ez utóbbi azonban téves följegyzés; mert számos bizonyítékunk van arra nézve, hogy Francavilla a kalocsai egyházmegyéhez tartozott.³ Az apátság kegyúri jogát a Maróthiak gyakorolták.⁴ Vagyoni viszonyairól csak azt tudjuk, hogy a kolostor birtokai Szerém⁵ és Valkó vármegyében voltak.⁶ Hogy az apátság szerzetesei a szent Benedek-rendhez tartoztak, ezt megtudjuk abból a perből, melyet a magyarországi bencések nagy káptalana 1366-ban indított a garábi apát ellen. A vizsgálatról szóló jelentésben említik a kiküldött apátok, hogy a Konrád garábi apát ellen benyújtott panaszok felől kihallgatták a rudinai, szentgergelyi, a frankavillai és szentjakabi szomszédos bencés kolostorok apátjait.⁷ Szent-Kereszt további sorsát nem ismerjük. Valószínű, hogy fennállott 1526-ig.

4. Garábi vagy grábi apátság.

Szintén bencés apátság volt a Szerémségben. Szent Margitról volt elnevezve.

A tudós Városhy valószínűnek tartja, hogy a garábi apátság Dusnok szomszédságában volt. Ezt az állítását arra alapítja, hogy a kalocsai érsek 1582-iki urbáriumában azon a tájékon van említve Garáb. Továbbá az 1629-iki vizsgálat Bodrog megyében említi Ga-

¹ Csánki i. m. II. 236. Ortway. Magyarország. egyh. földr. I. 279. 349.

² Mon. Vatic. Ser. I. T. I. 175.

³ Koller. Hist. Eppatus Quinqueeccles. Proleg. III.

⁴ Csánki. i. m. II. 236.

⁵ Árp. Uj. Okmtr. XI. 222.

⁶ U. ott. 603. Abbatis ecclesiae sanctae Crucis de Frankavilla possessiones.

⁷ Pannónhalmi főapátsági levéltár. Capsa 23. Litt. A. nr. 7.

rábot. Későbbi összeírásokban Garáb a pestmegyei helyek között fordul elő. Végül, hogy a kánoni látogatások Dusnok környékén Garáb pusztai kolostor, vagy templom romjairól beszélnek.¹ Fraknoi azt hiszi, hogy a garábi monostor eredetileg a szekszárdi apátság fiókháza volt és a Szekszárdtól alig egy mértföldnyi távolságban fekvő Grab (ma Grabóc) helységben állott fönn.² Ugyan így vélekedik Balics is.³ Véleményöket Cinár nézetére alapítják, ki először hangoztatta, hogy Garáb a szekszárdi apátság alá tartozott és a mai Grabóc helyén állott.⁴ Azonban ezekkel a véleményekkel ellenkezésben van az az oklevél, melyben a magyarországi bencések nagykáptalanának kiküldöttei 1366-ban jelentést tesznek a Konrád garábi apát ügyében megejtett vizsgálatról. Az apát különféle büntényekről volt vádolva. Albert földvári és Pál almádi apátok megjelentek a hely színén, kihallgatták a tanukat; véleményt kértek a szomszédos apátoktól s ezek után tették meg jelentésöket a káptalannak. A jelentés adatai föltétlen hitelt érdemelnek; először azért, mivel magyarországi bencések szólnak abban társaikról, kiket minden esetre ismertek. Továbbá azért, mivel a hely színén megjelent tanúk beszélnek közvetlen értesüléseik alapján. Végül azért is, mivel a vizsgáló bírák a fölvilágosítást a szomszédos bencés apátoktól nyerték. Ebben a jelentésben a kiküldöttek előadják, hogy a garábi apátság a kalocsai érsekséghez tartozik. Az apátság gazdasági székházát (grangia) Bélának nevezik. Továbbá, hogy kikérték a rudinai, szentgergelyi és frankavillai szomszédos apátok véleményét. Végül jelentik, hogy Konrádot, ki nem is törvényes uton, hanem erőszakkal és szimoniával jutott az apáti javadalomba, felfüggesztették s az apátság vezetésével Tamást, a szekszárdi apátság tagját megbízták; mindaddig, míg a kalocsai érsek, mint az apátság főpásztorja Konrád elmozdítását és Tamásnak az apáti méltóságba való bevezetését jóváhagyó tudomásul nem veszi.⁵ Látható ebből, hogy a garábi

¹ Schemat. Colocen. A. 1880. 15—17.

² Fraknoi. A szekszárdi apátság története. 24.

³ Balics. A. r. k. egyház története Magyarországon. II. k. II. r. 173.

⁴ Cinár — Fuxhoffer i. m. I. r. 213 l.

⁵ Ladislaus Dei et apostolicae sedis gratia sti Martini sac. montis Pannoniae, Ottó sti Andreae de Visegrad, Andreas sti Hippolyti de Zoborio, Ulricus sti Benedicti de Pechvaradino, Jaurinensis, Wesprimiensis, Nitriensis et Quinqueecclesiensis diocesium monasteriorum Abbates praesidentes venerabilium dominorum Abbatum, priorum, abbates proprios non habentium ordinis eiusdem sti Benedicti per regnum Hungariae provinciali capitulo juxta apostolica statuta deputati, universis et singulis Christi fidelibus, quorum interest, vel intererit in futurum, praesentes litteras nostras inspecturis salutem. Ad omnium et singulorum veram notitiam deducimus per praesentes, quod cum nos nuper juxta exigentias nostri praesidenti-

apátság a kalocsai egyházmegye területén volt. Ezt az apátok, kik a hely színén jelen voltak, világosan mondják; az érsekhez, mint illetékes főpásztorhoz jelentést tesznek s az ő tudtával és beleegyezésével mozdítják el Konrádot a bitorolt apáti méltóságtól. Mindezek után semmi kétség nem lehet az iránt, hogy a garábi, vagy grábi apátság a kalocsai érsek szerémi főesperességében, a rudinai, szentgergelyi, francavillai és szentjakabi apátságok szomszédságában feküdt. Minden ezzel ellenkező vélemény téves. — Az a kérdés immár, a délvidék melyik pontján volt Garáb? Koller a pécsi egyházmegye valkói főesperességében említ egy Garáb nevű falut.¹ Ortway szerint Garáb, Karab, ma Grabovo Szerémmegyében, jelenleg Cserevics fiókja a djakovári püspökség pétervárad kerületében.² Csánki szerint Garáb a későbbi Grabovci, vagy Grabovaccal lehet azonos Valkóvármegyében.³ Ez a valkómezei Grabovci volt a garábi

alis officii tam statutis concilii generalis, quam felicis memoriae Domini Benedicti papae XII constitutionibus et aliis quibus libet in huiusmodi necessario observandis, inter alia venerabiles patres dominos Albericum sancti Petri apostoli de Feuldwar et Paulum beatae Virginis de Almád, Quinqueecclesiensis et Wespreniensis diocesum monasteriorum abbates ad visitandum certa monasteria dicti ordinis sti Benedicti in regno praedicto destinasset ydoneos et per omnia fidedignos, tandem nobis una cum aliis coabbatibus nostris et prioribus, abbates proprios non habentibus, die decima octava mensis Octobris sub Anno a Nativitate Domini millesimo, trecentesimo quadragésimo sexto apud monasterium sti Georgii martyris de Monyoród, ordinis praedicti vachyensis diocesis pro rite celebrando provinciali capitulo dominorum abbatum et priorum praedictorum, juxta quod in praecedenti capitulo eorumdem apud sti Benedicti monasterium de juxta fluvium Gron celebrato dies et locus praedicti ad id praedestinati et praefixi fuerant, congregatis in unum et ipsam capitulum, invocata sti Spiritus gratia ac diffinitoribus constitutis et notariis adhibitis eadem et aliis diebus oportunis celebrantibus, ut est moris, praenominati duo domini abbates de perfecto praemissae sibi injunctae visitationis itinere et labore reversi, nostris et diffinitorum ac notariorum praescriptorum in auditorio ad hoc apto se repraesentantes conspectibus, recepto prius ut decuit ab eisdem visitoribus de impermixta visitatione dicenda tactis manu sacrosanctis Dei evangelii corporaliter juramento inter ceteras praedictae visitationis relationes et depositiones haec nobis de statu monasterii de Gráb Collocensis diocesis et fratris Conradi pro abbate eiusdem illicite se gerentis retulerunt et sub sigillis eorum tradiderunt in scriptis. Quod cum ipsi in visitatione procedentes eadem ad monasterium praefatum de Gráb et ad Grangiam eiusdem Béla vocatam visitaturi accessissent, tam idem monasterium quam Grangiam ipsam omni ordinatione vacantem et in dicta Grangia quandam mulierem infamem et filiam eiusdem pretiosis indutas vestibus habitare, eandemque Grangiam pro suo imperio et libito gubernare repperunt, de quibus diligentius palam et clam inquirendo, experti fuerunt, praenotatum fratrem Conradum dictam filiam memoratae mulieris dudum deflorasse, et praeter modum, ut per hoc suum dedecus palliaret, manifesto traditam ad se denuo vi retraxisse et ad hoc pro suo carnali commercio illicite retinere et alias eundem esse concubinarium manifestum qui etiam dudum nobis in seclis et invitis dicti monasterii de Gráb regimine per invasionem saecularem illicitam et symoniacam occupato, unam possessionem fructuosam ipsius monasterii Domino Nicolao praeposito Clanadiensi, promotori et fautori huiusmodi invasionis suae

¹ Koller i. m. Proleg. 111.

² Ortway i. m. I. 274.

³ Csánki i. m. II. 310.

apátság székhelye. Minthogy az egyházmegye határán volt, azért a régi följegyzések itt-ott tévesen a pécsi egyházmegyéhez sorolják.

A garábi apátság fő birtoka Béla volt Szlavóniában a zágrábi egyházmegye területén. Mint a fönnebb idézett pannonhalmi oklevél tanúsítja, 1366-ban Béla, mint a garábi apátság gazdasági székháza (grangia) szerepelt. Később, úgy látszik, a XV. század elején Bélában is szerveztek a bencések apátságot, ez is, mint az anya-kolostor, szent Margitról volt elnevezve. Vajjon Béla eleinte Garáb fiók-apátsága volt-e, vagy azonnal külön apátság lett, nem tudjuk. Valószínű, hogy fiók-apátság volt. Ez rendes szokás volt abban a korban. Annyi bizonyos, hogy 1479-ben a garábi, bélai és babocsai apátságok már egyesítve voltak.¹ Bélát a következő években világiak foglalták el s javait kifosztották. Évtizedeken keresztül világi kezekben volt, míg végre 1514-ben a pannonhalmi főapátsághoz lett csatolva, mint fiók-apátság ; miután a főapátság a kért váltságdíjat lefizette.²

tradidit habendam et tenendam, multas quoque alias possessiones et bona ac jura eiusdem monasterii dilapidavit, alienavit et diversis personis ad plures annos pro modica pecunia ab eisdem datis exinde litteris quietationis percepta infendavit aliisque modis fictis et dolosis distraxit et quod alias erat et esset idem frater Conradus respersus infamiis, de quibus omnibus et singulis in partibus illis apud nobiles et ignobiles, clericos et laicos constat notorie et est clamor ubique ac publica vox et fama et quod ad maiorem rei et relationis huius evidentiam venerabilibus patribus dominis Nicolao de Rudina Quinqueecelesiensis, Johanni sancti Gregorii et alteri Johanni de Frankavilla, Colocensis diocesis, ac Stephano de sto Jacobo Wespremiensis diocesis monasteriorum abbatibus, monasterio de Gráb et Grangiae praeclibatis vicinioribus, omnia haec et similia his constat si invitati perhibere testimonium cogerentur. Quos ut cuncta rimari cupientes in nostri medium vocatos, mediante iuramento de veritate ipsis patula requisito habuimus, omnia praemissa, sicuti praespecificantur, sibi de certa experientia constare testati sunt, oraculo vivae vocis. Nos igitur praesidentes antedicti quorum exposcit officium de singulorum monasteriorum sollicitos esse profectibus et submotis dilapidatione, dispendiorumque incommodis, eorum reformationi et statui meliori pro viribus intendere, habito super praedictis, quid agendum, cum diffinitoribus praenotatis et aliis, quorum intererat, consilio et deliberatione matura, quia nedom ex relationibus dominorum visitorum et testium praedictorum, verum etiam ex multiplici et frequenti denunciatione et assertione, aliorum quamplurium fidedignorum virorum de et super praemissis omnibus et singulis dilapidationibus, alienationibus, infendationibus et distractionibus possessionum, bonorum et jarium monasterii saepedicti fratris Conradi notis plenissima et notoria consistit certitudo, super quibus idem ex parte nostri pluries admonitus, emendare neglexit, et nunc praesertim perperso, quod ipse dudum de partibus Bohemiae ad has partes Hungariae inordinate et absque litteris commendatiliis veniens, nullius abbatis profossioni seu obedientiae regulari subjectus nunquam provincialibus capitulis se praesentare, scilicet a facie dicti ordinis ac praelatorum eius latitans de quo monasterio vel quo modo huc intravit fidem facere non potuit, nec curavit. Ne amodo per eundem fratrem Conradum praetactum monasterium de Gráb cum bonis et pertinentiis suis sic periculose negligatur, dilapidetur et dampnificetur, in dispendium animorum et scandalum plurimorum, statuimus et ordinamus praedicti auctoritate capituli, ipsum fratrem Conradum ab ulteriori occupatione regiminis eiusdem monasterii remanere suspensum. Administrationem eiusdem monasterii de Gráb viro

¹ Olasz állami levéltár. Divers. Sixti IV. A. 1478—79. Sec. Cam. f. 232/b.

² Fuxhoffer-Cinár i. m. I. 302.

Garáb további sorsáról nem tudunk semmit. Meddig maradt egyet-
sítve a babocsa apátsággal, erre nézve semmi adat nem áll rendelkezésünkre. Városhy valószínűnek tartja, hogy miután a háborús
időkben az apátság javai nagyon megfogytak, a XV. század végső
éveiben a kalocsa érseki javadalomhoz lett csatolva.¹ Ez azonban
csak pusztá föltevés.²

5. Dombói apátság.

A Szerémségben volt. Szent Györgyről volt elnevezve.

A pápai tizedlajstromok szent György dombói apátságát a
szerémi főesperesség kerületében említik.³ Hasonlóképpen a pápai

commendabili et idoneo, fratri Thomae Nicolai, monacho monasterii Sexardiensis, Quinque-
ecclesiensis diocesis, ordinem praelibatum expresse professio et in sacerdotio constituto com-
mittentes, donec Reverendissimo in Christo Patri, Archiepiscopo Colocensi, ordinario dicti
loci praedicti fratris Conradi amotione et eiusdem fratris Thomae in ipsius monasterii Abba-
tiam recommendatione, institutione et confirmatione oportune et expedienter supplicando
scribetur eiusque consensus et beneplacitum acquirere valeamus. Dictum vero fratrem Con-
radum, ne ut male sibi conscio, cum dampnis maioribus ipsius monasterii, in partes sibi placitas
posset secedere fugiendo, unius ex nobis, videlicet Abbatis Pechwaradiensis regulari con-
servacioni assignavimus, ad emendam, ad quod ea ratio nos potissime induxit, quia idem
frater Conradus, minus sano usus consilio, percepto huiusmodi nostro statuto, cum equis et
rebus ac pecuniis et privilegiis ipsius monasterii, ornamentis et pontificalibus ac aliis bonis
eiusdem, quae apud se habebat, fugam clandestine inire disponebat et indubie effugisset,
nisi contra eum hoc usi remedio fuisset. In quorum fidem et testimonium omnium prae-
missorum, praesentes nostras litteras, seu praesens publicum instrumentum exinde fieri
et per notarium publicum subscriptum publicari mandavimus, nostrorumque et aliorum
videlicet Pauli de Dombó et alterius Pauli de Beel, necnon Stephani de sto Jacobo, Wespre-
miensis et Colocensis diocesis monasteriorum abbatum sigillorum appensione communiri.
Datum et actum apud praescriptum monasterium sti Georgii de Monyoród, Wachyensis dio-
cesis, durante tempore celebrationis capituli antedicti, sub anno a nativitate Domini mille-
simo trecentesimo sexagesimo sexto supradicto. Indictione quarta, die vicesima prima mensis
Octobris, pontificatus ssimi in Christo Patris et Domini Dom. Urbani, divina providentia Papae
V-ti anno quarto. Praesentibus vener. viris dominis Syffrido sti Benedicti de juxta Gron prae-
dicti, Petro de Zala, Vernhero de Kapornak, Paulo de Dumbow et Dominico Synigiensi mo-
nasteriorum abbatibus, Strigoniensis, Wespremiensis et Collocensis diocesium, diffinitoribus
praedicti capituli, ac Othone de Kuluzwar, Demetrio de Telki, Demetrio de Sceplak, Johan-
ne de Iwan, Paulo de Beel et aliis quamplurimis dicti ordinis monasteriorum abbatibus
necnon Stephano de Zubur et Johanne de sancto Ladislao monasteriorum prioribus pariter
et Johanne Arnoldi de villa Menardi clerico Strigoniensis diocesis, publico imperiali auctori-
tate notario aliisque multis testibus fidedignis ad praemissa vocatis specialiter et rogatis. —
Az okiratot Szentmihályi Tamás közjegyző hitelesítette. — Pannonhalmi főapátsági levéltár.
Capsa 23. Litt. A. nr. 7. — Vannak egyéb adataink is, melyek Garábot a kalocsa egyház-
megye területén említik. pl. XII. Benedek pápa 1337. évi bullája. — Theiner i. m. I. 618.

¹ Schemat. Coloc. A. 1880—18.

² Mithogy Béla hajdan Garáb székháza volt, azért okleveleink Garábot, mint zá-
rábi c. m. apátságot is említik. (Mon. Vatic. S. I. T. IV. 463.) — Az apátságnak birtokai vol-
tak még Bodroghelyen: Rusdon (Zichy-kódex. I. 586.) Zélboronnán. (Árp. Új. Okmtr. VI
557.) s a Szerémségben. Hogy az erdélyi és felső-magyarországi birtokok a garábi apátsá-
gí voltak-e, nem valószínű. (Cod. Dipl. VI. 2. 149. Árp. Új. Okmtr. XI. 547.)

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 175.

bullák is a' mellett tanúskodnak, hogy az apátság a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott.¹ Végül minden kétséget kizár a fönnebb idézett pannonhalmi oklevél, melynek kiállításánál 1366-ban a magyarországi bencések káptalanában Pál dombói apát jelen volt, az oklevelet saját függő pecséljével megerősítette. Ez az oklevél pedig kétszer is említi, hogy a dombói apátság a kalocsai érsek joghatósága alá tartozik.

Birtokviszonyairól alig tudunk valamit. A bélakuti apátság adománylevele szerint a dombói apátság szerémi birtokai határosak voltak a péterváradi kolostor jószágaival.² Bács megyében Szent-Márton nevű birtoka volt.³

A renaissance-korban ez az apátság is hanyatlásnak indult. Azért alig ad magáról életjelt; a XV. századból mindössze két adatunk van: az apátság szent-mártoni birtokára vonatkozó oklevél, és II. Pál pápának 1467-iki bullája, melyben a pécsi püspököt s a siklósi és kereszturi prépostokat a bácsi egyházmegyéhez tartozó dombói szent György-monostor javainak gondviselőivé tiz évre kinevezni.⁴ Ez is újabb bizonyítéka a kolostor hanyatlásának.

6. Szentgergelyi apátság.

A Szerémségben volt az egyházmegye déli határszélén. Bencés kolostor Szent Gergely faluban, szent Gergelyről elnevezve.

Pálma történetírónk tévesen szent Gergely kalocsai apátságának nevezte el.⁵ Ez a tévedés onnét származott, hogy abban a bullában, melyet III. Callixtus pápa 1455-ben a szerémi püspök kérésére adott ki, szent Gergelynek kalocsai egyházmegyei apátságáról szól a pápa. Pálma téves adatát a bullával egyidejűleg történt följegyzésből merithette. A bulla szerint a szent Gergelyről nevezett szentgergelyi bencés kolostor a kalocsai egyházmegye déli határszélén, a török birtokokhoz közel fekszik. Az ellenséges betörések folytán a kolostor siralmas állapotba jutott. A szerémi püspök állítása szerint egyetlen szerzetes lakik benne, az is kóbor életet él. Apátja nincs a kolostornak. A püspök arra kéri a pápát, hogy engedje meg az apáti javadalomnak a szerémi püspökséggel való egyesítését.⁶ Az

¹ Fuxhoffler-Cinár i. m. I. 273.

² Orsz. levéltár. Dipl. 216.

³ B. B. v. m. monogr. I. 171.

⁴ Czaich i. m. 3.

⁵ Schemat. Coloc. A. 1880—7.

⁶ Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Callisti III. A. I. X. L. R. Vol. Rub. c. 7/a. L. a bullát egész terjedelmében fönnebb Herczegh Ráfael életrajzában a 34. lapon.

idézett pápai bulla eloszlát minden kétséget. Világos abból, hogy a kolostor a XV. század közepén a bencéseké volt. Bizonyos, hogy pusztulásnak indult. Kétségtelen, hogy a Szerémség déli részén feküdt Szent Gergely községben és hogy szent Gergelyről volt elnevezve. Ugyanezt megerősíti a garábi apátság ügyében 1366-ban kiadott pannonhalmi oklevél, mely szerint a rudinai, szent-gergelyi, francavillai, szentjakabi és garábi apátságok szomszédosak voltak. Szent Gergely a kalocsai egyházmegyéhez tartozott.¹ — A szerémi püspök kérvényének nem lett eredménye. A pápa kiküldötte ugyan a csanádi püspököt vizsgálatra és megbízta, hogy ha czélszerűnek találja, a bencésektől vegye el a kolostort és kapcsolja a javadalmat a szerémi püspökséghez, azonban a kiküldött ezt nem találta czélszerűnek s a szentszéknek a kolostor reformáczióját ajánlotta. Ez iránt megbizonyosodunk a pécsváradi konventnek az országos levéltárban őrzött 1469-iki oklevélből, melyben a konvent tanúsítja, hogy Maróthi Mátyás a Péter szentgergelyi szerzetes apát ellen folytatott perében neki megítélt esküt letette. Ámbár szent Gergelyről nevezett apátság több is volt Magyarországon; mindazáltal itt nem lehet kétség az iránt, hogy a szerémi Szent-Gergelyről van szó. U. is midőn az apátság védőszentjét említik régi okleveleink, a szent nevét latin nyelven szokták az apát neve mellé tenni (abbas sti Gregorii); azonban ebben az oklevélben a Szent-Gergely község neve szerepel magyar nyelven (abbas de Zentgerger); tehát itt arról az apátságról van szó, a mely Szent Gergely községben feküdt, apátság Szent-Gergelyben pedig csak egy volt: a szerémi.² Kétségtelen tehát, hogy Zentgerger községben a bencés kolostor és apátság 1469-ben is fennállott.

A szentgergelyi kolostor a szerémi hegység déli láncolatán magas hegyesúcson feküdt, várfalakkal körülvéve. Balics szerint a mai Gergurovce helyén.³ Tájékozást nyerünk ez iránt egy XIII.

¹ L. az oklevelet fönebb egész terjedelmében.

² Nos Conventus Monasterii Pechwaradiensis Memoriae commendamus, quod juramentalem, quam magnificus Mathias de Maróthi, juxta continentiam litterarum serenissimi principis domini Mathiae Dei gratia regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. adjudicatoriarum Budae sexagesimo quinto die octavarum festi Epiphaniae Domini praeteritarum, vigesimo quinto die festi beati Georgii martyris proxime praeteriti contra et adversus venerabilem et religiosum fratrem Petrum abbatem de Zentgerger, super factis in eisdem litteris adjudicatoriis contentis, quinquaginta scilicet nobilibus hic coram nobis deponere debuisset, ipso vigesimo quinto die festi beati Georgii martyris adveniundo, tum ut debeat deposuit juramentum coram nobis testimonio praesentium mediante. Datum secunda die diei huiusmodi depositionis juramentalis. Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono. Orsz. levéltár. Dipl. 16856.

³ Balics i. m. II. k. II. r. 218.

századbeli pápai bullából. Midőn a tatárjárás után a várépítés hazánkban megindult, IV. Ince pápa 1247-ben levelet intézett a kalocsai érsekhez, a melyben hangsúlyozza, hogy hallomása szerint a szent-gergelyi bencés kolostor fekvése várépítésre igen alkalmas; czélszerű volna ott várat építeni és esetleg a szerémi püspökséget a kolostorba áthelyezni.¹ Hogy akkoriban épült-e a vár, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a mohácsi vészt előző időkben a szent-gergelyi kolostort várfalak környékezték. Szerémi György azon szerémségi várak közt, melyeket a törökök 1526-ban elfoglaltak, Zenthkergelt is említi.²

A szentgergelyi vár elestével az apátság is megsemmisült.³

Régi emlékeink egyébb apátságokról is szólnak, melyek hajdan állítólag a kalocsai egyházmegye területén voltak; mint pl. a bold. szűz Máriáról nevezett ábrahámi, továbbá az unta-völgyi apátság. De ezek soha nem tartoztak a kalocsai érsekséghez. A szentdömötöri latin és görög apátság hajdan egyházmegyénkhez tartozott, de a szerémi püspökség szervezése után ettől el lett szakitva. A báthmonostori apátság előbb megszűnt; templomát és javait a renaissance-korban az Ágoston-rendűek bírták. Azért ez utóbbiról alább lesz szó. Amazokkal, mint munkám keretébe nem tartozókkal, nem foglalkozom.⁴

b) Prépostságok.

1. Háj-szent-lőrinczi prépostság.

Hajdan Bodrog vármegye határszélén Háj-Szent-Lőrincz városban volt a hasonnevű káptalan.⁵ Élénk kis város volt, a vármegye második székhelye.⁶ Káptalanának tagjai világi papok voltak. Régi királyaink alapították kegyeletből.⁷ Nem tartozott a nagyobb káptalanok közé, sem gazdagsága, sem tagjainak száma nem volt

¹ Theiner i. m. I. 205.

² Szerémi György i. m. 115. l.

³ Birtokai voltak: Besenyőn a Szerémségben (Balics i. h. 218.) Szent-Gergelyben Bács-megyében. (Árp. Uj okmtr. XI. 61. Hazai okmtr. VII. 3.) Nagyolaszban. (Zichy-kodex. III. 604.) Apátiban a Szerémségben. (Muzeumi levéltár. A. 1416.)

⁴ Ezeket az apátságokat Pázmány említi a hagyomány alapján. — Péterffy i. m. II. 273—275.

⁵ Iványi. B. B. vm. helységnévtára. I. 78.

⁶ Bodrog, Háj-Szent-Lőrincz és Davót Bodrog megye jelesebb helyei. (Zichy-kodex. V. 528.)

⁷ Cod. Dipl. VI. 2. 363.

akkora, hogy nagyobb tevékenységet fejthetett volna ki. Az idők viszontagságai közepett a káptalan vagyona is megcsökkent. Utóbb mint egyházi testület megszűnt létezni s csupán préposti javadalma maradt meg; az egyház plebániái egyházzá változott.

Hogy a prépostság soha sem volt valami dúsgazdag, ezt eléggé bizonyítja Honorius pápának 1234-iki bullája, melyben megengedte a háj-szent-lőrinci prépostságnak a bodrogi főesperességgel való egyesítését.¹ Kérdés, vajjon későbbi időben a renaissance-korban is állandóan egyesítve maradt-e a két javadalom. Egyszer csupán a főesperességet, máskor csupán a háji prépostságot említik adataink. Azt kell tehát tartanunk, hogy e korban a háji prépost ugyan a kalocsai káptalan tagja volt, de a bodrogi főesperességet nem viselte szükségképpen.

Ezt kell következtetnünk pl. azokból az oklevelekből, melyek László hájszentlőrinci prépost birtokpereire vonatkoznak. Sehol sem olvassuk azokban a bodrogi főesperesi czimet. Így 1423. dec. 11-én Zsigmond király néhai Tóttós László özvegyének és fiainak panaszára levelet ír István kalocsai káptalani helyettesnek s meghagyja, hogy a háj-szent-lőrinci prépostot tiltsa el az egyházi bíráskodástól.² Ugyanazon év dec. 14-én a király István káptalani helyettest megbizza, hogy László háj-szent-lőrinci prépostot a tizedek jogtalan szedésétől tiltsa el.³ 1437-ben Zsigmond háj-szent-lőrinci prépost a főesperesi czimet nem viseli.⁴ Nagyvölgyi László háj-szent-lőrinci prépost 1447-ben Bodrog vármegye követe az országgyűlésen, ez sem viseli a főesperesi címet.⁵ 1451-ben a kalocsai káptalan említi levelében János kalocsai kanonokot s székesegyházi főesperest és Balázs háji prépostot, szót sem szól a bodrogi főesperességről.⁶ Viszont, midőn a pápa 1511-ben Máté kalocsai kanonokot árkádiai püspökké kinevezi, megengedi neki, hogy a bodrogi főesperességet, kanonokságot, prebendát és a szent Anna oltárának javadalmát továbbra is megtarhassa, de a háj-szent-lőrinci prépostságról egy szóval sem tesz említést. Ha tehát Máté a háji prépostságot is bírta volna, ezt a pápa bullájában minden esetre megemlítette volna. Annál is inkább meg kellett volna említenie, mivel még az oltáros ja-

¹ Theiner. I. 124. Cod. Dipl. III. 2. 303.

² Zichy-kódex VIII. 121.

³ U. ott. 123.

⁴ U. ott. VIII. 606.

⁵ Lányi-Knauz. i. m. I. 696.

⁶ Zichy-kódex. IX. 301.

vadalom megtartására is külön engedelmet adott neki.¹ Világos mindezekből, hogy a XV. században a háji prépostság a bodrogi főesperességtől el volt választva, oly formán, hogy a háji prépostság javadalmát rendszerint egy kalocsai kanonok bírta; a bodrogi főesperes is a kalocsai káptalan tagja volt, de nem volt egyuttal szükségképpen háji prépost is.

A prépostság javadalma megmaradt a mohácsi vészig. II. Ulászló király 1494-iki levelében a háj-szent-lőrinci prépost jobbágyairól tesz említést.² 1500 körül nyerte el Beriszló Péter a szent-lőrinci prépostságot. Veráncsics azt írja, hogy a prépostság Pécs közelében volt. Minthogy azonban Pécshez közelebb ily című prépostság nem volt; minthogy továbbá Beriszló a szent-lőrinci prépostságot a kalocsai érsek közbenjárása folytán nyerte el; azt kell tartanunk, hogy ez a háj-szent-lőrinci préposti javadalom volt.³ Várossy Gyula tudósunk azt tartja, hogy a háji káptalan egyháza plebániává változott át.⁴

A paraszt háboru idején Háj-Szent-Lőrincz sokat szenvedett. Egy csapat a városra tört s ott iszonyu öldöklést vitt véghez. Veráncsics deák így írja le a háji pusztítást: Ez Borbás papot Szent-Lőrinczben szoríták, ki Bodrog vármegyében jeles kis város vala, mivelhogy viadal nélkül meg nem vehették, hanem meggyújták az rácsok. Hol csak Isten mondhatná számát, menni ezer lelket ölinek, kiket szénnel megégetinek. És az Borbás papot, keresztes hadnagyt az egyház tornyáról fekteték alá, mikor immár még a ruhája is igne, az ő érdeme szerint megölek.⁵

A prépostság birtokairól kevés adatunk van. Mindössze azt tudjuk, hogy Háj-Szent-Lőrincz város és Pauli, vagy Pauliport falu képezte tulajdonát. Ez utóbbi birtokát később elcserélte Becsei Tötösnek Gopul és Szent-László nevű községeivel.⁶ Bizonyára voltak még egyéb birtokai is, de azokról nincs tudomásunk.

2. Dersi prépostság.

Bács szomszédságában volt, a mai Tersanik helyén.

Lent a déli Bácskában feküdt a mohácsi vész előtt Ders,

¹ Vatikáni levéltár. Dataria. Julii II. A. VIII. L. VIII. a. f. 8/b.

² Wagner i. m. 205.

³ Veráncsics A. összes munk. II. 228.

⁴ Schemat. Coloc. A. 1880. 23.

⁵ Veráncsics Antal összes munkái. II. 7.

⁶ Iványi i. m. I. 77. és Cod. Dipl. VI. 2.

Derzs, vagy Derzsi község, másképp Derzsfalva. Hogy csakugyan Bácsvármegye területén feküdt, e tekintetben nyomra vezet I. Károly király 1335. évi oklevele, melyben Tamás erdélyi vajda részére Két-Lugas bácsmegyei birtokról előbb kiadott adománylevelét átírja. A királyi levél szerint Két-Lugas Bács vármegyében feküdt, a bácsi káptalan tulajdonát képező Mindszent és a dersyi egyház birtokához tartozó Gyarmath község mellett.¹ Ugyanerről győz meg bennünket a kőí káptalan 1346. évi hiteles levele, melyben jelenti I. Lajos királynak, hogy a káptalannak és a dersi prépostnak Zopor és Ders nevű birtokain határt járatott. Ez a levél annyiban bir reánk nézve különös fontossággal, hogy éppen Ders község fekvését határozza meg. Az idézett levél szerint Ders, Pordáncs, Zopor, Magal, Fél-egyháza, Zenthlélek, Matya, Ronozlyk, Gure, Dercethe falvak határosak voltak.² Tudjuk, hogy Félégyház Bács város alatt a Bukin felé eső dűlőben feküdt.³ Ezen a tájon volt a pápai tizedlajstromok tanúsága szerint Kalász és Mácsa is.⁴ Állításunk igazsága mellett tanúskodik Mária magyar királynőnek 1387-iki oklevele, melyben Garai Miklósnak adományozza Orbászpalotáját, Mortályos és Földvár községeket, valamint a dersi kolostor kegyűri jogát.⁵ Orbászpalotája (a mai Verbász), Mortályos Ujvidék határában, és Földvár épp úgy, mint Ders a déli Bácskában feküdt, hol a királynő Garai Miklós hatalmát a pártütőkkel szemben nevelni akarta. Az is bizonyos, hogy a dersi prépostság a bácsi egyházmegyébe volt kebelezve.⁶ Veráncsics deák elbeszélése szerint 1514-ben harmadik keresztes had támadta: Pogán Benedek, ki Bács várában beszorította Gergely érseket sok urakkal. Kikre ismég kihozák Szerémből az rácokat. Kiket az rácok magyarokkal egyetemben mind levágának Ders, Félégyház között.⁷ Az 1522-iki tizedlajstrom nem szolgáltat ugyan pontos adatokat a helyre nézve, mindazáltal ezen vidékre helyezi Dersfalvát.⁸ A törökvilágban Derzsa a bácsi nahijében volt.⁹ A felsorolt adatokból világos, hogy Ders a déli Bácskában, Bács város tőszomszédságában volt. Ha most figyelembe vesszük azt az igazságot,

¹ Anjoukori okmánytár. III. 207.

² U. ott. IV. 584.

³ Bács-Bodrogh vármegyei tört. társ. évk. II. évf. 157. l. — Ez a Ders nem azonos Szent-Ders faluval, mely Bodrogh vármegyében feküdt és Tóttós László tulajdonát képezte. (Zichy-kódex. V. 146.)

⁴ Mon. Vatic. Ser. I. T. I. 180.

⁵ Orsz. levéltár. Dipl. 7309.

⁶ Mon. Vatic. S. I. T. IV. 286.

⁷ Veráncsics A. összes munkái. II. 8.

⁸ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1709. Nr. 29.

⁹ Bács-Bodrogh v. m. egyet. monografiája. I. 236.

hogy a délmagyarországi magyar helységneveket a török időben a beköltözött szlávok nagy részben elszlávositották és Bács környékén Dershez hasonló szláv nevet keresünk, megtaláljuk Bács város határában, a Tersanik pusztában a hajdani dersi prépostság határjelét¹

Az a kérdés most már: szerzetesek, vagy világi papok voltak-e a prépostság tagjai?

Semmi kétség nem lehet az iránt, hogy a prépostság tagjai kezdetben szerzetesek voltak. U. is a kőí káptalannak fönnebb idézett levele szerint az 1346-iki határjárásnál jelen voltak a bácsi káptalan részéről János és Tamás kanonokok, a dersi prépostság részéről pedig Endre fráter, a dersi egyház prépostja.² 1387-ig a dersi egyház kegyúri jogát a Horváthi család gyakorolta, ebben az évben azt Mária királynő a lázadóktól elvette és Garai Miklósnak adományozta. A királynő adománylevelében a dersi monostor patronátusi jogát emlegeti.³ Kaplai János országbíró 1393-iki levelében, melyben a dersi prépostság birtokperében ítélezik, a prépostot szintén fráternek nevezi.⁴ Úgy a fráter nevezet, mint a monostor szó kétségtelenné teszik, hogy a prépostság tagjai a jelzett korban szerzetesek voltak. Szerémi György is tud valamit róla, hogy Ders egykor szerzetesek kezében volt.⁵ Hogy azonban melyik rendhez tartoztak, erre nézve nincsenek adataink. — Az is bizonyos, hogy a prépostság az Üdvözítőről volt elnevezve.⁶ Azonban hiteles helyi jelleggel nem birt.

Annak a pénzsóvár szelleninek, mely már a XV. század elején szemeit a birtokos kolostorokra vetette, Ders is áldozatul esett. A fejedelmek kegyeltjei: papok és világiak, kiszemelték az apátságok és prépostságok javait. Megannyi kegyelték ültek az egyházi javadalmakban s azokat élvezték, a nélkül, hogy az apáti és préposti méltósággal járó kötelezettségeket és terheket viselték volna. Ders is csakhamar elesett eredeti rendeltetésétől. A XV. század közepén a prépostság javai már világi papokra voltak ruházva. A vatikáni levél-

¹ Így vélekedik Iványi is. i. m. I. 64.

² Anjoukori okmtr. V. 584.

³ Patronatum monasterii de Ders. — Orsz. levéltár. Diplom. 7309.

⁴ U. ott. Diplom. 874. Frater Nicolaus praepositus ecclesiae de Ders.

⁵ Szerémi küszált elbeszélése tele van anakronizmusokkal; mégis bir némi bizonyító erővel, mert ő is tudott róla valamit, hogy a prépostság egykor szerzetesek kezében volt. Előadásából valószínűséggel következtetjük, hogy Dersben a XVI. század elején is voltak szerzetesek, habár a préposti javadalom világi papok kezében volt. — Szerémi György emlékiratai.

⁶ Mon. Vatic. S. I. T. IV. 286.

tár adatai szerint 1467. évben II. Pál pápa Fábián bácsi miséspapot, a bácsi egyházmegyébe kebelezett dersi egyház prépostját, ki a préposti címet és javadalmat bírta, epifániai püspökké kinevezte és a kalocsai érsek segédpüspökévé rendelte.¹ Világos ebből, hogy a jelzett korban a prépostság már világi papok kezében volt.

Lássuk röviden a dersi egyház birtokviszonyait. Ime néhány adat, melyekből javaira vonatkozólag valamelyes tájékozódást szerezhetünk. A prépostság tulajdonát képezte Bács vármegyében Gyarmath község, Mindszent szomszédságában.² Továbbá Zopur, Pordáncs, Ders és Félégyház falvak, melyek a bácsi káptalan Mácsa és Gara falvaival határosak.³ Valószínűleg máshol is voltak birtokai, de ezekre vonatkozólag eddig semmiféle adat nem került napfényre.

Foglalkoznunk kell itt a felicsi prépostság kérdésével s ezt a gediri prépostsággal kapcsolatosan kell tárgyalnunk, mert egynémely író mindkettőt Bács környékére helyezi. Bizonyos, hogy a mohácsi vész előtt volt a déli Bácskában, a mai Gajdobra környékén egy premontrei prépostság. Pázmány szerint Gaidel volt a helység neve, hol a prépostság temploma és kolostora állott.⁴ Hugó szerint Gedirnek hívták.⁵ Ez a prépostság állítólag Bács szomszédságában volt.

A bácsi ferenczrendiek naplója szerint Bács mellett, a keresztent Jánosról nevezett szerzetes-kanonokoknak prépostsága volt, mely 1292-ben virágzott. A hely, hol a prépostság állott, Velick (talán Felich) volt.⁶ Minthogy Bács mellett Felich pusztá van, itt kell keresnünk a kolostori naplóban említett prépostság nyomait.

Délmagyarország régi magyar helyneveinek kutatásánál főszabály az, hogy azokban elszlávosított magyar gyököket kell keresnünk. Így lett Apátiból Apatin, Zondból Szónta, Keméndből Kamendin, Mortályosból Mrtvályos, Zajolból Szajlovo, Mohai Révből Moholy, Péterrévéből Petrovoszelló, Szántóból Szántova stb. Legtöbbször megmaradt a magyar gyök, de az szláv képzővel lett átídomítva, elszlávosítva. Ha már ezt a módszert alkalmazzuk, Felity nevében is magyar helynevet találunk. A Felitynek Félégyházból kellett származnia. Amint Veresegyházból Verusity, Feketeegyházból Feketity, Szegegyházból Szikity lett, akkép lett Félégyházból Felity. S valóban úgy találjuk, hogy Bács város alatt a Bukin falu felé eső dűlőben

¹ Vatikáni Titkos Levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. Vol. Rub. X. R. a. 232.

² Anjouk. okintr. III. 207.

³ U. ott. IV. 584.

⁴ Péterffy. Concilia Hungariae. II. 277.

⁵ Schemat. Coloc. A. 1880. 2. I.

⁶ U. o. A. 1873. XXVI.

a mohácsi vész előtti időben Félegyház nevű helység állott. Ennek a Félegyháznak elszlávosított neve Felity.¹ Már most az a kérdés, mily viszonyban volt Félegyháza a premontrei renddel, vagy volt-e ott valaha premontrei prépostság?

A ferenczrendiek idézett krónikája szerint Felityben, vagyis Félegyházán volt a prépostság. Csakhogy ez a krónika a mohácsi vész után lett írva, a hagyomány alapján, mely a régi romok révén keletkezett. Egykorú adataink a félegyházi prépostságról nincsenek. Ellenben vannak biztos adataink arra vonatkozólag, hogy épp ez a Félegyháza a dersi prépostság tulajdonát képezte.² Tudjuk pedig, hogy a prépostságokat és apátságokat egyes jelentősebb birtokaikról is szokták elnevezni. Így pl. a titeli prépostságot erdődi prépostságnak is nevezték, mivel az erdődi vár a prépostság tulajdonát képezte.³ Minden valószínűség szerint így nevezték a dersi prépostságot is Félegyháza birtokáról félegyházi prépostságnak. Legalább a hagyomány így nevezte azt a mohácsi vész után.⁴ Ezt kell következtetnünk abból a hármas tényből, hogy Félegyházán prépostság soha nem volt; továbbá, hogy Félegyháza a dersi prépostság tulajdonát képezte; végül, hogy a ferenczrendiek krónikája Felityet (Félegyházát) préposti székhelynek nevezi. Ebből az következik, hogy a felityi prépostság azonos a dersi prépostsággal.

3. Gediri prépostság.

Térjünk át immár a gediri prépostság kérdésére. Ezt a kétőt azért hoztam kapcsolatba, mivel Hugó, a premontreiek évkönyvének írója, a gediri vagy gajdeli prépostságot szintén Bács város környékére helyezi és pedig a déli oldalra, két mérföldnyire a Dunától.⁵ Habár adataink két premontrei prépostságot helyeznek Bács város déli szomszédságába, mindazáltal kétségtelen, hogy sem egyik sem a másik nem ott volt. Mint fentebb láttuk, a felityi prépostság tulajdonképen a dersi kolostor volt, a mai Tersanik puszta helyén, Bácsból északra. Bizonyos továbbá az is, hogy Gedir nem azonos a felityi vagy dersi prépostsággal, nem is lehetett Bács város közvetlen szomszédságában. Hugó szerint a gediri prépostság Bács

¹ Iványi. Bács-Bodrogh vármegye helynévtára. II. 81.

² Anjoukori okmtr. IV. 584.

³ Theiner, Mon. Hung. Hist. II. 602. Péterffy. II. 276.

⁴ Az 1701. évi összeírásban is szerepel Felics bácsmegyei kincstári puszta. Orsz. levéltár. Eccl. Fasc. 6. Nr. 12.

⁵ Schemat. Coloc. A. 1880. 22.

szomszédságában, délre, két mérföldnyire feküdt a Duna partjától. Fennállott egész a mohácsi vészig. Ámde Bács szomszédságában ilyen nevű helységet nem ismerünk. Kissé távolabb kell tehát azt keresnünk a déli Bácskában.

Minthogy a gediri prépostságra vonatkozólag egyéb adatunk nincs, mint Ilugó fennebbi állítása és Pázinányé, ki a bácsmegyei prépostságok közt Gaidelt felsorolja ;¹ itt is úgy kell eljárunk, mint a felityi prépostság tulajdonképeni nevének megállapításánál : az elszlávosított nevet kell mindenek előtt keresnünk. A déli Bácskában azon a tájon, hol a prépostság lehetett, Gajdobra községet találjuk. Steltzer azt hiszi, hogy ennek a községnek a helyén hajdan Dobra nevű falu állott.² Azt tudván tudjuk, hogy a mohácsi vész előtt több Dobra nevű község volt a Bácskában, sőt hogy az egyik Dobra éppen Bács közelében feküdt ;³ mindazáltal Steltzer nézetét módosítandónak tartjuk. Annyi bizonyos hogy a mohácsi vész előtt a helység ezen a néven nem szerepelt. Tehát az akkori nevét az elszlávosított névből kell kihámozni. Forrásaink szerint a környéken volt Gedir vagy Gaidel. Jelentősebb hely lévén, valami nyomának kellett maradnia ; ámde itt egyebet nem találunk, mint a mostani Gajdobráét. Az is bizonyos, hogy Dobra falu ezen a vidéken volt. Ez okból, mivel Gaidel is, Dobra is a mai Gajdobra táján volt, valószínűnek tartjuk, hogy a Gajdobra elnevezés két névből : Gajdel--Dobrából származott.⁴

A mi már a prépostságot illeti, arra nézve igen kevés adatunk van. Ki, mikor alapította, nem tudjuk. Kétségtelen, hogy a premonstrei rendé volt. Fennállott a mohácsi vészig, midőn a Budáról lefelé vonuló török hadsereg elpusztította.⁵ Birtokviszonyait nem ismerjük. A kolostor életéről, prépostjairól nem tudunk semmit. Mindenesetre szegényebb prépostság volt ; ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy multjáról oly kevés adat maradt reánk.

A kolostor és templom tulajdonképeni helyét nem vagyunk képesek megállapítani. Czinár említi a romokat, melyek Gajdobra határában láthatók s a közvélemény szerint a prépostság és templom

¹ Péterffy i. m. II. 277.

² Steltzer. Geschichte der Bácska. 12.

³ Cod. Dipl. V. 1.

⁴ A török defterekben 1553. évben Bulkesz szomszédságában találjuk Dobráét. — Velies. — Kammerer. Török defterek. II. 147. Az 1701. évi összeírásban Dobráét nem találjuk, hanem Gajdobráét. Orsz. levéltér. Eccles. Fasc. Nr. 22.

⁵ Schemat. Coloc. A. 1880. 22.

maradványai lehettek.¹ Ezen az alapon Haynald Lajos kalocsai bíboros-érsek 1877-ben megbízta Henszlmann Imre régészt a romok felásatásával. A régész kiásatta a romokat, azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy azok inkább valamely katonai őrhely maradványai lehetnek.²

4. Szegedi prépostság.

Nagyon kevés adatunk van róla.

Mely korban lett alapítva, nem tudjuk. Varga említi, hogy a templom és kolostor a premontreieké volt s a mohácsi vészig fennállott.³ Katona szerint prépostság volt.⁴ Későbbi feljegyzések szerint a szent Lélekről volt elnevezve.⁵ — Sem a kolostor életéről, sem annak birtokviszonyairól nem tudunk semmit.

Találunk még egyéb adatokat is a régi emlékekben, melyekből kitűnik, hogy a jelzett korban voltak egyéb prépostságok is a kalocsai egyházmegye területén, azonban azok multját ködös homály takarja. Így VIII. Ince pápa 1484. évi bullájából megtudjuk, hogy abban az évben Eszényi István volt a bold. szűz Mária bácsi prépostja. Vajjon a pápai bullában említett bácsi prépostság az egyházmegye bácsi kisprépostságát, vagy más, az egyházmegye területén lévő prépostságot jelenti-e, ezt adatok híján nem tudjuk megállapítani.⁶ Pázmány említést tesz még a zimonyi, szent-magdolnai és oronti szerzetes- prépostságokról.⁷ Vajjon csakugyan léteztek-e ezek a kalocsai egyházmegye területén, avagy valamelyik a fönnebb elősoroltak közül való-e, erre semmiféle adatunk nincs. A Pázmány által említett kaposfői szent-Benedek-prépostság soha nem tartozott a kalocsai érsek joghatósága alá.⁸ Csak későbbi írók említik a Szlan-kaméni bói és jói prépostságokat. Egykorú adataink ezekről sincsenek.⁹

Voltak hajdanában egyéb kolostorok is a kalocsai egyházmegye területén, melyekről szintén nem tudjuk, vajjon a renaissance-

¹ Czínár, *Monasterologia*. II. 16.

² *Schemat. Coloc.* A. 1880. 22.

³ Varga F. i. m. I. 180.

⁴ Katona i. m. I. 87.

⁵ *Schemat. Coloc.* A. 1880. 26.

⁶ Theiner i. m. II. 496.

⁷ Péterffy i. m. II. 277.

⁸ U. olt.

⁹ *Schemat. Coloc.* A. 1880. 26.

korban fennállottak-e? Ilyen volt Tárnokmonostor a Bodrog megyei Tárnok községben.¹ Továbbá az adorjáni monostor ugyanott. Ez utóbbira vonatkozólag kétféle adatunk van, melyek egymással némiképp ellenkeznek. Egy 1344-ik évi oklevél szerint Felső-Adorjában volt egy szent Mártonról nevezett monostor.² A másik, 1340-iki adat szerint pedig Alsó-Adorjában volt egy kolostor a bold. szűz Máriáról elnevezve.³ Valószínűleg téves valamelyik adat; az azonban bizonyosnak látszik, hogy Adorjában volt valamely szerzetes rendnek kolostora. Melyik rendé volt, fennállott-e a renaissance-korban, nem tudjuk. — Van néhány adatunk az aránylábi kolostorról is. V. István 1267-ben Aranylábu Bács falut a kolostorral s a pétervárad-i révvel együtt András királyi ajtónállónak adományozta.⁴ E miatt András örökösei és a bélakúti apátság között viszálykodás támadt, minthogy Pétervárad, Ó-Péterváradja és Vásáros-Várad a Duna mindkét partján IV. Béla adománylevele szerint a bélakúti apátság tulajdonát képezte. Ebben az ügyben János kalocsai érsek volt a békébiró, ki előtt 1291-ben Csaba ispán és a bélakúti apát kiegyeztek. A levélből megtudjuk, hogy a kolostor szent Miklósról volt elnevezve és Aranyláb nevű bácsmegyei községben volt.⁵ A kolostor későbbi sorsáról nem tudunk semmit. Azt sem tudjuk, melyik rendé volt. — III. Béla 1173-iki oklevele Pauli-ban említ egy kolostort.⁶

c) Egyéb kolostorok.

1. Bodrogszigeti pálos kolostor.

A szent keresztről volt elnevezve. A mai Monostorszeg környékén volt; vagy ama szigeten, melyet ma a sokacok Szigának neveznek, vagy azon a földnyelven, mely hajdan a Duna hajlatába benyúlott s a bácskai oldalon egy Duna-ér által volt bekerítve.

Hogy a kolostort pálosok lakták, erről meggyőznek bennünket azok az oklevelek, melyek erről, mint a pálos remeték kolosto-

¹ Zichy-kódex. IV. 214. Nem lehetetlen, hogy Tárnokban a bátmonostori kolostornak volt gazdasági székháza; s az ottani fiókházat nevezték Tárnok-Monostornak.

² Anjouk. okmtr. IV. 466.

³ U. ott. 2.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 630.

⁵ Cod. Dipl. VI. I. 166.

⁶ Árp. Uj. Okmtr. XI. 61.

ráról beszélnek.¹ Ugyanezekből kitűnik az is, hogy a kolostor a szent keresztről volt elnevezve;² továbbá, hogy Bodrogszigeten volt;³ végül az is, hogy a kolostor környékén fekvő birtokok Monostorszeg szomszédságában voltak.⁴

A bodrogszigeti pálos kolostor fennállott a XV, század közepén, mint ez a magyarországi pálos tartományfőnök 1459. évi leveléből kitűnik.⁵ 1490. évről is birunk egy oklevelet, a szekesői Hercegh család kiadványát, melyben Hercegh László és Bernárd a kőszegi és bodrogszigeti pálosok jobbágynak bizonyos szabadalmakat adnak.⁶

A mi a kolostor birtokviszonyait illeti, tudjuk, hogy Monostorszeg szomszédságában tulajdonukat képezte a Hattyas nevű halastó.⁷ Volt szőlejök Veresmarton.⁸ Szántóföldek Monyoróson.⁹ Malmaik voltak a Dunán és szőleik a baranyai hegyekben.¹⁰

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 5238.

² U. ott.

³ U. ott. Dipl. 15416. A pécsi káptalan jelentése: Religiosi viri fratres heremitae ordinis sancti Pauli primi heremitae in claustrum stae Crucis de Bodrogszigete.

⁴ U. ott. A káptalan előadja a pálosok határperét a monostorszegi apáttal.

⁵ Frater Andreas ordinis fratrum heremitarum sti Pauli primi heremitaie regulam b. Augustini episcopi professorum prior generalis significo tenore praesentium, quibus expedit universis, quod possessionem monasterii sanctae crucis in Bodrogszigete fundati Monyorós vocatam, multitudinem populorum decorare volens, populis ac jobagionibus praesentibus et futuris, in ipsa commorantibus hanc infrascriptam libertatem, seu dispositionem concedo. etc. Orsz. levéltár. Dipl. 15416.

⁶ Nos Ladislaus et Bernardus Hercegh de Szekese; Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod quia saepesepissimis instantis et instantiarum supplicationibus religiosorum fratrum heremitarum sancti Pauli primi heremitaie ad ss. Salvatorem prope Kewzegh et ad sanctam Crucem de Bodrogsziget lacti sumus et hactenus propulsi, in eo, ut in montanorum et molendinorum solutionibus omnem libertatem ipsis et eorum jobagionibus concederemus, quemadmodum in privilegiis ipsorum continetur; nos volentes experiri de eorum privilegiis, pro majori roboratione dictarum petitionum ipsorum clara ex personali visione experta, percepimus huiusmodi supplicationem ipsorum rationi consonam; cum divina obsequia fidelissima ipsorum nostra, nostrorumque et eorum pro salute jugiter per eosdem ad Deum praestita et in posterum fienda attendentes, imo vero cupientes, possessiones ipsorum ubique habitas populorum et jobagionum multitudine decorari, velut nostras ad honorem stissimi nostri Salvatoris et eisdem fratribus heremitis eorumque jobagionibus ad praesens et futurum hisce duximus concedendum imo concedimus ab omnibus daciis, vulgo Akó appellato collectis et quibusvis exactionibus et tributis ordinariis, eosdem et quemlibet eorum de dato praesentium esse absolutos et exemptos. Committimus igitur vobis omnibus memoratis et officialibus, vicesque eorum gerentibus pro tempore constitutis firmissime, quatenus in daciis et Akonum montanorum solutionibus ad amplius solvendis, ut praemittitur, nullatenus augariare et astringere audeatis. In cuius remissionis et concessionis ac libertationis testimonium praesentes litteras, sigillo nostro proprio consignatas duximus eisdem concedendas Dat A. 1490. — U. ott. Dipl. 19696.

⁷ U. ott. 5238.

⁸ U. ott. 9570.

⁹ U. ott. 15416.

¹⁰ U. ott. 19696.

2. Bátmonostori Ágoston-rendü kolostor.

A boldogságos szűz Mária tiszteletére volt szentelve.

Hajdan bencés apátság volt. Fuxhoffer-Cinár szerint kezdetben a bátai apátság gazdasági székháza volt ; utóbb fiók-apátság lett s a bátai anya-kolostor alá tartozott.¹ Henszlmann 1871-ben Haynald biboros-érsek megbízásából felásatta a régi templom és kolostor romjait. Henszlmann nézete szerint a kiásott romok egy XIV. századbeli bencés kolostor és román templom maradványai. Ugy a templom, mint a kolostor romjai (kereszt-folyosó, apáti székház s az ismert kolostori épületrészek) bencés építőkezekre vallanak.² Ezekkel az adatokkal ellenmondásban van az az 1345-iki pápai levél, mely Tötös Imre pilisi ispánnak megengedi, hogy miután a régi monostor templomát kijavíttatta, mellé új kolostort építsen s oda 12 Ágoston-rendü szerzetest telepítsen.³ Ezekből azt kell következtetnünk, hogy a bencések kolostora még a tatárjárás idején elpusztult, a rendtagok oda többé nem tértek vissza. A XIV. század elején Tötös Imre a régi bencés templomot kijavíttatta, a kolostort újra fölépíttette s abba Ágoston-rendűeket telepített, kik azt a mohácsi vészig birták. Hogy a mohácsi vészt előző korban a bátmonostori kolostorban Ágoston-rendűek laktak, ez minden kétségen felül áll. U. is 1475-ben a kalocsai egyházmegyébe kebelezett s a boldogságos szűz Máriáról nevezett Ágoston-rendü kolostor perjele és többi szerzetesei panaszt tettek a római szentszéknél, hogy Német László bácsmonostori plebános s más egyházi és világi férfiak őket a temetőben levő kápolnájok birtoklásában s az istentisztelet végzésében háborgatják és más jogtalanságokkal illetik. A pápa a panasz megvizsgálásával s megítélésével a pécsi prépostot, Isztrói István és Bélközi Máté pécsi kanonokokat bizta meg.⁴ A kolostort a szerzetesek a török háborúk idején hagyták el ; hogy mely évben, nem tudjuk ; annyi bizonyos, hogy a templom kincsei még 1546-ban is meg voltak.⁵ A XV. és XVI. században itt is hanyatlott a szerzetesi szellem ; ezt abból következtetjük, hogy a kolostor egyetlen jelét sem adta életrevalóságának.

¹ Fuxhoffer-Cinár i. m. I. 304.

² Schemat. Coloc. A. 1872. VIII. köv.

³ Theiner i. m. I. 689.

⁴ Czách. i. m. 43.

⁵ Schemat. Coloc. A. 1880. Még a XVIII. század elején is lakható volt a kolostor, görög keleti szerzetesek tartották azt elfoglalva.

3. Kalocsai kolostor.

Némelyek szerint apátság volt.¹ Azonban szent Ágoston kalocsai apátságára vonatkozólag egyetlen egykoru feljegyzésünk sincs. Pázmány szerint a kolostor az Ágoston-rendü remetéké volt.² Ezt megerősíti az az adat, melyet az olasz állami levéltárban találtam. E szerint a kalocsai érsek 1464-ben lefizette a kalocsai Ágoston-rendü férfi- és nő-szerzetesek annátáját, kiknek birtokai az érseki és káptalani javakhoz lettek csatolva.³

Megemlítem még, hogy volt a pálosoknak, Pázmány tanúsága szerint a mohácsi vész előtt kolostoruk Szlankaménben, mely szent Péterről volt elnevezve.⁴ Egyébb adataink a kolostorról nincsenek.

Mint a fönnebbiekből láttuk, a birtokos rendek a XV. század elején mindenütt hanyatlásnak indultak. Kolostoraik elnéptelenedtek, a fegyelem meglazult. Általános pangás, az egyházi szellem hanyatlása észlelhető. Mi volt ennek az oka? Első sorban a kor politikai irányzata, mely az egyházi javakat elvonta eredeti rendeltetésöktől. Politikai érdekem jutalmazására használták a kolostorok vagyonát, az egyház törvényeivel, a szerzetesi szabályzatokkal s az alapítók szándékával ellenkező célokra fordították az istentisztelet fényének emelésére s a lelkek üdvének előmozdítására rendelt egyházi javakat. A kolostoroknak jobbra nem voltak főnökeik; világi papok, vagy éppen világi férfiak birták azok javait. Hogy a fejtelenség idején a kolostori fegyelem meglazult, a szerzetesi élet hanyatlott, ez magától érthető. — A szerzetesi fegyelem lazulására nagy befolyással volt a kolostorok gazdagsága is. A temérdek vagyon, melyet a fejedelmek és nemesek vallásos buzgósága juttatott a kolostoroknak, ezeknek kárát okozta. Az egyházi rend gazdagsága mindig káros befolyással volt a fegyelemre és buzgóságra. Mindehhez járult a kor szelleme. A humanisták egy része által ferde irányba vitt klasszikus műveltség tetemesen meglazította az erkölcsöket. Nem a renaissance mint ilyen, hanem a humanisták egy részének ferde

¹ Schemat. Coloc. A. 1880. 7.

² Péterfi. i. m. II. 284.

³ Oblit Camerae suo et canonicorum ac beneficiarum ecclesiae Colocensis nominibus super annata fratrum et sororum ecclesiae monasterii sti Augustini Colocensis etc. — Olasz állami levéltár. Pii II. Divers. A. 1464. Sec. Cam. 19. f. 8/a. A. 1464. VI. Non. Martii.

⁴ Péterffy i. m. II. 284.

irányzata idézte elő e lazaságot. Az egyház első rangú írói tanulmányozták abban a korban is a klasszikusokat. Az egyház a klasszikus írókat ápolta, de az ókor erkölceit nem helyeselte. A humanizmus leglelkesebb barátja sem tagadhatja, hogy a XV. század olasz és német humanistái a klasszikusok nyelvét, majd később szellemét a tudományos műveltség egyedül üdvöztető követelménye és szükséglete gyanánt tüntették fel; a klasszikusok imádásával pogány gondolkodás lép előtérbe.¹ A klasszikusok bámulása háttérbe szorítja a vallást és a hazát. A nép műveltségének, vallásosságának előmozdítása, a nemzeti szellem ápolása az új humanistáknál nem jó figyelembe. Az egyetemeken a skolasztika teologia helyére a Múzsák kultuszát akarják tenni.² Ez a szellem, az új humanisták morálja megmértelyezte a kolostorok egy részét, a birtokos rendeket, melyek az eredeti szigorától már úgy is eltértek. Az egyházi szellem hanyatlása maga után vonta azok züllését. Pusztulást és fegyelmetlenséget látunk mindenütt.³

A mily mértékben hanyatlottak a birtokos rendek, abban az arányban emelkedtek a kolduló rendek.

Az apostoli szegénység szelleme, mely szent Ferenc és szent Domonkos rendszabályaiban kifejezést nyer, — akkor, midőn a birtokos rendek hanyatlása beállott — kedvelté tette a kolduló rendeket s azok számára a nép tiszteletét megszerezte. Növelte tekintélyüket a rendtagoknak az isteni ige hirdetésében való buzgósága. A kalocsai egyházmegye területén több kolostoruk volt a kolduló szerzeteseknek; azért szükségesnek tartom azok történetét általánosságban és részleteiben előadni, főleg azon értékes adatok alapján, melyeket a Ferencrendűek gyöngyösi kolostorában találtam.

Hogy a XV. század fejleményeit megérthessük, sommás áttekintést kell szereznünk az előző kor eseményeiről.

A Ferenc-rendűek közt a szakadás már a XIV. század első felében beállott. Ebben az időben már éles ellentétek voltak a konventuálisok s a szigorubb rendtartásuak közt, azonban még egy általános rendfőnök alá tartoztak. 1339-ben Gellért rendfőnök Boszniában járt s ott több kolostort alapított, melyek tagjai mind a szigorubb szabályzatot tartották. A boszniai rendtartomány Vicaria

¹ Acsay A. i. m. 22.

² U. ott. 24. 27.

³ Az 1504. évi 27-ik t. c. kimondja, hogy az apátságokat és prépostságokat csupán szerzetesek, és pedig az illető rend tagjai nyerjék el. (Corpus Juris Hung. A. 1504. Art. XXVII.); de ez a törvény nem sokat javított az állapotokon.

Bosnae nevezet alatt volt ismeretes. Minthogy a boszniai vikáriátus első kolostora Magyarországon Cseri-ben volt Csanádmegyében, nálunk a szigorú életű Ferenc-rendűeket cseri-barátoknak hívták. 1430-ban az általános rendfőnök választása alkalmával az obszervánsok győztek s a többség Kapisztránói szent János javaslatára elfogadta a szabályok szigorítását. 1444-ben a szigorubb rendtartásuak külön rendtartományt alakítottak Magyarországon (Vicaria Hungariae) s a különválást V. Miklós pápa 1447-ben jóváhagyta.¹ Az első magyar tartományfőnök Kenyeres Fábán volt.² A szigorubb szabályu ferencesek magyar rendtartománya az Üdvözítőről volt elnevezve, míg a konventuális minoritáké a bold. szűz Máriáról.³ A szigorú szabályzatú Ferenc-rendűek hatatmas tevékenységet fejtettek ki Délmagyarországon s különösen a kalocsai egyházmegyében. Midőn a husszita felekezet tanai mindinkább terjedtek vidékünkön, az eretnekség kiirtásában szent Ferenc fiai halhatatlan érdemeket szereztek. Különösen Marchiai Jakab, a szent életű szerzetes tűnt ki buzgóságával, ki mint a római szentszék meghatalmazottja, temérdek sok tévelygőt térített a katolikus egyház kebelébe. Bejárta egész Délmagyarországot s megtisztította a hussziták mótelyétől. A másik, a ki a szigorú életű Ferenc-rendűek közt leginkább kitűnt buzgalomával és kitűnő szónoklatával, Kapisztránói szent János volt. Ő a törökök ellen való háborúra buzdította a népet, szavai gyűjtottak, lelkesedése elragadta a tömeget, bűbajos beszéde csodálatos hatással volt hallgatóságára. Rendtársaik megosztották velök a munkát; szent Ferenc jámbor fiai példás életökkel s az evangélium buzgó hirdetésével különösen a szegényebb néposztály hitéletének fejlesztésében, a vallásosság ápolásában teméntelen jót eszközöltek.

A Domonkos-rendűeknek kevesebb kolostoruk volt, mint a Ferenc-rendűeknek, mindazáltal azok is sok jót műveltek példás életökkel és jeles hitszónoklataikkal.

Ezek előrebocsátása után lássuk immár a kolduló-rendek kolostorait egyenkint.

4. Ferencz-rendűek.

I. Bácsi kolostor.

A konventuális minoriták a XIV. század eleje óta lakták a

¹ Kéziratos kódex a Ferenc-rendűek gyöngyösi kolostorában, címe: Origo Vicariae Bosnicae.

² U. ott.

³ U. ott.

kolostort, mely hajdan a templárius lovagrend háza volt.¹ — 1370-ben Erzsébet magyar királyné újraépíttette a rendházat; melyet a rendi főnökség 1400-ban a szerémi kuztódiahoz csatolt.² Midőn a konventuális minoriták sokban eltértek szent Ferenc szabályaitól, magában a rend kebelében megindult a mozgalom az eredeti szigorú rendszabályokhoz való visszatérés iránt. Mátyás király a római szentszéknél támogatta a Ferenc-rendűek reformálásának ügyét,³ épp így az ország nádora.⁴ A legmagasabb pártfogás alatt a mozgalom egyre terjedt s a szigorúbb rendszabályok alatt élő ferencesek egymás után foglalták el a konventuális minoriták kolostorait.⁵ Nem tudni, melyik évben, úgy látszik, a XV. század második felében a bácsi kolostort is átvették a szigorúbb rendszabályok s azt megtartották a mohácsi vészig.⁶ A kolostor jelességét mutatja az, hogy a rendtartomány több káptalant tartott abban, így pl. 1360-ban, 1378-ban és 1499-ben.⁷ 1526-ban elhagyták, majd a török háborúk idején a bosnyák ferencesek vették át. A kolostor a bold. Szüzzről volt elnevezve.⁸

II. Bajai konvent.

Baja bodrogmegyei mezővárosban már a XIII. században volt kolostoruk a konventuális minoritáknak. A XVI. század elején ezt is átvették a szigorúbb rendszabályu Ferenc-rendűek. A török háborúk idején elpusztult;⁹ mindazáltal a templom fennmaradt s a városban rejtőző szerzetesek itt látták el a hívek lelki szükségleteit. Páduai szent Antal tiszteletére volt szentelve.¹⁰ Különös, hogy a gyöngyösi kódex nem tesz róla említést.

III. Francavillai kolostor.

Csak annyit tudunk róla, hogy már a XIII. században volt ott a ferenceseknek kolostoruk. A Kapisztrán szent Jánosról nevezett rendtartomány 1830. évi névtára Francavillát összetéveszti Ba-

¹ B. B. v. m. tört. társ. évk. XIV. évf. 170.

² Catalogus Observ. Minor. Prov. S. Joann. a Capist. A. 1823—85.

³ Kat. Szemle. 1897. évi f. 557.

⁴ Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli II. A. III. L. I. D. V. f. 13/a.

⁵ Századok. 1898. évi f. 326.

⁶ Recensio Observ. Minor. Prov. S. Joann. a Capist. A. 1830. 358.

⁷ Gyöngyösi kódex a ferenciek könyvtárában.

⁸ Recensio Obs. Min. 358.

⁹ U. ott. 464.

¹⁰ Kalocsai érseki levéltár. Visit. Canon. A. 1731.

jával.¹ Ez azonban téves vélemény; Francavilla, — mint fönnebb kimutattuk — a Szerémségben volt. Koller a pécsi egyházmegyéhez sorolja. Ez sem felel meg a valóságnak, Francavilla a kalocsai egyházmegyéhez tartozott.² Francavilla az obszervánsok kezében volt. A gyöngyösi kódex tanúsága szerint a XV. század második felében is virágzott. U. is a rendtartomány 1469-ben nagy káptalant tartott a francavillai kolostorban.³

IV. Futaki kolostor.

Futak népes mezőváros volt a mohácsi vész előtt. Ferenc-rendű kolostoráról említést tesz Pázmány a török háborúk idején elpusztult szerzetesházak lajstromában.⁴ Hogy ki, mikor alapította, nem tudja a gyöngyösi kódex írója.⁵ Szerémi György elbeszélése szerint 1528-ban Zápolya János királyhoz jött egy szerzetes apát és szolgálatába akart szegődni. Minthogy azonban látta, hogy a király idegenkedik tőle, valamely kolostorba akart visszavonulni s Szerémi Györgytől ez iránt tanácsot kért. Erre Szerémi azt felelte neki: Tudhatja atyaságod, hogy ezen a vidéken a török sereg a kolostorokat jobbára elpusztította. Elpusztult a kaboli, futaki, stb. rendház.⁶ A gyöngyösi kódex azon kolostorok közt, melyek 1526-ban elpusztultak, Futakot is felsorolja.⁷ Az 1537-ben Jászberényben tartott káptalan elrendelte, hogy az elpusztult futaki kolostor és tempom kincseit és egyházi szereit a kolozsvári konventből vigyék a hunyadi várba.⁸

V. Keöböli vagy kabolyi rendház.

A gyöngyösi kódex feljegyzése szerint V. Gergely pápa uralkodásának ötödik évében épült a hivek adakozásából. A helyet, hol állott Keöbölnek nevezték s a bácsi egyházmegyéhez tartozott.⁹ A

¹ Baja e néven szerepel legrégibb okleveleinkben. Mily alapra támaszkodva nevezi a névtár szerkesztője Baját Francavillának, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ezt a helyet soha nem hívták Francavillának. A Kőárok mellett levő falu hajdan a frankok pannoniai birtokának határát képezte. Ezt a pontot nevezték Francavillának. (Gfrörer. Byzantinische Geschichte. II. 42. 43.) Nevét a török háborúig megtartotta. *Recensio Observ. Minor. Prov. S Joann. Capist. A. 1830. 469. 481.*

² Koller. *Hist. Eppatus Quinqueeccles. Proleg 123.*

³ L. a gyöngyösi kódexben a ferenciek könyvtárában. Címe: *Capitula fratrum.*

⁴ Péterffy i. m. II. 280.

⁵ Címe: *Chronica fratrum minorum.*

⁶ Szerémi György i. m. 226.

⁷ Címe: *Origo Vicariae Bosnae.*

⁸ U. ott.

⁹ A kódex címe: *Chronica fratrum minorum. 114. l.*

kolostorról, mint a bácsi egyházmegyéhez tartozó rendházról Pázmány is tesz említést.¹ Szerémi György is említi 1528-ban, hogy a Cabol-i kolostort a törökök pusztították el, miből látható, hogy az a mohácsi vészig fennállott.²

VI. Kalocsai konvent.

1436-ban Kalocsán konventjük volt a Ferenc-rendűeknek, kik Marchia Jakabbal együtt hirdették az ígét Kalocsa környékén. A hit bátor harcosait, kik szinte hozzá voltak szokva a háboru viszontagságaihoz, a török had közeledtének hire nem riasztotta el. Ott maradtak tovább is és folytatták a lelkipásztorkodást nyíltan, vagy titokban, lelki vigasztalói voltak a környék népének a mohácsi vész után.³

VII. Kölödi rendház.

Kölöd jeles város és vár volt a mohácsi vész előtt. Mai elszlávosított neve Kollut. A gyöngyösi kódex tanúsága szerint itt is volt kolostoruk a szigorubb rendtartású Ferencrendűeknek a mohácsi vész előtt. Ki, mikor alapította, ezt nem tudja a krónika írója. Pusztulásáról a ferenciek gyöngyösi könyvtárának két kódexében is olvasunk följegyzést; az egyik csak azt említi, hogy a törökök elpusztították,⁴ a másik tüzetesen azt is megjegyzi, hogy 1526-ban pusztult el.⁵

VIII. Szegedi rendház.

Pázmány szerint a kolostor Szegeden 1301-ben keletkezett.⁶ Varga szerint a XIV. század közepén épült. Fridrik⁷ kiegyezteti Agricola és Wadding véleményét s azt hiszi, hogy az alapokat lerakták 1468-ban, 1498-ra felépítették a kolostort s az építés befejeződött 1501-ben.⁸

A gyöngyösi kódex tanúsága szerint a hivek építették a havi Boldogasszony tiszteletére.⁹ 1495-ben nagy per folyt az obszerván-

¹ Péterffy i. m. II. 280.

² Szerémi Gy. i. m. 226.

³ Recensio Observ. Minor. Prov. S. Joann. Capist. A. 1830. 472.

⁴ Chronica fratrum min. 114. l.

⁵ Origo Vicariae Bosnae.

⁶ Péterffy i. m. II. 281.

⁷ Varga F. i. m. I. 179.

⁸ Fridrich. Historia Prov. Hung. O. S. P. Francisci. II. 10.

⁹ Chronica fratrum min. 114.

sok és a konventuális minoriták közt a szegedi kolostor miatt. A konventuálisok az építésben az obszervánsokat minden áron megakarták akadályozni. Várady Péter kalocsai érsek és Tamás egri püspök voltak a békebirák. A per az obszervánsok javára dőlt el. A kolostor az övék lett.¹ A törökök 1526-ban felgyújtották, de a hívek csakhamar ismét helyre állították.²

IX. Szintarévi kolostor.

A mohácsi vész előtt Szinta-Rév-nek nevezett szabadalmas királyi mezővárosban, (ma Zenta) is volt kolostoruk a szigorúbb rendszabályt követő Ferenc-rendűeknek. A rendházat Bertalan nevű szerzetes alapította 1494-ben.³ Pázmány szerint a kolostor és temploma a város lakosainak adakozásából épült.⁴ Nem sokáig állott fenn. 1526-ban Szulejmán serege felgyújtotta és elpusztította.⁵

Egynémely író azt hiszi, hogy Péterváradon is volt kolostoruk a Ferencz-rendűeknek, melyet a templomos lovagoktól vettek át.⁶ Ez azonban téves vélemény. Péterváradon a templáriusoknak soha sem volt házuk. 1522-ben Péterváradon két világi pap és négy szerzetes lakott; de ez utóbbiak nem Ferenc-rendűek voltak, hanem ciszterciták.⁷ — Megjegyzem még, hogy a bánmonostori rendház nem tartozott a kalocsai egyházmegyéhez, a zombori és szabadkai kolostorok pedig a mohácsi vész után keletkeztek.

5. Domonkos-rendűek.

I. Francavillai kolostor.

A Ferenc-rendűek mellett szent Domonkos fiai buzgólkodtak különösen Isten ígéjének hirdetésében. Egyik rendházuk Francavillában volt a Szerémségben, hol különösen a görögkeletiek és patarénok térítésén fáradoztak. Koller ezt a rendházat is tévesen a pécsi egyházmegyéhez számítja; mint fönnebb kimutattuk, Francavilla a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott.⁸ 1526-ban elpusztult.

¹ Fridrich i. m. II. 10. köv.

² L. a gyöngyösi kódexeket: Origo Vicariae Bosnae és Chronica fratrum min.

³ Recensio Observ. Minor. 1830. 391.

⁴ Péterffy i. m. II. 281.

⁵ Recensio. A. 1830. 391.

⁶ Catalogus Observ. Minor. Prov. S. Joannis a Capist. A. 1823. 20.

⁷ B. B. v. m. tört. társ. évk. IX. évf. 26.

⁸ Koller i. m. Proleg. 123.

II. Czobor-szent-mihályi-kolostor.

Czobor-Szent-Mihály nevű mezővárosban, (a mai Zombor helyén) 1479-ben épült a Domonkos-rendűek kolostora. A jelzett évben Czobor János a pápához fordult, hogy a kolostor építését engedje meg neki. A pápa megadta a kért engedelmet s a kolostor felépült.¹ Ugyanabban az évben a Czobor testvérek a Heteshez tartozó Ivánfalva (Prigl. Szt. Iván ?) stb. birtokot egy halastóval együtt a czobor-szent-mihályi Domonkos-rendűeknek adományozták. Ugyan-ezek 1481-ben is kaptak Hetesben részbirtokot.² Ugyanabban az évben Czobor János az említett kolostornak végrendeletileg hagyományozta a következő birtokokat: egy házat és részbirtokait Csatárban és Ó-Réven (Baranya m.); Ivánfalva, Cserepes és Szt. András-telke birtokait, valamint egy halastavát (Bodrog m.); a czobor-szt.-mihályi b. szűz Máriáról nevezett templomnak csatári szőlejét.³ Mint a fönnebbiekől látható, a kolostor a renaissance-korban keletkezett s fennállott a mohácsi vészig.

III. Szegedi kolostor.

Szeged virágzó királyi városban még 1319-ben építettek kolostort és templomot szent Domonkos fiai.⁴ A szegedi kolostor szent Miklósról volt elnevezve. 1474-ben a Domonkos-rend szegedi házának perjele és szerzetesei arra kérték a pápát, hogy annak az ítéletnek, melyet Fejérváry Dömötör kalocsai érseki helyettes az ő javukra hozott, végrehajtásával valakit bizzon meg. Az ítélet u. is egy szőlőre vonatkozott, melyet Meo András szegedi polgár hagyományozott a szegedi Domonkos-rendű kolostornak, melyet azonban Tegledy László és neje erőhatalommal elfoglaltak. A pápa a csanádi püspököt s Pankotai János kanonokot bizta meg a végrehajtással.⁵ A rendház fennállott a mohácsi vészig és tagjai áldásos tevékenységet fejtettek ki a népes alföldi városban.

6. Szegedi kármeliták.

A szigorú életű sarutlan kármeliták rendjének tudtunkkal csak egy kolostora volt az egyházmegyében: Szegeden. Régi följegy-

¹ Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. I. 456.

² Iványi i. m. I. 57.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 24983.

⁴ Varga F. i. m. I. 179.

⁵ Czách i. m. 9.

zések szerint Zsigmond király idejében egy francia keresztül utazott Szegeden s a kármeliták templomában szent misét hallgatott; leírásában megjegyzi, hogy a pap a misét magyaros modorban mondta.¹ Valószínűleg az tűnt fel a franciának, hogy a pap a latin szavakat magyaros hangsúlyozással ejtette ki. Tudvalevőleg a franciák a latin szavakat másképp ejtik ki, mint mi.

Ezek a kolostorok a szó teljes értelmében virágoztak a renaissance-korban. Szerzetesi fegyelem, önmegtagadás és tudomány honolt azokban. Tagjaik mint hitszónokok és gyóntatók buzgólkodtak. A kolostorok népesek voltak. A lelkipásztoroknak munkáját hathatósan előmozdították. Szóval a hitélet emelésére igazán jótékony és áldásos befolyást gyakoroltak.

Ha már a szerzetes-rendek renaissance-kori történetét vizsgáljuk, mindenek előtt feltűnik az a körülmény, hogy míg más korban a kolostori életnek sűrű jeleit, az egyes rendek tevékenységének nyilvánulásait látjuk, addig a renaissance-korban adataink jobbra a birtok-viszonyokra vonatkoznak. Oka ennek az a főnnebb érintett tény, hogy ebben a korban valamennyi birtokos rend életében pangás állott be. A fegyelem megbomlása és a gazdag apátsági és prépostsági javaknak rendeltetésöktől való elvonatása folytán az összes birtokos kolostorok nagymértékű hanyatlásnak indultak. A hanyatlás oly világosan észlelhető, hogy azt kétségbe vonni lehetetlen. Hiszen láttuk főnnebb a szerémi püspöknek római panaszos jelentését, hogy a szentgergelyi kolostorban egyetlen bencés szerzetes lakozik, az is kóbor életet él. Hasonlóképpen láttuk a mohácsi vész előtti évek adataiból, hogy a pétervárad-i cisztercita kolostorban mindössze 4 szerzetes tartózkodott. Ennek a kolostornak valaha a jobb időkben 40—50 tagja volt; jámborság, tudomány és fegyelem honolt ott; a népes kolostor tagjai buzgón szolgáltak Istennek; most hanyatlást, pusztulást, csenevészetest látunk ott. Híres volt hajdan a dersi kolostor, népes szerzetesekkel. Most egy darabig tengődik, azután kihal a rendi élet, vagyona világi papok javadalma lesz. II. Ulászló király a magyarországi összes bencés apátokhoz intézett 1500-iki levelében panasolja, hogy a szerzetesek eltértek a régi szigorú szabályoktól s azért sürgeti a kolostorok reformját. Levelében elrendeli a király, hogy a szerzetesek rendjük ruháját hordják, a pénz-szerzéssel hagyjanak föl és szegénységi fogadalmukat tartsák meg;

¹ Varga F. i. m. I. 179.

ruházatukon és eledelükön kívül semmi egyébök ne legyen; a kóbor szerzeteseket illetékes felsőbbségük levele nélkül más kolostorokba ne fogadják be, hanem fogják el és a saját kolostorukba küldjék vissza. Az apátok a pannonhegyi kolostorban minden második évben tartsanak gyűlést és tanácskozzanak a fegyelem helyreállításáról; kiküldötteik által pedig a kolostorokat vizsgáltsák meg.¹ A következő évben ismét sürgeti a király az általános rendi gyűlés határozatainak szigorú végrehajtását.² 1505-ben megbizza az esztergomi érseket, hogy a szigorú szerzetesi szabályok életbeléptetésében s az engedetlen szerzetesek megfenyítésében a pannonhalmi apátot támogassa.³ Azonban mindezek a törekvések nem vezettek sikerre. A meglazult szerzetesi fegyelem helyreállítására néhány királyi levél nem volt elegendő. Ily körülmények között szerzetesi tevékenységről, kolostori életről nincs mit beszélni. Annak a néhány szerzetesnek, kik a kolostorokban élődtek, összes tevékenysége a birtokkezelésre szorítkozott. Ezen kívül legfőllebb azon kolostorok fejtettek ki valamelyes tevékenységet, melyek hiteles helyek voltak. Azért összes adataink, melyeket a renaissance-korból a birtokos rendek kolostoraira vonatkozólag birunk, azoknak birtokviszonyait illetik. Szomorú jele ez annak, hogy azokban a szellemi élet megszűnt, csak annyi jelentőséggel birnak, a mennyit birtokaik képviselnek. A dicső múltú szerzetesi iskolákról, a lelkek üdvének műveléséről nem lehet beszélnünk. Az előző századokban midőn még fegyelem volt a birtokos rendek kolostoraiban; zsolozsmázás, elmélkedés, a tudományok mívelése és földmívelés képezte azok életelemét. A népes kolostorok lakói karban végzik imádságaikat. Íróik buzgón másolják a nagybecsű kéziratok munkákat. Könyvtáraikban olvasgatnak, tanulnak. Önálló műveket irnak. A rendi iskolákban tanulnak növendékeik. Mindez megszűnt a XV. század elején. A kolostorok fegyelme meglazult, népességük meggyérült. Iskoláik is meggyérültek, elnéptelenedtek. Könyvtáraik üresek. Eltűnt a kar. A kolostori élet mindössze néhány helyen az okirat-szerkesztésre, általában pedig a jószágkezelésre szorítkozott. Egyebet nem is mutathatunk be a kolostorokból, mint a régi szerzetesi élet siralmas romjait. Ha ez igaz, a mint hogy valóban igaz; akkor kárba vészett fáradság volna ebben a korban a kolostori élet után kutatni: kárba vészett az én fáradságom is, midőn Rómában valamelyes nyomokat akartam felkutatni.

¹ Fraknoi. Oklevéltár a m. kir. kegyúri jog tört. 62.

² U. ott. 65. 66. 67.

³ U. ott. 68.

Más elbírálás alá esnek a kolduló rendek. A mily mértékben hanyatlottak a birtokos rendek, oly arányban növekedett a kolduló rendek tekintélye. A buzgalom az isteni igé hirdetésében, az önfeláldozás, önmegtagadás, mely erényekkel szent Ferenc és szent Domonkos fiai ékeskedtek, megszerezték számokra a nép nagyrabecsülését. Iskoláikban kitűnő tudósok tanítottak. Ezek a rendek jeles írókkal, kiváló tudósokkal, lángszavú hitszónokokkal, magas szintájon álló iskolákkal dicsekszenek a renaissance-korban. Azonban, daczára a kolduló rendek élénk tevékenységének, aránylag mégis kevés adat áll rendelkezésünkre ezek kolostorairól. Oka ennek egy részt az a harc, mely ezen időben a konventuális minoriták és a szigorubb rendszabályú Ferenc-rendüek közt kitört; másrészt az a sok viszontagság, melyeken a kolduló szerzetesek keresztül mentek a török időkben; mely viszontagságok közepett értékes irataik nagy részben elveszélődtek. Rómában kerestem a Ferenc-rendüek és a Domonkosok régi levéltárát. Kérdezősködésemmre azt a választ nyertem, hogy a rend középponti levéltárát lefoglalta az állam. Az olasz állami levéltárban, pedig vajmi kevés adat található. Rendházaik multjáról legtöbb adatot találtam a ferenciek gyöngösi kolostorában.

IV. KULTURÁLIS INTÉZETEK.

I. Iskolák.

Habár tudván tudjuk, hogy a renaissance-korban a tudományok és művészetek világszerte hatalmas lendületet vettek, mindazáltal kevés és fogyatékos adataink vannak az iskolákra vonatkozólag. A kereszténység mindenkor a tudományok és művelődés fáklyavivője volt. Európa művelt népeinek tanítója és nevelője a katolikus egyház volt. Akkor, a midőn a világiak legkitünőbbjei, az államférfiak sem tudtak írni, olvasni, a tudományok menedékei a káptalanok és kolostorok voltak. Európa kulturája az egyház emlőin századokon keresztül nagyra nőtt. Az egyetemektől kezdve, le az utolsó falusi iskoláig, a középkornak minden művelődési intézete az egyház védőszárnyai alatt keletkezett és fejlődött,

A renaissance-korban városokban és falvakban tanult az ifjuság. Voltak káptalani és kolostori iskoláink, voltak városi iskolák, a. b. c.t tanult a falusi gyermek.

Hogy a káptalanok mellett mindenütt iskolák voltak a mohácsi vész előtt, ez oly köztudomású történeti tény, a melyet fölösleges tüzetesen bizonyítanunk. Hiszen tudjuk, hogy már az Árpádok korában minden káptalannak egy-egy tagja tanítással foglalkozott. Épp így a kolostori iskolákban is.¹

A káptalani iskola igazgatója volt az olvasókanonok, de ez a renaissance-korban már inkább csak a felügyeletet végezte; az iskola tényleges vezetője a másod olvasó-kanonok volt.² Az egyházi éneket az éneklő-kanonok tanította szabály szerint; azonban többnyire ez is az aléneklőre bízta a dolgot.³ Kisebb káptalanokban, csupán az olvasó és éneklő kanonokok végezték a tanítást; azonban nagyobb káptalanok iskoláiban, pl. Bácsban az olvasó, illetve másod olvasó kanonok mellett több tanító is működött.⁴ Kétséget nem

¹ Századok. 1896-iki évf. 207. köv.

² Századok. 1897-iki évf. 210.

³ U. ott. 211.

⁴ Balthiányi. Leges Eccles. III. 311. és 379.

szenved, hogy ezek a tanítók is egyházi férfiak voltak. Ámbár tudjuk a káptalani szabályzatokból, hogy a káptalanok mellett iskolák voltak s hogy azok igazgatása az olvasó kanonokra volt bízva;¹ mindazáltal nem lesz fölösleges felemlitenünk Várady Péter kalocsai érsek levelét, melyet Frangepán Gergely kalocsai olvasó kanonokhoz intézett 1493-ban. Ebben a levélben hangsúlyozza az érsek, hogy az olvasó-kanonok kötelessége az iskola igazgatása.² Világos tehát, hogy a kalocsai egyházmegye káptalanaiban is az olvasó-kanonokok voltak az igazgatók. — A káptalani iskolákban tanulták a latin olvasást, írást, számolást, a Gergely-féle egyházi éneket, s a latinnyelvet, mint elemi tárgyakat. Az elemi tanulmányok befejeztével a hét szabad művészet tanítása következett. Ez két csoportra: trivium és quadriviumra oszlik. Amabba a nyelvtan, szónoklattan, vitatkozástan, emebbe a számtan, csillagászat, zene és a geometria tartozott.³ A tanítványok egy része egyházi, másik világi pályára készült. A kik egyházi pályára készültek, azokat az olvasó-kanonok vagy annak helyettese a lelkipásztorkodástanra oktatta. Ehhez tartozott a XV. századi zsinatok szerint a szentségek kiszolgáltatása, a szentségek őrzése, az istentisztelet végzése s az egyházkormányzat.⁴ A kispapok tanulmányaik végezte után falukra mentek s ott a plebánosoknak az istentiszteletben segédkeztek és a gyakorlati lelkipásztorkodást elsajátították. A gyakorlati tanulmányok idejének eltelte után a jelölt az érseki helyettesnél vizsgálatra jelentkezett. Ha a vizsgáló bizottság a jelölt tudományát elegendőnek találta, az érsek, vagy a segédpüspök feladta neki a nagyobb egyházi rendeket (alszerpapságot, szerpapságot és a miséspapi rendet.) Így 1402-ben Dömötör, a kalocsai érsek segédpüspöke tanusítja, hogy Benedek bácsi kispapot, miután előbb tüzetes és szigorú vizsgálatnak alávetette, szent Pál bácsi székesegyházában alszerpappá felszentelte.⁵ Hasonlóképpen 1496-ban Themesvári Gergely árkádiai püspök, bácsi szuffragáneus Wywarasi Helgyes Fábián bácsi alszerpapot, miután őt a bácsi egyházmegye vizsgáló bizottsága az egyházi tudományokban jártasnak és kifogástalan erkölcsűnek találta, előbb szerpappá, azután miséspappá szentelte a bácsi székesegyházban.⁶

¹ Bunyitay. A váradi káptalan legrégibb statút. 90.

² Wágner i. m. 115.

³ Századok. 1897. évf. 129.

⁴ Batthányi. i. m. III. 259.

⁵ A gr. Károlyi család oklevéltára. I. 516.

⁶ Schemat. Coloc. A. 1879. XL.

Egyes kiválóbb tehetségű, vagy módosabb családból származó kispapok külföldi főiskolákon végezték tanulmányaikat. Még misés papok, sőt kanonokok is mentek a külföldre egyetemi tanulmányok céljából. Ezek többnyire az egyházjogot tanulmányozták; ebből lehet megmagyarázni azt a különös tényt, hogy abban az időben a hirneves papok mind az egyházjog doktorai voltak.

A káptalani iskolákhoz hasonlóak voltak a kolostori iskolák, melyekben a szerzetes-növendékek és a világi pályákra készülő ifjak nyertek oktatást. Habár adataink a kor kolostori iskoláira vonatkozólag nincsenek, jól tudjuk, hogy attól az időtől kezdve, midőn a kolostorok voltak a tudományok menedékhelyei, a mohácsi vészig mindenkor mint a Múzsák csarnokai szerepeltek a szerzetesi házak. (Legalább a renaissance-korban a kolduló rendeké.) A tudományok ápolása és fejlesztésének oroszlánrésze a középkorban a kolostori iskoláké.¹ Hány szerzetesi iskola virágzott egyházmegyénkben a mohácsi vész előtt, ezt adatok híján nem tudjuk megállapítani.

A városokban virágzó iskolák voltak a renaissance-korban. A városi iskolák mind tanfokozatuk, mind céljokra nézve hasonlóak voltak az egyetemi előkészítő iskolákhoz; az összes elemi és középiskolai oktatást magokban foglalták. A városi iskolák a XV. század folyamán a kulturális életnek mind jelentékenyebb tényezői lettek. A városok nagy fontosságúnak tartották azt, hogy jeles tanítókat szerezzenek meg. A városi tanítók külföldi főiskolákon képezték ki magokat; a városok versenyeztek, hogy előnyösebb ellátás biztosításával jeles tanerőket nyerjenek meg.² Hogy a kalocsai egyházmegye városaiban a mohácsi vész előtt virágzó iskolák voltak, ennek tanúbizonysága Veráncsics deák, ki Kamoncról azt mondja, hogy a török háborúk előtt híres volt iskoláiról.³ A mit Veráncsics mond Kamoncról, az áll Szegedről, Szintarévról s az egyházmegye többi városairól is

A népiskolákról különbözők a vélemények. Békefi azt hiszi, hogy itt-ott a plebános tanította a falu gyermekeit, de falun iskolák nem voltak.⁴ Fraknói azt állítja, hogy minden plebánia mellett elemi iskola állott fönn.⁵ Balics is azt tartja, hogy a templom mel-

¹ Alzog, *Universalgeschichte der chr. Kirche*, Mainz, 1844. I. 395. Lubrich, *A nevelés tört.* II. r. I. k. 112.

² Szilágyi S. *A magy. nemz. tört.* IV. 561.

³ Veráncsics A. *Összes munkái*. I. 293.

⁴ *Századok*. 1896. évf. 318.

⁵ Szilágyi S. i. m. IV. 561.

lett iskola épült: elemi iskolák létezéséről nincs okunk kételkedni. Az egyház az oktatásra nagy súlyt fektetett, a felnőtteket a templomban, a kisdedeket az iskolában tanította.¹ Békefivel szemben Fraknóinak és Balicsnak kell igazat adnunk. Azt tartjuk, hogy a XV. században már minden plebánia kerületében volt tanító, a ki a gyermekeket az írásra és olvasásra tanította. Ezt abból a levélből következtetjük, melyben 1439-ben a szepesi prépost ügyében kiküldött pápai vizsgálóbíró Bregai Miklós klerikust, a szepesi prépostság kerületéhez tartozó iskolák igazgatóját említi. A levél nem egy iskoláról beszél, hanem a kerület iskoláiról, melyeknek igazgatója volt Miklós.² Ha már a prépostság kerületének iskolái voltak, ezek mások nem lehettek, mint a falvakban levő plebániái iskolák. 1467-ben Bakalányi János Wichelben (Ujhelyben?) az egri egyházmegyében az iskolások mestere. (magister scolarium).³ Egy 1495. évi ügyvéd-vallásban olvassuk János sóvári iskolamester nevét. A levél Jánost scholasticus-nak nevezi, mit nem lehet másképp magyarázni, mint-hogy a község tanítója volt.⁴ A mint a szepesi prépostság kerületében voltak falusi iskolák s a mint Sóváron és Sátoralja-Ujhelyen iskolamester volt, úgy bizonyára voltak az ország más vidékein, tehát a kalocsai egyházmegyében is.

2. Könyvtárak.

Szép hazánknak műemlékekben legszegényebb vidéke a magyar Alföld. Ódon templomok, régi monumentális épületek, híres levéltárak nem jelzik itt a multnak dicsőségét. Eltűntek tájunkról Magyarország hajdani nagyságának fényes bizonyosságai. Pedig voltak a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében a tudomány és művészetnek fonséges alkotásai. Hiszen ha egyéb adataink nem volnának, elég ennek bizonyítására már maga az a tény, hogy a Duna-Tisza köze egyik leghatalmasabb erőssége volt Magyarországnak, lakóhelye gazdag főpapoknak és előkelő világi férfiaknak. Pedig tudjuk, hogy a renaissance korában úgy az egyházi, mint a világi főrangú körökben valóságos divat volt hazánkban a tudomány és művészet-pártolás. A renaissance tudományos köztársaságának érdekes alakjai előzőnlötték a fejedelmi udvart, a főpapok és főurak

¹ Balics A. A t. k. egyh. tört. I. k. 452. 424.

² Cod. Diplom. XI. 348.

³ Czúich i. m. 52.

⁴ Bártfai városi levéltár. Fasc. 2. Nr. 986. A. 1495.

palotáit és Mecénásaikat könyvgyűjtésre, pazar fényű építkezésekre sarkalták.

A kalocsai érsekek a renaissance-korban magas műveltségű férfiak voltak. A renaissance szellemét Olaszországban, a tudományok és művészetek hazájában szívták magokba. Hogy ezek a nagyműveltségű főpapok követték koruk szokását és egyházmegyéjökben könyvtárakat létesítettek, drága pénzen értékes könyveket vásároltak, ezt már akkor is fel kellene tételeznünk, ha reá nézve semmi biztos adatunk nem volna. Azonban vannak adataink, melyek azt tanúsítják, hogy Kalocsa és Bács sem maradtak el Várad, Pécs, Veszprém, Zágráb, Esztergom mögött és hogy a renaissance-műveltségű kalocsai érsekek tetemes pénzáldozattal könyvtárakat létesítettek székhelyeiken.

Kalocsának réges-régi időktől fogva volt könyvtára. Az ősrégi érseki könyvtárról így ír Csontos: A hatásból, melyet az érsekség két káptalanával együtt a hazai művelődési viszonyokra gyakorolt, következtelhetjük, hogy a kalocsai főegyház már az Árpádok korában birt jelentékeny könyvtárral s nagyon valószínű, hogy az a egyes korszakban még inkább gyarapodott, de bizonyos az is, hogy ezen könyvekből alig maradt reánk valami. Mindössze két kéziratról van tudomásunk, melyek a kalocsai érsekség középkori könyvtárából a bécsi udvari könyvtárba kerültek. A többi elpusztult, vagy valahol ismeretlenül lappang.¹

Handö György kalocsai érsekről tudjuk, hogy korának leghiresebb könyvgyűjtői közé tartozott. Temérdek pénzáldozattal vásárolta össze a drágábbnál drágább könyveket. Mikor napolyi kiküldetéséből haza tért, több mint háromezer forintért vásárolt Flórenben könyveket. Föl van róla jegyezve, hogy mint pécsi prépost gyönyörű könyvtárt létesített s egy papot állított jó fizetéssel a könyvtár mellé.² Nem lehet kétségünk az iránt, hogy mint kalocsai érsek, még több pénzt áldozott az egyházmegyei könyvtár gyarapítására.

Mit szóljunk Várady Péterről, a renaissance-kori íróról? A tudós és műbarát főpap, ki maga is jeles író, a tudósok pártfogója és barátja volt, sok költséggel, finom izléssel rendezte be bácsi könyvtárát, melyből egyetlen munka maradt reánk: Várady Péter misekönyve. De ebből az egyből is következtetést vonhatunk az érsek könyvtárának nagyszerűségére. A könyvet Fraknoi írja le a Ma-

¹ Magyar könyvszemle. 1883. -- 277. lap.

² Egyet. Philol. Közöny. IV. évt. 38.

gyar Könyvszemlében; ismertetéséből ide iktatom a következőket: Egy példánya ez azon, az esztergomi egyházmegye számára rendelt misekönyvnek, melyet 1498-ban Velencében Speieri János sajtóján Paep János budai könyvárus nyomtatott. Hártára nyomatva kettő van belőle: egyik, a melyet Perényi Ferencz váradi püspök készítettett, másik Várady Péter kalocsai érseké, mely a Magy. Nemzeti Muzeum birtokában van. Ez fényesen van kiállítva. A 20 számozatlan levélre következő első számozott levél, mely az egyházi esztendő első miséjét tartalmazza, a leggazdagabban van ékesítve. Mind a négy oldalát élénk színezetű és gazdagon aranyozott virág és levél-füzérek környékezik. Az első lapszél közepén két angyal által tartott babérkoszoru belsejében cimere áll. A kilencszegletű cimerpajzs-ból kiemelkedik az aranyozott érseki kereszt. A pajzs felső kék mezéjén két aranyozott csillag ragyog; az alsó aranyozott mezőt stilizált kék liliom disziti. Ez Várady Péter kalocsai érseknek, ezen példány megrendelőjének és első tulajdonosának a cimere. Ugyancsak az alsó lapszél külső szegletén szintén babérkoszoru belsejéből szent Pál apostol alakja emelkedik ki, jobb kezében pallossal, baljában könyvvvel; tudvalevőleg a bácsi egyházmegyének védőszentje; míg az azzal egyesült kalocsai egyház szent Péterben tisztelte védőszentjét. Azon körülmény, hogy a könyvet egyedül szent Pál alakja disziti, arra mutat, hogy Bács számára készült, hol Várady Péter életének utolsó évében állandóan székelt. Ugyanezt bizonyítja a századik levélen előforduló imádság, melybe az érsek kézírással betoldotta: „et beato Paulo apostolo.“ Az egész könyvet nagy számú díszes kezdőbetű ékesíti.¹

Elődeinek könyvtárait fejedelmi áldozatkészséggel gyarapította Geréb László érsek. Nagy műveltségű, dús, tudomány- és művészet-párloló főpap volt, egyike a század legbuzgóbb könyvgyűjtőinek. Volt neki saját könyvtára, melyet halála előtt az egyházmegyének ajándékozott s azzal a bácsi érseki könyvtárt telemesen gyarapította. Ennek az állításomnak bebizonyítására idézem Geréb László végrendeletét, melynek a könyvtárra vonatkozó szakasza így hangzik: „Összes könyveire vonatkozólag, melyek tulajdonát képezik, úgy intézkedik, hogy azok elhelyeztessenek a bácsi könyvtárba.“² Az érsek végrendeletét Domonkosfalvi János közjegyző szerkesztette,

¹ Magyar Könyvszemle 1888. — I. köv.

² Item omnes libros, quos habet, comunis, ut reponantur in Bibliotheca Bachiensi.
— Orsz. levéltár. Dipl. 30959. A. 1503.

így tehát annak hitelességéhez szó sem férhet. Világos a végrendeletből, hogy Geréb László magánkönyvtára örökségképpen az egyházmegyei könyvtárra szállott. Ha már tekintetbe vesszük, hogy az érsek egyike volt az ország leggazdagabb embereinek, kiük tőkepénzei a királynak és magas állású férfiaknak voltak kölcsönképpen kiadva ; továbbá azt is, hogy nagyműveltségű férfiú volt ; elgondolhatjuk, hogy itt nem néhány darab könyvről van szó, hanem egy értékes könyvtárról, melyben kiváló munkák, drága kötésű könyvek voltak. Geréb László hagyománya által tehát a régi bácsi könyvtár ismét tetemesen gyarapodott.

Geréb méltó utódja volt Frangepán Gergely, ki a tudomány és irodalom lelkes pártolója volt. Tubero, vagy Cervinus Lajos ragúzai apát, ki korának kommentárjait írta, művét a kalocsai érseknek ajánlotta, mivel tőle nyerte nagyobb részben a forrásokat.¹ Hogy az irodalompártoló érsek sokat költött az egyházmegye könyvtáaira, azt ebből a tényből könnyen megítélhetjük.

Abban a korban minden nagyobb könyvtárnak külön kezelője volt, de még a kisebbek is szakértői kezekre voltak bízva. A kalocsai és bácsi káptalanokban bizonyára voltak az irodalomban jártas kanonokok, kik az egyházmegyei könyvtárakat kezelték.

Voltak-e Titelben, Hájban, a kolostorokban könyvtárak ? Erre a kérdésre nagyon könnyen megfelelehetünk, ha rámutatunk arra a tényre, hogy ebben a korban minden jobbmódú egyházi testületnek volt kisebb-nagyobb könyvtára. Régebbi időkben a könyveket a káptalani és kolostori iskolákban másolták. A könyvnyomtatás feltalálása után nemcsak a vagyonos egyházi testületek, de egyesek is iparkodtak magoknak könyveket szerezni. A nagyobb javadalmú plebániáknak is voltak könyvtárai, a könyveket a sekrestyében művészi festésű szekrényekben őrizték. Vannak plebániák Magyarországon, melyeknek XV. és XVI. századi könyvtárai még ma is megvannak.² Bizonyára a kalocsai egyházmegye sem maradt hátra a kor kulturális mozgalmaiban. Jogunk van ezt föltenni amaz alapon, mivel a kalocsai egyházmegye a renaissance-korban úgy anyagi jóléte, mint szellemi műveltségénél fogva a szó teljes értelmében mintaképe volt az egyházi testületeknek.

S hová lettek ezek a könyvtárak ?

Tüzlángok martalékai lettek 1526-ban. Mint Frakuói írja :

¹ Lányi — Knauz i. m. I. 588.

² Magyar Könyvszemle. 1880. évf. 20. 333. 335. l. — 1885. évf. 138. l. — 1888. évf. 86. 89. l.

az érsekség kalocsai és bácsi székesegyházát és palotáját, szobraival, festményeivel, öltönyeivel, edényeivel, könyv- és levéltáraival együtt mintha föld nyelte volna el. Pedig teljesen kétségtelen, hogy a művészet és tudomány kincsei épp oly gazdagságban voltak itt feltalálhatók, mint Esztergomban, vagy Zágrábban.¹ A győzedelmes török hadsereg 1526. év őszén Budáról lefelé haladva, ostrommal bevette a kalocsai és bácsi várakat, elpusztította Titelt, Hájt s a kolostorokat. A barbár győzők nem belső érték szerint becsülték fel a könyveket, hanem a kötés drágasága szerint. Azokat a könyveket, melyek borítéka drága kövekkel, arannyal, ezüsttel volt kiverve, magokkal hurcolták. A többit fölgették. Ha vitték, legfőlebb a drága kötésűeket vitték magokkal török földre. A többit felgyújtották. Így az értékes könyvtárakból alig maradt egy-két kötet az utókorra. A mint a kalaszi trófa megtörtént, többé hírét sem halljuk a könyvtáraknak. Így lettek hamuvá azok az értékes könyvtárak, melyeket a renaissance-korbeli tudós érsekék és papok sok szakértelemmel, temérdek költséggel gyűjtöttek össze. Eltűntek nyomtalanul hazai kulturánk nagy kárára. Megsemmisültek, mint az egyházmegye egyéb műkincsei. A történet fürkészője messze vidékekről kénytelen összegyűjteni azt a néhány becses ereklyét, melyek a vidékünkön hajdan virágzó kulturának tanúbizonyságai. Lehet, hogy idővel, ha a kutatóknak sikerül egyéb emlékeket is napfényre hozniok, az egyházmegye hajdani műkincseit és könyvtárait nagyobb világításban fogjuk látni; ma azonban még nagyon fogyatékosak ide vonatkozó adataink s a hajdani dicsőség emlékét csak nagy vonásokban vagyunk képesek megrajzolni. Mindazáltal ez a néhány adat is a mellett bizonyít, hogy a kalocsai egyházmegyében a renaissance-korban a tudományok virágzottak s a kultúra kiárasztotta jótékony hatását.

¹ U. ott. 1888. évf. I. I.

V. PLEBÁNIÁK A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT.

A mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegye területén sokkal több plebánia volt, mint korunkban. Sűrűn voltak itt egymás mellett a magyar falvak, melyeknek ma már kő sem mutatja helyét; csak írott emlékekből tudjuk, hogy valaha léteztek. A falvak kicsinyek voltak, templomaik is kicsinyek, mint ezt a fenmaradt romok tanúsítják. Ily templomromokat találunk a Bácskában Ada, Adorján, Csataalja, Cséb, Cservenka, Doroszló, Despot-Szent-Iván, Feketehegy, Gara, Gombos, Hodzsák, Kolluth, Kis-Hegyes, Karavukova, Kucura, Kupuszina, Kulpin, Lality, Ó-Kér, Ó-Szivac, Priglevica-Szent-Iván, Pacsér, Palánka, Piros, Petrovác, Rigica, Rác-Militics, Rém, Szeghegy, Sóvé, Szabadka, Szent-Tamás, Tovarisoa, Topolya, Ujvidék, Verbász, Vaskut, Zenta és Zombor határában.¹ Szent-Imrén és Tetetlenen Pestmegyében. Valamennyi közt legbecsesebb régiség a szent-imrei, mely tökéletesen élénk állítja egy XV. századbeli kis falusi templom képét. Tornya ép, csak a födele hiányzik; falai majdnem egészen megmaradtak. Mindezek kis templomok. Ez a körülmény; továbbá az is, hogy egy község határában két-három templom-rom is található, a mellett bizonyít, hogy a mohácsi vész előtt igen sok falusi templom volt a kalocsai egyházmegye területén. De még több volt a falu, mint a plebánia, azért több falunak is volt egy temploma.² Új plebánia alapítására rendszerint az érseki hatóság adta az engedélyt; de volt rá eset, hogy a földesúr ily engedélyért kénytelen volt a római szentszékhez fordulni.³ A plebánia templom keresztelőkúttal volt ellátva és temetővel körülvéve. Azokat a templomokat, melyeknek nem volt temetőjük, kápolnáknak

¹ A kolostor, káptalani és székes-egyházak romjait nem vettem fel, csupán a falusi templomokat jeleztem.

² Pál országbíró 1344-ben a Bodrog megyében lévő felső-adorjáni szent György-templomot ecclesia processionalis-nak nevezi. Anjou-kori okmtr. IV. 466.

³ Vatikáni titkos levéltár. Dataria oszt. Pauli II. A. III. Vol. Rub. b. f. 210/a. A. 1466 Hasonló engedélyt kapnak 1466-ban Pathaky László és Deák Ferencz bácsi e. m. világi urak. U. ott. f. 294/a és 306/b.

nevezték.¹ Az ily kápolnában káplánok végezték az istentiszteletet. Voltak nagyobb városi templomok mellett is káplánok, kiket, — mivel valamelyik oltártól javadalmat élveztek, — oltárospapoknak nevezték.² A pápák oly egyéneknek, kik az egyház körül érdemeket szereztek, engedélyt adtak hordozható oltár használatára. Így pl. II. Pál pápa 1469-ben megengedte Törthely László bácsi egyházmegyei világi úrnak és nejének: Erzsébetnek, hogy házi káplánjuk hordozható oltárnál misézzen.³ — A plebános tisztéhez tartozott: a keresztség szentségének kiszolgáltatása. Minden plebániai egyházban keresztelő kútnak kellett lenni. Kereszteléskor a keresztszülők elmondták a Miatyánkot és Hiszekegyet.⁴ A gyónást és áldozást rendszerint a plebános szolgáltatta ki hiveinek; más paptól e szentségeket csak kivételesen volt szabad fölvenniök.⁵ Az utolsó kenet feladása a plebános jogköréhez tartozik.⁶ Házasságot kötni csak háromszoros hirdetés után szabad.⁷ A plebános köteles a nyilvános istentiszteletet végezni; vásár és ünnepnap i istentisztelet alkalmával a szent leckét, evangéliumot, vagy a szentírás más részét, hiveinek magyarázni; a hit elemeit fejtegetni.⁸ A plebánosok a népet szent helyekre vezették, hol jelentős napokon meggyóntak. Ilyen alkalommal a bucsúsok a templom céljaira adakoztak.⁹ — Az új plebánost a község földesura bemutatta az egyházi főhatóságnak. Ha a főhatóság a földesur tudta és beleegyezése nélkül nevezte ki a plebánost, a kinevezés érvénytelen volt s ez esetben a hívek nem voltak kötelesek a papi illetményeket fizetni.¹⁰ A plebánosok és káplá-

¹ 1377-ben István kalocsai érsek Valferi Miklósnak engedélyt ad, hogy Asszonyfaluán szl. Dorottya tiszteletére temető nélkül kápolnát építtessen. Zichy-kódex IV. 15.

² 1503-ban a zondi oltárospapok a szentszéknél panaszt emeltek János zondi plebános ellen. Orsz. levéltár, Dipl. 21207. — 1494-ben II. Ulászló király említi a kamonci oltárospapokról. Wagner. Petri de Warda Epistolae. 17. 1483-ban Kamoneban 6 oltárospap volt. Czách i. m. 38. — 1466-ban Szent Perpetuusról nevezett Tamás oltárospap a bácsi egyházban. Vatikáni levéltár. Dataria. Pauli. II. A. V. L. I. X. R. a. f. 271/b. Szegeden sz. Dömötör templomában 7 oltáros pap volt. Varga Szeged tört. I. 185.

³ Vatikáni titkos levéltár. Dataria. Pauli. II. A. V. L. I. X. R. a. 224/b.

⁴ Battyányi. Leges eccles. III. 469.

⁵ U. ott. 470. Péterfy. Conc. Hung. I. Synod. Vespri. A. 1516.

⁶ Battyányi. i. m. III. 473.

⁷ U. ott. 473.

⁸ U. ott. 477. A hitoktatás nem a kispapok, hanem a miséspapok dolga volt, mint ezt a XV. századbeli zsinatok meghatározzák. A hit elemeire a plebános köteles volt a serdülő korban levőket oktatni. Péterfy. Conc. Hung. I. A. 1516.

⁹ 1513-ban a pápa mindazoknak, kik a titeli egyházat — mely a törökök ellenében a kereszténység bástyája — meglátogatják és fillérekkel annak fentartásához hozzájárulnak, bucsukat engedélyez. — Theiner. Mon. Hung. II. 591.

¹⁰ Corp. Jur. Hung. A. 1504. Art. 26.

nok, vagy oltárospapok kötelességeit és jövedelmeit érdekesen adja elő az a szerződés, melyet a kamonci plebános és oltáros papok kötöttek 1483-ban:

Az egyházi szertartások végzése körül az eddigi szokás legyen irányadó, azonban a kiválóbb ténykedések a plébánosnak rezerváltak. A plébánosnak hagyományozott örökség egészen az övé legyen; ellenben a káplánokra és gyóntatókra, vagy a káplánokra együttesen hagyományozott javak kétharmada a plébánosé, egy harmada pedig az összes káplánoké legyen, ha mise kötelezettséggel nincs egybekötve. Az eljegyzés- és esketésnél, valamint Vizkeresztkor a házszentelésből s a gyóntatás alkalmából befolyt jövedelmek felől is rendelkezik a szerződés. A betegek gyóntatásával más papot is meg lehet bízni. A gyóntató pedig — ha ugyan megbízója meg nem jutalmazta — egy kenyérnek az árát kapja jutalmul. Ha valaki végrendeletében a plébánosnak is és a káplánok-, vagy gyóntatóknak is hágy valamit, ez esetben a hagyományozó szándéka szerint kapja mindenki a részét. Ha valaki akár műveletlen akár művelt földet hagyományoz az oltáros papok valamelyikére, azt az illető maga és minden kötelezettség nélkül kapja.

Attól azonban mindenki óvakodjék, hogy a végrendelkezőt meg nem engedett módon szándéka megváltoztatására bírja. Csak tanácsolni szabad, hogy valaki a templom vagy annak plébánosa és káplánjai részére valamit hagyományozzon, a többit az illető saját tetszésére kell bízni. Az ágy- és fehérneműt és más ruhákat az örökös mind magának tartsa meg. Ugyanez áll az élelmi szerekről. A káplánoknak joga van társaik közül bárkit örökösül kijelölni a többiek mellőzésével. A gyertya-, kenyér- és pénzadományok közssek. A rokonok- és másoktól nyert segély vagy mise-alamizsna az adományosé, de az oblagiák (a hivek adományai az istentisztelet alkalmával), az ünnepeken s a temetések alkalmával adott gyertya, kenyér, vászon és pénz s minden a mit a hivek az oltárra tesznek, a plébánosé és utódaié legyen.

Az eljegyzési stóla-jövedelem a káplánoké és templomszolgáké együttesen a régi szokás értelmében. Az esketésnél adni szokott csirke, törülköző, kenyér és pénz mind a plébánosé 3 dénár és 3 gyertya kivételével, a mi a káplánok közt osztandó fel. Hasonlóan az anyák avatásánál is. A keresztelési jövedelem a káplánoké a csirkék és kenyerek kivételével, melyek a plébánoshoz tartoznak. A nagybőjti (husvéti) gyónás alkalmával — a mire a plébánosnak kell

a hiveket buzditania — az asszonyoktól és mindkét nembeli fiatal-ságtól befolyt alamizsna a káplánoké; de a férfiak adományainak kétharmad része a plébánosnak, egy harmada pedig a gyóntatóknak adandó. Más alkalmakkor az összes gyónók minden adománya a gyóntatóé, a komparációk kivételével. Vizkereszt előtti napon a káplánok és templomszolgák egy megbizottat választanak maguk közül, a ki az egész községet regisztrálja és az adományokat összegyűjti, majd pedig az összesség jelenlétében szétosztja; azonban a pénz két harmada ez alkalommal is a plébánosé, egy harmada pedig a megbizotté.

A baksafalvi és bodoni „columbatio“ jövedelme mind a káplánoké és a templomszolgáké. A káplánok és más papok- vagy kispapoktól egyesekre hagyott javak az illetőkéi legyenek, a kik még a káplánoknak netalán együttesen hagyott örökségből is kivessék a részüket. Ama szokás, hogy a hetes oltárigazgatót és templom-szolgát a plébános látja el élelemmel, továbbra is érvényben maradjon avval a különbséggel, hogy a jövőben jobb élelmet és ne oly rossz bort adjon, mint eddig s a szentmise áldozatnál is jó bort használjon, ne eczeteset. Az oly oltárnak, a mely már földbirtok-ban bővelkedik, hagyományozott szőlőt vagy földet vagy egy más szegényebb oltárnak kell átengedni, vagy pedig közös megegyezés-sel s a hagyatéki gondviselő útján két hónapon belül el kell adni s a befolyt pénzt az örökös oltár javára templomi ruhák és edények vételére fordítani, a mikről az illető káplán időnkint a plébánosnak s illetve utódainak köteles beszámolni.

Végül — nehogy az oltárok akár a lelkiekben, akár az anyagiakban kárt szenvedjenek, — üresedés idején a plébános az oltárnak sem szőlejét, sem borát nem fordíthatja a saját használatára, hanem az arra illetékesekkel együtt alkalmas oltáros pap kinevezéséről kell gondoskodnia. Ellenkező esetben a kinevezési jog az előjáróra száll át, a miről őt az oltáros papok értesíteni tartoznak. A felek magukat és utódaikat a szerződés megtartására kétszáz arany forint büntetés terhe alatt kötelezték.

A plébános köteles állandóan székhelyén lakni; ha plebániáját ok nélkül elhagyja, a főhatóság őt javadalmától megfoszthatja.¹ A kalocsai egyházmegye plebániái a sárközi (székesegyházi) és a

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 17365. János bácsi vikárius felszólítja Jánosi helység plebánosát, hogy engedelmé nélkül elhagyott plebániájára 15 napon belül térjen vissza, különben megfosztja javadalmától.

bodrogi; a bácsi egyházmegyeiek pedig a bácsi (székesegyházi), szegedi és szerémi főesperességbe voltak beosztva.

Lássuk immár a két egyházmegye plebániáit, melyekről régi okleveleink említést tesznek. Lajstromunkba felvesszük azokat a községeket is, melyek neve elé „Egyházas“ jelző van téve; valamint azokat, melyek neve „Egyház“; végül azokat is, melyek valamely szentről vannak elnevezve, mivel kétségtelen, hogy mindezek elnevezése a templomtól származott.

1. **Acsa-Egyház.** Másképp Egyházas-Acsa. Bodrog megyei község. A Becsei család kegyurasága alá tartozott.¹

2. **Ágas-Egyház.** Soltszéki falu.²

3. **Akasztó.** Jelenlegi templomának alapjai a mohácsi vész előtti időkből valók. Különböző régi összeírásokban, mint a kalocsai érsekséghez tartozó falu szerepel.³

4. **Almás-Szent-György.** A Futaki család kegyurasága alá tartozó, hácsmegyei falu volt.⁴ Mai neve Gyurgyevó.

5. **Alsó-Adorján.** Bodrog megyei község a Tisza partján. Temploma szent Miklós tiszteletére volt szentelve.⁵

6. **Apos.** A pápai tizedlajstrom említi. A bodrogi főesperességbe volt beosztva.⁶ A kalocsai érsek birtoka.

7. **Apáti.** (Ma Apatin.) A kalocsai érsek birtoka volt. Így említi ezt 1429-ben János kalocsai érsek.⁷ 1401-ben peres ügy folyt János apátii és Máté valferi plebános közt. 1467-ben Dénes az apátii plebános.⁸ 1503-ban Laskói Miklós szentszéki bíró levelet intéz az apátii, kis-zondi, fonói stb. plebánosokhoz János nagy-zondi plebános peres ügyében.⁹ Nagy plebánia volt; kitűnik ez abból, hogy egy időben több pap működött ott. Így 1520-ban Miklós, István, Ambrus apátii papok. Ezek közül Ambrus oltárospap Apátiban.¹⁰

8. **Alpár.** Temerin szomszédságában feküdt a déli Bácskában. Szent Kozma és Demjén tiszteletére emelt templommal.¹¹

¹ Pesty Fr. Gy. 28. — Zichy-kódex. V. 146. Pesty Fr. Magy. Várispánságok 189.

² Ortvay. Magyarország. Egyh. Földrajza. I. 334.

³ Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. II. 91. — Zichy-kódex. VIII. 369.

⁴ Anjouk. okmtr. V. 359.

⁵ U. ott. IV. 2.

⁶ Mon. Val. S. I. T. I. 413.

⁷ Zichy-kódex. VIII. 373.

⁸ U. ott. V. 248.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 21207.

¹⁰ U. ott. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹¹ Csánky D. Magyarország. tört. földrajza. II. 142.

9. Alsó-Szent-György. Bátmonostorral, Vaskuttal, Garával szomszédos falu.¹

10. Aranyán. Gara, Tóthy szomszédságában feküdt.² Temploma szent Oldrik tiszteletére volt szentelve.³ Az aranyáni plebánost Hercegh Ráfael érsek említi 1453-ik évi levelében.⁴

11. Arnat. Bodrog megyei város. A kalocsai érsek birtoka.⁵ Az arnathi plebánost az 1520-iki dézsmalajstrom említi.⁶

12. Árok-Egyház. Falu Bodrog megyében.⁷ A község elnevezéséből következtetjük, hogy temploma volt. Mátyás király 1481-ben a helység egy részét a Czobor családnak adta.⁸

13. Arany-Egyház. Soltszéki falu az egyházmegye északi határán.⁹

14. Asszonyfalva. Másképp Boldogasszonyfalva, vagy Szent-Mária. Mai elszlávosított neve Gospodinci. Plebánia-temploma a Bold. Szűz Mária tiszteletére volt emelve. Volt ezen kívül egy kápolnája is, melyet Valferi Miklós épített szent Dorottya tiszteletére.¹⁰ Asszonyfalva délbácskai község.

15. Bába-Szent-Péter. Bácsmegye déli részén volt a mai Despot-Szent-Iván határában. Plebánia-temploma szent Péter és Pál apostolokról volt elnevezve. 1422-ben említi a bácsi káptalan egyik

¹ Zichy-kódex. V. 146.

² Zichy-kódex. II. 55. V. 146.

³ U. ott. I. 378. A kalocsai érsek birtoka volt. Zichy-kódex. VIII. 374.

⁴ Zichy-kódex. IX. 373. Plebanus de Aranyan.

⁵ U. ott. IV. 468. Váradi Péter az érsekség Arnat városi jobbágyait védi a nyulak-szigeti apácák jobbágyainak támadása ellen. Wagner i. m. 157.

⁶ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁷ Iványi. B. B. megye helységnévtára. I. 7.

⁸ Orsz. levéltár. Dipl. 18514.

⁹ Ferdinandus etc. Honor. Capitulo Eccles. Metr. Stigoniensis Salutem. Quum nos consideratis . . . fidelium servitiorum meritis fidelium nostrorum magnif. Pauli Serény de Kis-Serény, . . . et Pauli Eölvédy de Nemespálháza, quae ipsi s. primum regni nostri Hungariae Coronae et deinde mlti nostrae pro temporum et locorum varietate . . . exhibuerunt, totum et omne jus nostrum regium, si quod in totalibus et integris praedys Boryuháza, Köröm, Kis-Kechkemét, Aranyegyháza, Sziled, Bakateleke, Kellyes, Waár, Kollátháza, Gyrteloke, Szent-István, Feketh et Bratakháza, omnino in Solth, Maglód, item Loehod, Kerekegyháza et Gyar in Pestiensi ac Torbágy nuncupatis Pilisiensi Comitatibus existentibus habitis etiam aliter qualitercunque haberemus . . . memoratis Paulo Serény de Kis-Serény ac Paulo Eölvédy de Nemespálháza . . . dederimus . . . fidelitati vestrae harum serie commitimus et mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem vestro pro testimonio fidedignum quo praesente fidelis noster egr. Joannes Mitky . . . homo noster regius introducat praefatos Paulum Serény et alterum Paulum Eölvédy in dominium earundem et dicti juris nostri regii in eisdem habiti. Dat. in arce nostra regia Poseniensi, die quinta m. Decembris A. 1646. — Esztergomi káptalani levéltár. Capsa 6. Secul. Fasc. 10. Nr. 15.

¹⁰ Zichy-kódex. IV. 15. A krakkói egyetem magyar hallgatói közt két boldogasszonyfalvai származásút találunk. Schrauf. Regest. Bursae Hungar. Cracov. 60—61.

levelében, hogy a bába-szent-péteri Péter-Pál templom kegyuri jogát Miklós nádor gyakorolja.¹

16. **Bács.** Érseki város, a bácsi egyházmegye székhelye. Székesegyházán kívül volt plebánia-temploma is, mely szent Miklós tiszteletére volt felavatva. Ennek a templomnak javadalmát 1400-ban Benedekfi János lemondása folytán Márk pap nyerte el.²

17. **Baja.** A XIV. század elején két plebánia-temploma volt: egyiknek plebánosa Máté, a másiké Bodor.³ 1423-ban Tamás Baja egyik plebánosa.⁴ Ugyanabban az időtájban Imre bajai plebános.⁵ 1453-ban Hercegh Ráfael kalocsai érsek tesz említést a bajai plebánosról.⁶

18. **Bancsa.** Bács vár szomszédságában. Plebániájáról említést tesznek a pápai tizedlajstromok.⁷

19. **Bánrad.** Bácsmegyei falu. A tizedlajstromokban Rád néven olvassuk.⁸

20. **Báthmonostor.** Az apátsági templom mellett volt itt plebánia-egyház is. 1419-ben Tamás volt a báthmonostori templom plebánosa, kit Fábian pap elűzött s plebániáját erőszakkal elfoglalta. A két pap perében Péter háj-szent-lőrinci prépost ítélkezett.⁹ A báthmonostori plebánosról Hercegh Ráfael érsek is említést tesz 1453-iki levelében.¹⁰

Kolostori templomát nem szabad összetéveszteni a plebánia-egyházzal. A kolostori templom az Ágoston-rendűek kezében volt, míg a plebániát világi papok látták el. 1475-ben per keletkezett a szerzetesek és Német László báthmonostori plebános közt a szerzeteseknek a temetőben levő kápolnája miatt, melyet a felek a római szentszékhez fölebbeztek.¹¹

21. **Bátor-Egyháza** A Becsei család kegyurasága alá tartozott. Baja szomszédságában levő Bodrog megyei helység.¹²

¹ Orsz. levéltár. DipI. 11190.

² Mon. Vat. S. I. T. IV. 288. 1495-ben Gál oltárospap Bácsban. Wagner. i. m. 104.

³ Anjouk. okmtr. I. 356.

⁴ Zichy-kódex. VIII. 77.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. V. 147.

⁶ Zichy-kódex. IX. 373.

⁷ U. ott. I. 179.

⁸ U. ott. I. 179.

⁹ Zichy-kódex. IV. 569.

¹⁰ Zichy-kódex. IX. 373.

¹¹ Czách i. m. 13.

¹² U. ott. I. 236.

22. **Becse.** Legrégibb korban várföld.¹ Később jelentős vár.² A pápai tizedlajstromban Boce néven fordul elő.³

23. **Belfalu.** Az 1520-iki dézsmalajstrom szerint Bodrog megyében feküdt. Szent-István, Felső-Szent-Iván szomszédságában. Miklós, belfalusi plebános 1521-ben egyházmegyei tizedszedő.⁴

24. **Belső-Szent-Márton.** Bodrog megyei község. Kegyura Maróti János macsói bán volt.⁵

25. **Beld-Szent-Miklós** Bácsmegyei falu.⁶

26. **Bereg.** A bácsi egyházmegyéhez tartozott. 1503-ban Laskó Miklós kiküldött szentszéki vizsgáló bíró János nagy-zondi plebános peres ügyében megidézi a beregi plebánost.⁷ Mai neve Béreg.

27. **Beremény.** A pécsi káptalan 1314-évi levelében több kalocsa-megyei plebános közt Miklós bereményi papot is említi.⁸

28. **Besenyő.** Bodrog megyei falu Baja vidékén. Plebánosának nevét a pápai tizedlajstromban olvassuk.⁹ Volt egy kápolnája is, melyet a tihanyi apátság építtetett.¹⁰ 1520-ban Miklós besenyői plebános egyházmegyei tizedszedő.¹¹

29. **Bodrog.** Város, Bodrog vármegye székhelye. A XIV. századbéli oklevelek „civitas“-nak nevezik.¹² Egyházi szempontból is fontos volt e hely. Az egyházmegye egyik főesperességének központját Bodrog város képezte. A bodrogi plebánia egyike volt a legrégibbeknek egyházmegyénkben. 1198-ban már nyomait találjuk okleveleinkben.¹³ A bodrogi plebániáról Hercegh Ráfael kalocsai érsek is említést tesz 1453-iki levelében.¹⁴ Mihály nevű plebánosa 1497-ben belépett a római szent Lélek-társulatba.¹⁵ Ugyanennek a Mihály bod-

¹ Pesty Fr. Magyarország várispánságok. 177.

² Schwandner Script. Rer. Hung. I. 383. Brutus M. Magy. Hittör. 356.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 414. XV. századbéli okiratok szerint a becei vár a Tisza szigetei volt, Becse mezőváros pedig Torontál vármegyéhez tartozott. Cod. Dipl. X. 5. 364 és X. 6. 503. Ez azonban nem zárja ki azt a föltevést, hogy mint Kanizsa, Becse is a Tisza mindkét partján létezett.

⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁵ Orsz. levéltár. N. R. A. Fasc. 1521. Nr. 35. Dipl. 11288.

⁶ Tört. Tár. 1890-iki évf. 108. l.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 21207.

⁸ Anjoukori okmtr. I. 356.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 412.

¹⁰ Mon. Rom. Eppatus Vespren. I. 152.

¹¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹² Hazai okmtr. V. 124.

¹³ B. B. v. m. tört. társ. évk. VIII. évf. 29.

¹⁴ Zichy-kódex. IX. 373.

¹⁵ Mon. Vat. S. I. T. V. 70.

rogi plebánosnak 1482-ben Hercegh Miklós özvegye Bodrogban bizonyos rész-birtokot adományoz.¹

30. **Bogyán.** Parókiája a pápai tizedlajstromban Boián név alatt szerepel.²

31. **Bogyiszló.** Plebániájának kegyura volt az ábrahámi cisztercita apátság.³ Bodrog megyei falu. A pápai tizedlajstromban Bogelló néven fordul elő.⁴

32. **Bodrog-Asszony-Zaka.** Csueskács István bodrog-asszonyzakai papot Losonczy István macsói bán, Bodrog vármegye főispánja említi 1391-iki ítéletlevelében.⁵

33. **Borsód.** Más néven Borsód-Szent-Lőrincz. Temploma szent. Lőrinc tiszteletére volt szentelve.⁶ 1342-ben Antal háj-szent-lőrinci prépost Imre borsódi plébánost erőszakkal kiűzte javadalmából.⁷

34. **Boziás.** Bács megyei község. Plebánosa 1338–42-ben János.⁸

35. **Böki.** A pápai tizedlajstrom Buc néven említi.⁹ Ortway azt hiszi, hogy Boche azonos Bucz-kal.¹⁰ De az nem valószínű. A XV. század első felében a böki-i plébános a husszita eretnekségbe esett. Holttestét Futakon megégették.¹¹ Böki mai neve Bukin.

36. **Bodony.** A déli Bácskában feküdt a mai Szent-Tamás tájékán. A pápai tizedlajstromban egyszer Kis-Bodok (minor Bodok) máskor Bodony-hegy (de monte Bodon) fordul elő. E két név azonos. A plebános mindkét lajstromban Gál.¹²

37. **Bodony.** Ugyanabban a lajstromban fordul elő. Plebánosa Jakab.¹³

38. **Boche.** Mi volt e község valódi neve, nem lehet megállapítani. IV. Béla király a bélakuti apátság alapító oklevelében Buchke nevű falut adományozta a nevezett apátságnak. Ha itt tollhiba van s a Buchke alatt Baksa értendő, akkor a kérdést könnyű

¹ B. B. v. m. tört. társ. évk. VIII. évf. 101.

² Gloa. Vat. S. I. T. I. 419. Ortway Hóyát is Bogyának tartja. i. m. I. 340.

³ Csányi. i. m. II. 198.

⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

⁵ Zichy-kódex. IV. 468.

⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

⁷ U. ott. 414.

⁸ Mon. Vat. S. I. T. I. 415. A tizedlajstromban Bosac.

⁹ U. ott. 179.

¹⁰ Ortway i. m.

¹¹ Lányi-Knauz i. m. I. 690.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 179. és 415.

¹³ U. ott. 180.

megoldani; mivel Baksafalva Pétervárad átellenében volt, a mai Ujvidék határában.¹ Ezzel azonban úgy látszik ellenmondásban van az a Czáich által említett vatikáni okirat, mely a kamonci káplánok baksafalvi columbatió-ját említi 1482-ben.² Ebből az tűnik ki, hogy Baksafalva Kamonc fiókközsége volt. Mivel az okirat a baksafalvi columbatiót mint a kamonci papok jövedelmét tünteti fel, ebből következtethetjük, hogy Baksafalva fiókközség volt. Valami hasonló nevű község kétségkívül volt az egyházmegye területén, mivel a pápai tizedlajstromban Boche nevű délbácskai plébániát találunk.³

39. Boldogasszonytelke. Erdőddel szemközt a mai Gombos határában feküdt. Régi templomának romjait Cziráky Gyula kutatta fel.⁴

40. Boldog-Asszony-Keszi. Bulkesz környékén a déli Bácskában. Mint a falu neve jelzi, temploma a bold. szűz Máriáról volt elnevezve.⁵

41. Csaszló. A pápai tizedlajstromban Chacz⁶ és Car község nevét olvassuk.⁷ Ugy látszik ez a két név egy plébániát jelent, mivel a plébános neve mindkét lajstromban Mátyás. Délbácskai község. Talán Csaszló, de a Chacz-ból Kátyra is lehet következteni.

42. Cséb. A déli Duna bácskai oldalán. Plebánosa 1493-ban György.⁸

43. Csenej. Falu a mai Ujvidék határában. IV. Béla a péterváradi apátságnak adományozta.⁹ A pápai tizedlajstromban Csenon néven fordul elő.¹⁰

44. Cseregh. Vár volt a szerémi oldalon Kamonc mellett. Mai elszlávosított neve Cserevity. Ezt a várat egy 1498-iki oklevél Cherewgh-nek (Cserög),¹¹ Szerémi György pedig Cheregh-nek (Csereg) nevezi.¹² Kegyura a bélakuti apátság volt, melynek IV. Béla adományozta. Béla ebben az oklevelében Cherwez-nek nevezi.¹³ Csánky azt

¹ Erdúj helyi i. m. 51

² Czáich i. m. 39.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

⁴ B. B. v. m. tört. társ. évk. XIV. évf. II. r. 58.

⁵ Iványi. i. m. II. 60.

⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

⁷ U. ott. 414.

⁸ U. ott. T. V. 33.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 216.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

¹¹ Hazai okmtr. IV. 438.

¹² Szerémi György emlékiratai. 115.

¹³ Orsz. levéltár. Dipl. 216.

hiszi, hogy a bácsmegyei csiregi (szőregi) templom volt a szűz Mária tiszteletére szentelve.¹ Ez téves vélemény. Mint alább látni fogjuk, a bácskai csiregi templom védőszentje szt. Péter apostol volt.² Az a kalocsamegyei község, melynek plebánia-temploma a bold. Szűz Mária tiszteletére volt szentelve, a szóban forgó szerémi Cherewg, vagy Cserög.³

A pápai tizedlajstromban szerepel Cherviz, a szerémi főesperességbe kebelezett bácsi egyházmegyei plebánia.⁴

45. **Csente.** 1475-ben Imre nevű plebánosa engedélyt kapott hordozható oltárra⁵ Bodrog megyei falu.

46. **Csik-Egyház.** Bácsmegyei falu.⁶ 1479-ben Balázs csik-egyházi plébános belépett a szent Lélek-társulatba.⁷

47. **Czimal.** Valódi nevét nem lehet megállapítani. Pétervárad környékén volt a szerémi oldalon.⁸

48. **Czoch.** Ez is délbácskai plebánia.⁹ Valódi nevét nem tudjuk.

49. **Czobor-Szent-Mihály.** Bodrogmegyei hely, ma Zombor, a Czobor család birtoka. Volt itt a Domonkos-rendűeknek kolostora és temploma. Ezen kívül a czobor-szent-mihályi várban volt a plebánia-templom, mely a bold. szűz Mária tiszteletére volt szentelve.¹⁰ 1478-ban Kis Mátyás a Szent-Györgyiek tisztje a várat erőhatalommal elfoglalta s a plébánián tüzet keresett; ha talált volna zsarátnokot, a szomszédos házakat fel is gyújtotta volna. Így adja ezt elő Márton írődeák, Mátyás királyhoz intézett panaszlevelében.¹¹ 1497-ben János a község plebánosa.¹²

50. **Csomafalva.** Zond, Gombos tájékán.¹³ Cziráky Gyula felkutatta régi templomának romjait.

51. **Csúrog.** Tiszamenti község, a déli Bácskában. 1325-ben Chorug bácsmegyei községet a bácsi káptalan említi levelében.¹⁴ A pá-

¹ Csánky. i. m. II. 235.

² Theiner. i. m. II. 122. és Orsz. levéltár. Dipl. 216.

³ Mon. Vatic. S. I. T. IV. 497.

⁴ U. ott. I. 175.

⁵ Czách. i. m. 56.

⁶ Csánky. i. m. II. 147.

⁷ Mon. Vat. S. I. T. V. 4.

⁸ U. ott. S. I. T. I. 413.

⁹ U. ott. 178.

¹⁰ Orsz. levéltár. Dipl. 24983.

¹¹ Orsz. levéltár. Dipl. 18118.

¹² Mon. Vat. S. I. T. V. 59.

¹³ Iványi i. m. II. 72.

¹⁴ Anjouk. okmt. II. 211.

pai tizedlajstrom szerint a szerémi főesperességhez tartozott. Ezekben a lajstromokban kétszer is szerepel, egyszer Churuk,¹ máskor Chorug név alatt.²

52. Davót. Ma Dautova. Bodrog megyei vár volt. Régi okleveleink Bodroggal, Szent-Lőrincceel említik, mint vidéki középpontot, miből méltán következteljük, hogy Davót fontos hely volt a mohácsi vész előtt.³ Losonci István bodrogi főispán 1391-iki ítélletlevelében tesz említést a davóti plébániáról.⁴ 1419-ben György volt a helység plébánosa.⁵ A davóti plébánost Hercegh Ráfael érsek említi 1453-iki levelében.⁶

53. Dalacsa. Bodrogmegyei község. Temploma a bold. Szűz tiszteletére volt szentelve. Kegyura az ábrahámi apátság.⁷

54. Dáved, vagy Dávid. Plebánosát 1321-ben Jobbágyi Illés ügyében kiküldte a háji káptalan.⁸

55. Diós. A bodrogi főesperességbe kebelezett plebánia. Temploma a Mindenszentek tiszteletére volt felavatva.⁹

56. Doroszló. Mai neve is Doroszló. A pápai tizedlajstromban olvassuk.¹⁰ 1492-ben István doroszlai plebános belépett a szent Lélek-társulatba.¹¹

57. Dombó. A szerémi főesperességbe kebelezett plebánia. Előbb vikáriusát, utóbb plebánosát a pápai tizedlajstrom említi.¹² Temploma a Mindenszentek tiszteletére volt szentelve.¹³

58. Dobszó. Péterváraddal szomszédos. A tizedlajstrom egyszer Dobsó-nak, máskor Dohsal-nak nevezi.¹⁴

59. Dorozsma. A mohácsi vész előtt Szegedhez tartozott s így a kalocsai egyházmegye joghatósága alatt volt. Plebánia-templomát Varga említi.¹⁵

60. Drág. Délbácskai falu a mai Ujvidék táján. A XVI. szá-

¹ U. ott. I. 179.

² U. ott. 411.

³ Zichy-kódex. V. 528.

⁴ U. ott. IV. 469.

⁵ U. ott. VI. 569.

⁶ U. ott. IX. 373.

⁷ Cod. Dipl. X. I. 182.

⁸ Zichy-kódex. I. 199.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 180.

¹⁰ U. ott. 414.

¹¹ U. ott. V. 17.

¹² U. ott. I. 176.

¹³ U. ott. 413.

¹⁴ U. ott. I. 175. és 412.

¹⁵ Varga F. i. m. I. 180.

zad elején irt dézsma-lajstromok Vásáros-Váráddal, Zajollal, Mortályossal sorolják fel.¹ Plebániáját a pápai tizedlajstromból ismerjük.²

61. **Dús.** Másképp Dústelek, Bodrog-megyei falu³ György nevű plebánosa 1419-ben tanúképp szerepel Tamás bátmonostori plebános perében.⁴

62. **Egres.** Egresben már a XII. század végén volt plebánia.⁵ A pápai tizedlajstrom is említi.⁶ Egres bácsmegyei falu volt. Kegyura a titeli káptalan.⁷

63. **Egyed-Ujfalu.** Bodrogmegyei város.⁸

64. **Egyházas-Csepces.** Bodrogmegyei falu. Temploma szent Péterről volt elnevezve.⁹ 1520-ban Mátyás csepcesi plebános egyházmegyei dézsma-szedő volt.¹⁰

65. **Egyházas-Dobra.** A Dobraiak neme ősrégi család volt Bácsmegyében.¹¹ Egy 1265-iki oklevél említi a Dobra nemből való Torzolt, a bácsi vár jobbágját.¹² 1272-ben a bácsi káptalan levelében olvassuk a Dobra földet.¹³ A pápai tizedlajstrom Dyra-nak nevezi. A bácsi főesperességbe kebeleztetett plebánia.¹⁴

66. **Egyházas-Erős.** Falu Bácsmegyében.¹⁵

67. **Egyházas-Ilya.** Szent-László és Örs bodrogmegyei falvakkal volt határos.¹⁶

68. **Egyházas-Kajánd.** Kajánd régi okleveleink tanúsága szerint Bátmonostor, Bátkuta, Gara szomszédságában volt.¹⁷ Egy 1400-iki oklevél Egyházas-Kajándot említ.¹⁸

69. **Egyházas-Szent-Iván.** Mai neve Despot-Szent-Iván. Okleveleink Belső- és Sorok-Szent-Mártonnal együtt említik.¹⁹

¹ Orsz. levéltár, N. R. A. F. 1710, Nr. 29.

² Mon. Val. S. I. T. I. 314.

³ Zichy-kódex. III. 40.

⁴ U. ott. VI. 569.

⁵ Iványi i. m. I. 67.

⁶ Mon. Val. S. I. T. I. 179. 415.

⁷ B. B. v. m. monográfiája. I. 180.

⁸ Csánky II. 136.

⁹ U. ott. II. 196.

¹⁰ Orsz. levéltár, N. R. A. F. 1710, Nr. 29.

¹¹ Anjouk. okmtr. I. 162.

¹² Cod. Dipl. IV. 3. 294.

¹³ U. ott. V. I. 263.

¹⁴ Mon. Val. S. I. T. I. 180.

¹⁵ Csánky i. m. II. 148.

¹⁶ Zichy-kódex. I. 561.

¹⁷ U. ott. V. 485.

¹⁸ U. ott. 146. A bácsi káptalan 1418-iki határjárása szerint szomszédos Kölpivel, Szt-Mihálylyal, Szt-Péterrel. Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

¹⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 11288.

70. **Estiel.** (?) Valódi nevét nem tudjuk. Elferditett neve a pápai tized-lajstromban fordul elő.¹

71. **Estina.** Helyesebben Stina (szláv név, sziklát jelent.) A szerémi főesperességbe kebelezett plebánia.² IV. Béla a péterváradi apátságnak adományozta.³

72. **Ethe,** vagy Ecse, a bácsi káptalan kegyurasága alá tartozott. Templomában két oltár volt. A plebániai egyházat 1449-ben szentelte fel Vitus pécsi segédpüspök.⁴

73. **Fajsz.** Fontos hely volt a Sárközben. A szekszárdi apátság birtoka. 1459-ben Zsigmond szekszárdi apát a fajszi prediális-ták ispánjai és szolgabíráiról tesz említést.⁵

74. **Fejér-Egyház.** Falu Bács megyében.⁶

75. **Fejér-Egyház.** A soltszéki járáshoz tartozó község.⁷

76. **Fekete-Egyház.** Mai elslávositott neve Feketics.⁸ Mátyás király Feketeegyházat Belmosevits Milosnak adományozta.⁹

77. **Félegyháza.** Az 1366-iki határjárás szerint Ders, Kaláz, Mácsa szomszédságában feküdt.¹⁰ Plebánia-temploma a Bold. Szűz tiszteletére volt szentelve. Kegyura Drágfi Tamás, ki az egyházat Mátyás király idejében építtette. VIII. Ince pápa 1488-ban a félegyházi templomot bucsúkkal látta el.¹¹

78. **Félegyház.** A másik Félegyház Doroszlótól északnyugatra Zond fölött feküdt.¹²

79. **Félegyház.** Volt egy Félegyház Bodrog vármegyében Katymár, Borsód tájékán.¹³

80. **Félegyház.** Végül volt egy Félegyház Verbász és Feketehegy között.¹⁴

81. **Felső-Adorján.** Ugy Alsó- mint Felső-Adorján egy időben Bodrogmegyéhez tartozott, majd Csongrád vármegyébe lett ke-

¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 413.

² U. ott. 413.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 216.

⁴ Katona i. m. I. 426.

⁵ Fraknoi. A szekszárdi apátság tört. 61. 78.

⁶ Csányi i. m. II. 149.

⁷ Galgócy. Pestmegye monogr. I. 66.

⁸ B. B. v. m. tört. társ. évk. XIII. évf. 38.

⁹ B. B. v. m. monografiája. I. 161.

¹⁰ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹¹ Theiner. II. 514.

¹² Iványi i. m. II. 81.

¹³ U. ott. 82.

¹⁴ U. ott.

belevezve.¹ Szinta-Rév fölött, Kanizsa-Révvel határos tiszamenti községek voltak. A felső-adorjáni templom szent György tiszteletére volt szentelve. Pál országbíró előtt 1344-ben a Haraszti nemzetségből való Demeter fia és rokonai Felső-Adorján nevű birtokukat Bodrog vármegyében összes tartozmányaival, az ottani monostor és szent Györgyről nevezett plebánia-templom kegyuri jogával együtt Magyar Pál gimesi várnagynak 60 márkáért eladták.² Utóbb mindkét Adorján az ó-budai apácák birtokába került.³

82. Fizeg. A bácsi egyházmegyében feküdt Fizeg falu, szomszédos volt a kalocsai érsek birtokával.⁴ A dézsmalajstrom Derssel, Bájktuttal, Zonddal sorolja fel.⁵ A pápai tizedlajstromban elferditett neve: Fizig és Figie.⁶

83. Filnait. (?) Ez is egy délbácskai plebániának elferditett neve a tizedlajstromban,⁷ Ortway szerint Tileháza.⁸

84. Fonó. Zonddal szomszédos község, Péter nevű plebánósát a pápai tizedlajstrom említi.⁹ Laskói Miklós kanonok, kiküldött szentszéki vizsgálóbíró 1503-ban János zondi plebános peres ügyében megidézte az apátii, kis-zondi, fonói, stb. plebánosokat.¹⁰

85. Fome. (?) Különböző az előbbenitől; mivel úgy az 1332—37-iki, mint az 1338—42-iki tizedlajstromban Péter a fonói plebános, míg a fomei György.¹¹ A Fome elferditett név. Valódi nevét nem tudjuk.

86. Fruch. (?) A pápai tizedlajstromból ismerjük.¹² Ortway szerint Torzsa.¹³

87. Francavilla. Volt itt az apátii egyházon kívül plebánia-templom is, mely keresztelő szent János tiszteletére volt felavatva.¹⁴ Francavilla szerémmegyei város, a szerémi főesperesség plebániája. Úgy látszik, ezzel azonos az a Keresztelő Szt Jánosról nevezett plebánia, melyet az előbbi tizedlajstrom említ ugyanazon a

¹ Anjouk. okmtr. III. 214. IV. 2. IV. 466. Cod. Dipl. IX. 4. 47.

² U. ott. IV. 466.

³ Cod. Dipl. IX. 4. 47.

⁴ Cod. Dipl. IV. 2. 157.

⁵ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 180. és 415.

⁷ U. ott. 414.

⁸ Ortway i. m. I. 342.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 179. és 415.

¹⁰ Orsz. levéltár. Dipl. 21207.

¹¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 415.

¹² U. ott. 178.

¹³ Ortway i. m. I. 341.

¹⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 412.

vidéken.¹ Francavillában, mint láttuk: a ferenceseknek és Domonkos-rendűeknek is volt kolostora.

88. Futak. Bácsmegye előkelő városa;² híres volt vásáraitól; népes lakossággal bírt; nevezetes országgyűléséről.³ Plebánia temploma mellett volt a ferencrendűeknek is nagy temploma és kolostora. Szerémi György szerint ez utóbbit Török Imre építtette a XVI. század elején.⁴ Mennyiben bir alappal ez az állítás, nem tudjuk. A gyöngyösi krónika írója nem tudja a kolostor keletkezésének idejét;⁵ épp azért a fönnebbi állítás nagyon kétes. Úgy látszik, a régi plebánia-templom szent. Kozma és Dömjén tiszteletére volt szentelve. Ennek emlékét őrizte Ó-Futak régi pecsétje.

89. Garé. Délbácskai község. A pápai tizedlajstromban egyszer Garé, máskor Zaré néven fordul elő.⁶

90. Geresd. Plebániáját a tizedlajstromból ismerjük.⁷ A bácsi főesperességhez tartozott, Némethi, Főlegyháza szomszédságában volt. Az 1522-iki dézsmalajstrom szerint Nagy-Gerech és Kis-Gerech.⁸

91. Geszt. Bodrogmegyei község. Plebánosáról Hercegh Ráfael kalocsai érsek tesz említést 1453-ik évi oklevelében.⁹

92. Gimes-Egyház. A vatikáni tizedlajstromban egy Gumusi nevű plebánia fordul elő.¹⁰ Ortway ezt Gyümölcsénynek, vagy Gimes-egyháznak tartja.¹¹ Ez utóbbi valószínűbb. Csánky szerint Gimes-egyház Futak szomszédságában feküdt.¹²

93. Gyála. Bácsmegyei város.¹³ Másképp Vizes-Gyála.

94. Györgye. Hasonlóképpen bácsmegyei város.¹⁴ Töltös László birtoka.¹⁵

95. Hagymás-Egyház. Bodrogmegyei falu.¹⁶

¹ U. ott. 176.

² Hazai okmtr. IV. 438. Schwandtner Script. Rer. Hung. I. 453.

³ Iványi i. m. II. 88.

⁴ Szerémi György Emlékiratai. 402.

⁵ L. fönnebb.

⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 179 és 415.

⁷ U. ott. 180 és 413. Vajjon Geres azonos-e Gerammal, nem bizonyos.

⁸ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29. — Váradí Péter érsek Nagy-Gerecsnek és Kis-Gerecsnek nevezi. Wagner i. m. 189. 199.

⁹ Zichy-kódex. IX. 373.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 413.

¹¹ Ortway i. m. I. 342.

¹² Csánky i. m. II. 150.

¹³ U. ott. 136.

¹⁴ Iványi i. m. I. 39.

¹⁵ Zichy-kódex. IX. 14.

¹⁶ Zichy-kódex. VIII. 649.

96. Háj-Szent-Lőrinc. Már fönnebb említettem a háji prépostság ismertetésénél, hogy a háj-szent-lőrinci káptalan egyháza plebánia-egyházzá változott. Háj-Szent-Lőrinc Egyedfalva, Apáti, Bodrog, Aranyán, Monostorszeg szomszédságában volt Bodrog megyében. Igy említi az 1522-iki dézsmalajstrom.¹ A szent-lőrinci plebánot a szántói, kölödi, bodrogi, geszti, aranyáni plebánosokkal együtt említi Hercegh Ráfael kalocsai érsek 1453-iki levelében.²

97. Halász. A pápai tizedlajstromban Czalas néven fordul elő.³ Ortway azt hiszi, hogy ez Halászt jelent.⁴ Ennek azonban ellentmond a kői káptalan 1366-iki levele, mely Chalaz falut említi a déli Bácskában.⁵ Valószínűbbnek tartjuk, hogy Chalaz Kaláz-t, Kálász-t jelent. Doroszló, Ders, Félegyháza tájékán feküdt.⁶

98. Halom-Egyház. Ma Halom puszta. A solti járásban.⁷

99. Halas. A mohácsi vész előtt Bodrog megyéhez tartozott s előkelő hely volt. A halasi plebánia területén több pap működött. Megtudjuk ezt a szent Lélek-társulat anyakönyvéből, melynek főljegyzései közt 1500-ban Mihály halasi oltárospap nevét olvassuk.⁸ Ortway azt hiszi, hogy Halas a váci püspökséghez tartozott.⁹ Ennek azonban ellentmond az idézett anyakönyv, mely szerint Halas kalocsamegyei plebánia volt. A krakói egyetem magyar hallgatóinak lajstroma kétszer is említi Halast, mint a kalocsai egyházmegyéhez tartozó várost.¹⁰

100. Harsány. Két Harsány volt Bácsmegyében, Nagy- és Kis-Harsány,¹¹ Egy 1314-iki oklevélben Elekös harsányi plebános nevét találjuk.¹²

101. Haraszti. A pápai tizedlajstromban Harutua nevű plebánia nevét olvassuk.¹³ Ortway szerint ez azonos Tomaus-sal.¹⁴ Ezt a

¹ Orsz. levéltár. N. B. A. F. 1710. Nr. 29.

² Zichy-kódex. IX. 373.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 180.

⁴ Ortway i. m. I. 341.

⁵ Cod. Dipl. IX. 3. 612.

⁶ Orsz. levéltár. N. B. A. F. 1710. Nr. 29.

⁷ Galgócy i. m. 64.

⁸ Mon. Vat. S. I. T. V. 121.

⁹ Ortway. i. m. I. 334.

¹⁰ Schraut. i. m. 82. 9. 1.

¹¹ Tört. Tár. 1890-iki évf. 116.

¹² Anjouk. okmtr. I. 356. Ez úgy látszik az a bodrogmegyei Harsány, mely Baja, Szeremlye vidékén volt. Zichy-kódex. IV. 469.

¹³ Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

¹⁴ Ortway i. m. I. 344.

nézetet azonban nem lehet elfogadni. Valószínűbb, hogy a jelzett ferdités Harasztit, a mai Rasztinát jelenti.

102. Hetény. A Szerémségben volt s a szerémi főesperességhez tartozott. Templomát a titeli káptalan említi 1237-iki levelében.¹

103. Herceg-Szántó. Felsőbácskai falu. 1419-ben a bátmonostori plebános peres ügyében együtt tanuskodnak: a lóti, tárnoki, düsteleki és herceg-szántói plebánosok. Ez utóbbi neve Antal.²

104. Himes-Egyház. Mai elszlávosított neve Hemuzsics; pusztá Szabadka vidékén. Egy 1763-iki térképen a régi Himes-Egyház templomának romjai láthatók voltak Hemuzsity pusztán.³

105. Hódos. Délbácskai falu. A tizedlajstrom egyszer Hodusnak, máskor Odos-nak nevezi.⁴

106. Hódos. A szerémi főesperességhez tartozott. Templomának védő szentje szent Mihály arkangyal. A tizedlajstrom: Hodusnak és Udus-nak nevezi.⁵

107. Horváti. A pápai tizedlajstromban Horuoth néven fordul elő. Bácsmegyei falu Mindszent, Garé, Matyal táján.⁶

108. Iwger (?) Talán, Ireg, vagy Üreg? A pápai tizedlajstromban fordul elő.⁷

109. Jakabfölde. Másképp Szőlős-Jakabfölde. 1320-ban Róbert Károly Zeuleus-Jakabfölde bácsmegyei falut minden hozzátartozó földekkel s a szent István- király tiszteletére épített templommal Futaki Dénes bihari ispánnak adományozta.⁸

110. Jánosi. Felsőbácskai község.⁹ Az 1522-iki dézsmalajstrom szerint Kölöd (Kollut), Hetes, Papi szomszédságában feküdt. Kegyura a Czobor család.¹⁰ 1472-ben János bácsi érseki helyettes harmad izben felszólítja és megidézi Imre papot, Jánosi helység plébánosát, hogy ok nélkül elhagyott plebánosi állását 15 nap leforgása alatt foglalja el és a község lelki ügyeinek vezetését vegye át.¹¹

¹ Hazai okmtr. VI. 35.

² Zichy-kódex. VI. 569.

³ Iványi. i. m. II. 114. 115.

⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 179. és 414.

⁵ U. ott. 176. és 412.

⁶ U. ott. 180.

⁷ U. ott. 178.

⁸ Anjouk. okmtr. I. 580.

⁹ Zichy-kódex. IV. 469.

¹⁰ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹¹ U. ott. Dipl. 17365.

111. **Irpot (?)** Neve el van ferditve a pápai tizedlajstromban.¹ Ortway szerint Irmó, a mai Irmova Futak határában.²

112. **Izsák-Egyház.** Ma Izsák, a solti járásban.³

113. **Kamarás.** Ma Kamaristye pusztja. Erdőddel rézsutosan, Gombos és Karavukova közt. Régi plebániájának emlékét még 1198-ból ismerjük.⁴

114. **Kamonc.** Előkelő szerémmegyei város, mai neve Kamonica, Pétervárad mellett. Veráncsics magasztalja Kamoncot, hogy ősrégi város, melynek a mohácsi vész előtt számos lakója, papjai és iskolái voltak.⁵ Kamoncot IV. Béla király a bélakuti apátságnak adományozta.⁶ A husszita-zavargások idején a kamonci plebánia sokat szenvedett; mivel az eretnekséget a kamonci papok hozták be Csehországból a Szerémségbe. U. is Kamonc polgárai egy Balázs nevű férfit küldtek tanulmányok végett Prágába s neki a kamonci plebániát odaigérték. Balázs mester visszatérvén Csehországból, a husszizmust behozta a Szerémségbe.⁷ Balázs csakugyan elnyerte a kamonci plebániát, de onnét hamis tanai miatt csakhamar kénytelen volt eltávozni.⁸ Kivüle még két más kamonci pap esett az eretnekségbe: Pécsi Tamás és Ujlaki Baliut, mindkettő kénytelen volt Oláhországba menekülni.⁹ 1482-ben Béla kamonci plebános, Demeter, a szűz. Mária oltár dékánja, Mátyás a szent Ilona, Miklós a szent Katalin, a szent Háromság, János a bold. szűz Mária és István a Mindenszentek oltárának igazgatói közt egyezés jött létre a lelkészi teendők és jövedelmek iránt.¹⁰ 1493-ban Bertalan pap volt Kamonc plebánosa.¹¹ Várady Péter kalocsai érseknek sok kellemetlensége volt a kamonci papokkal. Megtudjuk ezt II. Ulászló király leveléből (évszám nélkül), ki ulasítja Somi Józsa temesi grófot, hogy a kamonci plebánost és oltáros papokat, kik a kalocsai érsek meghívása daczára, az egyházmegyei zsinaton nem jelentek meg s az érseknek

¹ Mon. Val. S. II. T. I. 414.

² Ortway. i. m. I. 343.

³ Galgócy. i. m. I. 66.

⁴ Iványi i. m. II. 120.

⁵ Veráncsics Antal összes munkái. I. k. 290.

⁶ Orsz. levéltár. Dipl. 216. Később is a pétervárad apátság birtoka volt. Wagner i. m. 17.

⁷ Lányi-Knauz. Magyar egyházt. I. 687.

⁸ U. ott. 690.

⁹ Szilágyi S. A Magyar Nemzet Tört. III. 598.

¹⁰ Czúch i. m. 37.

¹¹ Mon. Val. S. I. T. V. 32. Ugyanabban az évben Gergely kamonci oltárigazgató tanulmányokat végez a krakói egyetemen. Schrauf i. m. 22.

a tizedfizetést megtagadták, szorítsa engedelmességre.¹ Kamonc a szerémi főesperességhez tartozott.² Temploma a szent Keresztről volt elnevezve.³

115. Kanizsa. Vagy Kanizsa-Rév. Róbert Károly említi a Tisza mellett, Martonos és Adorján szomszédságában levő Kanizsa falut 1335-iki oklevelében.⁴ Csánky is ismeri a Tisza jobb partján fekvő Kanizsa várost, mely a mai Ó-Kanizsának felel meg.⁵ Kemálpasazádé 1526-ban Kanizsát jelentékeny helynek nevezi.⁶

116. Kápolna. Benedek kápolnai papot a pápai tizedlajstromból ismerjük.⁷ Zond tájékán feküdt a bácsi főesperességben.

117. Kapucs. Vagy Kapocs. A bácsi főesperességhez tartozott. A pápai tizedlajstromban Kapud.⁸

118. Kalocsa város. Mohácsi vész előtti plebánia-templomát pár évtized előtt rombolták le.

119. Károm. Ma Karlóca. Nevezetes vár volt a középkorban. A pápai tizedlajstromok szerint a bácsi egyházmegye szerémi főesperességéhez tartozott.⁹ 1493-ban Serfőző Benedek bácsi egyházmegyei káromi plebános belépett a szent-Lélek-társulatba.¹⁰ Ugyanabban az évben Váci György is káromi plebános.¹¹

120. Kecel. 1493-ban Sebestyén nevű plebánosa belépett a szent-Lélek-társulatba.¹²

121. Kerek-Egyház. Bácsmegyei falu Szabadka tájékán.¹³

122. Kerek-Böked. Bodrogmegyei falu. A Becsei család kegyurasága alá tartozott. Templomát a kalocsai káptalan említi 1347-iki levelében.¹⁴

123. Keresztúr. Dersfalva, Fizeg, Zond vidékén Bácsmegyében.¹⁵ Plebániáját a szent Lélek-társulat anyakönyvéből ismerjük.¹⁶

¹ Wagner. Petri de Warda Epistolae. 17.

² Mon. Vat. S. I. T. I. 176. A tizedlajstromban Gamaucz.

³ Czúich. i. m. 37.

⁴ Anjouk. okmtr. III. 211.

⁵ Csánky. i. m. II. 192.

⁶ Török történetírók. 269. 270. 273. 275.

⁷ Mon. Vat. S. I. T. I. 178.

⁸ U. ott. T. I. 413. — Mindszent, Horváti vidékén volt. Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 442.

¹⁰ U. ott. T. V. 34.

¹¹ U. ott. 27.

¹² U. ott. T. V. 23.

¹³ Iványi i. m. II. 131.

¹⁴ Zichy-kódex. II. 242.

¹⁵ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 71.

124. **Kisdi.** Másképp Kisdi-Vásárhely. Bácsmegyei város. A pápai tizedlajstrom Cusidi néven említi.¹ A mai Tiszakálmánfalva tájékán feküdt.

125. **Kis-Zond.** Nagy-Zond és Monostorszegh közt, Bácsmegyében.² Laskói Miklós szentszéki vizsgáló-bíró a kis-zondi, apátii, erdődi stb. plebánosokat János nagy-zondi plebános peres ügyében 1503-ban megidézte.³

126. **Kölpi.** Ma Kulpinnak nevezik. Délbácskai község. 1348-ban Ujlaki Miklós Kölpit s a Mindenszentek tiszteletére épített kölpii templom kegyuri jogának felét István ujlaki bírónak ajándékozta.⁴ Ugyanezt a kegyuri jogot 1411-ben László szerzetes, Dobronoki György özvegye, Kölpii János leányai és Ládi Margit kapta.⁵

127. **Kölöd.** Mai neve Kollut. Bodrog megyei város. Volt ferencrendű kolostora. Azon kívül volt plebánia-temploma is. A kewledi plebánosról Hercegh Ráfael tesz említést 1453-iki levelében.⁶

128. **Kőszeg.** Plebánia-temploma a bold. Szűz Máriáról volt elnevezve. Plebánosa 1470-ben Péter.⁷

129. **Kő-Szent-Márton.** Közvetlen a Duna partján feküdt az ujvidéki határ legnyugotibb sarkán, Kamonc átellenében. Mezőváros volt s a péterváradi cisztercita apátság tulajdonát képezte. A béla-kuti apát volt templomának kegyura. Mindezt megtudjuk annak a pernek irataiból, mely a kalocsai érsek, mint péterváradi apát s a szegediek közt folyt le a szerémi boroktól követelt kamonci és kőszentmártoni vám ügyében.⁸ Mezőváros lévén, több pap is végzett ott lelkészi teendőket. 1494-ben Haniky György és Borza György kőszentmártoni papok beléptek a római szent Lélek-társulatba.⁹

130. **Lengyel.** II. Pius pápa 1460-ban Keserő Péternek, a bácsi egyházmegyéhez tartozó lengyeli plebánia hívének a halál órájában teljes bucsut ad.¹⁰ Lengyel bodrogmegyei falu Kajánd, Szeremlye, Bátmonostor szomszédságában.¹¹

¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

² Orsz. levéltár. N. R. A. Fasc. 1710. Nr. 29.

³ U. ott. Dipl. 22107.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 3977.

⁵ U. ott. Dipl. 9802.

⁶ Zichy-kódex. IX. 373.

⁷ Czách i. m. 55.

⁸ Erdőújhegyi. Ujvidék tört. 61. köv.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. V. 38.

¹⁰ Vatikáni titkos levéltár. Dataria oszt. Pü II. A. III. Vol. Rub. X. R. a. 263.

¹¹ Zichy-kódex. I. 236. IV. 468.

131. **Likas-Egyház.** Ma Likas pusztja a zentai határban. Pálegyházzal szomszédos csongrádmegyei falu.¹

132. **Ludas-Egyház.** Róbert Károly király említi 1335-ben Ludas-Egyház, Adorjánnal határos községet.²

133. **Madaras.** Népes város volt Bodrogmegyében.³

134. **Mácsa.** A pápai tizedlajstrom említi Gál mácsai plebánost.⁴ Ortway azt hiszi, hogy Mathia azonos Matyallal.⁵ Ez azonban téves felfogás. A köi káptalan 1346-iki határjárása szerint Ders, Magal, (Matyal, Magyal,) Zenthlélek, Mácsa szomszéd falvak Bács közelében.⁶ A titeli káptalan említi 1417-iki oklevelében Macha nevű bácsmegyei falut.⁷ Az 1522-iki tizedlajstromban egy kerületben fordul elő Mattha és Machal. Mindkettő bácsmegyei falu Garé, Doroszló környékén.⁸

135. **Machal.** Matyal, Magyal. A római szent Lélek-társulat anyakönyvében olvassuk Machal nevű bácsi egyházmegyei plebániát.⁹ Ugyanazt láttuk fönnebb az 1522-iki dézsma-lajstromban.¹⁰

136. **Mátyusegyháza.** Bodrogmegyei falu.¹¹ Másképp Mátyusháza.¹²

137. **Mező-Szent-György.** Bodrogmegyei község.¹³

138. **Mikola.** Zond szomszédságában volt. Temploma szent. Gergely tiszteletére volt szentelve. 1450 körül teljesen leégett és elpusztult.¹⁴

139. **Mindszent.** Az 1522-iki dézsmaalajstrom szerint Bancsa, Machal, Garé szomszédságában volt, Bácsmegyéhez tartozott.¹⁵ Domonkos mindszeri plebános nevét a pápai tizedjegyzékben olvassuk.¹⁶

140. **Monostorszegh.** Az 1522-iki tizedlajstromból ismerjük.¹⁷ Előkelő város volt.¹⁸

¹ Iványi i. m. II. 152.

² Anjouk. okmtr. III. 211.

³ Iványi i. m. II. 231. okl.

⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 180.

⁵ Ortway, Magyarország. Egy. Földleirása. I. 343.

⁶ Anjouk. okmtr. IV. 584.

⁷ B. B. v. m. törtl. társ. évk. X. évf. IV. 189.

⁸ Orsz. levéltár. N. R. A. Fasc. 1710. Nr. 29.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. V. 70.

¹⁰ Orsz. levéltár. — N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹¹ Zichy-kódex. V. 146.

¹² Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹³ Zichy-kódex. IV. 467.

¹⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 34985.

¹⁵ U. ott. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

¹⁷ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁸ Csányi i. m. II. 189.

141. **Mortályos.** Község volt a mai Ujvidék határában.¹ Tornynos kőtemploma volt a XV. században.²

142. **Monyoród.** Szerémmegyei község. IV. Béla király a péterváradai cisztercita apátságnak adományozta.³ Lőrinc nevű plebánosának nevét a pápai tizedlajstromból ismerjük.⁴

143. **Nagy-Szent-György.** Zond szomszédságában volt. Egy XV. századbeli határjáró levélben olvassuk.⁵

144. **Nagyvölgy.** Délbácskai falu Bogyán tájékán. Valódi nevét nehéz megállapítani. Ortway Nagyég-nek tartja.⁶ Ez azonban nem valószínű, mivel az 1522-iki dézsmalajstromban Nagwegh név alatt fordul elő.⁷ Tehát vagy Nagyvölgy, vagy Nagyvég volt a valódi neve. A pápai tizedlajstromban elferdített neve Nogéeg.⁸

145. **Nyárad.** Szerémmegyei falu. Ma Neradin. IV. Béla a bélakuti apátságnak adományozta.⁹ A pápai tizedlajstrom szerint is a szerémi főesperességhez tartozott.¹⁰

146. **Nyires.** Több papja is volt, mert a pápai tizedlajstrom Nire-i papokról beszél.¹¹

147. **Nyires.** Ugyanabban a tizedlajstromban két Nire fordul elő, egyik a szerémi, másik a bácsi főesperességben, miből az következik, hogy két nyiresi plebánia volt a bácsi egyházmegyében.¹²

148. **Németi.** Az 1522-iki dézsmalajstromban Geresd, Várszeg, Tótfalu községek szomszédságában találjuk.¹³ A pápai tizedlajstrom említi Miklós nevű plebánosát.¹⁴ 1488-ban Mihály volt Németi község plebánosa.¹⁵ 1522-ben plebánosa János, egyházmegyei dézsmaszedő, kinck kerülete Bács vármegyében Ispánfalva, Tótvajszka, Perkelet, Vajszka, Buziás, Kerees, Tótfalu, Morhant, Németi, stb. községekre terjedt ki.¹⁶

¹ Érdűhelyi i. m. 58.

² Csánki i. m. II. 157.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 216.

⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 176.

⁵ Orsz. levéltár. Dipl. 34985.

⁶ Ortway i. m. I. 343.

⁷ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁸ Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 216.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 412.

¹¹ U. ott. 413.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 413. és 415.

¹³ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 177. és 414.

¹⁵ Kovácsics. Formulae solennes. 369.

¹⁶ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

149. Orosz. Bodrogmegyei község, Böd, Ságod, Csanád-Szent-György, Kákony, Szent-Iván szomszédságában. Plebánosa 1520-ban Mátyás egyházmegyei tizedszedő.¹

150. Örs. A pápai tizedlajstrom említi Mihály örsi plebános nevét.² Örs a déli Bácskában feküdt.

151. Ó-Péterváradja. IV. Béla király a belakúti apátságnak adományozta. Törefi Péter elkobzott vára volt a bácskai oldalon. Később a ciszterciták a szerémi hegyen várat építettek; az innenső oldalon levő földvár neve megkülönböztetésül Ó Péterváradja lett.³ Másképp Vásáros-Váradnak is nevezték.⁴ Péterváradtól való megkülönböztetés céljából Tulsó-Váradnak (Ultra-Várad) is nevezték. 1397-ben a pápa István kalocsamegyei papot, a tulsó-várad szent Mihály-egyház plebánosát pápai káplánná nevezte ki.⁵ Minthogy ugyanabban a tizedlajstromban két pétervárad plebánia fordul elő, egyik a szerémi, másik a bácsi főesperességbe volt kebelevezve, kétségtelen, hogy egyik, a melynek plebánosa Mihály volt, Ó-Péterváradja. Ez a bácsi főesperességhez tartozott.⁶

152. Páka. A kalocsai e. megyéhez tartozott. Plebánia-temploma szent Katalin tiszteletére volt szentelve. 1475-ben Kelemen nevű plebánosa engedélyt kapott hordozható oltárra.⁷

153. Pálos. Délbácskai község, a pápai tizedlajstrom Paulus néven említi.⁸

154. Pataj. Jeles mezőváros Soltszékben. 1494-ben Lázár Gergely,⁹ 1500-ban pedig Mihály Pataj város plebánosa.¹⁰ A krakói egyetem magyar hallgatóinak névjegyzéke szerint Pataj a bácsi, a tizedlajstrom szerint pedig a kalocsai e. megyébe tartozott, a mi egyre megy.¹¹

155. Pauli és Pauliport. Régi okleveleink tanúsága szerint e két község szomszédos volt Baja vidékén.¹² Temploma szent Péter tiszteletére volt szentelve.¹³

¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

² Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

³ Érdujhelyi i. m. 65.

⁴ U. ott.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. IV. 28.

⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 177. 414.

⁷ Czách i. m. 56.

⁸ Mon. Vat. S. I. T. I. 189.

⁹ U. ott. V. 41.

¹⁰ U. ott. V. 120.

¹¹ Schrauf i. m. 84.

¹² Zichy-kódex. III. 187. II. 197. I. 236.

¹³ U. ott. I. 183.

156. **Pálegyház.** A mai palicsi tó vidékén volt.¹

157. **Paraszi.** Bácsmegyei város.²

158. **Pacz.** A szerémi főesperesség kerületében volt.³ Ortvy szerint a mai Ó-Pazua.⁴

159. **Perlek.** Tiszamenti város, a mai Ó-Becse határában. Templomáról Veráncsics deák tesz említést a parasztháború leírásában.⁵ A község Bács megyébe volt kebelezve.⁶

160. **Pétervárad.** A IV. Béla király által alapított bélakúti apátság kegyurasága alá tartozott a péterváradi plebánia. A várban esperes (archypresbyter) lakott.⁷ A pápai tizedlajstromban ugyanabban az évben két péterváradi plebános nevét is olvassuk. Egyik plebánia a szerémi főesperességbe volt kebelezve, másik a bácsiba, a szerémi plebánia, melyet különben is a bélakúti apátság után említ a lajstrom, a várbeli volt, míg amaz a bácskai plebániák közt fordul elő s kétségkívül a vásáros-váradai volt.⁸ Az 1522-iki péterváradi borfogyasztás lajstroma szerint a jelzett időben két világi pap (kétségkívül egy plebános és egy káplán) tartózkodott a várban.⁹

161. **Peszér.** Vajjon azonos-e a pápai tizedlajstromban említett Pescen plebániával, nem lehet megállapítani.¹⁰ Hajdan nevezetes hely volt.

162. **Pest-Ujlak.** A mai Palánka környékén. Egyszerűen Pestnek is nevezték. 1483-ban a bácsi egyházmegyébe kebelezett Pest plebánosa Imre.¹¹

163. **Piros-Egyház.** A bácsi káptalan jelenti 1469-ben, hogy Piros-Egyház, Szt. Tamás stb. birtokába Lekcsei Sulyok Györgyöt beiktatta.¹²

¹ Iványi i. m. I. 35.

² Csánki i. m. II. 137.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

⁴ Ortvy i. m. I. 352.

⁵ Veráncsics A. összes munkái. II.

⁶ Zichy-kódex. IX. 17.

⁷ Mon. Vat. S. I. T. I. 176.

⁸ U. ott. 413 és 414.

⁹ Erdújhelyi i. m. 79. jegyz. — 1487-ben Albert péterváradi oltárospap, utána Událrik. — Beke. Az erdélyi káptalan levéltára. I. 78. — 1498-ban Miklós péterváradi oltárospap. Mon. Vat. S. I. T. V. 71. — Várady Péter érsek is több péterváradi papról (presbyteri de Varadino Petri) beszél — Wagner i. m. 131.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 414. 178. Peszér Bácsmegyében feküdt. Cod. Dipl. XX. 5. 364.

¹¹ Mon. Vat. S. I. T. V. 19.

¹² Tört. Tár. 1890-iki évf. 116.

164. **Piski.** Délbácskai falu. Kegyura a bácsi káptalan. A pápai tizedlajstrom egyszer Piskui-nek, máskor Pysky-nek nevezi.¹

165. **Poch.** Szlankamén tájékán. A szerémi főesperességbe kebelezett plebánia.²

166. **Pusztá-Egyház.** Adorjával szomszédos község. Róbert Károly király említi 1335 iki oklevelében.³

167. **Rendes-Egyház.** Bodrogmegyei falu.⁴

168. **Reguic.** (?) Talán Regöc? A szerémi főesperességhez tartozó plebánia.⁵

169. **Rernek** (?) Rednek. 1495-ben Gergely bácsi egyházmegyei rerneki plebános belépett a szent Lélek-társulatba.⁶ Kegyura a kalocsai káptalan, vagy a kalocsai érsek.⁷

170. **Ripak.** Bács vármegyében feküdt Tatárrév, Bánrád szomszédságában.⁸ A pápai tizedlajstrom említi Gergely ripaki plebánost.⁹

171. **Sáp.** Elszlávosított neve Sáponya, a mai Zombor határában. A pápai tizedlajstrom Zonddal, Doroszlóval sorolja fel.¹⁰

172. **Sadag** (?) Valódi nevét nem lehet megállapítani. Pétervárad környékén feküdt s a szerémi főesperességhez tartozott.¹¹ Ortway szerint Jazag, Ruma mellett.¹²

173. **Sebestyén-Egyháza.** Másképp Fábián-Sebestyén; kétségkívül azért, mert temploma szl. Fábián és Sebestyén vértanuk tiszteletére volt szentelve. Mai elszlávosított neve Sebesity.¹³

174. **Soas** (?) Zimony tájékán volt. Neve el van ferdtűve a tizedlajstromban.¹⁴ A következő évkör tizedlajstromában Stas nevű plebánia fordul elő, mely kétségkívül azonos az előbbivel, mivel

¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 177. és 414. A tizedlajstromban kétszer egymás után fordul elő Piski (Pisky) és Pyky néven. E kettő, úgy látszik egyet jelent.

² Mon. Vat. S. I. T. I. 115.

³ Anjouk. okmtr. III. 211.

⁴ Csánky i. m. II. 207.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. I. 413. U. ott. 180. lapon. Reguug.

⁶ U. ott. V. 46.

⁷ Rednek szerémmegyei község a kalocsai káptalan tulajdona volt. (Katona. Hist. Metr. Eccles. Coloc. I. 511.) Nem tudjuk, azonos-e ez azzal a Rednekkal, melynek lakosait Wárady Péter érsek saját polgárainak (cives nostri) nevezi. Wagner i. m. 148.

⁸ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 178.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 178.

¹¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 176.

¹² Ortway i. m. I. 351.

¹³ Iványi i. m. II. 9 sz. okl. és Steltzer i. m. 35.

¹⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 176.

mindkettőnek a plebánosa Pál; különben Soas is, Stas is a szerémmegyei Hódossal szomszédos falu Zimony tájékán.¹

175. **Sol** (?) Ugy látszik azonos Sul-lal. Mindkettő elferdített név. Egyik is, másik is a szerémi főesperességhez tartozott; mindkét tizedlajstromban Bélakut, Hódos, Ujfalu, Zimony tájékán találjuk.²

176. **Solt**. Szerémi község. Temploma szent Lőrinc tiszteletére volt szentelve.³

177. **Solt**. Mezőváros Soltszékben. A kalocsai érsek birtoka. Ulászló király Várady Péter érsek solti jobbágynak sok kiváltságot adott.⁴ Solt mezővárosról az esztergomi káptalan tesz említést 1464-iki levelében.⁵

178. **Szabadka**. Város. Várady Péter kalocsai érsek 1496-ban Szabadka várost a papi tizedek miatt egyházi tilalom alá vetette s erről Lukács szabadkai plebánost értesítette.⁶

179. **Szántó**. Mai neve Szántova. Bodrog megyei község. Plebánosát a bajai, bátmonostori, davóti, köldödi stb. plebánosokkal együtt említi Hercegh Ráfael kalocsai érsek 1453. évi levelében.⁷

180. **Szántó**. Másképp Morhant-Szántó. Délbácskai falu Vajszka, Buziás környékén.⁸ Plebánosa 1500-ban belépett a római szent Lélek társulatba.⁹

181. **Szegegyház**. Bácsmegyei falu.¹⁰ Mai neve Szeghegy, vagy Szikies. A mohácsi vész után Szekies néptelen pusztá.¹¹

¹ U. ott. 176. és 412.

² U. ott. 176. és 412.

³ Árp. Uj Ö. mtr. 222.

⁴ Esztergomi főegyh. könyvtár. Kéziratok. Adm. IV. a. pag. 5.

⁵ Nos Capitulum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, memoriae commendamus per praesentes, quod nos litteras Sui principis dom. Mathiae Dei gratia electi Rom. Imp. Hungariae etc. Regis introductorias et statutorias pro parte magnifici Thomae Bosnyák clause confectas et emanatas . . . receperimus in haec verba: Mathias Dei gratia etc. fidelibus nostris . . . Capitulo Eccl. Metrop. Strigoniensis Salutem. Expositum est majestati nostrae in personis fidelis nostri magnifici Thomae Bosnyák . . . ac magnificae dom. Mariae Kenderesy consortis eiusdem, quomodo ipsi in dominium . . . oppidi Kecskemeth octavae partis portionis scilicet suae praeterea totalium possessionum desertarum: Tittel, Mareháza Akazthó et Apay in Pestiensis, necnon medietatis possessionis Dömssed, Oppidi Soóth, et possessionis Zenthamas, totalium item possessionum Bolyard in Solthensi . . . Comitatus existentium . . . ex fassione et venditione dominae Barbarae Barius . . . in et pro mille florenis hungar . . . legitime vellent introire. A király megparancsolja a káptalannak, hogy a vevőket a birtokba vezesse be. Esztergomi káptalani levéltár. Capsa 6. Fasc. 1. Nr. 13. 14 Annó 16. 14.

⁶ Wagner. Petri de Warda Epistolae. 95.

⁷ Zichy-kódex. IX. 373.

⁸ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁹ Mon. Val. S. I. T. V. 133.

¹⁰ Csánky i. m. II. 163. Steltzer szerint Csongrád megyében. i. m. 37.

¹¹ Orsz. levéltár. Eccles. Fasc. 6. Nr. 12. Ugy látszik azonos a Katona által említett Szép-Egyházzal, mely Pálegyház vidékén volt. — Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. II. 93.

182. **Szeremle.** Előkelő város volt Bodrogmegyében. Régi okleveleink mezővárosnak nevezik.¹ 1423-ban Mátyás volt a város plebánosa.² Kegyura a bátai apátság.³

183. **Szent-András.** Az 1522. évi dézsmalajstromban Morályos, Csemeri, Boldogasszonyfalva, Csireg-Szt.-Péter, Zsedvár szomszédságában, tehát a mai Földvár környékén, Bácsmegyében fordul elő.⁴ Kegyura a XV. században Garai Jób volt.⁵

184. **Szent-András.** Csánky szerint bodrogmegyei község.⁶ A Czobor család birtoka. Czobor János 1481-ben a czobor-szent-mihályi Domonkos-rendűekre hagyta.⁷

185. **Szent-Benedek.** Kalocsa-vidéki falu.⁸

186. **Szent-Benedek.** A török korbeli összeírásban Rigicza, Tavankút vidékén is van egy Szent-Benedek, melynek neve kétségtelenül a régebbi korból ered.⁹

187. **Szent-Demeter.** Szerémmegyei falu Bélakút, Kamonc, Frankavilla környékén. Plebánosa 1332-ben Demeter.¹⁰

188. **Szent-Demeter.** Bodrogmegyei falu Negyven szomszédságában.¹¹

189. **Szent-Demeter.** Szintén Bodrogmegyében Csőszapa körül.¹²

190. **Szent-Ders.** Hogy Szent-Ders nem az a hely, hol a dersi prépostság székhelye volt, az kétségtelen; mivel a prépostság Bács várossal volt határos.¹³ Az is bizonyos, hogy Dersfalva különböző volt Szent Derstől, mivel az előbbi Keménd, Keresztur, Zond, Doroszló táján feküdt.¹⁴ Hanem volt egy község, Bátmonostor, Borsód Gara szomszédságában, bodrogmegyei falu, neve Zentders, melynek, birtokába 1400-ban a bácsi káptalan Töttös Lászlót beiktatta;¹⁵ ez a

¹ Zichy-kódex. VIII. 187.

² U. ott. 77.

³ U. ott. IV. 641.

⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁵ 1470-ben András szerémi főesperes Mátyás király meghagyása folytán, a bácsi káptalan nevében határjárást tartott Garai Jóbnak Földvár mellett fekvő Zenth-András nevű birtokán. U. ott. Dipl. 17040.

⁶ Csánky i. m. II. 209.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 24983.

⁸ Galgócy K. i. m. I. 66. és Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. II. 92.

⁹ U. ott.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 176.

¹¹ Csánky i. m. II. 209.

¹² Csánky i. m. II. 208.

¹³ B. B. v. m. tört. társ. évk. XIV. évf. 9.

¹⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 17490. és N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁵ Zichy-kódex. V. 146.

kérdéses Szent-Ders; mint elnevezéséből következtetni lehet, temploma szent Dezső tiszteletére volt szentelve.

191. **Szent-Dénes.** A solti járáshoz tartozott. A régi község emlékét a török háborúk vége felé megejtett összeírásból ismerjük.¹

192. **Szent-Dorottya.** Templomának kegýura a XV. század elején Nagyvölgyi László volt.²

193. **Szent-Gál.** A solti járáshoz tartozott. Emléke a mohaícsi vész utáni összeírásokban maradt fenn.³

194. **Szent-Gergely.** Zond helység szomszédságában volt. Templomának védőszentje szent Gergely⁴

195. **Szent-György.** Másképp Csanád-Szent-György. Orosz, Körtvélyes, Csanád szomszédságában.⁵

196. **Szent-György.** Másképp Baracska-Szent-György; kegýura Bátmonostori László volt.⁶ A község Bodrogmegyében feküdt. Plebánosát a bajai, bátmonostori, davóti, szántói plebánosokkal együtt emliti Hercegh Ráfael kalocsai érsek 1453-iki levelében.⁷ Szent-György bodrogmegyeyi községet az esztergomi káptalan 1533-iki levelében is olvassuk.⁸

¹ Galgócy K. Pestmegye monogr. I. 56.

² Steltzer i. m. 18.

³ U. ott.

⁴ Árp. Új Okmtr. XI. 61.

⁵ Orsz. levéltár. — N. R. A. F. 1710. Nr. 29. Ez a Szent-Görgy lehet az a kalocsamegyeyi falu, melyről a krakói egyetem magyar hallgatóinak lajstroma tesz említést. Schrauf i. m. 54.

⁶ Zichy-kódex. V. 19.

⁷ Zichy-kódex. IX. 373.

⁸ Nos Capitulum Ecclesiae Strigoniensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod generosa domina Barbara de Varda consors egregii Francisci Appaffy de Apa-Nagyfalva, filia videlicet egregii condami Stephani filij olim Nicolai de Kis-Varda ex generosa condami domina Helena filia olim Ladislai Martos de The-ryen suscepta coram nobis personaliter constituta, oneribus et quibusvis gravaminibus, universorum fratrum, proximorum et consanguineorum suorum super se assumptis, sponte et libere confessa est in hunc modum: Quomodo ipsa inter haec mala temporum et inter has tam perniciosas procellas, quibus universum hoc regnum per hos annos jactatum est et non desinit jactari, destituta omni praesidio praefati domini et mariti sui, imo quodammodo contra divina humanaeque jura ab eodem repudiata, destituta praeterea omni praesidio fratrum affiniumque suorum, nusquam habens quemquam, sub cuius tutelam misera caput suum declinaret, urgentibus itaque tum his ipsis calamitatibus, tum etiam aliis quamplurimis necessitatibus suis, in quas per haec temporum mala devenisset; totales possessionem Udvard et portiones suas possessionarias in possessionibus Varasd, Barthan, Barathka Zenth Gierg, Kormos, Paris, Thothoreu, Barathka et Pisky vocatis omnino in Comitatu de Bodrogh existentes habitas, alia quoque universa bona et quaelibet jura sua possessionaria in eodem Comitatu de Bodrogh ubicumque existentia et habita, nunc quidem per vastationem Thurcorum desertas, egregiis Thomae et Andreae de Pusza-Zenthmihal fratribus germanis et Johanni ac Petro, necnon Magdalenae filiae eiusdem Thomae, item Melchiori filio dicti Andreae ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis in et pro summa duorum millium floreno-

197. **Szent-György.** Vizmelléki-Szent-György. Bodrog, Monostor, Vizmelléki-Zaka tájékán.¹

198. **Szent-György.** Másképp Nagy-Szent-György, 1494-ben Benedekfi Gál nevű plebánosa belépett a szt. Lélek-társulatba.² Zonddal határos község. (Naghzenthgert.)³

199. **Szent Imre.** Soltszéki falu.⁴ Az esztergomi káptalan emliti fönnebb idézett 1561-iki levelében.⁵ Régi templomának romjai még ma is láthatók.

200. **Szent-Imre.** Bácsmegyei község Bánrad, Garé tájékán.⁶

201. **Szent-Jakab.** A szerémi főesperességbe kebelezett plebánia.⁷ Zenthakab szerémi falut a titeli káptalan emliti 1418-iki levelében.⁸

202. **Szent-Jakab.** A bácsi egyházmegyéhez tartozott.⁹ Másképp Jakabfalva Vaskapu mellett. Egy 1263-iki oklevél szent Jakab templomát emliti Zyl-Bács szomszédságában.¹⁰

203. **Szent-István.** Bodrogmegyei falu. Csanád, Felső-Szent-Iván környékén.¹¹

rum auri puri hungaricalium veri et justi ponderis per eandem dominam Barbaram plene factum, ut dixit, a praefatis Thoma et Andrea levatorum vendidisset et inscripsisset, imo vendidit et inscripsit jure perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda pariter et habenda, simul cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, promonterioris, aquis, fluviiis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, molendinorumque locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum, appertinentiarumque integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad eadem bona et jura et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus; nullum jus, nullamque juris et dominii proprietatem sibi ipsi in eisdem reservando, sed totum et omne jus suum, omnemque juris et dominii proprietatem, quod et quam in eisdem quomodolibet haberet, aut se vel suos haeredes in futurum quoquomodo habere speraret, in praefatos: Thomam et Andream ac praefatos haeredes eorumdem transtulisset, pleno cum effectu; assumens nihilominus praefata domina Barbara eosdem Thomam et Andream de Pusztá-Zentmihál et haeredes eorumdem in praefata possessione, portionibusque possessionariis contra quoslibet legitimos impeditores, causidicos et actores suis propriis laboribus et expensis defendere et protegere, harumstrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum feria sexta proxima post festum ascensionis Domini. Anno eiusdem millesimo quingentesimo trigésimo tertio. — Esztergomi káptalani levéltár. Capsa 41. Fasc. 11. Nr. 27.

¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

² Mon. Vat. S. I. T. V. 37.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 34985.

⁴ Galgóczy K. Pestmegye monogr. I. 66. és Katona. Hist. Metr. Eccl. Coloc. II. 92.

⁵ Eszt. kápt. levéltár. Capsa 4. F. . Nr. 23.

⁶ Steltzer i. m. 20.

⁷ Mon. Vat. S. I. T. I. 176. és 413.

⁸ B. B. v. m. tört. társ. évk. X. évf. IV. 189.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 180.

¹⁰ Cod. Dipl. IV. 3. 157.

¹¹ Orsz. levéltár. N. R. A. Fasc. 1710. Nr. 29.

204. **Szent-István.** Soltszékben. Az 1690-iki összeírás a solti

járásban két Szent-Ivánt említ, melyek egyike a fönnebb említett s előbb bodrogmegyei Szent-Iván, az utóbbi Kalocsa tájékán lehetett.³ 1469-ben Mátyás király Kalocsán kiadott levelében megbizsa a fejérvári káptalant, hogy a Soltszékhez tartozó Szent-Iván faluban elkövetett hatalmaskodást vizsgálja meg.⁴ Az esztergomi káptalan is említést tesz 1561-iki levelében a soltszéki Szent-Ivánról.⁵

206. **Szent-Iván,** Soltszékben. Az 1690-iki összeírás a solti járásban két Szent-Ivánt említ, melyek egyike a fönnebb említett s előbb bodrogmegyei Szent-Iván, az utóbbi Kalocsa tájékán lehetett.³ 1469-ben Mátyás király Kalocsán kiadott levelében megbizsa a fejérvári káptalant, hogy a Soltszékhez tartozó Szent-Iván faluban elkövetett hatalmaskodást vizsgálja meg.⁴ Az esztergomi káptalan is említést tesz 1561-iki levelében a soltszéki Szent-Ivánról.⁵

207. **Szent-Iván.** Bácsmegyei falu Szilbás környékén. Csánky szerint Kis-Szent-Iván.⁶ A pápai tizedlajstrom említi.⁷ A bácsi káptalan az 1418-iki határjárásban Egressel, Szil-Bácscsal, Egyházas-Szent-Ivánval említi.⁸

208. **Szent-Iván.** Szond fölött, a mai Priglevica-Szt.-Iván.⁹

209. **Szent-Katalin.** A mai Sztapár környékén feküdt.¹⁰

210. **Szent-Kata.** Most jankováczi határrész.¹¹

¹ Esztergomi káptalani levéltár. Capsa 6. Saecul. F. 10. Nr. 15.

² Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

³ Galgóczy i. m. I. 66.

⁴ Orsz. levéltár. Dipl. 16885.

⁵ Nos Capitulum Ecclesiae Strigoniensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, nos litteras ssmi dom. dom. Ferdinandi, divina favente clementia el. roman. imperatoris, Hungariae etc. regis introducor. et statutor. pro parte magnif. Joannis Paxy de Pakos necnon egr. Ludovici similiter Paxy de eadem Pakos confectas et emanatas recepisse in haec verba: Ferdinandus etc. capitulo eccl. Strigoniensis salutem Quum nos consideratis fidelium nostrorum magnif. Joannis Paxy de Pakos necnon egr. Ludovici similiter Paxy de eadem Pakos, quae iidem sacrae primum regni nostri Hungariae coronae et deinde majestati nostrae pro locorum et temporum varietate exhibuerunt totales possessiones Hard, Zenth Ivan et Szedrek vocatas in Albensi, sedis Soóth necnon totales similiter possessiones Chyampa, Zenth Miklós ac portiones possessionarias in possessione Akálos in Tholnensi, item totales possessiones Veche, Zenth Imre et Soóth in praedicto Albensi sedis Soóth comitatibus existentes habitas memoratis Joanni et Ludovico Paxy de praedicta Pakos dederimus, donaverimus et contulerimus, ... fidelitati vestrae harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus vestrum mittalis hominem pro testimonio fidedignum, quo praesente nobilis Michael litteratus de Chepel homo noster regius introducat praefatos Joannem et Ludovicum Paxy in dominium earundem et dicti juris nostri regii in eisdem habiti. Dat. Viennae nona die m. Julii Anno 1561. — Esztergomi káptalani levéltár. Capsa 4. Fasc. 8. Nr. 23.

⁶ Csánky i. m. II. 161.

⁷ Mon. Vat. S. I. T. I. 179. és 415.

⁸ Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

⁹ Csánky i. m. II. 161.

¹⁰ Bács-Bodrog v. m. monogr. II. 48.

¹¹ Iványi i. m. I. 122.

211. Szent-Kereszt. Délbácskai község. Plebánosa 1338. körül Ferenc.¹ Ugy látszik, ezzel azonos az előbbi tizedlajstromban említett Szent-Kereszt.²

212. Szent-László. Felsőbácskai község Bodrogmegyében. Régi okleveleink Bátmonostor szomszédságában említik.³ Mint egy 1347-évi oklevél tanúsítja, temploma szent László tiszteletére volt szentelve.⁴ Kegyura a Tötös család.⁵ A krakói egyetem magyar tanulóinak névsora Szent Lászlót, mint az egyházmegye kalocsai székhöz tartozó községet említi.⁶

213. Szent-Lőrincz. Török-korbeli összeírások Csanád (talán Csongrád?) megyében is emlitenek egy Szent-Lőrincet, mely a kalocsai egyházmegyéhez tartozott.⁷ 1493-ban Horvát Márton kalocsa-megyei szent-lőrinczi plebános belépett a római szent Lélek-társulatba.⁸

214. Szent-Lőrincz. Volt még egy Szent-Lőrinc Bodrog megye felső részén. Töttös László birtoka volt. Különböző Borsódtól, mert egy 1449-iki levél Borsód mellett említi. Különböző Háj-Szent-Lőrincztől is, mert Gara tájékán volt a felső bácskában.⁹

215. Szent-Lőrincz. Bács megyei falu a déli Duna mentén. Zsigmond király említi Futakkal, Szent-Andrással, Lengyel faluval 1408-iki oklevelében.¹⁰

216. Szent-Mihály. A bácsi káptalan sorolja fel Szilbás, Kölpény, Szent-Péter, Egres falvakkal.¹¹ Másképp Pusztá-Szent-Mihálynak nevezték. A pápai tizedlajstromok is említést tesznek róla.¹² A szent-iréni káptalan 1317-iki levelében említi a bácsmegyei Szent Mihály falut és szent Mihály tiszteletére emelt templomát.¹³

217. Szent-Mihály. Bodrog megyei község Almás, Katymár tájékán.¹⁴

¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

² U. ott. 179.

³ Zichy-kódex. II. 197.

⁴ Anjouk. okmtr. V. 3.

⁵ U. ott.

⁶ Schrauf i. m. 83.

⁷ Katona i. m. II. 93.

⁸ Mon. Vat. S. I. T. V. 33.

⁹ Zichy-kódex. IX. 223.

¹⁰ Orsz. levéltár. N. R. A. Fasc. 1835. Nr. 73. és Dipl. 9436.

¹¹ Orsz. levéltár. Dipl. 10682.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 178. és 414. Későbbi összeírásban Szt. Mihály Telke. Katona. i. m. II. 92.

¹³ Knauz. Mon. Eccl. Strigon. II. 729.

¹⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

218. Szent-Mihály. Török kori összeírás szerint a pest-megyei Szent-Mihály falu is (Taksony, Duna-Varsány környékén) a kalocsai érsekséghez tartozott.¹

219. Szent-Mihály. Szeged mellett volt, temploma a XV. században Szeged város kegyurasága alá tartozott.²

220. Szent-Márton. Sorok-Szent-Márton, Bodrog megyében, Belső-Szent-Márton és Szent-Iván szomszédságában.³

221. Szent-Márton. Kis-Szent-Márton, hasonlóképpen Bodrog megyében.⁴ Egy 1409-iki oklevél Réggel, Csomoklyával együtt említi.⁵

222. Szent-Márton. Tizház-Szent-Márton, vagy Tizház, Bodrogmonostor, Sári, Kölöd táján.⁶

223. Szent-Márton. Némethi, Félegyháza környékén Bácsmegyében.⁷ Kegyura a dombói apátság.⁸

224. Szent-Márton. Rét-Szent-Márton. Boldogasszonyfalva körül.⁹ Vajjon ez a Szent-Márton azonos-e Rég-Szent-Mártonnal, bajos megállapítani.¹⁰

225. Szent-Miklós. Másképp Büdi-Szent-Miklós, vagy Büdi. Bodrog megyei falu Jánosi szomszédságában.¹¹ 1366-ban Szent-Miklós plebánosa és Czobor Miklós pereskedtek.¹²

226. Szent-Miklós. Törökkorbéli összeírás szerint Pálegyházzal szomszédos.¹³

227. Szent-Miklós. Egy 1466-iki oklevélből ismerjük. Dél-bácskai község.¹⁴

228. Szent-Miklós. Doroszló körül feküdt Bácsmegyében.¹⁵ 1420-ban a bácsmegyei Zenth-Miklóst a köi káptalan említi levelében.¹⁶

¹ Katona i. m. II. 92.

² Varga F. i. m. I. 180.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 11288.

⁴ Csánky i. m. II. 209.

⁵ B. B. v. m. tört. társ. évk. X. évf. III. f. 144.

⁶ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁷ U. ott.

⁸ Varga F. i. m. I. 180.

⁹ Steltzer i. m. II.

¹⁰ Zichy-kódex. II. 213.

¹¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹² Orsz. levéltár. Dipl. 16053.

¹³ Katona i. m. II. 93.

¹⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁵ Csánky i. m. II. 163. — Iványi még több adatot is felsorol, melyek a bácskai Szt. Miklós nevű helységekre vonatkoznak. B. B. v. m. tört. társ. évk. XIII. évf. 120.

¹⁶ B. B. v. m. monogr. I. 171.

229. **Szent-Pál.** A szerémi főesperességbe kebelezett plebánia.¹ Szerémmegyében volt. Kegyura a kalocsai káptalan.²

230. **Szent-Pál.** A bácsi főesperességhez tartozott.³ Mint a tizedlajstromból látszik, Titel környékén feküdt.

231. **Szent-Pál.** Zonddal szomszédos község.⁴

232. **Szent-Pál.** Bácsmegyei falu a mai Palánka vidékén.⁵

233. **Szent-Pál.** Bodrog megyében Csanád, Orosz tájékán.⁶ Az 1520. és 1521. évi dézsmalajstromokból ismerjük. Későbbi összeírásban is előfordul.

234. **Szent-Pál.** Bács és Bodrog megye határán, Tapolca szomszédóságában. A Czobor család birtoka. II. Ulászló említi 1499-iki levelében.⁷

235. **Szent-Péter.** Kalocsa-vidéki falu a solti járásban.⁸

236. **Szent-Péter.** Délbácskai község, szomszédos Kölpivel, és Szilbással.⁹ 1406-ban a titeli káptalan említi Félegyházzal együtt.¹⁰

237. **Szent-Péter.** Máskép Bod-Szent-Péter, Bodrogmegyében.¹¹

238. **Szent-Péter.** Máskép Patala-Szent-Péter, vagy Pacola-Szent-Péter. Ma Csataalja.¹² Régi templomának romjai a múlt században még láthatók voltak.

239. **Szent-Tamás.** A pápai tizedlajstrom szerint Tamaus.¹³ Bácsmegyei falu volt Büki, Szántó, Pirosegyház táján.¹⁴ Egy 1503-iki oklevél is említi. De hogy ez az utóbbi Szent-Tamás azonos-e az előbbennivel, nem bizonyos.¹⁵

240 **Szent-Tamás.** A török háborúk után eszközölt összeírás szerint a solti járásban volt.¹⁶ A puszta neve megőrizte a régi plebánia nevét. Az esztergomi káptalan is említi 1414-iki levelében.¹⁷

¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 413.

² Katona i. m. I. 511.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 413. és 415.

⁴ Orsz. levéltár Dipl. 34985.

⁵ Csánky i. m. II. 173.

⁶ B. B. v. m. tört. társ. évk. X. évf. III. f. 143. Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29

⁷ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29. Úgy látszik, ez a Zenth-Pál az a falu, mely előbb Bács-megyéhez tartozott, de a Czobor család kérésére Mátyás király megengedte annak Bodrogmegyéhez való csatolását s ezt tanúsítja II. Ulászló 1499-ben. U. ott.

⁸ Galgócy i. m. I. 66.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 10682. Csireggel, Asszonyfalvával, Becsével, Péterrévével együtt György szerb deszpota tulajdonát képezte. Cod. Dipl. X. 5. 364. és X. 6. 503.

¹⁰ Orsz. levéltár. Dipl. 22505.

¹¹ Csánky i. m. II. 209.

¹² Zichy-kódex. III. 598.

¹³ Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

¹⁴ Tört. Tár. 1890-iki évf. 116. és 105.

¹⁵ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁶ Galgócy i. m. I. 68.

¹⁷ L. fönnebb a 263. lapon.

241. Szeged. Szent-György-plebánia. Ennek is, mint a Szeged város többi plebániájának kegyura volt a város közönsége. A kegyuri jogot Mátyás király adta a városnak 1458-iki oklevelében.¹ Varga azt hiszi, hogy a szent-györgyi templom felsővárosban volt.² A szent-György plebánián több pap végezte a lelkipásztorkodást, mint ez kitűnik a pápai tizedlajstromból.³

242. Szeged. Szent-Péter-plebánia. Az apostolok fejedelmének tiszteletére volt szentelve.⁴ Nem tudjuk vajjon ennek a templomnak plebánosa volt-e Ambrás 1496-ban, a vagy másiké, a szent Lélek-társulat anyakönyve csak Ambrus szegedi plebánost emlit.⁵ Valamint azt sem tudjuk, melyik szegedi templomnál volt oltárospap 1497-ben Demeter; az anyakönyv csak a Mindenszentek oltáráról tesz említést.⁶ A mai Rókus-templom helyén volt.⁷

243. Szeged. Szent-Erzsébet-plebánia. Ezt is Mátyás király idézett okleveléből ismerjük.⁸ Alsóváros táján volt.⁹

244. Szil-Bács. A mai Szilbás. Zyl-Bach nevét egy 1263-iki oklevélben olvassuk. Szent-Jakab egyházának szomszédságában volt.¹⁰ A bácsi káptalan 1348-iki oklevelében említi Zyl-Bach-ot.¹¹ Plebániáját a pápai tizedlajstrom Zil-nek nevezi.¹² Ortway tévesen tartja ezt a Zil-t Tillel azonosnak.¹³

245. Szilvás. Plebániáját a pápai tizedlajstrom Szilvacz-nak nevezi.¹⁴ A bácsi káptalan 1455-iki oklevelében Cseb, Kis-Cseb, Ujfaluval együtt említi Szilvás falut.¹⁵ 1469-ben szintén mint bácsmegeyi falu fordul elő ugyanazon káptalan levelében.¹⁶

¹ Varga F. i. m. I. 243. — Volt Szegeden még egy negyedik plebánia is, mely azonban az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott, temploma szent Demeterről volt elnevezve. U. ott. 187.

² U. ott. 178.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 415.

⁴ Varga i. m. I. 243.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. I. 55.

⁶ U. ott. 63. 1493-ban Péter bácsi e. m. szegedi pap a krakói egyetem hallgatója volt. Schrauf i. m. 55. U. ott Gergely szegedi pap is végzett tanulmányokat. u. ott. 75.

⁷ Varga i. m. I. 178.

⁸ U. ott. 243.

⁹ U. ott. 178.

¹⁰ Cod. Dipl. IV. 3. 157.

¹¹ Anjouk. okmtr. V. 165. A bácsi káptalan 1418-iki levelében is említi. Kölp szomszédságában. Orsz. Ltr. Dipl. 10602.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

¹³ Ortway i. m. I. 345.

¹⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

¹⁵ Tört. Tár. 1890-iki évf. 10.

¹⁶ U. ott. 116.

246. **Szőreg.** Másképp Csireg, vagy Csireg-Szent-Péter. IV. Béla már 1235-iki oklevelében említi a Bivalyossal szomszédos templomot, mely szent Péter tiszteletére épült.¹ A pápai tizedlajstrom is említi a csiregi plebániát.² A kői káptalan 1422-iki levelében olvassuk Chyreg-zenthpéter falu nevét.³ Ősrégi egyháza nevezetes volt; mi már onnét is kitűnik, hogy a pápa 1372-ben a kalocsamegyei Csireg községben épített szent Péter-templomnak bucsúkat engedélyezett.⁴ Csireg (ma Szőreg) Ujvidékkel szomszédos puszta.

247. **Szolnok.** A bácsi egyházmegyébe kebelezett plebánia. Demeter nevű plebánosa 1492-ban belépett a római szt. Lélek-társulatba.⁵ Szolnok fekvését nem tudjuk meghatározni.

248. **Szörnyü-Egyház.** Bácsmegyei falu a becsei és fekete-hegyi határban.⁶

249. **Tarcsa.** Azt hisszük, ennek elferdített neve a pápai tizedlajstromban előforduló Taxa.⁷

250. **Tárnok.** Szántóval, Garával, Borsóddal szomszédos bodrogmegyei falu.⁸ 1419-ben András tárnoki plebános tanú volt Tamás bátmonostori plebános peres ügyében.⁹

251. **Tavankút.** Bodrogmegyei város.¹⁰

252. **Telek.** Dudás azt tartja, hogy a mai Ó-Szivacz táján feküdt.¹¹ Csánky szerint Telek bácsmegyei város.¹² A budai káptalan 1511-iki levele szerint Thelek mezőváros Bács vármegyében.¹³ A római szt. Lélek-társulat anyakönyve Theneck-nek nevezi, a kalocsai és bácsi egyházmegyébe volt kebelezve, plebánosa 1496-ban Imre.¹⁴

253. **Temérdek-Egyház.** Bodrogmegyei falu. Töttös László birtoka.¹⁵

254. **Temeri.** Más néven Csömöri. Mai neve Temerin. Az

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 216.

² Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

³ Orsz. levéltár. Dipl. 11191.

⁴ Theiner i. m. II. 1 2.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. V. 30.

⁶ B. B. v. m. monogr. II. 49.

⁷ Mon. Vat. S. I. T. I. 415.

⁸ Orsz. levéltár. N. R. A. Fasc. 1710. Nr. 29.

⁹ Zichy-kódex. VI. 569.

¹⁰ Iványi i. m. II. 2. sz. okl.

¹¹ B. B. v. m. monogr. II. 49.

¹² Csánky i. m. II. 139.

¹³ Iványi i. m. II. 8 sz. okl.

¹⁴ Mon. Vat. S. I. T. V. 52.

¹⁵ Zichy-kódex. VIII. 649.

1522-iki dézsmalajstromban Mortályos, Zajol és Asszonyfalva községekkel fordul elő.¹ A pápai tizedlajstromban Temeri plebánosa Lőrinc.²

255. **Terhe.** A bácsi egyházmegyében. Kenes nevű plebánosa 1594-ben belépett a szent Lélek-társulatba.³

256. **Til.** Töl, vagy Thewl. Így fordul elő az 1522-iki dézsmalajstromban.⁴ Délbácskai falu volt. A pápai tizedlajstrom Til-nek nevezi.⁵

257. **Titel.** Ősrégi plebánia 1165-ben István a titeli parokia káplánja a királynő káplánja.⁶ 1481-ben a titeli prépostság s az ottani plebánia egyesítve volt, azaz a káptalan tagjai látták el a városban a plebánia teendőit, mint ez IV. Sixtus pápának Bakócz Tamás titeli préposthoz intézett leveléből világosan kitűnik.⁷

258. **Tóti.** Régi okleveleink Tótit Bátmonostor, Bátkuta, Gara, Borsód községekkel sorolják fel.⁸ Temploma szent Mihály tiszteletére volt szentelve.⁹ 1419-ben Tóti helységnek Tamás nevű plebánosa tanúnak volt beidézve a bátmonostori plebános peres ügyében.¹⁰

259. **Ujfalú.** Bácsmegyei város.¹¹ A pápai tizedlajstromban Szilvás körül találjuk az egyik ujfalusi plebániát.¹² Egy 1477-iki oklevél az ujfalusi plebániáról és temetőről beszél.¹³ Ez az Ujfalú nem azonos az 1522-iki tizedlajstromban előforduló bodrogmegyei Ujfalúval.¹⁴ Templomának kegyura volt az ó-budai apácakolostor.¹⁵

260. **Ujfalú.** Szerémmegyei plebánia Pétervárad szomszédságában.¹⁶ Kegyura a belakuti apát.¹⁷

261. **Ujfalú.** Bodrogmegyei község. A XIV. században a ka-

¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

² Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

³ Mon. Vat. S. I. T. V. 40.

⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. I. 415.

⁶ Capellanus in parochia Tituli. Fejérfataky. A kir. Lancellária. 91.

⁷ Czäich. i. m. 29.

⁸ Zichy-kódex. V. 146. 485.

⁹ U. ott. I. 477.

¹⁰ U. ott. VI. 569.

¹¹ Az 1522-iki dézsmalajstromban Jowffalu (?) Orsz. Litr. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 179. és 415.

¹³ Orsz. levéltár. Dipl. 17952.

¹⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁵ U. ott. Dipl. 15109.

¹⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 176. 412.

¹⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 216. Villa Oyfalu.

locsai egyházmegyéhez tartozott. Temploma szent András tiszteletére volt szentelve.¹

262. **Vadóc**, vagy Vadas. Délbácskai község. A pápai tizedlajstromból ismerjük.²

263. **Váralja**. Temploma szent Benedek tiszteletére volt felavatva. A pápai tizedlajstromban De Subcastro sti Benedicti néven fordul elő.³ Szerémmegyei falu Pétervárad környékén. Kegyura a belakuti apátság.⁴

264. **Várszeg**. A pápai tizedlajstrom Villa Castri-nak nevezi. Délbácskai plebánia.⁵ Az 1522-iki dézsmalajstrom Németi, Gerecs, Nagy völgy községekkel együtt sorolja fel.⁶

265. **Valfer**. Bodrogmegyei község. Plebániájának kegysura a XV. század elején Töttös László. 1401-ben Bodrogmegye alispánja és szolgabírái bizonyítják, hogy János apátii plebános Töttös László Valfer nevű birtokán Máté valferi plebánost mindenéből kipusztította s egyházi szerelvényeit, pénzét elrabolta.⁷ A valferi templom szent Miklós tiszteletére volt szentelve. 1429-ben Bátmonostori László özvegye kitataroztatta és a templom előtt levő fa-kápolna helyébe kőből ujat építtetett.⁸

266. **Vaiszka**. Az 1522. tizedlajstrom szerint Vajszka és Tót-Vajszka szomszédos községek voltak.⁹ A pápai tizedlajstrom kétszer említi, előbb Boycha, utóbb Vaisca név alatt.¹⁰ Mindkét helyen Tamás plebánosról beszél a lajstrom; mely körülményből, nemkülönben a szomszédos községekből azt kell következtetnünk, hogy e két név egy községet jelent.¹¹

267. **Vaskapu**. Bácsmegyei város. A pápai tizedlajstrom Woschapu¹² és Utiscapu néven említi.¹³ Kétségtelen, hogy mindkét elnevezés azonos jelentésű. 1495-ben Ábrahám Benedek vaskapui plebános belépett a szent Lélek-társulatba.¹⁴ Előkelő hely volt, mit az is ta-

¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 414.

² U. ott. 175. és 412.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 180.

⁴ Orsz. levéltár Dipl. 216.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. I. 175. és 412.

⁶ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁷ Zichy-kódex. V. 248.

⁸ Zichy-kódex VIII. 374.

⁹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁰ Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

¹¹ U. ott. 414.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

¹³ U. ott. 414.

¹⁴ U. ott. V. 46.

nusit, hogy a pápai tizedlajstrom egy időben két vaskapui plebánost (Pált és Tamást) említ.¹

268. **Vastorok.** 1497-ben Antal bácsi egyházmegyei vastoroki plebános belépett a római szent Lélek-társulatba.²

269. **Vadkert.** Kecel szomszédságában a kalocsai egyházmegyében. 1494-ben Sulyok László vadkerüi plebános belépett a szent Lélek-társulatba.³

270. **Vajonca, Bájkuta (?)** Az 1522-iki dézsmalajstromban Zond tájékán fordul elő.⁴ A pápai tizedlajstromokban Woyentha⁵ és Voseta néven van felemlítve.⁶ Ortway azt hiszi, hogy e két név Bajkutából lett elferditve.⁷ Csánky szerint Woyentha Vajoncát jelent Bukin körül.⁸

271. **Vaiszló.** Volt a Bácskában Wyzla nevű község.⁹ Az 1520. évi bodrogmegyei dézsmaszedők egyike Vizlay Pál.¹⁰ Ugy látszik, ezt a községet jelenti a pápai tizedlajstromban előforduló Wuczilo.¹¹ Valószínűleg bodrogmegyei falu.

272. **Veresegyház.** Mai elszlávosított neve Verusity, a szabadkai határban. A budai káptalan 1519-iki levelében olvassuk Vörösegyház, Szabadkával, Madarassal, Tavankuttal szomszédos falu nevét.¹²

273. **Zajol.** Falu, a mai Ujvidék határában. Két Zajol volt: Alsó- és Felső-Zajol.¹³ A pápai tizedlajstromokban neve el van ferditve: Zagel és Sohol.¹⁴ Az 1522-iki dézsmalajstromban Zajol szomszédos Vásáros-Váradal, Mortályossal.¹⁵

274. **Zaka.** A pápai tizedlajstromban Zoho.¹⁶ Ortway azt hiszi, hogy ez a Zoho Ó-Becsét jelenti.¹⁷ A mit azonban lehetetlen elfo-

¹ U. ott. I. 177. Vaskapu Gereccel együtt a kalocsai érsek bácsmegyei birtoka. Wagner i. m. 189. és 199.

² U. ott. V. 70.

³ U. ott. 38.

⁴ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

⁶ U. ott. 414.

⁷ Ortway i. m. I. 347.

⁸ Csánky i. m. II. 166.

⁹ Orsz. levéltár. Dipl. 17465.

¹⁰ U. ott. N. R. A. F. 1710. Nr. 29,

¹¹ Mon. Vat. S. I. T. I. 179.

¹² Iványi i. m. II. 9. sz. okl.

¹³ Érdujhelyi i. m. 71.

¹⁴ Mon. Vat. S. I. T. I. 178. és 414.

¹⁵ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁶ Mon. Vat. S. I. T. I. 178.

¹⁷ Ortway i. m. I. 340.

gadnunk. Kétségtelen, hogy több Zaka volt a Bácskában. Az 1520. és 22-iki dézsmalajstromokból is ismerünk ily nevű falvakat.¹ Steltzer is emlit néhányat.² Ezek azonban Bodrog megyei községek. A szóban forgó Zaka Bácsmegyéhez tartozott, a déli Bácskában feküdt.

275. Zalánkemén. Így nevezték a mohácsi vészt előző korban a szóban forgó szerémmegyei plebániát.³ Tulajdonképpen neve Szlankamen.⁴ Plebániájáról a pápai tizedlajstrom tesz említést.⁵ 1493-ban Nagy Miklós zalánkeméni plebános belépett a szent Lélek-társulatba.⁶ 1496-ban Várady Péter kalocsai érsek a szalán-keményi plebános hiveihez szép oktatást intézett a gyónásra vonatkozólag.⁷ A XIV. század közepén a szlankaméni plebános mellett káplán is működött.⁸

276. Zethe. Bácsmegye déli részén feküdt. Vásáros-Várad, Boldogasszonyfalva, Csemeri vidékén. István zetei plebános 1522-ben egyházmegyei dézsmaszedő volt.⁹

277. Zenta. Tulajdonképpen neve Zinta, vagy Szinta-Rév. Árpádkori okleveleink Zyntha-Révet, mint a budai káptalan birtokát említik.¹⁰ A XV. századbeli oklevelek mezővárosnak nevezik.¹¹ II. Ulászló 1506. évi oklevelével Zinthát városi rangra emelte és pecsétjoggal ruházta fel s azokkal a szabadalmakkal látta el, melyekkel Szeged város birt.¹² Volt e városban a plebánia-templomon kívül a szent Ferenc-rendűeknek is kolostora és temploma.

278. Zimony. Alsó-Zimony. A pápai tizedlajstromból ismerjük.¹³

279. Zimony. Felső-Zimony. Ez is ugyanott fordul elő. Mindkettő a bácsi egyházmegye szerémi főesperességébe volt kebelezve.¹⁴

280. Zond. Előkelő hely volt Bodrogmegyében. Régi okle-

¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

² Steltzer i. m. 33.

³ Szerémi Gy. emlékiratai. 115. — Schwandtner. i. m. I. 383.

⁴ Ruvarac. Stari Slankamen.

⁵ Mon. Vat. S. I. T. I. 175.

⁶ U. Ott. V. 24. — Kápolna is volt a szlankaméni plebánia területén. Theiner i. m.

I. 499

⁷ Bathányi i. m. III. 607.

⁸ Cod. Dipl. IX. 2. 183.

⁹ Országos levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹⁰ Cod. Dipl. IV. 3. 239.

¹¹ Varga F. i. m. I. 25. Mäshol „Civitas“ M. Tört. Tár. XII. 98.

¹² Magy. Tört. Tár. XII. 136. A város határában több templom romjai láthatók. Századok. 1871. évf. 218.

¹³ Mon. Vat. S. I. T. I. 175. és 412.

¹⁴ U. ott. 175. és 412.

veleink mezővárosnak nevezik.¹ A plebánia az ó-budai klarissza-apácák kegyurasága alá tartozott.² A pápai tizedlajstromok 1338-ban említik Benedek zondi plebánost.³ 1400-ban IX. Bonifác pápa megparancsolja a bácsi káptalan prépostjának, hogy Losonci Bálint papot a bold. szűz Máriáról nevezett zondi plebánia-javadalomba, mely Asszonyfalvai Adorján plebános halála folytán megüresedett, iktassa be.⁴ 1431-ben Zondi Péter, 1485-ben Mátéfi János Zond plebánosa.⁵ 1469-ben Gere Bálint Zond város papja.⁶ Zond egyik legelőkelőbb városa volt Bácsmegyének; polgárai különféle szabadalmakat élveztek. Múltán állíthatjuk tehát, hogy a zondi plebánia a bácsi egyházmegye legkitűnőbb javadalmai közé tartozott. Két zondi plebánia volt: Kis- és Nagy-Zond, másképp Belső- és Külső-Zond.⁷ A szóban forgó Nagy-Zond, vagy Zond. Plebánosa mellett több oltáros pap vagyis segédlelkész működött. Kitűnik ez Laskói Miklós szentszéki vizsgálóbíró 1503-iki leveléből, melyben előadja, hogy a Zond mezővárosban lakó oltáros papok és lakosok János zondi plebános ellen panaszlevelet adtak be Péter szentszéki követhoz, mivel a plebános őket folyton zaklatja, különféle helyekre beidézteni, pereli és költségekkel terheli.⁸ Röviden megjegyzem, hogy téves az a vélemény, mintha a háj-szent-lőrinczi prépostság Zond (a mai Szónta) helyén feküdt volna. Zond, számtalan oklevél tanúsága szerint, egész környékével együtt az ó-budai apácák városa volt.⁹ 1483-ban Márton, a szt. Fábrián és Sebestyén vértanúkról nevezett zondi oltár igazgatója panaszolja Mátyás királynak, hogy Kishorváth János és Zolthán Fülöp a javadalmához tartozó dunai malmot elfoglallák. A király meghagyja a panaszlottaknak, hogy a malmot adják vissza.¹⁰

281. Zsedvár. Bácsmegyei község, Zajol, Csemeri, Boldog-asszonyfalva szomszédságában.¹¹ A pápai tizedlajstrom említi a sedi (sedvári) plebániát.¹²

Volt az elősoroltakon kívül még több plebánia is a kalocsai

¹ Orsz. levéltár. Dipl. 15109.

² Cod. Dipl. X. 2. 234. és 293. és Mon. Vat. S. I. T. IV. 1217.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 177.

⁴ U. ott. IV. 217.

⁵ B. B. v. m. tört. társ. évk. X. 56.

⁶ Vatikáni titkos levéltár. Dataria oszt. Pauli II. A. V. L. I. Bull. X. R. f. a. 285/5.

⁷ Orsz. levéltár. Dipl. 15106.

⁸ U. ott. Dipl. 21207.

⁹ U. ott. Dipl. 18009. 34985. 18024. és az idézett oklevelek.

¹⁰ Orsz. levéltár. Dipl. 18796.

¹¹ U. ott. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

¹² Mon. Vat. S. I. T. I. 41.

egyházmegyében, melyek nevét a pápai tizedlajstromokból nem lehet kideríteni, mivel az írás sok helyütt olvashatatlan. — Sok plebánia neve pedig egyáltalában nem fordul elő a lajstromban. De vannak egész vidékek is, melyekről tudjuk, hogy sűrűn be voltak népesítve községekkel. A községek neveit ismerjük, de a plebániákról nincsenek írott adataink. Azért e lajstrom korántsem tekinthető teljesnek. Akadnak a pápai levéltár adatai közt olyan feljegyzések is, melyekről nem lehet megállapítani, vajjon a plebániát, vagy az illető személy vezetéknevét jelzik e? — Voltak továbbá az egyházmegye területén Szent-Király nevű községek is. Pl. az 1520-iki dézsmalajstromban Arnat körül találjuk Répás-Szent-Királyt.¹ A Zichy-család oklevéltárában is fordul elő Szent-Király nevű község, mely — úgy látszik — azonos Répás-Szent-Királylyal.² A pápai tizedlajstromok a Szent-Király nevű községeket így nevezik: De Sancto Rege.³ Úgy látszik, a Szent-Király szent István királyt jelenti, ki a község templomának védőszentje volt.

Végül röviden foglalkoznunk kell a kalocsai érsekség birtokaival, melyek nem az egyházmegye területén voltak. Tudjuk, hogy voltak az érsekségnek várai Valkó vármegyében. Pl. Zata mezőváros, melynek védőszentje szent Pál volt.⁴ Továbbá Szlakota,⁵ Barich,⁶ Rednek,⁷ Szivicza;⁸ mindezek mezővárosok, az érsekség várai. Lakóikat az érsekek jobbágyainak, az érsekség polgárainak nevezik. Népesebb helyek lévén, fel kell tételeznünk, hogy mindegyiknek saját plebánosa volt. Az is több mint valószínű, hogy a plebániák joghatóság tekintetében a kalocsai, illetve bácsi egyházmegyéhez tartoztak. E tekintetben a tizedlajstromok feljegyzéseit nem lehet irányadóknak vennünk. Hiszen tudjuk, hogy sem a szeged-szent-dömötöri plebánia, sem a titeli prépostság nem tartozott a kalocsai érsek joghatósága alá, a pápai tizedlajstromok még is felsorolják, az előbbit a szegedi, utóbbit a bácsi főesperesség területén.⁹ Épp azért, mivel az említett várak és városok a kalocsai érsekség tulaj-

¹ Orsz. levéltár. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.

² Zichy-kódex. IV, 468. V. 239.

³ Mon. Vat. S. I. T. I. 155.

⁴ Wagner i. m. 14. 39. 57. 79. Ezt a kérdést nem lehet teljesen tisztázni. A krakói egyetem magyar hallgatóinak lajstroma Sathá-t mint bácsi e. m. plebániát; Zathát pedig mint a pécsi püspökséghez tartozó falut említi. Schrauf i. m. 100. 79.

⁵ Wagner i. m. 14. 199.

⁶ U. ott. 15.

⁷ U. ott. 134. 148. Egy Rednek Szerémmegyében volt. (Katona i. m. I. 511.)

⁸ U. ott.

⁹ Mon. Vat. S. I. T. I. 180.

donát képezték, joggal feltehetjük, hogy azok plebániái is a kalocsai érsekség joghatósága alá tartoztak.

Most vessünk egy tekintetet az egyházmegye felsorolt plebániáira. Azonnal szemünkbe ötlük azok magyarsága. Magyar volt az egyházmegye, magyar annak papsága, magyarok a hivek,¹ magyarok a helységek nevei. Voltak nagyon elvétve szláv nevű és lakosságú helységek is a szerémi részeken; ez a körülmény azonban nem alterálja fönnebbi állításunkat. Volt néhány szerb telep is a délbácskai és a szerémi részeken.² Már 1354-ben panaszkodott a kalocsai érsek a pápának, hogy az egyházmegyéjében lakó néhány görög keleti világi férfiú a tizedfizetést megtagadta.³ Épp így panasolja Várady Péter érsek 1496-ban Drágfy Bertalan erdélyi vajdának, hogy a szerb részeken nem fizetik neki a tizedet.⁴ Ezek a panaszok leginkább a déli Szerémségre vonatkoznak. A Bácskában mindössze néhány katonai telepök volt a görög-keleti szerbeknek. Várady Péter 1492-ben a váradi püspökhöz irt levelében említést tesz a vojnikokról (szláv katonák), kiket nagy költséggel tart az ország védelmére.⁵ Tudjuk azt is, hogy 1513-ban Titel lakosságának egy része szerbekből állott, kiknek fegyverfogható emberei a káptalan zsoldos katonaságát képezték.⁶ A bevándorlott szerbekből válogatja Mátyás király dunai haderejének egy részét s elhelyezi őket Péterváradon, Zalánkeményben, Zimonyban,⁷ Ezeken a helyeken a mohácsi vészt előző korban állandóan tanyáznak szerb naszádosok.⁸ Tomory naszádosai nagyobb részben szerbek⁹ Azt is tudván tudjuk, hogy a bogyáni gör. kel. szerb kolostor a XV. század végén keletkezett a Bácskában.¹⁰ Azonban mindez nem cáfolja meg fön-

¹ Az orsz. levéltárban (N. R., A. F. 1710. Nr. 29.) őrzött dézsmalajstrom tanúsága szerint nemcsak a helységek nevei voltak magyarok, hanem azok lakói is magyar nevűek.

² A Duna-Tisza közén a XII. XIII. században csupa magyar községek voltak. Azok a szlávok, kik III. Ince pápa 1198-iki levele szerint a kalocsai érseknek a tizedfizetést megtagadták, a Szerémség déli részén laktak. (Cod. Dipl. II. 328.) — Mint IX. Gergely pápának 1229-iki leveléből tudjuk, a szerémi püspökség kihasítása a kalocsai egyházmegyéből azért történt, hogy az új főpásztor a szerémi vidék szláv és görög lakosságát az istentiszteletben s az egyházi dolgokban a római egyház iránt való engedelmességre térítse. (Pray. Spec. Hier. Hung. II. 368.) — Ruvárac is kimutatta, hogy a Szerémségben a XII. XIII. és XIV. században laktak szerbek és horvátok. (Stari Slankamen. 19.)

³ Tört. Tár. 1895-iki évf. 70.

⁴ Wagner i. m. 127.

⁵ U. ott. 78.

⁶ Theiner i. m. II. 591.

⁷ Szentkláray. A dunai hajóhadak tört. 65. 61.

⁸ U. ott. 77.

⁹ U. ott. 93. 95.

¹⁰ Sakrak-Ninics Szergius. Prvi izvestaj eparhije bacske. 297. — Tévedés az a nézet, mintha a kovili szerb kolostor is a mohácsi vész előtt keletkezett volna. (U. ott. 292.) Bizonyosan megállapíthatjuk, hogy ezt a kolostort a bevándorlott szerb szerzetesek a mohácsi vész után építették.

nebbi állításunkat. Tény az, hogy az egyházmegye déli részein volt néhány szerb telep; az is való igaz, hogy a Szerémségben volt néhány szláv nyelvű plébániája; de viszont az is szent igaz, hogy az egyházmegye egészben magyar volt, magyar még a Szerémség déli részén is. Jó magyar nép lakozott annak Istentől megáldott kies rónaságán; szép magyar ének zengett templomaiban, magyar szó csengett mezein. A magyarság hatalmas bástyája volt a kalocsabácsi egyházmegye. E szép hon szerelme égett papságának és népének szívében. Kulturális intézményei hirdették a magyar nemzet dicsőségét. Nagy, hatalmas, dicső volt a kalocsai egyházmegye, méltó képviselője nemzetünk nagyságának a déli határon. Egyházmegyénk aranykora a magyar nemzet nagy katasztrófáig tartott. Ugyan a Szerémség nagyobb részét már a mohácsi vészt előző években elvesztette; mindazáltal a Duna-Tisza köze érintetlen maradt. 1526-ban hadak tanyája lett a déli Bácskaság. Megkezdődött hazánk szörnyű tusája a félhold hatalmával. A papok és hivek, főpásztoruk vezérlete alatt táborba szállanak a déli Duna mentére. Pétervárad elesik, utána a többi dunamenti városok. A mohácsi vész után Budáról lefelé vonult a hódító török sereg a Duna-Tisza közén és elpusztította, semmivé tette a kies Alföldet.

Az ádáz zivatar végig tombolt a Duna-Tisza közének kalászos rónáján. A török sereg, mint pusztító fürgeteg áthaladt vidékünkön, égetve, gyilkolva, pusztítva mindent. „Az császár — így írja Veráncsics deák — Buda előtt által költezik, az másik rablót kibocsátá, ki Váctól fogva Gyengyesig, Miskolcig, Mohiig, Péterváradjáig, a Tisza-Duna között mind megrablák, igetik. Az úr Isten tudja mennyi számtalan ezer rabot elvisznek. Szabadkánál az község egy tábort járt vala, kit az seregek igen vivának, de semmiképen meg nem vehetik, bikivel megmaradának. Terek császár Buda, Pest között az Dunán által költezik, Péterváradjánál az Dunát megint által kelé, mindenünnen bikisiggel elmene.“¹ S a mint Kemálpasazádé török történetíró feljegyezte: „Szegedin városon kívül, az említett vidéken, mely általánosan Bácska-megye néven ismeretes és arról híres, hogy a mennyi jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és mivelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől-egyig előzőnlötte árjával; a nyomorult magyarság szerencséjének erős gyökerü fáját e tartományból is kitepte a fenséges pasa erős karja, ki a dicső és szerencsés szultán hatalmas várának megdönthetetlen bástyája.

¹ Magy. Tört. Emlékek. II. o. III. k. 25.

Egy ház sem maradt benne épen; mindnyáját elhamvasztotta az óriási sereg haragjának és boszujának tüze. A Szir (Pusztla-Szer) Szentá (Szinta-Rév,) Pahka (Szabadka, Páka ?) Perlek, Peszir, Kaniha (Kanizsa,) Keclemét (Kecskemét,) Félegyház, néven ismeretes és a szerencsétlen magyarságnak lakóhelyül szolgáló jelentékeny és megerősített városok, melyek fegyverekkel és egyéb hadi szerekkel s gazdag kereskedőkkel bővelkedő helyek valának, mind meghódoltak az országhódító pasa kardja előtt. A gonosz ellenség életének gabonáját szélnek eresztette, a gaz hitetleneket össze aprította boszuálló kardjával, a rózsá-ligetnek töviseit előbb letördelte s azután leszedte virágait, gyümölcseit és lombjait. A parancsnoksága alatt levő szolgáltnak és szabadoknak, lovasoknak és gyalogosoknak szívük-szemük jóllakott s kezük és markuk megtelt mindennemű zsákmánnyal és foglyokkal, úgy hogy a gyors lovakon száguldó és zsákmányra vadászó harcosoknak minden vágyuk és reményök teljesezésbe ment. Miután ez országban egy lelket sem hagytak s a hitelenség házáat teljesen elpusztították, megindultak hazafelé győzelmesen és diadalmasan, gazdagon és épségben, tömérdek zsákmánnyal megrakodva Miután a hatalmas uralkodó haragjának tüzeitől Bács vidéke is leégett s a rossz uton járó hitetlenek és feslett életű fekete arcuak sóhajtásai, mint felhők, eltakarták az eget, a magasan trónoló szultán — itt is végezvén az istentagadók felekezetével — tovább folytatta útját az igazhívő sereggel, míg megérkezett Pétervaradinhoz, a melylyel szemközt táborot ütött. A szultán Pétervaradin vára mellett átkelt a Duna vizén az igazhívő hadsereggel. Az áldott Moharrem hó elsején, a szerencsés ujesztendő kezdetén történt, hogy álléptek a szerémi szigetre.¹ Az egyházmegye egész területe állandó tanyája lett a török seregeknek. A lakosság nagyobb része még 1526-ban martaléka lett a borzasztó katasztrófának. A győztes seregek ezrével mészárolták le a védtelen lakosságot. Másokat rabláncra verve, keletre hurcoltak. A ki idején menekülhetett, vagy erdőkben, nádasokban elrejtőzhetett; csak az került el a halált, szolgásgot. A kik itt maradtak, ha előjöttek rejtekeikből, a többiek sorsára jutottak. Kiellen pusztaság lett a virányos rónaság. A magyar, ki hajdan ur volt ez áldott vidéken, nehéz láncokat csörget, penészes börtön sötétében siratja szegény hazája pusztulását. A kalocsai egyházmegye, a magyar katolikus egyház ékessége elpusztult. Templomai, kolostorai romokká lettek. Isten

¹ Thury J. Török történetirók. I. 269. köv.

házainak kormos falai mogorván tekintenek a délibábos rónaságra. Nem zeng már többé azokban a jámbor magyar nép szívéhez szóló éneke. A hivek ezrei duló csatákban elhullottak, mások rabokká, földönfutókká lettek. Idegenek lakóhelye lett düstényészetű földre, melynek barázdáit magyar népének piros vére szentelte meg a hazáért vívott csatákban. — Idegenből jöttek új lakosai. Idegen nyelvet, vallást, szokásokat hoztak ide. A régi dicsőségnek, egy letűnt szebb korszaknak szelid emlékezetét csak egy-egy rom, vagy az eltűnt magyar községeknek magyar neve hirdeti. A községek magyar nevei nagyrészen megmaradtak a török hódoltság idején, hogy hirdessék az utókornak a szent hajdan nagyságát s szerencsés hirdetői legyenek a boldog feltámadásnak. Azóta századok multak el. Örvendve látjuk a régi nagy idők megújulását. De talán soha sem szerezhetjük vissza mindazt, a mit vesztettünk. Becsüljük meg legalább azt, a mit visszanyertünk. Becsüljük meg annak a nagy időknek minden emlékét. Állítsuk vissza eredeti alakjukban azokat az emlékköveket, melyek a szép kor emlékét roncsolt állapotban őrzik. A régi magyar helységneveket, melyek ma el vannak ferditve,¹ helyezzük vissza eredeti alakjukban; hadd hirdessék az utókornak egyházmegyénk hajdani nagyságát, régi dicsőségét.

¹ Így pl. Apáti (ma Apatin.) Bartán (ma Bezdán.) Böki (ma Bukin.) Tapolca (ma Topolya.) Péterréve (ma Petrovoszellő.) Ujfalu (ma Novoszelo.) Berek (ma Béregh.) Bájkut (ma Bogojeva.) Csontafehér (ma Csantavér.) Davót (ma Dautova.) Csőzápa (ma Jankovác.) Kőöld (ma Kollut.) Körtvélyes (ma Krusevlya.) Moharéve (ma Moholy.) Telek (ma Ó-Szivac.) Marótfalva (ma Morovicza.) Orbáspalotája (ma Öbrovác.) Szent-Iván (ma Prigl.-Szent-Iván.) Palona (ma Plávna.) Rég (ma Rígicza.) Szántó (ma Szántova.) Zord (ma Szónta.) Csemeri. (ma Temerin.) Szinta-Rév (ma Zenta.) B. B. v. m. tört. társ. évk. XIII. évf. 37.

T A R T A L O M:

Előszó	Lap. 4
--------	-----------

I. Érsekek.

1. <i>Buondelmonte János.</i> Származása. Érseki kineveztetése. Bonyolulat De Benziis András miatt. Érseki tevékenysége. Fogsága. Husszíták. A ferenciek hithirdetői buzgósága. Az érsek udvara, katonasága, udvarbirája	17
2. <i>Szekesői Herczegh Ráfael.</i> Nehézségek az érseki szék betöltése körül. Lasócky Miklós. Máté erdélyi püspök kineveztetése. Péter váci, illetve erdélyi püspök az újabb jelölt. Szekesői Hercegh Ráfael családi származása. Boszniai püspöksége. Kineveztetése kalocsai érsekké. A királyi kegyuri jog. Vizsgálat Ráfael érsek ellen. Az érsek meghívja Kapistránói szent Jánost. A szentgergelyi apátság. Az érsek pere Báthmonostori Lászlóval. Halála	38
3. <i>Várday István.</i> Családi származása. Tanulmányai. Gyors előmenetele. Érseki kineveztetése. Konszekrációja. Főkancellári hivatala és egyéb állami méltóságai. Tárgyalások, az érseknek biborral való kitüntetése ügyében. A pápa a kalocsai érseket biborossá kreálja. Egyházkormányzata. Péter segédpüspöke. Fábián segédpüspök. A szerémi püspök panasza a kalocsai érsekek ellen. A zágrábi püspökség ügye. A szt. Ágostonról nevezett kolostor javainak bekebelezése az érsekség vagyonába. Az érsek vagyoni viszonyai	56
4. <i>Matucsinai Gábor.</i> Származása. Előmenetele. A király kedves embere. Kanczellár. Érseki kineveztetése. Főkanczellár. Egyéb méltóságai. Deréksége. Fontos megbízatai. Vagyoni viszonyai. Főpásztori tevékenysége	63
5. <i>Handó György.</i> Tanulmányai. Diplomáciai tevékenysége. Királyi kancellár. Pécsi prépost. Királyi kincslartó. Kalocsai érsek. Főpásztori buzgósága és tudománypártolása. Halála	69
6. <i>Várday Péter.</i> Családi neve. Tanulmányai. Emelkedése. Kir. kancellár. Kalocsai érsekké való kineveztetése. Főkanczellár. Egyéb méltóságai. A király bibort kér számára. Diplomáciai megbízatai. Összekoocnása a királylyal. Az érsek bebörtönöztetése. A pápa közbelép. Követe tárgyal a királylyal. Az érseket át-	

- szállítják Visegrádba. Kiszabadulása a fogságból. Egyházmegyei zsinatot tart. Főpásztori szigora. Gondoskodik, hogy a papság a hiveket a vallás igazságaira oktassa. Bőkezű tudománypártolása. A tizedszedést sürgeti. A pétervárad apátság visszaszerzése. Áldozatkészsége a haza védelmére. Az érsekség várai. Bácsmegyei főispánsága. Írói működése és műpártolása. Életének alkonya. ... 98
7. *Geréb László*. A Geréb család. Nem Geréb, hanem Karai László állította fel az első könyvsajtót Magyarországon. Geréb László emelkedése az egyházi pályán. Erdélyi püspök. Kalocsai érsek-ké való kineveztetése. Érseki tevékenysége. Tudománypártolása. Végrendelete. ... 106
8. *Frangepán Gergely*. A Frangepán család. Emelkedése. Érseki kineveztetése. Segédpüspökei. Főpásztori tevékenysége. A honvédelem ügyében tett intézkedései. Várai. Pórlázadás 1514-ben. Halála. A török háborúk. ... 119
9. *Tomory Pál*. Fiatal kora. Szent Ferenc rendébe lép. Érseki kineveztetése. Az Alföld főkapitánya. Le akar mondani a főkapitányságról. A pápai nuncius elhatározásának megmástitására bírja őt. Harcai. Kéri az érsekségtől való felmentetését. A szultán hadi készülődései. Pétervárad ostroma és eleste. A mohácsi ütközet. Vélemények Tomorynak fővezéri működéséről. ... 131

II. Káptalanok.

1. *Kalocsai káptalan*. A káptalanok szervezete. Kanonokok. Prépostok és nagyprépostok névsora. Olvasó-éneklő-örkanonokok. Székesegyházi, bodrogi főesperesek. Dékán. Másod olvasó- és éneklő kanonokok. Egyéb javadalmasok. Hiteles hely. Tevékenysége; pusztulása 1526-ban. A káptalan birtokai. ... 141
2. *Bácsi káptalan*. Nagyobb a kalocsainál. Prépostok és nagyprépostok. Olvasó-éneklő-örkanonokok. Székesegyházi-szegedi-szerémi főesperesek. Kis-prépost. Másod olvasó-éneklő-örkanonokok. Egyéb javadalmasok. Érseki helyettesek. Hiteles hely. Pusztulása 1526-ban. A káptalan birtokai. Részvétele a honvédelemben. ... 150
3. *Titeli káptalan*. Társas káptalanok. A titeli káptalan jelessége. Ki volt véve a kalocsai érsek joghatósága alól. Prépostok. Kanonokok. Hiteles hely. A káptalan vagyona. Titeli vár. Erdőd. Pusztulása 1526-ban. — A kői káptalan nem tartozott a bácsi egyházmegyéhez. Általános tekintet a három káptalanra. ...
4. *Szentszékek*. Az egyházi bíráskodás régebbi időben. A püspöki helyettesek egyúttal általános ügyhallgatók. Perbehívás. Ügyvédvallás. Kifogások. Tanúkihallgatás. A beteg tanú vallomásának felvétele közjegyző által. Perbizonyítás közjegyzői okiratok-

kal. Első fokú birói ítélet. A felek kiegyezése a bíró előtt. Föllebbezés az erdélyi, váradi, csanádi, zágrábi boszniai, szerémi és a nándorfejérvári püspöki szentszékektől a kalocsai és bácsi főszentszékekhez. Föllebbezés a római szentszékhez. A római szentszéktől kiküldött bíró megbízott vizsgálóbírájának eljárása. Ujabb föllebbezés a római szentszékhez. Birói ítélet. Közjegyzők szerepe a szentszéki biráskodásnál. Előzetes kiegyezés, hogy a kielégített fél nem fog pert indítani. Perek, melyek az egyházi és világi bíróság elé tartoztak. Szentszéki jegyzők. 194

III. Kolostorok.

a) Apátságok.

1. *Bélaakuti apátság.* A cisztercieké. Kegyuri joga. Az apáti javadalmát világi papoknak adományozták. A péterváradai erőd. A kolostor pusztulása. Hiteles hely. 198
2. *Bodrogmonostori apátság.* Fekvése. Szent Péterről volt elnevezve. Birtokai. Hanyatlása. 198
3. *Francavillai apátság.* A Szerémségben feküdt. Szerzetesei bencések voltak. A szent keresztről volt elnevezve. Kegyuri joga. 199
4. *Garábi vagy grábi apátság.* Bencéseké volt, a Szerémségben. Szent Margitról volt elnevezve. Vizsgálat Konrád apát ellen. Birtokai. 203
5. *Dombói apátság.* A Szerémségben volt. Szent Györgyről volt elnevezve. Szerzetesei bencések. Birtokai. Hanyatlása. 204
6. *Szentgergelyi apátság.* A Szerémségben volt. Szent Gergelyről elnevezve. Szintén a bencéseké. A szerémi püspök kéri a szentszéket, hogy engedje az apátságot püspöki javadalmához csatolni. Az apátság vára. 206

b) Prépostságok.

1. *Háj-szent-lőrinci prépostság.* Székhelye. Szent Lőrincről volt elnevezve. Előbb társas káptalan volt. Később plebánia egyház. A háji prépost egyuttal bodrogi főesperes. Később egyik kanonok a háji prépost. Viszontagsága a parasztháború idején. Birtokai. 208
2. *Dersi prépostság.* Bács szomszédságában volt a mai Tersanik pusztá helyén. Kezdetben szerzetesek birták. Javadalmát később világi papoknak adományozták a királyok. Az Üdvözítőről volt elnevezve. Birtokai. A felicsi prépostság. 212
3. *Gediri prépostság.* Fekvése, neve. A premontrei rendé volt. Ásatások. 214
4. *Szegedi prépostság.* A premontreieké volt. A szent Lélekről volt elnevezve. — A birtokos rendek más kolostorai, melyekről alig van adatunk. 215

c) Egyéb kolostorok.

1. *Bodrogszigeti pálos kolostor.* A szent keresztről volt elnevezve. Monostorszeg környékén feküdt. A pálosoké volt. Birtokai. ... 216
2. *Bátmonostori Ágoston-rendű kolostor.* Henszlmann ásatásai. 1345-ben az Ágoston-rendűek vették át. A bátmonostori plebános pere 1475-ben az ottani Ágoston-rendűekkel. Pusztulása. ... 217
3. *Kalocsai kolostor.* Az Ágoston-rendű remetéké volt. 1464-ben egyesítették a kalocsai érseki javadalommal. — Általános tekintet a birtokos rendekre a renaissance-korban. ... 219
4. *Ferenc-rendűek:* Konventuális minoriták és szigorúbb rendtartású ferenciek. I. Bácsai kolostor, II. Bajai konvent, III. Francavillai kolostor, IV. Futaki kolostor, V. Keöbőli vagy kaboli rendház, VI. Kalocsai konvent, VII. Kőlődi rendház, VIII. Szegedi rendház. IX. Szintarévi kolostor. ... 224
5. *Domonkos-rendűek.* I. Francavillai kolostor, II. Czobor-szent-mihályi kolostor, III. Szegedi kolostor. ... 225
6. *Szegedi kármeliták.* Párhuzam a birtokos és kolduló rendek közt. ... 228

IV. Kulturális intézetek.

1. *Iskolák.* Káptalani és kolostori iskolák. Városi és falusi iskolák. ... 232
2. *Könyvtárak.* Kalocsai és bácsai székesegyházi könyvtárak. Handó György, Várady Péter, Geréb László és Frangegán Gergely érsekek irodalom-pártolása. Egyéb egyházi intézetek könyvtárai. Ezek pusztulása. ... 236

V. Plebániák a mohácsi vész előtt.

Régi templomok vidékünkön. A plebánosok kötelességei. A plebánosok és oltáros papok egymáshoz való viszonya és jövedelmei. Az egyes plebániák névszerint: 1. Acsa-Egyház. 2. Ágas-egyház. 3. Akasztó. 4. Almás-Szt. György. 5. Alsó-Adorján. 6. Apos. 7. Apáti. 8. Alpár. 9. Alsó-Szent-György. 10. Aranyán. 11. Arnat. 12. Árok-Egyház. 13. Arany-Egyház. 14. Asszonyfalva. 15. Bába-Szent-Péter. 16. Bács. 17. Baja. 18. Bancsa. 19. Bánrad. 20. Báthmonostor. 21. Bátor-Egyház. 22. Bece. 23. Belfalu. 24. Belső-Szent-Márton. 25. Beld-Szent-Miklós. 26. Bereg. 27. Beremény. 28. Besenyő. 29. Bodrog. 30. Bogyán. 31. Bogyiszló. 32. Bodrog-Asszony-Zaka. 33. Borsód. 34. Boziás. 35. Böki. 36. Bodony. 37. Bodony. 38. Boche. 39. Boldogasszonytelke. 40. Boldog-Asszony-Keszi. 41. Csaszló. 42. Cséb. 43. Csenej. 44. Cseregh. 45. Csente. 46. Csik-Egyház. 47. Czimal. 48. Czoeh. 49. Czobor-Szent-Mihály. 50. Csomafalva. 51. Csurog. 52. Davót. 53. Dalacs. 54. Dáved. 55. Diós. 56. Doroszló, 57.

Dombó. 58. Dobszó. 59. Dorozsma. 60. Drág. 61. Dús. 62. Egres. 63. Egyed-Ujfalú. 64. Egyházas-Csepces. 65. Egyházas-Dobra. 66. Egyházas-Erős. 67. Egyházas-Ilya. 68. Egyházas-Kajánd. 69. Egyházas-Szent-Iván. 70. Estiel. 71. Estina. 72. Ethe. 73. Fajsz. 74. Fejér-Egyház. 75. Fejér-Egyház. 76. Fekete-Egyház. 77. Félegyháza. 78. Félegyháza. 79. Félegyháza. 80. Félegyháza. 81. Felső-Adorján. 82. Fizeg. 83. Filnait (?) 84. Fonó. 85. Fome. 86. Fruch. 87. Francavilla. 88. Futak. 89. Garé. 90. Geresd. 91. Geszt. 92. Gimes-Egyház. 93. Gyála. 94. Györgye. 95. Hagymás-Egyház. 96. Háj-Szent-Lőrincz. 97. Halász, Kalász (?) 98. Halom-Egyház. 99. Halas. 100. Harsány. 101. Haraszti. 102. Hetény. 103. Herceg-Szántó. 104. Himes-Egyház. 105. Hódos. 106. Hódos. 107. Horváth. 108. Iwger (?) 109. Jakabfölde. 110. Jánosi. 111. Irpot (?) 112. Izsák-Egyház. 113. Kamarás. 114. Kamoncz. 115. Kanizsa. 116. Kápolna. 117. Kapucs. 118. Kalocsa. 119. Károm. 120. Keczel. 121. Kerek-Egyház. 122. Kerek-Böked. 123. Keresztúr. 124. Kisdi. 125. Kis-Zond. 126. Kölpö. 127. Köld. 128. Kőszeg. 129. Kő-Szent-Márton. 130. Lengyel. 131. Likas-Egyház. 132. Ludas-Egyház. 133. Madaras. 134. Mácsa. 135. Matyal. 136. Mátyusegyháza. 137. Mező-Szent-György. 138. Mikola. 139. Mindszent. 140. Monostorszeg. 141. Mortályos. 142. Monyoród. 143. Nagy-Szent-György. 144. Nagyvölgy. 145. Nyárád. 146. Nyires. 147. Nyires. 148. Német. 149. Orosz. 150. Őrs. 151. Ó-Pétersváradja. 152. Páka. 153. Pálos. 154. Pataj. 155. Pauli. 156. Pálegyház. 157. Paraszti. 158. Pacz (?) 159. Perlek. 160. Pétersvárad. 161. Pacsér. 162. Pest-Ujlak. 163. Piros-Egyház. 164. Piski. 165. Pócs. 166. Puszta-Egyház. 167. Rendes-Egyház. 168. Regőcz. 169. Rednek. 170. Ripak. 171. Sáp. 172. Sadag. 173. Sebestyén-Egyháza. 174. Soas (?) 175. Sol (?) 176. Solt. 177. Solt. 178. Szabadka. 179. Szántó. 180. Szántó. 181. Szegegyház. 182. Szeremle. 183. Szent-András. 184. Szent-András. 185. Szent-Benedek. 186. Szent-Benedek. 187. Szent-Demeter. 188. Szent-Demeter. 189. Szent-Demeter. 190. Szent-Ders. 191. Szent-Dénes. 192. Szent-Dorottya. 193. Szent-Gál. 194. Szent-Gergely. 195. Szent-György. 196. Szent-György. 197. Szent-György. 198. Szent-György. 199. Szent-Imre. 200. Szent-Imre. 201. Szent-Jakab. 202. Szent-Jakab. 203. Szent-István. 204. Szent-István. 205. Szent-Iván. 206. Szent-Iván. 207. Szent-Iván. 208. Szent-Iván. 209. Szent-Katalin. 210. Szent-Kata. 211. Szent-Kereszt. 212. Szent-László. 213. Szent-Lőrincz. 214. Szent-Lőrincz. 215. Szent-Lőrincz. 216. Szent-Mihály. 217. Szent-Mihály. 218. Szent-Mihály. 219. Szent-Mihály. 220. Szent-Márton. 221. Szent-Márton. 222. Szent-Márton. 223. Szent-Márton. 224. Szent-Márton. 225. Szent-Miklós. 226.

Szent-Miklós. 227. Szent-Miklós. 228. Szent-Miklós. 229. Szent-Pál. 230. Szent-Pál. 231. Szent-Pál. 232. Szent-Pál. 233. Szent-Pál. 234. Szent-Pál. 235. Szent-Péter. 236. Szent-Péter. 237. Szent-Péter. 238. Szent-Péter. 239. Szent-Tamás. 240. Szent-Tamás. 241. Szeged. 242. Szeged. 243. Szeged. 244. Szil-Bács. 245. Szilvás. 246. Szőreg. 247. Szolnok. 248. Szörnyü-Egyház. 249. Tarcsa. 250. Tárnok. 251. Tavankut. 252. Telek. 253. Temérdek-Egyház. 254. Temerin. 255. Terhe. 256. Til. 257. Titel. 258. Tóti. 259. Ujfalu. 260. Ujfalu. 261. Ujfalu. 262. Vadócz. 263. Váralja. 264. Várszeg. 265. Valfer. 266. Vajszka. 267. Vaskapu. 268. Vastorok. 269. Vadkert. 270. Vajoncza. Bájkuta (?) 271, Vaiszló. 272. Veresegyház. 273. Zajol. 274. Zaka. 275. Zalánkemén. 276. Zethe. 277. Zenta. 278. Zimony. 279. Zimony. 280. Zond. 281. Zsedvár. Egyéb plebániák, melyek létezését nem lehet bizonyossággal megállapítani. A plebániák magyarsága. Az egyházmegye pusztulása 1526-ban. 282

Helyreigazítás.

A 184. lap 12-ik sorából kimaradt ez a két szó: szerémi és nándorfejevári.

